Száraz György · A tábornok

Száraz György
A TÁBORNOK

Dr. MÉHES PÁL
FOGSZAKORVOS
1146 Bp Ajtósi Dürer sor 39.
Eng.: 16.098/81.

Száraz György

A TÁBORNOK

Részletek
egy készülő kor- és életrajzból

Magvető Kiadó, Budapest

Második kiadás

© Száraz György, 1984

1980-ban kezdtem dolgozni Pálffy György életrajzán. Kezdettől engedtem az anyag csábításának, a benne rejlő lehetőségeknek; az életrajz tehát korrajzzá terebélyesedett. Meggyőződésem, hogy hősöm különös pályája, tragikus sorsa csakis a korba, a folyvást változó világba ágyazottan válik érthetővé, elsősorban az önhibájukon kívül amnéziás múlttudatú fiatalabb nemzedékek számára.

Három és fél év telt el a kezdet óta, s a munkában még csak az 1933-as esztendőnél – de az 1335. kéziratoldalon – tartok. Ez a kis kötet amolyan előlegféle. Kiemelt részletek a már megírt teljes anyagból. A válogatásnál most inkább az élet, mint a kor rajzát vettem figyelembe.

Hiszen Pálffy György ez év szeptemberében lett volna 75 éves.

Tücsköm szavát elfojtja őszi pára,
szél fújja szét a vészes éjtszakán.
Ki tudja, hogy hallgatnak-e dalára?
Ki tudja, hogy figyelnek-e reám?

Fogolyének. A Kosztolányi fordította régi kínai verset kopott kis kötetben olvasom; egykori gazdája – Oesterreicher György IV. éves tüzérakadémikus – ezt is megjelölte 1932 nyarán a hajmáskéri táborban, s még illusztrációt is készített hozzá. Látszik, hogy a kéz, amely a rajzot papírra vetette, igazából terepvázlatokhoz szokott. Priccs, asztal, zárkaajtó rácsos „etetővel" – s a keskeny, irdatlan magas falak, szögletes mértani testek közé szorítva egy görnyedt, ülő emberalak.

Nézem a rajzot, s eszembe jut egy régmúlt augusztus végi vasárnap délelőtt.

Ragyogó napsütés. Hömpölygő tarka tömeg a mai Népköztársaság útján. Nyolcvannégy nemzet fiai vonulnak a Hősök tere felé. Hinduk, koreaiak, színes lepleikben, fehér ruhás komszomolista lányok, körtáncba fogódzó bolgárok, skótok kockás szoknyában, németek búzakékben és fehérben.

Barna, fekete arcok, fölöttük táblák, angol és francia gyarmatok nevével; egyenruhás csoport, az első sorban sudár fekete lány emeli a Grammosz partizánjainak zöld zászlaját a vérvörös háromszöggel. Dobok, harsonák, arcképek és táblák erdeje. Bábeli zavar uralkodnék, de újra és újra felcsendülnek a minden nyelven együtt énekelhető dallamok. Marseillaise, Warszawianka, a Dubinuska... És az is, amelyik örökké ennek az augusztusnak emlékéhez tapad: Gyétyi ráznih naródov... Une seule esperance... Jugend aller Nationen...

Egy a jelszónk, a béke...

Az Opera feldíszített külső erkélyén, pontosan önmaga roppant méretű képmása alatt, barátságosan, nevető arccal integet az, akit minden vonuló csoport megéljenez a maga nyelvén. Lejjebb, a Körúton túl, egy szürke háztömb ablakaiból, cserepes piros muskátlik sora mögül egyenruhás férfiak nézik az elvonulókat; a sorokból lelkes ováció száll feléjük, ők is integetnek, visszakiabálnak jókedvűen.

A hangok orkánja, a menetelők lábdobogása talán még az épület pincéjébe is lehallatszik, ahol immár ötvennegyedik napját tölti az egykori hajmáskéri versolvasó ludovikás – ötvenöt nappal előbb még a honvédelmi miniszter helyettese, a magyar néphadsereg főfelügyelője, Pálffy György altábornagy.

Én pedig, aki ott vonulok a SZIT sötétkék egyen-

ruhás csapatában, alig két héttel később megírom a faliújságcikket, amelyben kötelet követelek az áruló nyakára. S nem kell hozzá egy kerek esztendő, hogy a déli határra indulóban egy Tisza-parti tábori mozi fűzfák közé feszített vetítővásznán – nyilván üdvös didaktikai meggondolás eredményeképpen – megnézhessem, miként teljesült óhajom 1949 októberében a budapesti katonai fogház udvarán.

A világ változott. Eltűntek az óriás arcképek. Azt a régi faliújságcikket csak az én emlékezetem tartja számon, s elmosódtak bennem annak a Tisza-parti füzek alatt látott filmnek hajdan oly éles kockái is. Elkorhadtak azok az aknák, amelyeket a szögesdrót közé telepítettünk, s a VIT-ünnepély barna és fekete fiataljainak tábláin olvasható gyarmatneveket ma már hiába keresnénk a földgömbön. Eltűnt a muskátlisor a szürke ház ablakából, nyoma sincs már annak a hajdani zárkasornak. S nemrég takarították el a sokszorosan átkozott katonai fogházépület utolsó maradványát is a Mártírok útjáról.

Én pedig, több mint harminc esztendő múltán, itt ülök az íróasztalnál, előttem a kopott kis kötet. És levelek, sárgult újságpéldányok, fényképek, emlékiratok, dossziékba rendezett följegyzések: az anyag együtt van. El lehet kezdeni a munkát.

De hogyan kell elkezdeni?

A feladat, amit közel két éve magamra vállaltam, egyszerre vonz és taszít. Vonzása, taszítása egyaránt

rettenetes. Nem „szép" munka, nem kecsegtet az alkotás nyugodt örömével. Közöm van mindahhoz, ami ezekben a dossziékban lapul, bűnrészesként és áldozatként; ami *akkor* történt, velem és általam is történt. Velünk és általunk... Megvonhatom-e én a felelősség köreit? Megírható-e már az, ami történt? S megírható lesz-e valaha igazából? Érthetővé tudom-e tenni mások számára azt, ami nekem is felfoghatatlannak tűnik. Le tudom-e küzdeni a ma is bennem gyökerező iszonyatot?

Honnan induljak el? Eszmék és politikum nagy távlatai felől? Vagy az emberi természet – nagyság és gyöngeség – irányából? És hogyan? A védő nyugalmával vagy a vádló indulataival? Kortársi elfogultsággal? Krónikás tárgyilagossággal? Hűvös írói távolságtartással? Mindent megértő szelíd álbölcsességgel? Hogyan?

Itt ez a könyv, amelyet ki nem kerülhetek, pedig kézbe venni is irtózom; indigókék, fakult fedelén fehér betűkkel: RAJK LÁSZLÓ ÉS TÁRSAI A NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT. Belső címlapján, tintával írva, a rossz papíron szétfolyó, rongyos betűkkel a nevem, mellette a dátum: 1949...

ELNÖK: *Pálffy György, megértette a vádat?*

PÁLFFY: *Megértettem.*

ELNÖK: *Elismeri bűnösségét?*

PÁLFFY: *Bűnösnek érzem magam.*

Kiveszek egyet a halomnyi fénykép közül.

Nyár, gellérthegyi sétány. Oldalt fésült fekete hajú lány, bő, öves trencskóban ül a korláton, mellette a fiú, ludovikás kimenőruhában, fején esetlen kocsögsapka. Nevetnek, nézik egymást. S itt egy levél, 1932. június 12-én kelt Hajmáskéren, avatás előtt, az utolsó nyári gyakorlaton, címzettje a fekete hajú lány: „... meg aztán a kínai versek, amikből mindennap lehet olvasni, és sohasem unja meg az ember, egy-egy vers most sokkal közelebb is lesz majd hozzám, ha a hűvös hajmáskéri estén olvasom Pesttől 110 kilométerre..." S mi mást küldhetne a szerelmes gyerekkatona az „irdatlan", szívfájdító messzeségből, mint ezeket a sorokat:

Lenn a homok úgy csillog, mint a hó,
fagyos, kemény holdfényben áll a táj.
Egyszerre felsír a fuvolaszó
s a szegény katona szíve hazafáj.

Megkeresem a kötetkében. Li Yi: *Fuvolaszó Shu-Hsiang felől.* Mellette ott a jelölés, ceruzával. De vajon miért jelölte meg a 22 éves fiatalember Fu Hsüan *Asszony* című versét:

A férje Nap és ő szomorgó,
fényért sóvárgó napraforgó.
...

Arcát bekarmolják az évek,
a férje más karjába téved
és szíveik, megtörve a bútól,
oly messze vannak mint Csin Hu-tól...

És ezt? Meng Hau-jan *Közelítő telét:*

Megyek. Kisírt szemem előre réved.
Ott egy vitorla száll a messze éghez.
Ki mondja meg, ki tudja itt a révet?
Hidegre fordul az idő. Sötét lesz.

Szerelmes érzékenység? Gyerekes világfájdalom? Fogékonyság a kínai versek finom, illanó szomorúsága iránt? Persze. De ahogy lapozok, s keresem a megjelölt sorokat, a „tettenérés" mégis borzongató:

Ki voltam úr, fogoly vagyok manapság,
fejem fölött a szégyen és a rabság.
A csontjaim kiállnak, nincs mit enni,
erőm fogyóban, egy vár rám: a semmi...

S itt *A gárda panasza,* mellette a ceruzajel:

Vezér!
Létrák vagyunk, császár pillérei.
Mint víz enyészünk semmiségbe mi.
Vérünk hiába ontottad te ki.
Vezér!

Játék, igen, utólagos belemagyarázás. De a tragédia furcsa fényt, jelentőséget ad a megelőző apróságoknak is. Mint annak a cédulának, amelyik egy borítékból hullt elém ide, az asztalra. Az 1933. szeptember 27-én, katonai menetben kelt levélben ott a magyarázat: „Nádasdon a sváb kocsmában... a torzonborz szakállú jövendőmondó a fehér idomított patkányával, persze húzattam planétát, tekintve, hogy kijelentette: húsz fillérért a múltat, jelent és jövőt is megtudhatom. Itt küldöm egyébként, talán érdekel, hogy fordul a sorsom. Én nem tudtam kiokoskodni belőle..." Íme: „Ön nagyon is őszintén beszél oly emberek előtt, akik titokban kárára vannak. Óvakodjék ezután mindenkit bizalmával megajándékozni. Különben soha ki nem jut a kellemetlenségekből... Planétájából kiolvastuk, hogy szerencsés lesz. Ezután nemcsak rá fog mosolyogni önre, de egyenesen meglátogatja."

Nézem a képeket: a fiatal tiszt lóháton, gyalogosan, lövegszín előtt, vívópáston, laktanyaudvaron, atillában vagy felgyűrt ingujjal; profilból, amint tüzérségi szögtávcsőbe néz, mögötte téli táj, körülötte olasz alpesi vadászok. Itt valami ünnepség, bojtos sipkás bahillasorfal, falangisták, tányérsapkás tisztek fasiszta köszöntésre emelt karral, ő közöttük, feszes tartásban, a háttérben lövegek... Ráncolt homlokkal, összehúzott szájjal néz ezeken a képe-

ken, mintha sohasem akarna nevetni. S mintha csak most tett volna jelet Pao Csao verse mellé a kis kötetben:

Vitéznek
küld a korom parancsa és a Végzet.
rinocerosz-kabátban, nem selyemben.
...
De el se kezdtem, megrogyok erőben:
mi lesz velem, mi lesz, mi lesz belőlem?

De itt, ezen a kis amatőr képen nevet; civilben van, kalapban, szürke télikabátban. Cigaretta az egyik kezében, a másikkal a gellérthegyi lányt öleli, aki most fekete szilbundát visel, fején hetykén félrevágott kis tokkalap. Mögöttük felismerhető a Lukács fürdő épülete, a behavazott parkban fehér nyírfatörzsek. A kép hátulján írás: Esküvő, 1940. február... Itt egy másik, ez nyári felvétel, talán a Dunánál; hunyorogva néz a túlsó part felé, úszónadrágban, mellette a nő, törékeny, sortban, fehér ingben, a haja babos kendővel hátrakötve. 1942...

Az egyik dossziéban ott a feljegyzés az egykori gellérthegyi lánnyal volt beszélgetésemről: „Szégyelltem magam, hogy az után életben tudtam maradni. Mi egy életre kötöttünk szövetséget. Aztán megmagyaráztam magamnak, hogy anyám van, gyerekem... De mindig tudtam, akkor is, később

is, hogy ez csak az életösztön, ami fogódzót keres..."

S most itt ez az ijesztő kis könyv, benne a ceruzajel Yüan Csen verse mellett:

Itt üldögélek és gyászollak téged, édes.
Számlálgatom, mikor leszek már hetven éves.
Jobb embereknek sem adott fiút az ég,
és jobb költőket is ért ily nagy veszteség.
De én halál után sem látlak, hitvesem,
mert nem hiszek ebben, és nem hittél te sem.
Csak éjjelente, hogy rád gondolok,
látom a porban fáradt homlokod.

Újabb fényképek, többnyire nagyméretű MTI-kópiák: moziterem zsöllyesorában elöl Szakasits és Tildy, mögöttük Rákosi Mátyás, a harmadik sorban Pálffy, megint egyenruhában; nyári fogadás, talán a Park klubban, ő épp szendvicsért nyúl, mellette idegen attasék, Pórffy, Révay Kálmán, kezében pohárral; vidéki főtér, az alacsony házak közé szorult tömeg, zászlók, feliratos táblák, R-gárdisták sora, az emelvényen Pálffy beszél; vacsoraasztalnál Veres Péterrel; este, lombok alatt csizmásan, nyári zubbonyban üldögél, mellette a sovány, nagyon fiatalos Kádár János kigombolt fehér ingben, valamit magyaráz, mindketten nevetnek... És ez: taggyűlés? konferencia? üzemi pártnap? beszél, papírlapról,

dísztelen zubbonyban, mellette ingujjban, nadrágtartósan könyököl Farkas Mihály az ásványvizes üvegek között, fölöttük a három kép, Rákosi épp a szónok feje fölött...

De ez itt... Hárman állnak, szorosan egymás mellett, szemben a géppel, valami lépcsőn, mögöttük díszes terem, emberekkel zsúfolt karzat. Jobbra szikár, csontos arcú férfi, összezárt szájjal, sötét öltönyben, nyakkendősen; oldalt kifelé néz a képből: Rajk. Bal oldalt másik civil, bajuszos, széles homlokú, az ő arcán is várakozó feszültség: Tömpe András. Középütt Pálffy nyakkendős zubbonyban, feje lehajtva, arcára árnyékot vet a tányérsapka ellenzője. Mindhárman hátrakulcsolt kézzel állnak, mögöttük elmosódó arc: Révay Kálmáné. Komor kép, bizonyára a beégett kópia sötét tónusa is teszi... Pedig „győztesek kongresszusán", a partizánkongresszuson készült, 1946-ban.

Téglatornácos épület, a fehér falon futószőlő csupasz indáival, kúriaféle vagy présház. Tél van, látszik a képen. Az előtérben, középütt Dinnyés Lajos – honvédelmi miniszter? vagy már miniszterelnök? –, körülötte Vas Zoltán, Kádár, Nógrádi Sándor, mögöttük, félig takarva, Pálffy. Oldalt Péter Gábor lezser tartásban, bőre szabott civil ruhában. A kép hátulján semmi jelzés. Csak nem 1948. január 11? Biritópuszta, Klein Antal birtoka? Ekkor és ide hívta meg Dinnyés Lajos vadászatra a

diplomáciai testület tagjait... S ez lett később a hírhedt, sosemvolt „paksi találkozó" színhelye.

Itt egy egész sorozatnyi MTI-fotó az 1949. május 1-i díszszemléről. Álló csoport, háttérben a Szépművészeti Múzeum timpanonja. Dobi István hajadonfőtt, télikabátban, mellette Szakasits, sötét szemüveggel; Rákosi kiskabátban, hátradugott kézzel, mögötte Péter Gábor tányérsapkával, kihajtós zubbonyban, mellette Farkas, tábornoki díszben, a mellén csillagok, s ott van Pálffy, Nógrádi, mindketten díszkarddal, kicsit hátrább Sólyom László... A tribün mellvédjén, az előtérben Gerő éles profilja, sportsapkával, mögötte Pálffy, zubbonya kitüntetésekkel rakott, az arca itt zárt, mint az itáliai képeken.

Meglehet, persze, ez is csak képzelődés, utólagos belemagyarázás. De ahogy rakosgatom a képeket, ezt érzem: amint a dísztelen, egyszerű zubbony megtelik rendjelekkel, kitüntetésekkel, úgy lesz az arc mind merevebb, mosolytalanabb, mindinkább befelé forduló.

Mondom, talán csak képzelődés. Hisz itt a kis kötetben Mei Seng megceruzázott verse:

Halottjainkkal nem beszélhetünk.
Mást kell szeretni, csak úgy élhetünk.
Szétnézek a városkapu előtt,
de sírt találok, mit a fű benőtt.

Újságok. A *Magyar Nap* 1949. szeptember 18-i száma, a címoldalon virító betűk: PÁLFFY GYÖRGY IS BEISMERTE BŰNÖSSÉGÉT! És itt is fotók a rotációs papiroson. Rajk sötét öltönyben, nyakkendővel; merev tartásban áll, szemben az asztalra helyezett állványos mikrofonnal, állát leszegi, talán hogy szája egy vonalban legyen a membránnal. Keze hátrakulcsolva, mint az 1946-os képen, szája keskeny vonal, haja szorosan hátrafésülve tapad a koponyához; nem eleven arc, középkori metszetek csont-bőr lárváira emlékeztető. S ott a magyarázó szöveg: „A Júdás-Rajk nehezen szólal meg, mintha latolgatná, érdemes-e tagadni az amerikai követtel való kapcsolatát, vagy bűntársai úgyis fejére olvassák." A másik képen: „Pálffy, a fasiszta tiszt, jugoszláv kém a nép bírósága előtt. A gyilkos hazaáruló meredten bámul maga elé." Valóban: karját leengedve áll sötétszürke öltönyében, fehér inge fölött keresztcsíkos nyakkendő, a ruha vállban szűk, derékban bő, mintha elszabták volna. Felsőtestét kicsit elfordítja, oldalt, lefelé néz, a száját mintha itt is összehúzná. Mellette minden tárgyalási felvételek örök fegyőre: vékony bajusz, has fölé csúszott derékszíj, meredt tekintet.

A tudósítás a nyolcadik oldalon folytatódik. Itt a tudósító – vagy a szedőgép ördöge? – még rá is licitál a „valóságra":

ELNÖK: *Ön a Horthy-csendőrségnek volt hivatásos tisztje?*

PÁLFFY: *Igen.*

Ugyancsak a *Magyar Nap*-ban, a szeptember 23-i számban egy totálkép a tárgyalóteremből. Égnek a csillárok, fényük visszaverődik a hatalmas, több rekeszre osztott ablaksor cirádás díszein, a faburkolatokon. A vádlottak és fegyőrök sora oldalozásban, kicsit hátulnézetből: felhúzott nadrágszárak, bokák, fönn tányérsapkák és csupasz tarkók váltakoznak: nyolc vádlott, kilenc sapka. S itt van hozzá a tudosító kommentárja: „A nyolc hitvány bérenc ott ült a fegyőrök között, és hallgatta az ügyész szavait. A dolgozó nép vádolt... Mit éreztek, mit gondoltak? Nem nehéz eltalálni, hiszen a per feltárta nemcsak aljas bűneiket, hanem mélységesen züllött jellemüket is. Mit éreztek, ha egyáltalán érzésnek lehet nevezni ezeknek a szörnyetegeknek reflexeit. Féltek!... Ezért nem tudta Rajk megőrizni a tárgyalás alatt eddig annyira erőltetett nyugalmát, ezért pislogott sebesen a malacképű Pálffy, és ezért remegett minden ízében Justus... Rettegésükben benne van egy egész osztály rettegése, hogy kicsúszik... kezükből a hatalom, zsebükből a profit... Itt ülnek a fegyőrök között. Vajon most kik ezek? Bűnüket megbánó emberek, vagy az ítélettől rettegő »szerencsétlenek«? Nem: most is ellenségek... érzik a

munkásosztály öklét suhanni fejük felett, de éppen ezért most még jobban gyűlölnek bennünket."

Ez itt a *Kis Újság* 1949. szeptember 14-i száma, fejlécén még ott a szöveg: *A Független Kisgazda Párt központi lapja.* Alatta „hagyományos", fantáziát csiklandó szalagcím: PÁLFFY GYÖRGY ERKÖLCSTELEN ÉLETE... S a harmadik oldalon ott a beharangozott leleplezés: „...a Honvédség Házában jöttek össze a honvédelmi minisztérium dolgozói, hogy megvitassák Rajk László és hazaáruló bűntársai bűnügyét..." Az előadó idézett szavaiból megtudjuk, hogy „a vádirat nem tartalmazza az elvetemült gonosztevők összes bűneit, mert... például Pálffy... óráról órára csapta be a dolgozó népet, vágta zsebre az ezreket, amelyeket saját kezű vallomásában így említ: »A Katona Politikai Osztály bizalmas hiteléből lecsíptem magamnak a költekező életmódomhoz éppen szükséges pénzt...«" Majd így folytatódik a beszámoló: „Az összeesküvők el akarták szakítani országunkat a Szovjetuniótól. Ez a tervük azonban egyszer s mindenkorra meghiúsult, és a ragaszkodás, a hűség még fokozottabb lesz... nagy tanítónk, Sztálin iránt, mint eddig." A szónok: Király Béla ezredes; a gyűlés elnöke pedig Sziklai Sándor ezredes, aki 1956. október 26-án tűzharcban esik el, pár nappal előbb, hogy Király Béla átveszi a karhatalom főparancsnokságát, annak a Tildy Zoltánnak ajánlásá-

ra, akinek védelmét az 1944-es illegalitásban Pálffy György is biztosította. Tegyem még hozzá? Sziklai Sándor együtt harcolt Rajkkal Spanyolországban.

Ognyenovics Milán, a Rajk-per hatodrendű – és életben maradt – vádlottja, aki 1948-ban a Magyarországi Délszlávok Szövetségének főtitkárhelyettese volt, évtizedek múltán így emlékezett a Tájékoztató Iroda határozatának megjelenéséről: „Másnap Szőnyi Tibor, a pártközpont káderosztályának vezetője hívott, hogy jöjjek be hozzá. Szalai András volt nála... Arra igyekeztek rábeszélni, hogy a Délszláv Szövetség foglaljon állást. Este a jugoszláv követségre hívtak... Mrázovics követnél volt Rab Antal és Brankov Lázár követségi tanácsos. Ők azt ajánlották; hogy a szövetség maradjon semleges az ideológiai vitában."

Alig több mint egy évvel később együtt ült a vádlottak padján, „gyilkosok és kémek bandájában", Szőnyivel, Szalaival és Brankovval.

Előttem a *Határőr* 1949. június 4-i száma, tudósítással az országos politikai tiszti értekezletről. Pálffy ezen még megszólal, a nyári kiképzés feladatairól beszél. A 9. oldalon kép: „Farkas Mihály vezérezredes bajtárs Nógrádi Sándor és Pálffy György altábornagy bajtársakkal megérkezik az értekezletre." Ugyanazon az oldalon, a másik hasábban: „A belügyminisztérium sajtóosztályának közleménye kémbanda letartóztatásáról. Az Államvédelmi Ha-

tóság idegen hatalmak javára elkövetett kémkedés miatt őrizetbe vette Rajk Lászlót, dr. Szőnyi Tibort, Justus Pált és tizenhét társát. Az őrizetbe vettek között munkás vagy dolgozó paraszt nincs."

Pálffy még egy hónapig szabad. Megtörténhetett volna, hogy ezalatt ő is felszólal valahol, és elítéli a „banditákat"? Bizonyára. S ha így van: miért? Vakhitből? Fegyelemből? Emberi gyöngeségből? Bármelyik elképzelhető, sőt: egyik a másikat erősítheti. Sejthette, hogy ő is sorra kerül? Csaknem bizonyos. És akkor? Meneküljön? Esélye volt rá, talán több, mint bárki másnak. De hová? Ő, a végsőkig elkötelezett, a Katonapolitika egykori vezetője? S a félelem itt egészen más irányú: hisz őt, a „nagy halat", a „titkosszolgálat" tábornokát „odaát" diadalkapu várta volna.

S itt tárul elébünk a szörnyű csapda: a hűség csapdája.

Felrémlik előttem az 1956. október 6-i temetés a Kerepesi temetőben: az égen rohanó felhők, a kandeláberek tüzének ide-oda csapódó füstös gomolygása, a „kis tábornokok" sorfala; és hallom a lábak csoszorgó zaját a fölázott úton, s Szász Béla, a túlélő sorstárs búcsúztatójának végső mondatát, amely nemcsak fogadalomnak, de fenyegetésnek is hangzott akkor: Nem felejtünk! S most itt van az asztalomon ugyanennek a Szász Bélának Brüsszelben kiadott könyve, amelyben „kémtábornoknak" nevezi

Pálffyt, s a Katonapolitika „sötét ügyeiről" beszél... S tudom, hogy október 6. után pár nappal temették – ugyanígy, katonai gyászpompával – azt a másik tábornokot, ugyanannak a gyilkos mechanizmusnak áldozataként, amely előbb odaállította őt a régi barát, Pálffy György kivégzéséhez vezényelt katonai egység élére a fegyház udvarán...

Hogy lehet itt rendet teremteni? Hogy lehet kibogozni a felelősség összekuszálódott szálait?

Itt, az egyik dossziémban egy levél: közeli – igen közeli! – hozzátartozó írta 1956. október 4-én, két nappal a „nagy temetés" előtt. A címzett: Pálffy György özvegye. „Kérlek, olvasd végig levelemet, s ha utána válaszolatlanul eldobod, meg foglak érteni. Akkor, hét évvel ezelőtt is megértettem álláspontodat, s éppen ezért, mert gyökeresen különbözött az enyémtől, nem voltam képes ezt a különbözőséget vitába dobni... Ma szégyellem magam. Szégyellem magam sokadmagammal, és elhárítom azok mentegetőzését, akik hét év alatti velem szembeni gondolkodásukat, magatartásukat ítélik el előttem; elhárítom, mert nem voltam különb én sem... Ezeket akartam leírni, s most döntsd el... találkozzunk-e még, megismerkednek-e a gyerekeink egymással, s ha már a legborzasztóbbat soha senki nem tudja nekünk jóvátenni – vajon ezt a tövist kihúzhatom-e magamból?"

A levél írója nem állt – tegyük hozzá: az özvegy-

nek igaza volt, nem állhatott! – két nappal később a koporsó mellé. Meghalt már ő is, s a „tövist" vitte magával. A „gyerekek" – felnőtt emberek, anyák és apák immár – az ő temetésén ismerkedtek össze egymással.

Igen, a gyerekek...

Itt egy vidám amatőr felvétel, a Balaton partján készült 1948-ban. Pálffy, fürdőköpenyben, karján egyévesforma kislány, mögöttük ködös túlpart s egy követ hajító bronz szoboralak. A kis verseskötetben pedig a huszonhárom éves ludovikás ceruzajele Po Csü-ji verse mellett:

Negyven se voltam s lányom született
s fölvette az Arany-Harang nevet.
Egy éve éppen, hogy a földön él,
csak ülni tud még, ámde nem beszél.
...
Ha nem hal ifjan el leányom és őt
megtarthatom, férjhez kell adni később.
Így ötven is leszek, mikor utóbb
a nagy hegyekbe visszavonulok.

Kinyitok most egy másik dossziét: kis papírlapon feljegyzett „gyerekszáj"-szöveg, mellette a dátum: Debrecen, 1953. „Apukámmal álmodtam, itt volt nálam, azt mondta, kis madaram, és megterítettem az asztalt, megetettem, aztán visszament Istenkéhez

vacsorálni, kérdezte, mit csinál édes mamija. Katonaruha volt rajta, de cipő nem volt a lábán..." Rajzok, nyolcéves kislány „alkotásai": ágy vagy inkább ravatal, hanyatt fekvő, hosszú hajú leányalak; az egész valami láncokon függő, sötétre satírozott gömbfélében, fölötte ákombák nyomtatott betűkkel: HÓFEHÉRKE. Egy síkban, perspektíva nélkül: kerek asztal, mellette széken nőalak feketében, fölötte keresztráccsal osztott ablak, a külső sötétségre rajzolt csonka holddal, csillagokkal. Alatta: MAGÁNY. Mintha párja volna a hajmáskéri *Fogolyének*-illusztrációnak... S az utolsó, ez már az 1956. októberi temetés emléke: koporsó, rajta kard és virágcsokor, fölötte két gyertya, lábas tartóban; oldalt fekete ruhás nőalak, hosszú fátyollal...

Előveszem újra ezt a viszolyogtató, kék fedelű könyvet, rálapozok a szövegre, amit Pálffy az utolsó szó jogán mondott:

Én azért állok a magyar nép bírósága előtt, mert a legsúlyosabb bűnöket követtem el a nép és hazám ellen... Igaz az, hogy soviniszta, fasiszta beállítottságom, osztályhelyzetem, egész múltam és nevelésem alapján én csak színlelésből, igazi tevékenységem leplezésére és ellenségként léptem a Kommunista Pártba, de őrizetbe vételem óta átértékeltem egész életemet... Mi súlyos bűnösök vagyunk, és lehet, hogy ebben már nincs fokozat, de ha van fokozat, még bűnösebbek Tito, Rankovics és tár-

sai... Én tudom, hogy a felelősségemet mindezzel nem csökkentem, de legalább részben a vallomásommal valamit jóvá szeretnék tenni abból, amit a magyar népnek ártottam. Tudom, hogy súlyos büntetést érdemlek. Kérem a bíróságot, hogy vegye tekintetbe megbánásomat.

Mi mindennek kellett összejátszania, hogy ez a borzalmas színjáték *itt* és *így* lejátszódhassék?

Volt az 1945 után kialakult világhelyzet: a Szovjetunió háborús kivérzettsége, a szocializmus felé haladó államok bizonytalansága, gyöngesége s bennük az osztályharc kétségtelen élezettsége; s volt kölcsönös bizalmatlanság, érdekek ütközése, vádak és viszontvádak, aztán hidegháború, de nem volt atomegyensúly és nem volt még harmadik világ. S ami ebből következett: a követelmény. Szorosan összefogni az erőket, fellépni minden egységet bontó törekvés ellen, sőt: kizárni még a lehetőségét is minden effajta kísérletnek, bármi módon, bármi eszközzel.

S volt erre egy régebben kialakult – és hibás logikára alapozott – rossz metodika, amely személyi kultuszra és koncepciós perekre vezetett már a háború előtt. Volt a sikerekkel egyenes arányban élesedő osztályharc elmélete, volt a minden *sajátosban,* minden sémától eltérőben árulást szimatoló gyanakvás, volt a személyhez kötődő hűség mint a forradalmiság egyetlen kritériuma, s volt a végső so-

ron bumerángként ható tétel: „az ellenség jogon kívül áll", tehát rajta jogsérelem nem eshet; s volt a cinikus „bölcsesség": ahol gyalulnak, ott forgács is esik...

S ezt a hibás logikát elfogadták – a *valós* veszélyek érzetében, a *valódi* osztályharc tüzében – a későbbi áldozatok is.

De *akkor* és *itt* volt egy csoport, amelynek tagjai – az MSZMP Központi Bizottságának 1962. augusztusi határozatát idézem – „már a felszabadulás előtt elhatározták, hogy a párt vezetését kisajátítják. A proletárdiktatúra győzelme után személyi hatalmuk kiépítése volt a céljuk, majd ahhoz elvtelenül, görcsösen ragaszkodtak; a politikai kalandorság útjára léptek, elszakadtak a párttagságtól, a néptömegektől. A hatalom birtokában önkényük leplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről, valamint azt, hogy az ellenséget elsősorban a pártban kell keresni... hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökei lettek..."

Ez a csoport a maga kisszerű és bűnös törekvéseit össze tudta mosni a Sztálin értelmezése szerint való nagypolitikával, a béke megőrzésének létfontosságú

gondjával, a nemzetközi proletariátus vélt érdekével; ily módon nemcsak szolgalelkű kiszolgálói, de élősdi haszonélvezői is lettek e hibás eszmeiségnek és a hozzá kapcsolódó bűnös metodikának. S mivel a fogalmak menthetetlenül összekuszálódtak, képes volt maga mellé állítani, bűnrészessé tenni – akaratán kívül – e hibás eszmeiség nevében a „régi gárda" egy részét, más részét pedig – az eszme iránti hűségre építve, vagy ha másképpen nem ment, a félelemkeltés eszközével – hallgatásra kényszeríteni; s amellett, hogy megtalálta cinikus-romlott vagy éppen primitív „szolgaszemélyzetét", ki tudott nevelni egy „fiatal gárdát" is, amelynek tagjai már elhitték, hogy „a cél minden, az ember semmi" elv végsőkig való alkalmazása a hősiességnek és önfeláldozásnak egy módja, igazi forradalmártulajdonság, tragikus heroizmus – s ennek megfelelően a szánalom, az emberiesség: kispolgári, sőt ellenforradalmár nyavalygás.

Így keveredett össze végzetesen hősies önfeláldozás és aljas önérdek, lelkesedés és cinizmus, romlottság és naivitás, gyávaság és sunyi karrierizmus. Így válhatott áldozattá az akaratlan bűnösök egy része, s így lehettek önnön halálukban bűnrészesek maguk az áldozatok...

Előttem az „anyag". És most is csak azon töprengek: megírható-e igazából? Bizonytalan vagyok. Csak egyet érzek bizonyosan: meg kell próbálni.

Hogy megszűnjenek végre az óvatoskodó, örök egyforma, csak töltelékszavakban különböző évfordulós megemlékezések; hogy elhallgasson végre a ravaszdi tudálékosság, a „bennfentes" butaság, a sunyi rosszindulat: „Nono, azért volt abban valami..." Hogy az idősebbek közül az, akinek nem muszáj, ne menjen el közülünk azzal a bizonyos tövissel a lelkében; s végül, hogy feleljünk végre az utánszülött generációk mind sürgetőbb kérdéseire...

Félreértés ne essék. Amit írok, nem *lezárás* akar lenni. Kezdetnek szánom, és adósságtörlesztésnek. S bizonyítékául annak, hogy arról, ami *akkor* történt, nemcsak kell, de lehet is beszélni. S jobb, ha mi beszélünk róla először, nem bízva mindent az igazságos-igazságtalan utókorra.

De ez itt nem az 1949-es „nagy per" története. Egyetlen emberé valójában. Az ő életét követve akarok eljutni haláláig: a 49-es évig. Igaz, nem közönséges sem az ember, sem az élete. Históriás időben és társadalmi térben hatalmas lehetőséget kínál, s én igyekszem majd élni ezzel a lehetőséggel. Csaknem két évig készültem rá: igyekeztem behatolni hősöm életébe, befurakodni a regisztrálható tettek és leírt mondatok mögé. A vizsgálódást úgy kezdtem: tudom, hogy Pálffy György ártatlan volt mindabban, amivel vádolták; de nem tudom, ártatlan volt-e egyebekben, amikkel *ott* nem vádolták; s

azt sem tudom: hős volt-e, vagy *csak* áldozat. S ezt mind tudni kellett ahhoz, hogy eldönthessem: megkísérelhetem-e ennek a könyvnek a megírását.

Megkísérlem. Talán sikerül, talán nem.

Még csak egyet: aki valamiféle szenzáció reményében veszi kezébe ezt a könyvet, csalódni fog. Nem szolgálok „csemegékkel". Szándékosan kerültem a találkozást „pikáns sztorival" szolgálható egykori barátokkal és ellenségekkel; nem kértem kutatási engedélyt zárt vagy félig zárt archívumokba, nem próbáltam vájkálni senki lelkében; csak olyan forrásokat használtam, amelyekhez bárki hozzájuthat a könyvtárak olvasótermeiben. S ezen kívül természetesen Pálffy György leveleit, megmaradt relikviáit. Azt az anyagot, amit az 1949. július 5-ről 6-ra virradó éjszaka vittek el lakásáról, s ahogy elvitték, úgy kapta vissza pár évvel később az özvegy: „Bele se néztek. Nyilván a kutyát sem érdekelte ott benn, mi van bennük, hisz tudhatták, semmit sem várhatnak belőlük..."

Nem is volt abban a bugyorban semmi, csak egy emberi élet. És talán a feltámadás lehetősége. Ha ezt tudják, gondolom, megsemmisítik.

* * *

Most Pálffy Györgyöt szólítja a tanácselnök.
ELNÖK: *Önt mindig így hívták?*

PÁLFFY: *Nem. Oesterreicher György volt a nevem ezelőtt.*
ELNÖK: *Mikor változtatta meg a nevét?*
PÁLFFY: *1934-ben.*
Ez a párbeszéd 1949-ben hangzott el Magyarországon.

A bíró Rajk Lászlóval is „tisztázni" kívánta: Rájknak vagy Reichnek hívták-e őseit, magyarok voltak-e, vagy szászok? A rövid szóváltás mögött kettős inszinuáció rejtezik: álarcban jártál, nem vagy az, akinek látszani akarsz; sőt: német vagy, tehát fasiszta, vérben és gondolkodásban is idegen a néptől, amelynek bírósága ítélkezni készül fölötted!

Mondtam már: Pálffy Györgyöt nem ismertem. Őseiről keveset tudok, gyermekkoráról szinte semmit. Fehér foltok későbbi életében is akadnak számomra, érthetően főként a magánélet szférájában; vannak időszakok, amelyekből feljegyzések, levelek nem maradtak, a lehetséges tanúk meghaltak, vagy ilyen-amolyan okból nem hozzáférhetők, esetleg éppen – ugyancsak ilyen-amolyan okból – elfogultak.

Az adatok elegendőnek látszanak arra, hogy akár fantáziával is kitölthessem a hézagokat. Meg is tenném, ha, mondjuk, a „regényes életrajz" műfaja mellett döntöttem volna. Nem ezt választottam, ki kell hát kapcsolnom a szárnynak – vagy mankónak? – kínálkozó képzeletet. Ezt kell tennem, mert akarom, hogy az olvasó higgyen nekem. Nem csalhatat-

lanságra gondolok természetesen, hanem őszinteségre. Igyekszem úgy fogalmazni, hogy a tényekre alapozott feltételezésről is tüstént kiderüljön: feltételezés. S ha valamit nem tudok: jelezni fogom.

Három forrás segítségével kísérelhetem meg rekonstruálni – és persze minősíteni is – Pálffy személyiségét és tetteit.

Ismerem életrajzának adatait. Ezek önmagukban természetesen külső dolgok. Tudom, hogy 1939 novemberében kilépett a Horthy-hadseregből. Miért? Előttem az elbocsátási kérelem: mert menyasszonyát „egyrészt a zsidó fajhoz való tartozása, másrészt a nősülési óvadék hiánya miatt" a tisztikar tagjaként feleségül nem veheti. (Ugyanígy indokol később, az 1949-es perben; elvi okokról nem esik szó.) Ma az emlékező-méltató cikkek írói általában elvi okokat említenek: kilépett a hadseregből, mert nem értett egyet annak szellemével. Hogy 1949-ben miért *csak* a családi indok szerepelt, azt értem. Hogy ma erről miért nem esik szó, azt nem. Fölösleges tapintat? Vagy érthetőségében is érthetetlen elégtétel? Vajon a két indok nem fér meg egymás mellett? Sőt: nem lehet akár okozati összefüggés közöttük? Hogyne lehetne. Van is. A bizonyíték ott a beadványban: „Az utóbbi évek eseményei és uralkodó hangulata mindinkább kilátástalanná tették tervem valóra váltását, egyben mindjobban megérlelték elhatározásomat, hogy azt a tényleges állományból

kiválva valósítom meg." Alább még egy mondat: „...a honvédségben uralkodó nézeteket menyasszonyom személyére vonatkoztatva osztani nem tudom." A két ok itt már összekapcsolódik, s az óvatos szűkítés ellenére – „menyasszonyom személyére vonatkoztatva" – jelzi az ok-okozat viszonyt. Egy ilyenfajta *emberi* konfliktus a testülettel ne indíthatná meg a testülettel való *teljes* szakításhoz vezető folyamatot?

De Pálffynál már ekkor többről van szó; az előző évek során írt levelek mind keserűbb, mind kiábrándultabb hangja tanúsítja. Szerelem egyfelől, csömör másfelől: a kettő együtt érleli az elhatározást.

A második forrás tehát: a levelezése. Önmagában ez sem teljes értékű, tudom. Egyrészt, mert viszonylag rövid – noha meghatározó – időszakból való; más, nem kevésbé fontos korszakokból semmi sincs. Másrészt: tudhatja bárki, hogy ha feltételezhető is a legnagyobb fokú őszinteség – a *teljes* őszinteség nem. A levélíró gyakran elhallgat olyasmit, ami a címzettnek vagy neki magának kellemetlen; s óvakodhat attól, hogy papírra vessen önmagára vagy környezetére veszélyes dolgokat. És vannak korszakok, amikor ez fokozatosan érvényes lehet.

Ezzel eljutottam a harmadik forráshoz. Ez nem más, mint a világ, amelybe Pálffy György beleszületett, amely formálta, és amelyet formálni akart; a talaj, amelyből kinőtt; az eszmék, amelyek vonzá-

sukkal vagy taszításukkal hatottak rá; a közeg, amit elfogadott, és amitől szabadulni akart; az események, amelyek döntésre és cselekvésre késztették.

*

ELNÖK: *Szülei mik voltak?*
PÁLFFY: *Én polgári családból származom. Apám bankigazgató volt, nagyapám kulák...*

Az apa tehát: „tőkés". A nagyapa: „kulák". Vagyis: nagygazda, „zsírosparaszt", bérmunkásokkal dolgoztató kizsákmányoló. S mint tudjuk: sváb. 1949-ben vagyunk, négy évvel a háború, kettővel a svábkitelepítések után. A *német*-hez, *sváb*-hoz önkéntelenül is kapcsolódnak a „megfelelő" fogalmak: náci, volksbundista...

Napnál világosabb tehát, hogy a vádlott családja: *vegytiszta* fasiszta család.

Eljutottunk egy sztereotípiához, amelynek az a furcsasága, hogy az idősebbek nem hiszik – nem is hihetik –, de különböző okokból úgy tesznek, mintha hinnék; a fiatalabbak pedig vagy őrzik az átadott „titkot", s maguk is beavatottjai lesznek a furcsa „összeesküvésnek", vagy – mert „saját érdekükben" egyszerűen „elfelejtik" felvilágosítani őket a sztereotípia hamisságáról – holtig hisznek a „gólyamesében". A jó ég tudója, kik vannak többen: a tudók vagy a tudatlanok...

nyomor még inkább „eltarkították" a családok képét mind társadalmi, mind politikai vonatkozásban.

Bizonyos műalkotásaink „valósága" szerint az 1930-as években baloldali ifjúmunkások és nyilasok legfeljebb verekedésben kerülhettek szembe egymással. Pedig kerültek bizony elég gyakran akár a családi asztalnál is. Egyazon família tagjai lehettek „őskeresztény" rendőrtanácsosok és zsidó üzletemberek; s ahol az egyik vő munkanélküli volt, ott még lehetett csendőr a másik.

Az „egyneműsödés" gyökereit az 1930-as évek elején találhatjuk. A megállapodó társadalomban csak egyfajta látszatmozgás érzékelhető: felfelé. A jobb módú iparos vagy kereskedő középosztálybelinek akarja mutatni magát és famíliáját, a középosztályhoz tartozó pedig „nemesít": ez időben Magyarországon tán több „gentrycsalád" van – jólrosszul elsajátított magatartássémákkal, cigányzenés mozifilmről ellesett „snájdigsággal", hamis predikátummal, sőt a szalonban hamis „kutyabőrrel" a falon –, mint az igazi gentry virágkorában. A hiúság mellé később társult az érdek, majd a félelem: sváb nagymamával is hasznos volt „turáni fajmagyarnak" lenni, később zsidó dédpapával ajánlatos „tiszta vérű árjának"; még később akadt bőven család, amelyik a szlovák kőműves nagyapót szepesi német építőmesterré „léptette elő", bizonyítandó „százszázalékos német fajiságát".

A családok heterogén összetétele, a családtagok között kiéleződő ellentét, a faji és politikai diszkriminációk romboló hatása válságok és tragédiák forrásává lett a háború idején. Igaz, a „vegyes összetétel" legalább annyiszor életet is mentett. Pálffy Györgyöt apja – német neve elhagyásáért és zsidó házasságáért – „kétszeres fajárulóként" tagadhatta ki; a feleség édesanyját – s vele és általa másokat – az „örökbefogadó" Pálffy nagybácsi bújtatta-rejtegette 1944-ben.

1945 után az igazoló bizottságok előtt folytatódott a kozmetikázás, csak más előjellel. Egyes rokonok sürgősen visszakerültek a családi képre, mások még sürgősebben kiretusáltattak. Még később, már 1950 táján kiderült, hogy a „visszafogadott" zsidó dédpapát ismét csak el kell tüntetni mint „tőkés osztályidegent"; viszont visszahozható a sváb nagymama mint „dolgozó kisparaszt". Az is megeshetett, hogy egyes családtagok egymást tagadták le szorgosan gyártott önéletrajzaikban.

Mosolyogni való? Aligha.

Anyám falujában történt: egy kisnyilas – a kifejezés ma már magyarázatra szorul: olyan „szürke" párttag, aki nem volt vezető, nem volt tagja a fegyveres pártszolgálatnak, nem vett részt bűncselekményekben – még 1944 decemberében befalaztatta magát a háza hátsó kamrájában, s a családjával elhíreszteltette, hogy Nyugatra menekült. Öt évet töl-

tött a négy fal között, állandó rettegésben. Ha előbúvik, megússza pár hónap internálással vagy akár némi romeltakarító közmunkával.

Ezen mosolyoghat megint, aki akar. Én szántam ezt az embert. Igaz viszont: amit „kapott", magának köszönhette, senki másnak. De voltak családok – tiszták és bűntelenek –, akik évekig éltek „befalazott állapotban", rettegve megszégyenítéstől, hátrányos megkülönböztetéstől – egy véletlen rokonság miatt.

Nem szerettem soha a vicces karcolatokat a kisemberről, aki kozmetikázza az önéletrajzát. Nem ő tehet róla, hogy nevetségessé vált. Hiszen akik annak idején erre rászorították, azoknak tudniuk kellett, hogy hazudni kényszerítik. Tudhatták, hiszen az ő családjuk is ebben a társadalomban gyökerezett.

Ki írja meg egyszer ennek a korszaknak az apró tragédiáit?

Tudok anyáról, aki aktív ellenálló, kommunista fiát – annak tudta nélkül – 1944-ben beíratta a nyilas pártba, s otthon dugdosta a szabályszerűen kiállított tagsági könyvet; arra gondolt, ha érte jönnek, talán ezzel megmentheti. A felszabaduláskor se mert szólni, akkor már a fiától félt; a tagkönyvet elégette. Aztán végigremegte az 50-es éveket: mi lesz a funkcionárius fiával, ha a nevét megtalálják valami előkerülő nyilaslistán?...

Bizony, nemcsak gorkiji anyák vannak...

A félelem eltűnt, az „egyneműség", a rossz beidegzettség megmaradt. Ott van a szülőkben, nagyszülőkben, akik elhessentik a gyereket, ha családról, múltról faggatózik. Az egykori szégyent, a rossz emlékeket hessegetik ilyenkor? Vagy mégis valami „fantomfélelem"? Nemigen. Hisz a nemesi ős maholnap olyan lesz, mint az indián az amerikai családokban: valaha letagadták, ma „sikk" találni egyet... Állítólag egész jól meg lehet élni családfakutatásból, címerfabrikálásból.

De azért változatlanul „vegytiszták" vagyunk. Csak nem arról van szó – uram bocsá'! –, hogy az idősebbek *egymásnak* lassacskán elhitték mindazt, amit *önmagukkal* el nem hitethettek? S ha egyszer a többi család mind ennyire homogén, ha náluk mindenki tudta, mit kell tenni 1919-ben, 1944-ben, 1948-ban, 1956-ban – akkor az övék sem lehet rosszabb!

Tolsztoj gyerekkori mondókája motoszkál a fejemben: „Szeretem a dadust, a dadus szeret engem, és szereti Nyikolkát, és Nyikolka is szeret engem meg a dadust. Mindenki szeret mindenkit... De akkor miért feszítették meg a Jézuskát?"

Mert van ám ennek a dolognak egy igen logikus folytatása: ha *mindig* és *mindenki* „jó volt" – akkor az *mindenre* vonatkozik. Az összességre. A társadalomra és a történelemre.

Jólesik persze *együtt* lenni az ellenállás, a felszabadulás, a „fényes szelek" dicsfénnyel övezett nemzedékének; makulátlannak, hiba nélkül valónak mutatkozni. De ez *így és ilyen egyszerűen* nem igaz. A gyerekeink – az ifjúság dacos logikájával – fejtetőre állítják az egészet, s leszünk a szemükben „utolsó csatlósok", a „kultusz" és a „koncepciós perek" nemzedéke, sajnálatra vagy épp megvetésre méltók. És ez megint csak nem igaz. S az előbbinél sokkal veszedelmesebb – de abból következik.

*

A védelem alapjául szolgáló enyhítő körülményeket ebben a perben apró téglákból, sőt kavicsokból vagy inkább porszemekből kell a védőnek összehordania, hogy ily módon kíséreljen meg valamiféle azilumot építeni védence számára.
(Pálffy György hivatalból kirendelt védőjének beszédéből, Kék könyv, 1949.)

Sinkó Ervin 1949 őszén a „túlsó oldalon" – Jugoszláviában – jegyzeteket ír az éppen csak lezajlott budapesti perről. Az *Egy regény regénye* oly sokat megélt szerzője – mai olvasásban persze, és utólag szerzett tudás birtokában – egy kicsit naivnak látszik, amikor ezeket mondja: „Nem állítom, hogy Rajknak, Pálffynak és a többieknek nincs a múltjukban valami sötét folt – talán van, talán nincs –, de egy biztos: olyan kárt még nem okozhattak a

nemzetközi munkásmozgalomnak, mint amilyet okoztak akkor, mikor ráálltak annak a szörnyű bűntettnek az elkövetésére, amit elkövettek akkor, mikor eljátszották ezt a szégyenletes véres komédiát, mikor ráállottak, hogy vallomások formájában tehetségtelen detektívregény-részleteket adjanak elő..."

Sinkó még előbb arról ír, hogy a magyar kommunista ellenállás „tényleges fegyveres tettei" közvetlenül Pálffy György nevéhez fűződnek, de – mondja – „erről a korszakról se Pálffy, se az ő úgynevezett védőügyvédje egy szóval sem emlékezett meg". Aztán így folytatja: „Pálffy csak arról beszél, hogy »fasiszta beállítottságú voltam«, és hogy »magánterészetű személyes ok arra kényszerített, hogy 1939-ben megváljak a Horthy-hadseregtől«. Ez minden. Egy szót se szól arról, hogy mivel töltötte ki a háború és a felszabadulás közti időt. De senki ezt tőle nem is kérdezi, csak hallgatják, amint magyarázza, hogy ideálja »Mussolini és a fasiszta rendszer«..." Ezek alapján állapítja meg Sinkó: „Mindenesetre két Pálffyval kell számolnunk... De a két Pálffy között a világon semmiféle kapcsolatot nem lehet felfedezni."

Két Pálffy? És semmi kapcsolat közöttük? Ha ez ilyen egyszerű volna...

Nézzük csak, mit ír az „egyik Pálffyról" – akkor még vezérőrnagy – a *Határőr* 1947. augusztus 20-i száma.

„... A Ludovika Akadémiát kiváló eredménnyel végezte... Négyévi csapatszolgálat és egyévi külföldi tanulmányút után elvégezte a Hadi Akadémiát. Ezek az idők a magyar fasizmus nekigyürkőzéseitől voltak hangosak. A hadseregben is egyre több szóhoz jutottak a svábok, a nyilasok és egyéb fasiszták... Pálffy György tehát kilépett a hadseregből, és mint magántisztviselő helyezkedett el egyik pesti iparvállalatnál... Társadalmi és gazdasági tanulmányai egyenes úton vitték a felé a párt felé, amely akkor még a föld alatt, de a legkövetkezetesebben harcolt egy igazságos rendért... Csoportjának tevékenysége nyomán egymás után robbannak a kézigránátok német teherkocsik alatt, szakadnak meg a vasútvonalak, bomba robban a nyilasházban... Végre üt a várva várt óra. Pest felszabadul, és Pálffy György Debrecenbe siet... Megszervezi a Katona Politikai Osztályt... 1946 decemberében a Katona Politikai Osztály kiterjedt összeesküvést leplez le, majd karöltve a demokratikus rendőrség Államvédelmi Osztályával, hetekig tartó kemény munkával fel is göngyölíti a szerteágazó szervezetet... Egy ízben a legmagasabb pozícióba férkőzött reakciósok le akarják tartóztatni, hogy cinkosaikat és saját magukat mentsék. Mesterkedésük azonban eredménytelen marad, az összeesküvőket leleplezik..." Akik nem ismerik, „...azt gondolják, hogy a Katona Politikai Csoportfőnökség vezetője... jéghideg

jelenség, marcona, zord katona. A közelében dolgozó munkatársak azonban mint jószívű, megértő embert, fáradhatatlan szorgalmú dolgozót, kivételes képességű katonát és odaadó barátot ismerik... Szelíd humora, meleg baráti modora még ellenfeleit is leszereli... Lelkes szurkoló, aki maga is futballozik, úszik, lovagol... megtestesítője az új típusú katonának..."

Lássuk most a „másik Pálffyt" az 1949-es vádiratból:

„...Jó modorú polgári családból származik. Mint Ludovika Akadémiát végzett hivatásos tiszt, a második világháború előtt egy évet szolgált az olasz fasiszta hadseregben, s onnan mint meggyőződéses fasiszta tért vissza. A Horthy-hadsereg tisztjeként részt vett Kárpát-Ukrajna megszállásában, s ezzel kapcsolatban írásbeli dicséretet kapott az akkori honvédelmi minisztériumtól. A hadseregből felesége származása miatt ki kellett lépnie, és ez módot adott neki arra, hogy 1945 elején mint »németellenes« tiszt belépjen az új hadseregbe. 1945 nyarán már a jugoszláv felderítő szervezet kémeként működött... Rajkkal egyetértésben a honvédségen belül védte és előtérbe tolta a reakciós, horthysta, fasiszta tiszteket, fontos parancsnoki állásokba helyezte azokat... Ugyancsak tervet dolgozott ki a kormány tagjainak, Rákosi Mátyásnak, Farkas Mihálynak és Gerő Ernőnek meggyilkolására..."

Otromba ravaszsággal szerkesztett szöveg. Nézzük csak: szó sincs Hadi Akadémiáról, tanulmányútról: Pálffy *a háború előtt* – mindjárt meglátjuk, ez is fontos! – *szolgál* az olasz fasiszta hadseregben; a hazatérő *meggyőződéses fasiszta* természetesen részt vesz *Kárpát-Ukrajna* megszállásában, ezért *dicséretet* is kap: a szöveg sugalmazása szerint ez már a háború alatt is történhetett, *Kárpát-Ukrajna* – amely 1918 előtt Kárpátalja néven Magyarországhoz, utána Podkarpatska Rus vagy Ruszinszkóként Csehszlovákiához tartozott, s 1939-ben háború nélkül kerül ismét Magyarországhoz – azt sugallja, hogy Pálffy *Ukrajna* megszállásában vett részt, a dicséretet tehát akár partizánvadászatért is kaphatta. Erősíti mindezt az, hogy hiányzik a dátum, amikor a hadseregből *ki kellett lépnie* – tehát nem önszántából! – *felesége* nyilvánvalóan *zsidó* származása miatt – tehát nem elvi, hanem személyi okból, s még az utóbbinak sincs erkölcsi értéke, hisz a nő, akiért „fasiszta karrierje" kerékbe törik, nem menyasszonya, hanem – bizonyára már régebben – a felesége...

Nézzünk meg most egy harmadik életrajzot, ez a *Szabad Nép*-ben jelent meg 1956. október 6-án, az ünnepélyes „nagy temetés" napján:

„... Családja biztosítani tudta számára a nyugodt, gondtalan életet, a tanulás lehetőségét. Érettségije után, 1927-ben maga dönthetett, milyen pá-

lyát választ. Katona lesz. Hivatását nagyon szereti, a Horthy-rendszer katonaiskolájának szelleme mégsem ejti rabul. A Ludovika Akadémia negyedéves növendéke a falukutatók munkáját figyeli... Bár már ekkor szocialistának vallja magát, az út az igazság teljes felismeréséig még igen hosszú, a katonai pálya még tartogat buktatókat. 1936-ban a fasizmus egyik fészkébe, Olaszországba küldik... Hamarosan felismeri a fasizmus igazi arculatát... Visszatérve hazájába, a vezérkar jövendő tisztje rendszeresen olvassa a *Népszavá*-t... A vezérkari akadémián a tanári karnak és a hallgatóknak már túlnyomó többsége nyilas volt... Végül is döntenie kell. S egy évvel századosi kinevezése előtt lemond rangjáról. Budapesten az Egyesült Izzóban lesz kis fizetésű tisztviselő... Ekkor kerül közvetlen kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal... 1944. március 19-e, az ország német megszállása után... a párt katonai bizottságának vezetője. A bizottság feladata... a németek ellen fegyverrel harcoló partizáncsoportok irányítása... Neve... elválaszthatatlanul összenőtt a magyar néphadsereg szervezésével... A Katona Politikai Osztály vezetésével bízzák meg. 1946-ban ő lett az akkor alakult határőrség parancsnoka is... Járja az egységeket, előadásokat, pártnapokat tart... 1948 tavaszán a honvédség főfelügyelője..."

Úgy tetszik, ez egy „harmadik Pálffy". Hasonlít

az elsőre, persze, de a kezdet mintha simább, egyszerűbb lenne: a „ludovikás szellem" nem hat rá, *a maga választotta* környezetben is szocialistának vallja magát, falukutató irodalmat olvas, a Hadi Akadémián *Népszavá*-t, a hadsereggel szigorú elvi alapon szakít... 1945 után pedig valahogy „átszellemül" a kép: szó sem esik osztályharcról, hadseregért folyó ádáz politikai tusákról, összeesküvésekről; a „Katpol tábornoka" szorgos szervező, szelíd agitátor...

1979-ben lett volna hetvenéves. Az évfordulóról csaknem valamennyi lap megemlékezett. Érdemes megnézni – a cikkek magasabb vagy alacsonyabb színvonalától függetlenül –, hogyan bontakozik ki ezekből az írásokból Pálffy György újabb portréja.

„A húszas évek végén, a harmincas évek elején a hadsereget még másokhoz hasonlóan hazája elszánt védelmezőjének vélte. Környezete, neveltetésének körülményei útját állták, hogy mélyebbre lásson, felismerje az igazságtalanságokat. Hazafias érzés és hivatásszeretet hatotta át, ez is közrejátszott abban, hogy a Ludovika Akadémián a legjobb hallgatók közé tartozott... Elöljárói elismeréssel adóztak tudásának, katonás határozottságának, beosztottjai is szerették emberségéért... Olaszországi tartózkodása és a németországi események azonban elindítottak gondolkodásában egy olyan folyamatot, amelyre parancsnokai nem számítottak. Megismerte

Európát, a kor nagy problémáit, felfedezte a világpolitika mozgató erőit és veszélygócait, észrevette, hogy a békésnek látszó felszín alatt, egyes hatalmasságok nyilatkozatainak eleven cáfolataként világháborúval fenyegető fegyverkezési verseny kezdődött..."

A sorok mögül mintha egy „negyedik Pálffy" vonásai bontakoznának, nagyon elmosódottan: hasonlít is, nem is a kicsit gyermeteg rajzolatú elsőre, csöppet sem a vádirat sunyi gonosztevőjére és aligalig az 56-os nekrológ „ludovikás szocialistájára". Pálffy nem „csodalény" többé, s a cikkíró csöppet sem tehet róla, hogy a szűkös adatanyag birtokában logikával – időnként sztereotípiákkal – kényszerül kitölteni a hézagokat; tulajdonképpen „fantomképet" rajzol, ha egy-egy vonás rossz helyre kerül, nem tehet róla. A logika csak egyet bicsaklik, de akkor elég nagyot: Pálffynak nem kellett 1936-ig várni, hogy *felfedezze* azt, amit akkortájt minden újságolvasó ember *tudott:* hogy *régen folyik* a fegyverkezési verseny; a felfedezés az volt, hogy a háború, amelyre nyilvánvalóan maga is készült attól a pillanattól, amikor magára öltötte az egyenruhát – nem lesz igazságos, nem lesz üdvöt hozó sem hazájának, sem a világnak.

Mégis: ez a „negyedik Pálffy" már kezd hasonlítani az igazira, a cikk pedig – elnagyoltságában is – jelzi a korszakváltást, a reálisabb, tisztább szemléle-

tet. De azért ne örüljünk korán, nézzünk egy másik cikket:

„...a Ludovika Akadémia negyedéves növendékeként – tisztjelölteknél szokatlanul – a falukutató irodalommal is megismerkedett, és ez keltette fel társadalmi érdeklődését... Parancsnokai ezért ferde szemmel néztek rá, de kiemelkedő képessége és katonai tudása olyan feltűnő, hogy 1936-ban mint kiváló tüzér hadnagyot egyéves olasz tanulmányútra küldték, majd felvették a... Hadi Akadémiára. Ebben az időben már baloldali értelmiségiekkel is kapcsolatba került, és elmélyedt a politikai irodalom tanulmányozásába..."

Falukutató irodalom? Bizony, ez az 1956-os nekrológ „csodalénye". A „hézagpótló logika" azért itt is működik: hülye parancsnokai – noha „ferde szemmel" nézik – olyannyira meghatódnak a *megbízhatatlan* főhadnagy – és nem *hadnagy!* – ellenük is fordítható tudásától és képességeitől, hogy habozás nélkül elküldik a legmagasabb katonai képzettséget nyújtó vezérkari iskolára. Egyébként a falukutató irodalom – erről még beszélni fogok – egyáltalán nem feltételezte a baloldaliságot: Szálasi is olvasta, s ösztönzést merített belőle kissé sajátos „társadalmi érdeklődése" számára. Pálffy viszont ludovikás korában még csöppet sem érdeklődik...

A cikkekben általában sok a tárgyi tévedés, ennek

oka az adatok szűkössége s az ebből következő ilyen-amolyan rossz értelmezés. Az iménti cikkben Pálffy *előbb* Olaszországba megy, *majd felveszik* a Hadi Akadémiára. Egy másik cikk írója szerint *elvégzi* a Hadi Akadémiát, majd egy tiszti csoporttal Olaszországba küldik, hazatérése után pedig *elkezdi tanulmányait* a vezérkari iskolán. Mi sem természetesebb, hogy egy harmadik szerző szerint *előbb elvégzi* a Hadi Akadémiát, *majd* Olaszországba megy, ahol „nem annyira a katonai ismeretek, mint a fasizmus természete, embertelensége" foglalkoztatja. Egyetlen cikkíró fogalmaz pontosan – igaz, történész, megfelelő szakismeretek birtokában: „...háromévi csapatszolgálat után jó minősítéssel pályázhatott a Hadi Akadémiára. A nehéz felvételi vizsga sikeres letétele után, 1936-ban egy évre Olaszországba, Turinba küldték... 1937–1939 között a Hadi Akadémia hallgatója..."

Igen, ez a valóság: nincsenek gyanakvó, ám elbűvölt elöljárók, nincs tiszti csoport. Kemény munkával kiérdemelt jó minősítés van, és izzasztó felvételi vizsga; Olaszországba pedig bizony a katonai ismeretek kedvéért megy; más dolog, hogy a mellékesen megfigyelt – és *távolról* még ellenszenv nélkül figyelt – olasz fasizmus *közeli* valósága elriasztja és gondolkodásra készteti.

Az imént láthattuk, hogy Pálffy mondvacsinált „Achilles-sarka" a kérdés: személyes *vagy elvi* okok

késztették a hadseregből való kilépésre? Az 1947-es *Határőr* csak elvi okokról hajlandó tudomást venni; az 1949-es vádiratban az indok csak személyes, azonkívül kényszerítő, nincs is választási lehetőség; 1956-ban megint eltűnik a személyes motiváció. 1979-ben végre együtt van a kettős indok, hozzá nem is vagylagosan, a cikkírók közelíteni mernek a valósághoz. Közelíteni, mondom, mert a hangsúly azért az elviségen van, a másik szemérmes, félénken odasuttyantott közbevetés. A zavar érezhető: jó, jó, mondjuk ki a teljes igazságot, de nincs-e ebben valami szégyenletes? nem lesz-e kisebb tőle a hős személye? Nézzük:

„A harmincas évek végén Pálffy mind messzebb sodródott a horthysta hadsereg szellemétől, mind tűrhetetlenebbnek érezte fojtogató légkörét... Erősödött németellenes, antifasiszta meggyőződése. 1939-ben – tervezett házassága miatt is – szolgálaton kívüli állományba helyezését kérte..."

Hogy a tervezett házasság a „nem állásszerű ara" származása miatt sietteti a döntést, arról nem esik szó: a fölösleges tapintat ezzel teszi a „magántermészetű okot" valóban magántermészetűvé. Csakúgy, mint ebben a másik cikkben: „Tűrhetetlennek érezte a hadsereg fojtogató légkörét, és megérlelődött benne a gondolat, hogy kiválik a hadsereg kötelékéből. Ezt az elhatározást tervezett házassága is siettette."

Egy harmadik cikkíró a mesebeli Okos Kata módjára viselkedik: „hoz is, meg nem is": finoman céloz csupán Pálffy „nem állásszerű" házassági tervére; aki nem tudja, miről van szó, azt hiheti: kizárólag elvi ügy a fiatal tiszt viszonya az antiszemitizmushoz: „Szembefordulása... abban is kifejezésre jutott, hogy igyekezett tüntetően láthatóvá tenni rokonszenvét az üldözöttek iránt... Tehetséges tiszt volt, mindenáron »jobb belátásra« akarták bírni, de hogy ez nem kecsegtetett sikerrel, a felsőbb katonai hatóságok ellenszenve és rosszindulata már léptennyomon megmutatkozott iránta... 1940-ben lemondott tiszti rangjáról..."

A dátum hibás, éppúgy, mint a másik szerzőnél, akinek viszont érdeme, hogy végre nevén nevezi a gyereket: „Amikor... tervezett házasságát fasiszta és antiszemita elöljárói nem engedélyezték – szolgálaton kívüli állományba helyezését kérte... Pálffy ekkor már nem volt hajlandó közösséget vállalni a Horthy-hadsereggel, és 1940-ben, századosi kinevezése előtt lemondott katonai rangjáról..."

És végül egy cikk, amelyben egyáltalán nem szerepel a személyes ok:

„...Jómódú polgári család gyermeke volt, a hivatásos tiszti pályára lépett. Kivételes tehetsége csakhamar megmutatkozik; 1932-ben kitüntetéssel avatják tisztté a Ludovika Akadémián. Ám a fiatal tüzér hadnagytól a hivatalos Magyarország sovi-

niszta, nacionalista politikája kezdettől fogva idegen maradt. Állandóan olvas, tanul, politikai látóköre egyre tágabb, ítélőképessége mind szilárdabbá válik. Amikor 1936-ban egyéves szolgálatra Olaszországba vezénylik, közvetlen közelről van alkalma a fasizmus államgépezetével, gyilkos céljaival megismerkedni... Kitör a háború. Pálffy... riadtan figyeli az ország és a hadsereg gyorsuló fasizálódását. Mit tegyen? Vállalja a nyílt szakítást: 1942-ben lemond századosi rangjáról..."

A szerző kitünteti az egyébként „csak" kiváló minősítéssel avatott hadnagyot, és valóságos könyvmolyt csinál belőle, akin természetesen már *kezdettől* nem fog a rossz; azonkívül pótolja az egykori HM mulasztását: megajándékozza Pálffyt a századosi rendfokozattal. Eddig rendben van. De: *„Kitör a háború."* Így már az sem meglepő, hogy a hadsereg elhagyásának éve nem is 1940, de 1942, hadba lépésünk második esztendeje. Mi lehet a forrás?... Emlékezzünk csak az 1949-es vádiratra: *„Jómódú polgári családból származik."* A mondat itt is csaknem ugyanaz; de amit állít, igaz, a hasonlóság lehet véletlen tehát. És ez? *„Egy évet szolgált az olasz fasiszta hadseregben"* – mondja a vádirat. És itt sincs Hadi Akadémia, se tanulmányút: Pálffyt *egyéves szolgálatra vezénylik Olaszországba.* Aztán jön a háború és *1942-ben* a leszerelés. Elképzelhető, hogy valaki *1979-ben* akadt fenn az

1949-es Kék Könyv horgán, és összekeverte Kárpát-Ukrajnát Ukrajnával?...

Úgy tetszik mégis, az 1979-es cikkek összességéből bontakozó arc egy kicsit hasonlít ahhoz a „negyedik" Pálffy Györgyhöz, akit én leveleiből, okmányokból, emlékezésekből, tettek-szavak-körülmények összességéből ismerni vélek. Persze ennek az 1979-es portrénak némely vonása emlékeztet az 1947-es és 1956-os idealizáló ecsetkezelésre, s egy-egy gorombán felrakott folt mintha 1949 hatását mutatná. Ezért is van az, hogy a későbbiekben kénytelen leszek „szőrszálat hasogatni"; mert fontos kimondani, hogy Oesterreicher György akadémikus nem utálta „kezdettől fogva" a rendszert és hadseregét, hogy nem *Népszavá*-t olvasott 1939-ben, és hogy a Katona Politikai Osztály vezetőjeként nem az agitációs munka volt a fő feladata; legalább olyan fontos, mint az, hogy nem volt jugoszláv kém, és nem akarta meggyilkoltatni Rákosi Mátyást.

Legalább olyan fontos, igen, mert a tárgy, amit választottam, arra kötelez, hogy amit tudok, ne szépítsem *még apróságokban sem* – és hogy csak azt állítsam, amit tudok. Különben a „negyedik Pálffy" hasonlítani kezd a „többiekre", vagy eltűnik mögöttük. Az elhallgatás, az idealizálás pedig „újratermeli" a kérdéseket. Nemcsak azt, hogy lehetett-e egy „ilyen" származású, neveltetésű férfi őszintén

kommunista; és nem is csak azt, amit Sinkó Ervin fogalmazott meg: hogy miként vállalhatta a *kommunista* tábornok – nemcsak önmaga elvesztésében bűnrészesként – a reá kiosztott szerepet? Hanem azt is: nem volt-e az 1949-es per csupán záró felvonása egy belső hatalmi harcnak, amelyben az erősebb csoport leszámolt az alulmaradó másikkal? – ami megengedi a feltételezést, hogy a leszámolás fordított esetben sem lett volna etikusabb. A kérdésekben pedig benne foglaltatik minden lehetséges vád a karrierizmustól a gyávaságig, sőt: a bűnösségig.

Pálffy György igazát csak *teljes* életével bizonyíthatom, de nem bizonyíthatom *csak* az életével. Mert az elválaszthatatlanul kapcsolódik egy kor, egy nemzet, egy eszme és egy – immár történelmi múltú – párt történetéhez, a tragikus vég pedig része egy olyan drámának, amelynek mélyebb ismerete nélkül a vég érthetetlen, s amely maga is csak előzményeivel válik érthetővé, s amelynek hatása máig érezhető. „Két Pálffy" – mondta Sinkó Ervin. S mi is, ha hátrafelé nézünk, mintha a látás zavarával küszködnénk: kétféle világot látunk 1945 után, s azt megelőzően kétféle Horthy-rendszert, kétféle Tanács-Magyarországot, Károlyi-forradalmat, kétféle Habsburg-monarchiát s még előbb kétféle magyar középkort. És már-már úgy tetszik néha, nemcsak „két Rákosink" van – az egyik akasztófától sem riadó, tizenhat évi börtön után is ragyogó intellektusú

pártvezető, a másik gyűlölettől övezett, kényszertapsokban fürdő, álmatlan éjszakáin akasztófákat tervező gonosztevő –, de „két Horthynk" is: mintha a siófoki „magyar Kolcsak", Prónay és Héjjas Iván „fővezére" nem volna azonos a budai Várban vergődő 1944-es öregemberrel, hűséges testőrök, áruló „honmentők" és náci ügynökök többszörös gyűrűjében. Pedig nem volt két Rákosi, ahogy nem volt két Horthy Miklós sem. És csak egy ország volt a Dózsák és Zápolyák idején, a Habsburg-jogar alatt, 1919-ben, 1944-ben és 1945 után is. És ebben az országban együtt voltak – egymás ellenében – tűrő-lázadó jobbágyok és hazát megtartó-elveszejtő nemesurak, pribékek és szegénylegények, koncolók és felkoncoltak. Történelem volt, embert roncsoló vagy felemelő sorsfordulók, okok és okozatok lánca, kegyetlen – sokszor irracionálisba forduló – logika, amely képes volt hősöket szörnyeteggé torzítani, esendő emberekből hősöket formálni, és grandguignol figurákat tragikus helyzetekbe szorítani. Ha nem értjük az *egészet,* akkor nemcsak két Zápolyánk lesz, hanem két Kossuth Lajosunk is, nemcsak két Teleki Pálunk, de két Bajcsy-Zsilinszky Endrénk, s maradunk egyrészt a „hárommillió koldus", másrészt a „tízmillió fasiszta" országa.

Pálffy György hivatalból kirendelt védője mondta abban a bizonyos „védőbeszédben": „...joggal merülhet fel sok polgártársunkban a kérdés, kell-e,

lehet-e ezeket a vádlottakat egyáltalán védeni..." A kérdés – ha másféle értelmezésben is – *ma* tűnhetik jogosnak. És csak azt válaszolhatom: a „perújrafelvétel" szükségtelenségében is égetően szükséges – nemcsak Pálffyért, Rajkért és a többiekért, hanem valamennyiünkért, élőkért és halottakért, a múltért és a jövendőért. S a védelem anyagát nem „kavicsokból és porszemekből", de sziklatömbökből kell összehordani: egy kor, egy nép, egy eszme történetéből.

*

Tudjuk és nem tudjuk, hogy az ember változó és változtatható; hogy lehet jobbá és rosszabbá; s hogy mindezért nem mindig *csak* övé az érdem vagy gyalázat. Hajlamosak vagyunk arra, hogy „síkban kiterítve" képzeljük el bizonyos emberek életét. Gondolkodásunkban ott kísért valami primitív egyszerűsítés – a hős mindent „hősileg" csinál –, s ez nem kevésbé primitív predesztinációs hiedelemmel párosul. „Nem kárhozott el közülök, csak a kárhozatnak gyermeke" – ahogy a Biblia mondja. „Már kora gyermekségében..." – mondjuk mi a sémát, s próbáljuk elhinni, hogy pozitív és negatív hőseinknek már bölcsője fölött ott ragyogott a betlehemi csillag, vagy ott lebegett az eljövendő utókor átka. Szokásunkká vált mindent a csúcshoz – a Nagy Tetthez – igazítani, a kanonizáció sémája szerint;

emberszabású hőseinkből igyekszünk kiirtani minden emberi vonást; vértelen karizmatikus szentekké avatván őket – s a dicsfény beragyogja az egész életutat előre-hátra. S a hős, aki elég szerencsés – vagy elég szerencsétlen? – ahhoz, hogy a Tettek után életben maradjon, s megérje a tisztes veteránkort: már nem az, aki; hanem az, amit a sémák szerint elvárnak tőle. Pózba kényszerül, játszania kell – kedvvel vagy kedve ellenére – kortársaknak és utókornak, mindhalálig, kilúgozva magából mindent, amitől ő maga *emberi* hőssé s a Tett emberszabásúvá válik. Heroizálják, s ő rákényszerül, hogy részt vegyen önmaga szentté avatási szertartásán; pedig ebben az eljárásban már benne foglaltatik az eljövendő – és igen gyakran ugyancsak túlzásokba lendülő – deheroizáció lehetősége.

Az 1949-es pör forgatókönyvírói nem hitték – hogyan is hihették volna? – a maguk hazugságokból és többszörösen megtekert nyakú igazságokból kevert vádjait. De építettek erre a leegyszerűsített gondolkodásra: épp ennek segítségével vélték elhitethetőnek. Ugyanakkor nem lehetetlen, hogy közben maguk is rabjai voltak ennek a szemléletnek; már csak azért is, mert benne találhatták meg azt a *belső* felmentést a lelkiismeretük számára, amit még egy apagyilkos sem nélkülözhet. No persze a vádak *tényszerűségükben* nem igazak; de *elvben* bizonyosan azok; lehet-e őszintén kommunista egy polgári

és ráadásul német származású volt horthysta katonatiszt?... Kell-e mondanom? Ebben a sémában nemcsak az ember, de az eszme erejének lebecsülése is ott rejtezkedik.

A séma szerint Pálffy életének bizonyos momentumai megmagyarázzák az egész „síkban kiterített" élet minden bonyolult tényét, s „megfelelő" fényt derítenek a motivációkra: ami jó, csak hazugság lehet, az indok pedig kézenfekvő: karrierizmus. A hadsereg otthagyása: menekülés a süllyedő hajóról, ravaszdi előrelátás. A fegyveres harc: puszta számítás, az „aki mer, nyer!" hazárd kalandorelve alapján.

De a „síkban gondolkodó" számára ugyanennek az életnek egyazon tényei ellenkezőképpen is magyarázhatók. A kiindulópont itt is a Nagy Tett: a fegyveres ellenállás. Aki ezt – osztálya, kasztja, neveltetése ellenére, igen kevesedmagával – akkor vállalni tudta, az egy pillanatig sem érezhette jól magát eredeti közegében; a kezdetektől Nesszusz-ingnek érezhette a „társasági" zubbonyt, s amikor letéphette magáról: az antifasiszta-kommunista hős csillogó vértezetében állt a világ előtt. Tudatos hős a kezdetektől, hódolat illeti csupán, s nem bírálat...

A séma–ellenséma ijesztő dolgokra vezet.

Pálffyt az apja 1939-ben kitagadta; sem házasságát, sem a hadsereg otthagyását nem tudta megbocsátani. A kibékülést nem hozta meg az anya halála

sem: némán álltak a koporsónál, és szavak nélkül váltak el a temető kapujában. S tartott a harag – sőt: mélyült is bizonyosan –, amikor a fiú már tábornoki disztinkciót viselt, tehát megcsinálta a „karriert", amit az apa egykor elképzelt számára. Elképzelte, igen: de nem *ebben* a hadseregben, nem egy *ilyen* társadalmi rend szolgálatában. Pálffy úgy halt meg, hogy nem békült apjával. Az apa viszont megbékélt halott fiával: a kivégzés után megkereste soha látni nem kívánt menyét és sohasem látott unokáját. Emberségből is, biztosan. De félek, nemcsak ezért, hanem azért is, mert hitte, hogy a vádak – összeesküvés *a rendszer,* gyilkosságra való felbújtás e rendszer *vezetői,* kémtevékenység e rendszer *hadserege* ellen – igazak. Hitte, mert hinni akarta, s így megadhatta halott fiának a felmentést a *rendszer ellenében:* a vér mégsem vált vízzé... Bizonyítékom erre nincs; de az apa magatartása indokolttá teszi a feltételezést.

Gondolkodásunknak van egy másik – a „síkban látás" mellett vagy akár ellenére létező – sémája: a hős életének „feldarabolása", *egymástól független* szakaszokra bontása. Pálffy György esetében: úrigyerek-Pálffy – a Horthy-hadsereg tisztje – az ellenálló – a kommunista tábornok – a mártír Pálffy... A szakaszolás igaz; de amennyiben zárt egységekben gondolkodunk, megint csak elrejti előlünk az embert. A „Katpol" tábornoka nem volt azonos

a ludovikás tisztjelölttel, természetesen: ahogy az ellenálló sem az „úrigyerekkel". De a fegyveres harc szervezőjében volt még valami a hivatásos tisztből, s a koncepciós bíróság előtt védekező – valójában: nem védekező! – vádlottban is a Katonapolitika egykori vezetőjéből.

Pálffy már kommunista – nemcsak elveiben, de szervezetileg is –, amikor egy barátjának (igaz: politikai okból) „lovagias ügye" támad, s őt kéri fel párbajsegédnek. Ő pedig nem küldi el a fenébe, nem nevet rajta, nem is próbálja lebeszélni: vállalja a szekundáns szerepet. Rákosi bizonyára elégedetten mosolyog, ha 1949-ben valakitől meghallja ezt a történetet. Ma pedig, gondolom, a história kimaradna a „kánoni kódex" alapján készített bármely forgatókönyvből.

Barátja és elvtársa mondta el megismerkedésük történetét: hogy felsőbb pártutasításra, dühösen és viszolyogva ment el az első illegális találkozóra. Mi dolga lehet neki – s talán ezt is hozzágondolta: a munkásmozgalomnak – egy Horthy-tiszttel, egy „úrifiúval"? De elmondta azt is, hogyan tette le a fegyvert aztán az „úrifiú" előtt, nem minden szégyenkezés nélkül tapasztalván, hogy amabban több a *realitásokra alapozott* optimizmus, mint benne, a régi kommunistában. Tegyem hozzá: a találkozó 1941-ben történt, a náci hadisikerek csúcsidejében.

És Pálffy? Benne ne munkált volna az otthonról

és a hadseregből hozott – és aligha csupán a kés-villa használat gyermekkorban elsajátított eleganciájára alapozott – előítélet a merőben más gondolat- és ízlésvilágot megtestesítő új barátaival szemben? Képtelenség. S lehetett-e mással legyőzni e két, egymásnak feszülő előítéletet, mint hittel, őszinteséggel, bizalommal és nem utolsósorban az *egyéniség* varázsával?

Merőben más ízlésvilág, mondom... Idézem hozzá Pálffy egyik levelét; fiatal, alig féléves hadnagyként írta 1933-ban, Pécsről: „...Tegnap voltam az ezredesünknél teán... és képtelen vagyok megérteni, mi az ördögnek jöttünk pl. tegnap este össze? Már maga a társaság összetétele is kész komikum: a házigazdán és feleségén kívül kettő ezredes feleségestül, egy orvosprofesszor egyetemi tanár feleségestül, egy őrnagy, egy (!) 21 éves leány és – mondd és írd! – hat hadnagy!... A kezdet obligát és nehézkes »csevegésén« túljutva – amiben mindenki iparkodott valami olyat mondani, ami egyébként esze ágában sem lett volna, annyira nem volt fontos – mindenki iparkodott az egész idő alatt egyetlen valóban hasznos ténykedését, az evést kihasználni. Azután... a »fiatalság« – undorító szó, ahogy ilyenkor használják! –, ne nevess, ez komoly: társasjátékot játszott! Eleinte nívósat (?!), amiben mindenkinek olyan szót kellett mondani, amilyen szótaggal az előtte befejezi, de ez nemsokára megbukott,

mert a méltóságos asszony... képtelen volt egy megadott szótaggal kezdődő szót mondani, ehelyett inkább artikulátlan hangokat hadart elő magából. Szóval siettünk minél előbb zálogot adni, hogy vége legyen már ennek a felette kellemetlen időtöltésnek, nagy sajnálatára egyik hadnagy kollégámnak, aki, úgy látszik, ezt a szellemi képességek fokmérőjének tartotta. Ő volt, aki javasolta, persze... Visszatérek az »ember mint társaslény« című témához, közelebbről pedig az egyetemi tanár úrhoz, közelebbről ez idei orvoskari dékánhoz, aki – miután túlestünk a zálogkiváltás kétes gyönyörein – mindenféle trükkökkel szórakoztatta a társaságot. (Bővebbet lásd a *Hogyan tegyük magunkat közkedveltté? 100 trükk 50 fillérért!* című közhasznú műben.) Korát és szmokingba szorított mammut pocakját meghazudtoló frisseséggel reprezentálta a »szellemi elitet« egypár pengősön, gyufaskatulyán keresztül. Végül is szétoszlottunk, azzal a felemelő tudattal, hogy a mai estét kellemes és emberi méltóságunkhoz illő formában töltöttük..."

Tudok egy másik estéről, 1948-ból. A házigazda Farkas Mihály honvédelmi miniszter – Pálffy akkor már a helyettese –; ő adott vacsorát budai villájában. Utána társasjáték „felsőbb javaslatra": meg kellett puszilni a bekötött szemű médiumot, s nagy volt a konsternáció, ha az „áldozat" egy-egy cuppanós férfiúi illetés után, mondjuk, a feleségére tip-

pelt. Természetesen nem is úszta meg zálog nélkül. A zálogot pedig ki kellett váltani: asztal alá mászással, kályhához intézett forró szerelmi vallomással, legjobb esetben „csillagszámlálással" az erkélyen... Pálffy természetesen unatkozott (– az igazsághoz tartozik: minimum ezt tette volna Rákosi Mátyás is alighanem –), hazafelé menet pedig dühösködött.

Kié volt ez a felháborodás? Az „úrifiúé"? A kommunista tábornoké? Gondolom, az *emberé,* aki a pécsi fiatal hadnagyból lett az új hadsereg tábornokává. S a két történetben *együtt* találhatni a sivár kisszerűséggel való *kibékíthetetlen* ellentétet.

Pálffy el tudott szakadni osztályától? El, mert el is szakadt. De mindig marad valami a gyermekkorból, az ifjúságból: emlékek, kötődések; ízlésbeli, viselkedési, gondolkodási sémák; sőt: több-kevesebb előítélet. A „korszakok" mereven el nem választhatók, egyikből a másikba mindig átszüremkedik valami. A származás, neveltetés nem predesztinál, de többé-kevésbé determinál. Lukács György viselkedésében haláláig megőrzött valamit a század eleji felvilágosult nagypolgár szellemi arisztokratizmusából – hanghordozásában, szivarja „kezelésében" akár –, s ezt később sokan próbálták leutánozni mint „intellektuális-munkásmozgalmi" manírt – vajmi kevés sikerrel. Ahogy mások hiába próbálták utánozni Szalvai Mihályt, akit először bajtársai ne-

veztek el kicsit csipkelődő elismerésképpen „magyar Csapajevnek", s aki a tábornoki uniformisban is megőrizte az egykori kőműves és közkatona bizonyos vonásait. Spanyolországi frontbajtársa jellemezte ekképpen: „Mások biztosan jobban értettek nála a stratégiához; ő az emberekhez értett. Ha szorult helyzetben voltunk, mindig megtalálta a legjobb megoldást. Szinte a bőrével érezte, mit kell tenni..."

Pálffy, a Katonapolitika vezetője – egykori munkatársától tudom – sohasem ment be egyetlen háborús bűntettel vádolt volt Horthy-tiszt kihallgatására sem. (Egy kivételről tudok: Orendy Norbert csendőr ezredesnek, a nyilas Számonkérő Szék vezetőjének kihallgatását végigülte. De ez az ellenállás vezetőjének emberi kíváncsisága volt az egykori közvetlen ellenség iránt.) Az ok nyilván összetett. Bizonyára nem akarta, hogy *bármilyen előjelű* elfogultsággal – rokon- vagy ellenszenvvel – vádolhassák: amellett *emberileg* is kínos lehetett számára egy *ilyen* találkozás valamely egykori tiszttársával. A kiszolgáltatott ember hazug vagy őszinte meghunyászkodását éppoly nehéz lett volna elviselni, mint amilyen reménytelen a kísérlet: bármily érvekkel bizonygatni a maga igazát az eleve másképpen gondolkodó keményebbeknek, és áttörni az „áruló bajtárs" felé áradó konok gyűlölet falát. De talán nem megala-

pozatlan a feltevés, hogy félhetett az egykori közös múltban gyökerező szánalomérzettől is.

Vannak „befejezett" életutak. Görgeyé az volt; de nem az aradi tábornokoké. Ha a honvédtábornok Asbóth Lajoson 1849 októberében végrehajtják a halálos ítéletet, akkor ma'a tizennegyedik vértanút tiszteljük benne, s nem egy „befejezett" életet tartunk számon: az Almássy-összeesküvés árulójáét. S ha Görgey belehal az ácsi huszárattakban kapott sebébe, akkor ma – Kossuthtal volt minden ütközése ellenére – a tavaszi hadjárat hőseként közvetlenül Kossuth mellett foglal helyet a nemzeti tudat panteonjában. És ha Rákosi meghal Horthy börtönében? Vagy ha nem a váci fegyházban, hanem Moszkvában, Kun Béla munkatársaként éri meg az 1938-as évet? Aligha kerül sor akkor a Rajk-pert megelőző 1949-es „álmatlan éjszakákra".

Értelmetlen játék? Nem biztos.

Asbóth tábornokot a peredi csata után azért váltja le Görgey a II. hadtest éléről, mert „fölöslegesen kockára tette a legénység életét". Görgey pedig – ellentétben Kossuthtal – később már nem tud mit kezdeni az ajándékba kapott hosszú élettel: valójában az övé befejeztetett Világosnál. Egy időben divatos értelmiségi „társasjáték" volt találgatni: milyen sors jutott volna Bajcsy-Zsilinszky Endrének, ha túléli 1944 karácsonyát. Álösszeesküvő egy koncepciós perben? Vezetője egy koncepciótlan *valódi* összees-

küvésnek? Öngyilkos? Túlélni és régi önmagán megint csak túlnőni képes politikus? Tevékeny vagy meghasonlott emigráns? Minden lehetséges, és mindennek az ellenkezője. Csak egy nem: a gerinctelenség. És itt az értelme az értelmetlennek tetsző találgatásnak. Az aradi tábornokok között akadhatott olyan, aki – ha életben marad – talán ugyancsak végigjárja az asbóthi utat, egészen az árulásig. De – például – Damjanichra vonatkoztatva a feltételezés is felháborítónak tűnnék. Predesztináció nincs; de van karaktere az erőszakkal megszakított életnek is, s ebből következtetni lehet az elmaradt folytatásra.

Rajk Lászlóról mondta valaki: „Megtette volna, hogy szétvereti a saját temetését; ő olyan ember volt..." Milyen? Konok fanatikus? Keménykezű reálpolitikus? Mérlegelni képtelen indulatember? Vagy gyorsan mérlegelő és éppoly gyorsan cselekvő férfi? A jellemzés, aszerint, hogy ki és milyen meggondolásból mondja, lehet elismerés, vagy éppen inszinuáció. (Akitől hallottam, „pozitív hangsúllyal" mondta.) Gondolhatunk az 1945 utáni évek „keménykezű belügyminiszterére"; vagy a megtévesztett hősre, aki a magasabb célért arra is képes, hogy a bíróság előtt „önmagára kérje a tüzet"; vagy akár „csak" a politikusra, aki válsághelyzetben nem riad vissza a tragikus lépéstől sem, ha úgy érzi, elháríthat egy nagyobb katasztrófát. „Ő olyan ember volt", vagyis kemény és következetes: ez bizonyára

pontos nemcsak az 1949-ben kivégzett Rajk Lászlóra, de valószínűleg az volna a „túlélőre" is. De csak a karakterre vonatkozóan. Alakja – éppúgy, mint a többieké – „megállt az időben"; és az 1947-es vagy 1949-es Rajk Lászlót vagy Pálffy Györgyöt – sajnos – nem szembesíthetjük a mozgó-változó idővel. Teszik pedig elég sokan, ki-ki a maga szája íze szerint.

Utánszülött fiataljaink derűsen álmélkodnak a „személyi kultuszt" a bohóctréfák dramaturgiája szerint felidéző film megtekintése közben; a derű indokolt: van itt ravaszdi clown, aki rúg, és van naiv Auguszt, akinek ülepén csattan a rúgás. Aztán megesik néha, hogy a clown véletlenül citromba harap, s ezen is lehet röhögni. A végén úgyis mindenki hazamegy: az akasztásra kiszemelt miniszter, a „preparált" tanú és persze a közönség is. Csak a hóhér nem: ő el sem jött, átaludta az egész heppeninget... Mondom: a derű indokolt. S némiképpen az álmélkodás is: lehet, hogy az „ősök" *ennyire* hülyék voltak?

Ennyire azért mégsem. És én sem vagyok vaskalapos: nem hiszem, hogy vannak csak tragikus és csak komikus témák. Azt is tudom, hogy a „kultusz" időszaka bőven kínálja nemcsak a tragédia, hanem a vígjáték, sőt a burleszk nyersanyagát; s hogy a tragikum néha csak mélyebb lesz attól, hogy komédiának mutatjuk. De szerencsétlennek tartom, hogy azt, ami egy korszak történetében a legtragikusabb,

először a komikum felől közelítve magyarázzuk a magyarázatot akaróknak és az arra rászorulóknak. Hasonló – de nem ugyanez – okból érzem problematikusnak Örkény 1979-ben megjelent *Forgatókönyv*-ét is. Noha az író posztumusz műve: mégis elsietett. Pontosabban: nem ő siette el a dolgát, hanem mi maradtunk el tőle. Az a dráma nem az 1949-es per története: annak „égi mása", absztrakciója. S mivel az olvasónak nincs hozzá megalapozott „földi" tudása: nem sokra megy a könyvvel; hiányzik a talaj a lába alól, amelyről felrugaszkodjék a művészi szintre. A katarzis – nem az író hibájából – elmarad. Marad a zavar.

Miért hallgatnám el? Az a célom, hogy pótoljam azt, ami hiányzik a film és a dráma *elől*. Talán sikerül.

De van itt még valami.

Pálffy a bíró kérdésére bankigazgatónak mondja az apját. Így kerek a kép. Halljuk a szót, és látni véljük a kövér pénzembert, vastag szivarral, hordónyi hassal a mahagóni íróasztal mögött – mint a rossz karikatúrákon. A forgatókönyv írója ezt is akarta. Ezért mondatta Pálffyval: bankigazgató, és nem azt, ami a valóság volt: takarékpénztári igazgató. A különbség csak ennyi: az előbbi *lehet* nagytőkés, az utóbbi *mindenképpen* alkalmazott. 1949-ben ezt még általában tudták az emberek, ezért kellett a hamisítás. A mai olvasónak, ha alatta van az

ötvenedik évnek, már csak sztereotípiái vannak – ha vannak – a Horthy-korszak merőben más társadalmáról éppúgy, mint az 1945 utáni időkről. Jobb híján tehát behelyettesítéssel próbál eligazodni, a mai struktúra alapján; az eredmény éppoly hamis, mintha mai fejjel – mai hitünk és hiedelmeink alapján – akarnánk ítélkezni – akár a felmentés, akár az elmarasztalás prekoncepciójával – akkori hitek, hiedelmek és emberek fölött. Amikor idemásoltam Pálffy gunyoros beszámolóját arról a 48 év előtti társas összejövetelről, „láttam" mögötte a „hátországot": a vitrinben díszelgő édeskés Hummel-figurákat, a kulcsra zárt üveges könyvszekrényt kék gerincű Herczeg-sorozattal és bordó Somogyvári Gyulával, a falon az ál- vagy valódi ősöket blondelkeretben s az olvasóasztalkán a Magyar Úriasszonyok Lapját – egy kiürülő világ jólnevelt sivárságát. Aki ezt nem látja, annak az a levél: üzenet Atlantiszból.

Ezért érzem fontosnak – ha nem a legfontosabbnak hősöm szempontjából is – azt, amit harmadik forrásomnak neveztem: Pálffy György és kortársai változó világát.

*

Most pedig kanyarodjunk vissza Pálffy György „németségéhez".

Keresztlevelében ez áll: Oesterreicher György. De ez

van érettségi bizonyítványában, s ezen a néven avatták hadnaggyá a Ludovikán 1932-ben.

Itt egy levele, 1933. november 5-én kelt, Kecskeméten. Ezt írja benne: „Tegnap kaptam az apámtól levelet... Arról van szó, hogy mivel kinevezték a pénzügyminisztérium részéről a köztisztviselők szövetkezetéhez olyan kormánybiztosfélének, felmerült a névmagyarosítás szükségessége, és ebben az ügyben akar velem egyrészt sürgősen beszélni, másrészt közösen eljárni a Belügyben... Nem tudom, mik az apám szándékai, de én csak az adoptálásba megyek bele, hogy a régi nevem is megmaradjon, és ha csak jobbat nem ajánl, a Pálffy névhez (a nagybátyámé) ragaszkodom..."

Így történik; röviddel ezután őt is, apját is – akit szintén Oesterreicher Györgynek hívnak – formálisan örökbe fogadja az anyai ágon rokon magyar dzsentri: Pálffy Zsigmond. A nevük 1934-től: Pálffy-Oesterreicher.

Így írja alá az 1939 novemberében kelt iratot is, amelyben a hadseregből való elbocsátását kéri.

Arról, ami közvetlenül a leszerelés után történt, így emlékezik az „örökbefogadó" Pálffy Zsigmond egyik unokája: „Ez idő tájt bukkant fel Gyurka ismét, mégpedig egy emlékezetes esemény alkalmából: 1938 vagy 1939 karácsonyán, az 1939-es vagy 1940-es *Pesti Hírlap Naptár* megjelenésekor. Ebben jelent meg ugyanis Gyurka első publikációja, ame-

lyet már nem Oesterreicher vagy Pálffy-Oesterreicher, hanem Pálffy György néven jelentetett meg. Ezt hozta el Nagyapának, figyelmes gesztusból..."

A cikk a naptár 1940-es számában jelent meg: *A mai hadviselés eszközei.* Nem első publikációja szerzőjének: az első alig pár nappal a leszerelés után jelenik meg a *Pesti Hírlap* vasárnapi mellékletében, 1939. december 10-én. Már ezt is csak Pálffy néven jegyzi.

Hogyan és miért történt ez a szakaszos és teljes névcsere? Hiszen láthattuk: a fiatal hadnagy 1933-ban még nem lelkesedett különösebben a magyarosításért, sőt valójában ragaszkodott eredeti családnevéhez.

A magyarázatot a már idézett Pálffy unoka – talán némiképpen családi elfogultságoktól terhelt – emlékezésében találjuk:

„...Az 1930-as években az ilyen névváltoztatásokra, -magyarosításokra számos példa akad. Ezek főleg a politikai és katonai karriert szolgálták: a magyar közéletet és a honvédséget ellepő német elemek előnyomulásának leplezését szolgálták. Az »örökbefogadás« felvetője és szorgalmazója, id. Oesterreicher György – családi nevén: a Vén Sváb – nyilvánvalóan ennek is hasonló szerepet szánt... Valójában... kizárólag Gyurkáról volt szó: kibontakozásának és érvényesülésének – akkori szóval: karrierjének – segítéséről. Érte és körülötte

folyt a két család küzdelme is. És Gyurka Pálffy nagyapa szemében nem az idősebb György, hanem a rokonszenves Czábor Paula – tehát egy magyar asszony – nagy reményekre jogosító fia volt... Számára csak Gyurka volt a fontos; és esetében az örökbefogadást nem a leplezés, hanem az asszimiláció eszközének tekintette, és a tényleges befogadás (vagy, Czábor fiúról lévén szó: visszafogadás-visszahódítás!) tényét kívánta vele kifejezésre juttatni... Látszólag a Vén Sváb kérésének engedve, de valójában saját elgondolásait követve... a kettős névvel Gyurka számára olyan válaszutat nyitott, amellyel a Vén Sváb nem számolt, és amely a teljes vereséget jelentette számára: az egyre nyíltabban nácivá váló Oesterreicherek családnevének letételét, a Pálffyvá válás demonstratív lehetőségét."

Az idézet tükrözi a családi ellentéteket; s hogy amellett milyen nagy mértékben kortörténeti dokumentum is, azt később látni fogjuk. Az emlékező ezután az „apa és fia között feszülő és szakításig kiéleződő" ellentétről ír, majd így folytatja: Pálffy magatartása „a nagynémet birodalom és a nácizmus fénykorában annyira megdöbbentette a Vén Svábot, hogy még a névváltoztatásban való részesség gyanúját is elhárítandó önmagáról, végül nem használta a kettős nevet: maradt Oesterreicher".

„Legalábbis úgy emlékszem – teszi hozzá az emlékező –, de ebben nem vagyok biztos; írásos doku-

mentumokból kideríthető." Röstellem bevallani: de kívántam, hogy jól emlékezzék. Elvárjuk, hiába, hogy az ördög koromfekete, az angyal hófehér legyen...

Megnéztem az 1943. januárban kiadott budapesti telefonkönyvet. Apa és fiú, mindkettő benne van, egymás közelében; és mindkettő Pálffy-Oesterreicher.

Tehát Pálffy is használta még a kettős nevet, de valószínűleg csak célszerűségből; hiszen okmányai erre a névre szóltak. Magánleveleire, olasz fordításai és cikkei alá már csak a Pálffyt írja. S az utóbbi a lényeges. Mert ezekben a rövid írásokban a frontok helyzetét, a háború eseményeit értékeli – a német hadisikerek idején. S a módhoz, ahogyan teszi – látni fogjuk –, valóban nem illik az Oesterreicher név.

* * *

Asztalsík táj, telepötyögtetve városokkal, falvakkal. Csatornák, folyók ágbogas hajszálerei. Északról, nyugatról, délről három girbegörbe kék vonal – a Maros, Tisza, Al-Duna – határolja, keleten pedig a Krassó-Szörényi Érchegység domborzata. A szabálytalan téglalapot átlósan szeli ketté a Maros–Tisza-szögéből induló, cikázó piros vonal, le egészen a Néra torkolatáig: a mai jugoszláv–román határ. Ez az a terület, amely a XVIII. századi német

mappákon *Temesvarer Provinz* néven szerepel; a későbbi magyar közigazgatási térképen pedig Torontál, Temes és részben Krassó-Szörény vármegyék színeivel jelzik. Közismert nevén: a Bánság, vagy németesen Bánát.

A mappán, valamivel Versec fölött, de a román oldalon, kis vasúti szárnyvonal végpontján találjuk egy község nevét: Jamu-Mare. 1918-ig Nagy-Zsámnak hívták, a századfordulós Pallas Lexikon csak annyit közöl róla: kisközség Temes vármegye verseci járásában, 3258 német és magyar lakossal. Az 1813-ból való Karacs-féle mappán is megtalálható a falucska; ezen jól látszik, hogy épp a síkság és a keleti hegyvidék mezsgyéjén helyezkedik el; délnyugatra, túl a fogazott vonallal jelzett római sáncokon, majdnem a községig ér az azóta eltűnt, de itt még csaknem Balaton nagyságú alibunári mocsárvilág.

Nagy-Zsámon sohasem jártam, de ismerem a bánsági sváb – vagy egykor sváb – községeket. Ilyen lehet – vagy legalábbis lehetett még az 1930-as években is – a falu képe: négyzet alaprajzú; széles, nyílegyenes, fasorokkal szegélyezett, egymást derékszögben metsző utcák; az egyforma, fehérre meszelt házak katonás rendben sorakoztak. A település középpontjában tér: itt a templom a paplakkal, a községháza, az iskola és a kocsma. Az egész együtt: őrzi a falvak helyét kicövekelő osztrák hadmérnökök keze nyomát.

Ha elindulunk ujjunkkal északkelet felé a térképen, akkor benn a hegyekben – félúton Lugos irányába – megtaláljuk Bocşát, az egykori Bogsánbányát a Berzava partján. Kicsit alatta: Ocna de Fier, amit Vaskőnek hívtak a századfordulón. Ha tovább megyünk keletnek a folyó völgyében, megtaláljuk Resicát: vas- és acélgyártási központ a XVIII. század óta; itt dolgozzák fel a vaskői bányákból felhozott magnetitet. „Éjszaka a kép elragadó – írja a településről már 1892-ben az Osztrák–Magyar Monarchiáról szerkesztett mű VII. kötete –; tűzvörös színben borul a helységre az ég, közben-közben lángkévék, sziporkázó tűzoszlopok lobbannak fel itt-ott..."

Ez a táj, amelyben Pálffy György családja gyökerezik.

Nézem a sárgult keresztleveleket: ez itt az apai ág, az Oesterreicherek. A dédszülők: Oesterreicher Jozef és Liesenfeld Katharina, Lauritz Andreas és Telly Katharina. A nagyszülők: Oesterreicher Friedrich és Lauritz Ottilie. Mind nagy-zsámi születés, mind római katolikus; földművesek és németek, csak a Telly vezetéknév sejtet „francia-sváb" származást: D'Elly lehetett valamikor.

Csak Friedrichről, a nagyapáról tudok valamicskét. Módos gazda lehetett, hisz bíróviselt ember, az istállójában mindig három-négy ló. Bizonyosan „föld a földhöz" alapon házasodott, négy fiút és

egy lányt nemzett Lauritz Ottiliával, a negyedik gyerek volt a későbbi „bankigazgató". Ezért is taníttatta valószínűleg: kárpótlásul a földért, amit feltehetőleg a legidősebb fiú, Franz örökölt a bánsági sváb szokásjog szerint.

Mondom: keveset tudok ezekről a Friedrichekről, Andreasokról, Katharinákról. De tulajdonképpen mégiscsak sok mindent. Szorgalmas, ügyes gazdák lehettek, jó adófizetők, és persze kupori, fösvény természetűek, mint a sváb parasztok általában. Dologhoz durva vászongatyát húztak, jó szellőset, vastag fehér gyapjúharisnyával és klaffogó bőrpapuccsal; a vasárnapi templomozáshoz pedig még nyáron is csizmát, fekete vagy sötétkék posztóruhát, fekete nemezkalappal; a mellényükön ezüst pitykegombok sorakoztak, egyetlen cifraság gyanánt. Asszonyaik nagy, hátas fésűvel tűzték fejük búbjára a kontyot, s a mezei munkához kendő helyett maguk fonta, széles karimájú szalmakalappal borították; ünneplőre felvették a bőven ráncolt rövid szoknyát, elébe kerítve a fehér vagy kék kötőt, s a vászoning meg a fekete pruszlik fölött keresztbe kötötték a színes selyem vállkendőt. Ékszernek nemigen viseltek mást, mint üveggyöngyöt vagy arany-ezüst keresztecskét, fekete bársonyszalagon.

A falusi iskolát bizonyosan kijárta valamennyi, de azért alighanem tartották a régi szokást: az egész család együtt kanalazta ebédjét az asztal közepére

tett nagy tálból, s „Heurigert", saját termésű újbort ittak hozzá. Évente kétszer kimulatták magukat: a templomszentelés évfordulóján – ami valójában a telepes elődök emléknapja volt – meg a májusi „Kerweih", a búcsú alkalmából; ez aztán elég is volt addig, amíg a következő esztendő május első vasárnapján ki nem hantolták a tavalyi májusfa gödrébe temetett borospalackot. Nemzedékek éltek szinte változatlan életet a zöld zsalugáterek mögött, színes virágos edénypolcok, kékre mázolt, piros virágos bútorok között, a zörgő-kattogó schwarzwaldi óra alatt; s mondták együtt az imádságot a fehér abrosszal takart komód tetején oltárszerűen elrendezett szentképek előtt az ünnepek előestéjén, amikor a háziasszony meggyújtotta a kis olajlámpást. Az emberek legénykorukban eljárogattak a kántor vezette fúvószenekar próbáira, eljövendő asszonyaik meg a tanítónéhoz, varrást tanulni; kinn aludtak az istállóban vagy az éléstárnak is használt kamrácskában, hogy aztán a lakodalom után elfoglalják a „Kammert", a lakó- és hálószobát a hitvesi ággyal, amelyben őket is nemzette egykor az apjuk; s hogy aztán majd a legidősebb fiú kiházasítása után most már ők költözzenek a telek túlfelén álló „kisházba", az öregek helyére...

Így éltek az alig változó faluban ezek a Friedrichek és Katharinák 150–200 éven át, maguk is örök egyformán, s vetették, aratták a búzát a zsíros bána-

ti földön, amit kemény munkával hódítottak el a láptól, amely a 300 éves török uralom idején elterpeszkedett az egykori magyar falvak helyén. Csak néha szakadt ki egy-egy ember a paraszti közösségből; a múlt század vége felé azonban már változik a világ. A másod-, harmadszülöttek elvándorolnak; van, aki Amerikáig jut, van, aki Pestre, Bukarestbe. A családi krónika csak egy „fekete bárányról" tud: Heinrich nagybácsi, „durva és jószívű, nyughatatlan ember", aki vulkanizáló műhellyel próbálkozik Craiovában, versenylovat futtat Bukarestben, közben gombát termeszt odahaza, s végül az 1944-es „nagy futás" után játékgyárosként hal meg az NSZK-ban.

Ez itt a másik: az anyai ág. Nézem az okmányokat; a dédszülők: Czábor Ádám bányász és Fáber Katalin, mindkettő vaskői születés. A másik oldalon: Mayer Sándor és Kosztits Anna; ők Resicára valók, a foglalkozás nincs feltüntetve. De Czábor Károly – Pálffy anyai nagyapja – házasságlevelén már ott a foglalkozás: vonatvezető. Gondolom, az iparvasútnál, amelyik a Vaskőn bányászott magnetitet szállította a resicai kohókhoz; így találhatott rá feleségére, az ottani születésű Mayer Ernesztinára.

A XVIII. században megindult bányászat és ércfeldolgozás gyors fejlődése szakembereket kívánt. Jöttek a bányászok, fémmunkások Tirolból, Csehés Szászországból, Steyerből, a felső-magyarországi

bányavidékekről. A nemzetiségek itt nem különültek el, mint a mezőgazdasági vidékeken; a családok hamar elkeveredtek, akárcsak a Bánság nagyobb városaiban. A Czábor család talán elmagyarosodott lengyel, a Kosztits név szerbesen hangzik, a Mayerekről pedig azt tartja a családi hagyomány, hogy nem bánsági svábok: Ausztriából jöttek a XIX. század második felében. E családokat aligha kötötte oly szigorú szokásreglama, mint a paraszti Oesterreichereket; az egyik dédszülő anyja papgazdasszony volt, az apja falusi plébános.

Ez az ág nemcsak kevertebb, de mozgékonyabb is, mint a földbe kapaszkodó Oesterreicherek. A Czábor nagyapa öccse, Lajos már „úriember", a resicai acélmű tisztviselője a cég pesti központjában. De maga a „masiniszta" is alighanem amolyan „úrféle", különben aligha kapta volna feleségül Mayer Ernesztinát, kinek Mária húgát – vele még találkozunk – Kecskemétre vitte feleségnek nemesperki Czigány György városi hivatalnok, Emília nővérét pedig, az óvónőt, tolnaszentgyörgyi és beregi Pálffy Zsigmond postatiszt Budapestre. Igen, ő az, aki majd a 30-as évek elején „örökbe fogadja" idősb Oesterreicher Györgyöt és két fiát.

Czábor Károly és Mayer Ernesztina házasságából születik aztán – immár Bogsánbányán – az anya, Czábor Paula, aki – talán az anyai nagynéni példájára – maga is óvónő lesz szülőhelyén. S itt ismerke-

dik meg Oesterreicher Györggyel, aki a szegedi négy gimnázium és a temesvári felsőkereskedelmi után bankkönyvelőként kerül Bogsánbányára...

Heterogén összetételű – részben egészen, részben felszínesen, „hivatali használatra" elmagyarosodott – hegyvidéki, eredetileg bányász-iparos család és homogén síkföldi német parasztfamília kapcsolódott össze a Bogsánbányán 1908. december 8-án megkötött házassággal. Hogy Oesterreicherek, Cáborok, D'Ellyk, Lauritzok, Kosztitsok mikor kerültek a bánsági tájra, azt már nemigen lehet kibogozni. Bizonyos, hogy az 1718-as pozsareváci béke – amely ezt az utolsó török birtokot Ausztria kezére adta – és a II. József-féle utolsó telepítés, 1786 között érkeztek, a kolonisták egyik vagy másik hullámával. Furcsa. Az okmányokból ismert első születési évszámok – 1820 tájéka – Pálffy György dédapáinak nemzedékét jelzik, s ezt az időt még negyven év sem választja el az utolsó török betörés – 1788 – esztendejétől...

*

De honnan jöttek ezek az ősök? És hogyan?
Az Oesterreicher család egy tagja afféle kis családi krónikát jegyzett fel utódai számára. Ebből idézek:

„Ha jól tudom, a XVIII. században volt az a nagy sváb invázió, melynek során őseink is elindultak valahonnan Svábföldről... Ulm városánál

összeeszkábáltak egy irdatlan nagy tutajt, az »Ulmer Schachtel«-t – ulmi skatulyát –, és leereszkedtek a Duna hömpölygő hullámain. Regensburgnál azonban a rómaiak építette híd pillérei olyan méretűek, hogy azon a skatulya nem jutott át. Derék svábjaink tehát szétszedték, s a hídon túl ismét összebütykölték, és csurogtak tovább az új haza felé..."

Ennyi a családi legenda. Félek egyébként, hogy igazából nem is családi és nem is legenda. Kicsit olvasmányélmény-szaga van; olvashatta valamelyik paraszt Oesterreicher egy múlt század végi német népkönyvből, kalendáriumból, s megtetszett neki. Vagy még később valaki az iskolázottak közül – tán épp a „krónikaíró" – komolyabb munkából. De az is lehet, hogy a história igaz, s ha nem: tulajdonképpen igaz is lehetett volna. Mert így is jöttek, csakugyan; és persze nemcsak svábok, hanem frankok, bajorok, poroszok, szászok, a német nyelvterület minden tájékáról, s összekeveredve települtek le a kincstári és uradalmi földeken, hogy a sokféle elemből pár nemzedék alatt kialakuljon a „Donauschwaben", a dunai svábság, amelynek tehát igencsak kevés köze van a „Schwaben"-hez, a bajoroktól nyugatra élő délnémet népcsoporthoz.

Egy recenziót idézek most a nyugatnémet *Börsenblatt*-ból. Az album, amelyről írták, 1961-ben jelent meg, a címe: *Die Donauschwaben – Bild eines Kolonistenvolkes.*

„A dunai svábok, akik egykor a Bánátban, Bácskában, a Szerémségben és Szlavóniában, Boszniában és Horvátországban, Tolnában és Baranyában, a Bakony erdeiben, a budai hegyvidéken, a Vértes-hegységben és Szatmár vidékén éltek – s élnek ma is, részben –, az egykori dunai Monarchia gyermekei: azé a hatalomé, amelynek nemzetek fölötti szelleme oly sok nép és népcsoport anyagi és nemzeti fejlődését tette lehetővé. Százezernyi család indult el Ausztria tájairól a XVIII. század derekán a birodalom távoli vidékeire, amelyeken előttük más népek települtek, ott hagyván nyomukat e földeken. A török maradt utolsónak; kiűzetése után e területek néptelenné váltak. Itt élt és virágzott aztán a dunai svábság mintegy tizenöt nemzedéken át. Az osztrák »dunai barokk« szellemtől átitatva, a roppant térségeket összetartó nemzetekfölötti eszme hitvallóiként, hősi elszántsággal hajtották végre civilizációs küldetésüket. Olyan tett ez, mely mellettük tanúskodik, még ha többségüket elüldözték is azokról a tájakról. A történelem egykor majd értékének megfelelően fogja méltatni e nagyszerű művet... A háború, a menekülés, a kiűzetés százezrek pusztulását hozta. A történelmi mű szétzúzatott. Maradt a tett és az emlékezés..."

A pátosz fennen szárnyal. Üzemanyaga, mint általában: igazság és hamisság keveréke. „Nemzetek fölötti eszme..." „Civilizációs küldetés..." Egy-

előre csak egy tárgyi tévedésről: „Ausztria tájairól" jöttek a legkevesebben; majd látni fogjuk, miért.

Most lássunk egy másik tudósítást. Karl Riesbeck mainzi városi titkár így ír 1783-ban kiadott *Briefe eines Reisenden Franzosen über Deutschland* című művében a Magyarországra települőkről:

„Bajorország, a sváb és frank föld meg a Rajna mente legcédább népsége megy csak ebbe az országba. Megérkezésükkör megisszák azt a csekély pénzt, amit eladott házuk, földjük és cókmókjuk után kaptak, s mivel a kormány nem viseli eléggé gondjukat, meghalnak bánatukban, vagy olyan betegségben, mely inkább cédaságuknak, semmint az éghajlatnak következménye. Egy részük megindul, és végigkoldulja útját vissza Németországba, s ürügyül az időjárást emlegeti, melyet a valóságnál tízszer ártalmasabbnak ír le. Így minden kivándorlót, akinek még módjában van, hogy máshová is menjen, visszariaszt Magyarországtól. Akinek tehát van elegendő pénze az amerikai útra, inkább oda vándorol... Csak a legszegényebbek, akiknek alig van néhány dukátjuk a dunai úthoz, néznek Magyarország, utolsó mentsváruk felé."

Nesze neked, civilizációs küldetés...

De hallgassunk meg valaki mást: Herczeg Ferencet, az egykori „írófejedelmet", aki verseci német születésű lévén, nem kevéssé érdekelt az ügyben. Így vall szülőföldje népéről 1943-ban:

„...a svábokban még mindig a gyarmatosok vére buzog. A polgár tudja, hogy vagyona az övé, a gyarmatosnak azonban az az érzése, hogy a földet meg kell hódítani a munkájával. Dolgoztak is olyan vad ütemben, mint talán sehol másutt ebben az országban... a munka girhesre soványította és horgasra görbítette a gazdákat, a szél és napfény megaszalta a testüket és lelküket..."

Most lássuk, hogyan jellemzi a hazai németséget egy 1926-ban kiadott honismereti tankönyv:

„...derék testű, egészséges, erős népek. Lelki tulajdonságaik közül ki kell emelnünk a rendkívüli szorgalmat. Nem olyan álmodozó, mint a magyar, hanem józan meggondolású, nyugodt, higgadt, számító. Sok olyan vonás hiányzik belőle, aminő a magyar fajban megvan, pl. nem olyan önzetlen, vendégszerető. Ezek is javára válnak, mert így könnyebben vagyonosodik meg... Szereti a maga fajtáját, de a magyarsággal sohasem helyezkedik szembe... A németségből sokan beolvadtak a magyar népbe. Szívesen megtanulták nyelvünket, és így igen sok kiváló magyar embert, tudóst, politikust, művészt adtak a magyar hazának."

S most megint egy „szemtanú", Herczeg Ferenc földije, az ugyancsak bánsági születésű Méliusz József. És ugyancsak 1943-ban:

„...én ismerem azokat is a falvakban, akiknek ma mi ismét idegenek vagyunk, a terjeszkedő, ku-

pori, földszerző, Elzászból jötteket, a fekete formaruhában, fekete sapkában, csizmával menetelő ántánt-szíjas legényeket. Nagyapám idején, ha átmenetileg is, még időleges békesség honolt e tájon, szerzett, ki hogy tudott, de most... útjában vagyunk a barna konkvisztádorságnak..."

Most olvassuk el a jellemzést, amit a Pálffy unoka ad az Oesterreicher nagybácsiról:

„Idősb Oesterreicher György maga volt a megtestesült svábság: erőteljes és egészséges génekkel, nagy aktivitással és céltudatossággal; és főleg gyakorlati érzékkel: rókaértelemmel. De különösebb intellektuális igények és színvonal nélkül. Ez a svábság főleg a Bach-korszak óta a habsburgi »civilizátor«-szerepben tetszelgett, és ha nem eleve a hivatalokat, értelmiségi pályákat szállta meg, mégis a legjobb úton volt, hogy a földművesből-kézművesből az ország vezető rétegévé: a régi lateinereket felváltó kispolgári értelmiséggé váljon. Ez a tekintélyes tömeg szinte észrevétlenül és zökkenőmentesen nőtt át a nagynémet *Drang nach Osten* pionírcsapatává, majd fejlődött a hitleri fasizmus előretolt hadoszlopává..."

Azt hiszem, ezzel a „családon belüli" értékeléssel – hozzászámítva a fentieket – sikerült kellően megkavarnom a dolgokat.

*

Emlékezzünk csak: „nemzetek fölötti eszme...", „civilizációs küldetés" – így írta 1961-ben a *Börsenblatt* recenzense.

Magyar és német álláspont mindig különbözött ebben a kérdésben. A németek – ne a nácikra gondoljunk most! – jó ideje hirdették és *hitték is,* hogy a középkortól a XVIII. század végéig kirajzó telepeseik vad vagy elvadult tájakra, barbár vagy félbarbár népek közé magasabb kultúrát hozván, missziós feladatot teljesítettek. „Európa keletén". Errefelé – ahogy mondták és mondják – csaknem minden „német gyökerű": állam- és egyházszervezet, jogrend, ipar és kereskedelem, tudomány és művészetek. A XIX. századi „nagynémet" ideológiában mindehhez tragikus felhangok csatlakoznak: a telepesek sorsa, hogy „kultúrtrágyaként" porhanyítsák az idegen talajt, s ezért hála helyett elnyomást, gyűlöletet kapjanak cserébe. Ez – és nem a csöppet sem melankolikus náci felfogás – csendül ki a *Börsenblatt* cikkéből is.

Bizonyos magyar, sőt kelet-európai megítélés szerint e telepesek – érdemeik részbeni elismerésével vagy azok teljes tagadásával, a közgondolkodás politikai események befolyásolta változásai szerint – nem „civilizátorok", nem „egy magasabb erkölcsi elv" képviselői voltak, hanem a germanizáció előőrsei; eszközei egy agresszív hatalomnak – legyen az a német-római császárság vagy a „nemzetekfölöttisé-

gében" is germán jellegű Habsburg-birodalom –, amely hatókörén belül minden más államiság eltörlését tűzte ki céljául.

Mindkét álláspont szélsőséges és történelmietlen. S annál rosszabb, hogy mindkettő tényekkel bizonyított, tényekre építkezik. A kelet-európai németség történetében pozitív és negatív vonások többnyire összefonódnak, egymástól alig elválaszthatóak. Ebből következik a tények – akár akaratlan – csoportosításának lehetősége, s az is, hogy míg az egyik fél túlbecsüli, abszolutizálja a németség kultúrahordozó és -közvetítő szerepét, sőt hajlamos tagadni vagy épp „kultúrmisszióként" értékelni a negatívumokat, addig a másik fél a kétségtelen érdemet is tagadja, de legalábbis gyanúsnak tartja. A két felfogás *együtt* történelmietlen abban, hogy összemos, azonos mércével, azonos gondolkodási sémák szerint ítél meg egymástól időben, térben, tartalomban távoli jelenségeket, eseményeket: XII. és XVIII. századi telepítéseket, szepességi polgárok és bánsági parasztok sorsát, teuton lovagrendet és Kollonics elve szerint való birodalomépítést.

Az egyik fél hajlamos abszolutizálni, a másik – mint valamit, ami megalázó, szégyenletes – letagadni a német „kultúraközvetítés" érdemét. Így is, úgy is értelmetlenség. Minden nép „hordozója" és „átadója" bizonyos kultúrának a történelemben: nyugat–keleti vagy kelet–nyugati vagy egyéb irányok-

ban; saját anyagi-szellemi műveltségét és a másoktól kapottat továbbítja. A germán abszolutizáló törekvés végeredményben csak oda vezethet: a kultúra „igazi és kizárólagos" hordozói a teuton erdők „vadjai" közé nyomult római légiók és a nyomukban járó latin telepesek voltak.

A náci ideológia már teljességében „gleichschaltolta", egyenlő mérce alá vonta a történelem időbeliségét, a „kultúrahordozásból" pedig a germán felsőbbrendűséghez és a hódításhoz kovácsolt argumentumokat. Ez természetesen kiváltotta – és nemcsak nálunk! – azt a furcsának is nevezhető, de mégis törvényszerű ellenhatást, amely valójában elfogadta a náci ideológiát, csak épp ellenkező előjellel. Ahogy a hitleri képben *egyazon elv* képviselője lett a keleten hadakozó teuton lovag, az idegen államban miniállamot építő középkori német polgár, a mocsarat csapoló XVIII. századi sváb telepes – úgy lett szinte mitikus „ősellenséggé" – *ugyanazon elv* képviseletében – kortól, időtől függetlenül „a" német. Egyetlen olvasztótégelybe kerülnek István király tűzzel-vassal térítő papjai és comesei, a főurakkal és más érdekcsoportokkal szívós védő és támadó harcokat vívó, telepeskiváltságaikhoz ragaszkodó polgárok, a Habsburgok landsknechtjei, „vasas németjei", a Bach-korszak beamterei és zsandárjai. A 30-as évek egyes magyar történelmi regényeiben Árpád-házi királyaink körül páncélos SS-sturm-

führerek nyüzsögnek, a városi magisztrátusok székeiből felfújt „némettudatos" germán arcok merednek ránk, s a sváb telepesek porosz „Parademarsch"-ban menetelnek kelet felé...

A náci szemléletnek ez az elfogadása kettős veszedelmet hozott: egyrészt azzal, hogy elismerte a német népcsoportok „idegen test" voltát – a harcot tehát nem *értük* hanem *ellenük* vívta –, csak hatékonyabbá tette a hitleri propagandát, hiszen végső soron *elismerte* annak „igazságát"; másrészt a védekezésnek szánt „ellenmítosz" kialakításánál *át is vette* ezt az ideológiát, behelyettesítéssel persze: német „felsőbbrendűséggel", német „küldetéstudattal" magyar „felsőbbrendűséget", magyar „küldetéstudatot", germán mítoszokkal „turáni" mítoszokat szegezett szembe, „német megváltás" ellenében „magyar megváltást" kínálgatott a Duna-medence népeinek, s a germán arcú fasizmus ellenében – vagy mellett, mint a nyilasok – „sajátos" magyar nácizmust alakítgatott akarva-akaratlanul.

A következmények tragikusak voltak mind a magyarság, mind az itt élő német nemzetiség számára. S a történelmi és társadalmi háttér ismerete nélkül nemcsak a két nép viszonyának alakulása, de Magyarország háborús „csatlós" volta sem érthető világosan.

Ha kinyitjuk a történelmi atlaszt a XV. század végi Magyarországnál, a későbbi Bánság négyszögé-

ben városok, mezővárosok, falvak tömegét találjuk: Besenyő, Homokrév, Rékas, Horogszeg, Papd, Berény, Csák, Kövesd, Fejéregyháza, Tárnok, Becse, Kökénd, Ilancs, Ittebő, Keve, Becsekereke, Őcse, Csatád, Sarud, Tolvajd, Ecsehida, Bábafő... S mindenütt várak, apátságok, szabad királyi városok jelei, piachelyeket jelző karikák, a Marostól le egészen az Al-Dunáig.

Ha továbblapozunk a XVIII. század végi állapotot tükröző térképhez, azt látjuk, hogy a táj településrajza teljesen megváltozott. Itt-ott egy-egy régi, ismerős elnevezés – Ittebő, a Becskerekké lett Becsekereke –; a többi új, idegen hangzású. Legtöbb a német helységnév: Segenthau, Albrechtsdorf, Guttenbrunn, Blumenthal, Gottlob, Bruckenau, Heufeld, Freidorf, Catharinadorf, Marienfeld, Trübswetter, Königshof, Herrendinst, Rittberg, Traunau... Itt-ott francia falunevek: Soltour, Charleville, Saint-Hubert. Délnyugaton szláv hangzásúak: Aradác, Karlova, Beodra, Cserna-Bara, Csákova, Jozefova, FránYova, Tomasevác, Jarkovác, Csenta; keletnek románosok: Knéz, Baratyáz, Szekusity, Petroman, Csepza...

Amikor ez a terület – legkésőbb, csak 1718-ban – felszabadul a török uralom alól, nyoma sincs már a virágzó középkor végi magyar életnek. Posványok, tocsogós rétek, kiöntések, nádasok, sívó homok foglalják el az elpusztult falvak, termőföldek he-

lyét. Az első számbavételnél mindössze huszonegyezer házat – inkább viskót, kalyibát – találnak; akik ezeket lakják, azok sem a régi lakosok maradékai: délről, keletről idehúzódott pásztorkodó szerbek, románok.

S mivel itt volt a legteljesebb a pusztulás, a XVIII. század végéig éppen itt alakul ki az etnográfiailag ugyancsak vegyes Közép-Kelet-Európa talán legtarkább néprajzi egyvelege.

A „vacuum" valósággal szívja magához Erdély és Havasalföld felől a románságot, dél és nyugat felől pedig – Szerbiából és az egykori határőrvidékekről – a délszláv elemet. A harmadik természetes áramlat lett volna a magyar telepesek rajzása északról, a Maroson túli vidékekről és nyugatról, Szeged irányából. De a császári közigazgatásnak nem kellettek magyar telepesek: rendeletek tiltották ki őket a Bánság területéről, s akik megpróbáltak átlépni a Maros vonalán, azokat akár fegyverrel is visszatérésre kényszerítették.

A megtűrt – sőt egy ideig szívesen fogadott – pravoszláv szerb-román elem mellé a birodalmi célok szempontjából legfontosabb nagy népcsoport: a katolikus telepes németség zárkózott fel hamarosan.

Az utolsó – és legjobban szervezett – telepítés 1784 és 1786 között II. József nevéhez fűződik. És csak ebben az időben válik lehetővé magyarok beköltözése a Bánságba. 1779-ben Mária Terézia a te-

rületet visszakapcsolja az országhoz; megszűnik a császári közigazgatás, és Temesvár 1781-ben megyeszékhellyé lesz. Csakhogy a Bánság ekkor már „megtelt"; a II. József-féle német telepítés is szinte egy csapásra szűnik meg 1786-ban. Az érkező magyar családok már csak a torontáli vidéken férnek el, ott is jóval hátrányosabb helyzetbe szorulva az előbbi telepesekkel szemben. A vármegyei szervezet visszaállítása megindít némi felszínes magyarosodást a városokban, de ez leginkább a hivatalos körökre, a „magasabb" társadalmi és részben a kulturális életre, a felsőbb iskolákra szorítkozik.

A Bánság – a „nemzetek fölötti" Habsburg-adminisztráció telepítéspolitikája következtében – a XVIII. század során etnikailag már végleg elveszett a magyarság számára.

A dunai svábok kemény és keserves pionírsorsát érzékletesen festik a német források. Való igaz, hogy a termőföldet a vadontól kellett elragadniok; bűzös mocsarakat csapoltak, erdőt irtottak, sívó homokkal birkóztak. A bánsági gazda reggeli fohásza az ősök szenvedéseire emlékeztetett: „Dicső szent Húsvét! őrizz meg minket a hetvenhétféle láztól..." Életüket és vagyonukat nemcsak rablóbandák veszélyeztették, hanem a ki-kiújuló török háborúk száguldó martalóccsapatai is. Utoljára 1788-ban, amikor Pest-Buda már egy évszázada felejtgette a félhold emlékét; nekik maguknak kellett véde-

kezni az Orsovánál betört szultáni sereg ellen, miután II. József csapatai visszavonultak, és sorsukra hagyták őket. Nekik is megvolt a Napóleon ellen hadakozó Andreas Höferhez hasonló néphősük: a paraszt Jacob Hennemann, aki összegyűjtötte a Versec környéki telepeseket – köztük bizonyosan Nagy-Zsám lakóit is –, s megvédték a várost a maguk erejéből.

Mindez igazság. De nem a teljes igazság.

A betelepülők többsége szegény volt; a „nincs" elől menekültek a „talán"-nal biztató távoli Magyarországra. De mérnökök tervezte falvak várták őket, széles utcákkal, egészséges házakkal, templommal, iskolával; állatokat, szerszámot, vetőmagvakat, pénzsegélyt kaptak; tönkrement felszerelésüket, elhullott állataikat évekkel később is ingyen pótolta a kincstár. Szabad költözési joguk volt, nem úgy, mint a változatlanul röghöz kötött régi jobbágyoknak; robotterheik is enyhébbek voltak, s míg meg nem kapaszkodtak a földön, adómentességet élveztek. Olyan előnnyel láthattak a gazdálkodáshoz, ami behozhatatlan volt a kiszolgáltatott, aprózódó telkeken vegetáló, zsellérségbe süllyedő őshonos jobbágy-parasztság számára.

Nem parasztok voltak, nem is polgárok: gyarmatosok. Paraszti hagyomány nem kötötte, polgári biztonságérzet nem nyugtatta őket; kialakuló *közös* életformájuk alapja *csak* a föld lett, s mindaz, ami

ezzel a szemlélettel jár: elzárkózás, puritán életvitel, megszállott szerzésvágy, garasos takarékosság, önpusztító és másokat se kímélő szorgalom. Megannyi tipikus telepesvonás; elmondható akár az amerikai, ausztráliai vagy a dél-afrikai pionír jellemzésére is.

Legfőbb gondjuk volt, hogy a föld el ne aprózódjék; egész szokásjogi rendszert dolgoztak ki ennek érdekében. Mielőtt a vőlegény a menyasszony kezébe csúsztatta volna a jegyajándéknak szánt tallért, szabályos alku folyt a hozományról: ennek legalább akkora értéknek kellett lenni, mint a vőlegény fele vagyona. A tanúk előtt kötött megállapodást a jegyzővel írásba foglaltatták, s csak aztán indultak a paphoz feliratkozni. Az apa egy-két éven belül átadta minden vagyonát – házat, földet, állatokat – újházas elsőszülöttjének. De ez is szerződéssel történt: pontosan kikötötték a szülőtartás feltételeit: lakást, élelmet, készpénzjáradékot. A fiú az átvett birtok termésének egynegyedét holtukig köteles volt a szülők padlására szállítani: azonkívül az átvételkor minden telek – 32 hold – után három-négyezer forintot kellett fizetnie az öregeknek, rendszerint a feleség hozományából; ezen ismét földet vásároltak, a többi gyerek eltartására és kiházasítására.

De nemcsak a bánságiakra volt ez jellemző, hanem az egész magyarországi sváb parasztságra. Falvaik rendezettebbek voltak, iskolázottságuk több-

nyire magasabb, gazdálkodásuk – a kezdeti előnyök megtartása folytán – korszerűbb volt, s így jövedelmeik is nagyobbak. Idegent – a föld megtartása érdekében – legfeljebb szolgaként tűrtek meg falvaikban, s kialakult bennük egy olyanfajta paraszti gőg, amely – zárt nyelvi közösségről lévén szó – óhatatlanul nemzetiségi jelleget is kapott.

*

A sváb paraszti tömeg – ellentétben a városi polgársággal – hosszú időn át mozdulatlan. Nem magyarosodik, de nem is képvisel *politikai értelemben* valamiféle „némettudatot". A múlt századvég „nagynémet" propagandája is csak alig ér el hozzájuk; a távoltartásban Bécs is segít a magyar kormányzatnak, hisz a „nagynémet" ideológusok nemcsak a magyarságot tartják akadálynak „Német-Ausztria" megvalósulásának útjában, hanem a Habsburgok dinasztikus politikáját is. A vilmosi Németország sem erőltette a dunai svábság megnyerését a Monarchiával való szövetségi viszonya miatt.

De a századvég táján már megmozdul a sváb falu is. Hogy a birtok ne aprózódjék tovább, a jobb módúak taníttatják „fölösleges" gyermekeiket: többnyire pap, ügyvéd, pedagógus, orvos, állami és magánhivatalnok lesz belőlük; s mivel a közös hadsereg német szolgálati nyelve kedvező előfeltételt jelent számukra, származásuk pedig feltételezi a

„nemzetek feletti" véderőnél oly fontos dinasztikus lojalitást: igen sok katonatiszt. Ekkortájt indul a különböző katonai tanintézetekbe a későbbi Horthy-hadsereg „sváb tábornokainak" legtöbbje. A Pálffy unokaöcs föntebb idézett emlékezésének portréja idősebb Oesterreicher Györgyről ezt a típust vetíti elénk.

Ezek az „első generációs" értelmiségiek jobbára magukkal hozták a szülői házból a magyarnál, szerbnél, románnál ügyesebben gazdálkodó, tőkeerősebb, idegent csak cselédként megtűrő sváb telepes parasztok gőgjét; ez iskolázottságuk folytán ötvöződött bennük a „nagynémet" eszmekörből vett „civilizátor"-tudattal; legtöbbjük nem vált még „deutsch-ungar"-rá sem, sekélyes „asszimilálódásuk" inkább csak hivatali, mint családi használatra szolgált. A katonáknál még ennyi sem kellett: az ő „hazájuk" – a régi császári-királyi szellemnek megfelelően – a hadsereg, egyedüli „gazdájuk" az uralkodó lett. S vagy ezt a szellemet vitték át később Horthy „nemzeti hadseregébe" – az uralkodó iránti feltétlen odaadást átruházva a kormányzó, az új Legfőbb Hadúr személyére –, vagy a Habsburg-ház iránti hűség palástjába burkolózva gőgösen fordultak el a „felkapaszkodott lovastengerésztől" – elfogadva azért a tőle kapott kegyelemkenyeret; sokan közülük viszont – főleg azok, akik fiatal tisztekként érték meg a monarchia összeomlását, s a 30-as

években még szolgálatképesek voltak – a náci előretörés, majd a háborús sikerek hatására „disszimilálódtak" eredeti németségükhöz.

Az általánosítás – mint mindig – most is igazságtalan volna. Nemcsak Rákosi Jenő volt sváb származású, hanem Tömörkény és Gárdonyi is; nemcsak Wekerle vagy Gömbös Gyula, hanem a szociáldemokrata Weltner Jakab s az inkább tesze-tosza, mint „munkásáruló" Peidl Gyula: a k. u. k. hadseregből pedig nemcsak Jány Gusztáv és Beregffy jött, hanem Stromfeld Aurél is. És voltak olyan kevéssé „vegytiszta" alakjai a múltnak, mint Peyer Károly vagy – a másik póluson – a Horthy-éra „katonaköltője", vitéz Somogyvári Gyula „deák", divatos háborús limonádé könyvek szerzője, akit 1944-ben németellenes magatartásáért koncentrációs táborba hurcol a Gestapo. S amilyen igaz, hogy a nyilas pártban – különösen annak vezető rétegében – domináns elem volt a svábság, olyan igaz a műveltebb, német anyanyelvű munkásság kezdeményező – és jó ideig meghatározó – szerepe a magyarországi szociáldemokrácia történetében.

A középosztály német elemmel való gyors és nagymérvű feltöltődése komoly egyensúlyzavarokra vezetett a társadalomban. A sváb származású értelmiségi – csakúgy, mint a kereskedő, tőkés, iparos – rugalmasabbnak, ügyesebbnek bizonyult a modernizálódó világban, mint az „élhetetlen" magyar

dzsentri; valódi konkurrenciát egyedül a zsidó középosztály jelentett számára. Mindez növelte a belső ellentéteket: a svábok „zsidóztak", a zsidók „sváboztak", a „mélymagyar" réteg pedig együtt művelte mindkettőt. Az utóbbi lelkesen tapsolt a „numerus clausus"-nak – miszerint csak korlátozott számú zsidó hallgatót lehet felvenni az egyetemekre –, de ugyanilyen lelkesen fogadta volna a sváb diákok lehetőségeinek korlátozását is.

A magyarnál sokkal tehetősebb sváb parasztság jóval nagyobb számban tudta felsőbb iskolába küldeni másod- és harmadszülötteit; a föld elaprózódásától félő magyar parasztok legtöbbjének csak arra futotta, hogy iparost, munkást csináljon „fölösleges" gyerekeiből; de ezekből kerültek ki a postások, közlekedési alkalmazottak, hivatalsegédek, csendőrök és rendőrök, továbbszolgáló altisztek, köztisztasági alkalmazottak, börtönőrök is. Altiszti nép vagyunk, hangzott el nemegyszer a szarkasztikus megállapítás, s nem is egészen alaptalanul... Ez viszont a magyar és sváb falu, a magyar szolgalegény és sváb gazda partikuláris ellentétét – s vele az ellenszenveket – össztársadalmi szintre emelte.

Nem keltett jó érzéseket a neofita „túllihegés", született volt az akár érvényesülési vágyból, akár őszinte lelkesedésből; Ady sorai a „svábokból jött magyarokról" a tanúság reá...

Az egyensúlyzavarral kapcsolatos kirívó ellentmondás volt az asszimilációval kapcsolatos magatartás. (Itt nem népcsoportok asszimilációjáról volt szó, hanem a középosztályba, a tisztikarba, a magasabb állami hivatalokba jutott egyének magyarosodásáról.) Egyrészt ezt kívánatos dolognak, sőt követelménynek tartották – ezt a célt szolgálták a 30-as években az államilag szorgalmazott névmagyarosítások –, s vele kapcsolatban a magyarság „csodálatos asszimiláló erejéről" beszéltek, másrészt sértő gyanakvással fogadták az asszimilánsokat, a „sajátos magyar nemzeti karakter" felhígulásától, vesztétől tartva. Mindez kettős tudathasadásra vezetett, akár az asszimilálandó, akár az asszimiláló csoport oldaláról nézzük.

Valójában persze az történt, hogy a természetes asszimiláció – ami tulajdonképpen hosszú, szinte észrevehetetlen, néha több generációra kiterjedő folyamat – összecseréltetett egy mesterséges, „gyorsított" – részben erőszakolt, részben becsvágy és megélhetés ösztökélte önkéntes – asszimilációval. Az utóbbi őszintétlenséget feltételezett, az őszintétlenség pedig kiváltotta a jogos gyanakvást. Ma a „hígmagyar" és „mélymagyar" kifejezések pejoratív, sőt nevetséges, sőt „fasisztoid" fogalmakként hatnak: a 30-as években volt valóságtartalmuk, s jelezték is a veszélyt, amely teljességében mutatkozott a

náci diadalok időszakában, amikor „hígan asszimilálódott" sváb értelmiségiek tömegesen „disszimilálódtak" újra a németséghez.

*

A „völkisch" – „népi" – ideológia eredetileg a német romantika eszmerendszerébe tartozott: elvetése volt a rideg klasszicizmusnak, a dekadens „magas" kultúráknak, visszatérés az ősi, tiszta forrásokhoz: a néphez és művészetéhez. A népiség, a Volkstum kulcsszava lett a XIX. század szabadságmozgalmainak is.

A náci ideológusok merőben más – biológiai – tartalmat adtak a kifejezésnek, a „faj" fogalma felől közelítve a „németség ősi lényegéhez". „Blut und Boden", vér és talaj – germán földben gyökerező germán fajiság – „misztériuma": ez volt a náci „népiség". A faj – szemben a francia forradalomban született nemzettel. Az utóbbi – a „nation" – keveredésből születik, silány és nemes összeolvadásából, értéktelen elemek asszimilálásából: tehát korcs képződmény. A faj: kiválasztódás, megtisztulás, elzárkózás; disszimilálni kell tehát, kivetni mindent, ami az „ősi lényegtől" idegen. De ez nem elég: erős államot csak tiszta faj alkothat, tehát az államot is meg kell tisztogatni a „salaktól". Így születik az „egy nép – egy állam – egy Vezér" alkotta birodalom ideális hármas egysége.

A kultúrát teremtő és hordozó, „felsőbbrendű"

faj, amely legtisztábban őrizte meg népiségét, fajiságát, hivatott a világ vezetésére, amellett joga van – az „alsóbbrendű csordanépek" rovására is – a maga életterére. Ezért a „völkisch" ideológia legfontosabb segédtudománya a *geopolitika,* a „Lebensraum", az élettér elmélete – a hódítás szolgálatában.

A „felsőbbrendű faj" hódít, de nem asszimilál; nem akarhatja „öngyilkos módon" felhígítani tiszta „népiségét" idegen vérrel, idegen génekkel. De igényt tart mindenkire, akinek német vére van: azokra is, akik elszakadtak; mert ez a német vér, német lelkiség „egylényegű a fajjal, amelyből kiszakadt", s nincs erő, mely a törzs elleni magatartásra kényszeríthetné. A „népiségben" gyökerező államot tehát szoros kötelék fűzi a határain kívül levő tömbökhöz, szórványokhoz, de az egyes német vérűekhez is: ezek valamennyien részei ennek a „népiségnek". Jogaik azonosak a birodalmon belüli „népközösség" jogaival, s e „német népi jogok" arra kötelezik az „anyatörzset", hogy védelmükről, szellemi fejlődésükről gondoskodjék.

Egészen más megvilágításba kerül így a német telepes, a „civilizátor" mítosza. Hiszen jellegét tekintve az egész németség „kolonizációs" nép, „irtványtájak népe": az ősi germán erdőségekben edződött, itt ment végbe a „nagy kiválasztódás", amelyben a gyöngék elpusztultak, s lett a megmaradottakból: „grösste Leistungsrasse der Erde", a faj, amely

a legnagyobb teljesítményekre képes. Ennek a „népi lényegnek" valóságos megtestesítője tehát a XVIII. századi telepes paraszt, aki elindul „vad tájakra, vad népek közé", s mocsártól, erdőségektől „termő talajt" hódít „Európa keletén".

Itt a „sváb csoda" magyarázata. Hogy miközben a tankönyvekben még a 30-as évek végén is a „leglojálisabb nemzetiségként" szerepel a honi németség, azalatt a sváb falvakban már egymást követik a botrányok: a magyar állami zászló megcsúfolása, magyarok és magyarokkal rokonszenvező „árulók" zaklatása. A „népi németek" szervezete, a Volksbund ott van már a legkisebb sváb faluban is, a legények fekete uniformisban masíroznak, „napkeresztes" zászlók alatt. Vezetőik teljesen alávetik magukat a berlini irányításnak, s ahogy a magyar külpolitika mindjobban elkötelezi magát a náci birodalom mellett, úgy lesz mind illojálisabb a Volksbund. Horthy kormányai a visszacsatolt területekért a német nemzetiségnek adott külön jogokkal is fizetnek. A falvakban toboroz az SS, nyaraltat a Hitler-Jugend, a magyar államhatalom mind névlegesebbé válik.

A „völkisch" ideológia hihetetlen gyorsasággal hódította meg a sváb parasztságot. Veszélyes hatékonysága abban rejlett, hogy képes volt „eszmei alapot" adni a régebben kialakult telepesgőgnek, a „sikertelenebb" más népelemekkel szembeni elzár-

kózásnak, felsőbbségtudatnak. A sváb parasztságból kikerült első- és másodgenerációs értelmiség művelt közvetítő és vezető réteget szolgáltatott, a náci propaganda keményebb, célratörőbb volt a vilmosi Németország „nagynémet" propagandájánál, s a magyar kormányzat is tehetetlenebb, mint a Monarchia idején.

Pedig a veszély nyilvánvaló volt. Hitler 1939-ben a birodalmi gyűlésben foglalkozott a „népi németek" kérdésével: „Egész Kelet- és Délkelet-Európa tele van a német népiség fenn nem tartható töredékeivel... A nemzetiségi elv és a faji gondolat korában utópisztikus volna azt hinni, hogy ezeket, akik egy nagy értékű néphez tartoznak, minden további nélkül asszimilálhatják. Az európai élet messze tekintő feladatai közé tartozik ezért, hogy itt áttelepítésekre kerüljön sor." Ez akár szabadulást kínálhatott volna: az illojális elemek települjenek át a birodalomba... Csakhogy a Volksbund – vezetők és vezetettek – nem akart áttelepülni, s – belső viták után – a birodalmi irányító központ is úgy döntött: a magyarországi németség nem tekinthető „népforgácsnak", Volkssplitternek, amelyet telepítőakcióval kell megmenteni a „német népközösség" számára. Hiszen ezek a sváb települések „igen közel fekszenek a német birodalmi zárt néptalajhoz, s a földvásárlás, valamint belső telepítés révén egyre közelebb is kerülnek ahhoz"; amellett ez a „jól meggyö-

keresedett néptest" hidat képez a bácskai-bánsági svábság zárt településterülete és a birodalom között. De volt még egy fontos indokolás: „A népcsoportok jelentik a legjobb és legkényelmesebb jogcímet egy más állam viszonyaiba való beavatkozásra."

Hogy a német „völkisch" ideológia precíz misztikáját elmebajos zűrzavar formájában „magyarító" hungarista Szálasi – aki a Blut und Bodenből „vér és rögvalóságot", a Lebensraumból „Hungária egyesült földek és gyepű"-t zagyvált – nem fogta fel mindennek valódi értelmét, azon nem lehet csodálkozni. De hogy Horthy mégiscsak kvalifikáltabb politikusai, akik számára nem maradhatott titok a dolog lényege, nem vonták le a megfelelő tanulságokat, az még a kényszer szorításával sem menthető, magyarázható. Hiszen ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy Magyarország az „új rendezés" során nem is a németek irányította vazallusállamok körébe soroltatik, hanem a „német népi élettérbe" eső területek közé. Mi lesz tehát a magyarság sorsa ebben az élettérben? egy olyan nép életterében, amely elutasítja, önmagára veszélyesnek tartja az asszimilációt?

*

A német „völkisch" propaganda eleinte csak a parasztság felé aktivizálódik: őket akarja „visszakapcsolni" a „német néptesthez", csak a „deutscher

Volksboden"-re, a német néptalajra tart igényt: a földre, amit német paraszt hódított el a természettől, és művel évszázadok óta az idegen tájakon. Később – nem kis mértékben reális politikai céljai érdekében – kinyúl a részben vagy egészében asszimilálódott német polgárságért, a középosztály német eredetű tagjaiért is.

Eszközei itt is hatékonynak bizonyultak.

Érdemes idézni egy 1940-ben terjesztett *magyar nyelvű* röplap szövegét:

„A példátlanul nagy német győzelmek bebizonyították tökéletesen, hogy... a világ első fajtája a német. Ehhez a fajtához tartozni büszkeség. Ehhez a fajtához tartozni előny... Még nem késő! Vizsgáld meg családfádat... Ha német neved van és árja vagy: a németekhez tartozol. Ha német neved volt és árja vagy: a németekhez tartozol. Ha szüleidnek vagy felmenőidnek német neve volt: a németekhez tartozol. Ha felmenőid között német volt, és te önmagadban tudatosítod ezt a német eredetet: a németekhez tartozol. Ha árja vagy, és őszintén német akarsz lenni: a németekhez tartozol. Légy némettudatos! Néhány évtizednyi vagy évszázadnyi magyar lét nem pusztította el német véredet! A német származású vagy némettudatos magyar állampolgárokra nagy és kevély feladat vár... Készülj az órára! A kis országok önállóságának ideje elmúlt. A magyar függetlenség romantikus álma szét fog foszladozni

amúgy is. Délkelet-Európa a Nagy Német Birodalomhoz fog tartozni. Olvadj be testben és lélekben, örömben és munkában, nyelvben és kultúrában a Nagy Német Birodalomba! Ehhez a fajtához tartozni büszkeség. Ehhez a fajtához tartozni előny!"

S a szöveg hátterében a hitleri Németország gyors felemelkedése, a villámháborús sikerek az egyik oldalon; a másikon a trianoni Magyarország nyomorúsága, a rendszer tehetetlensége, az anakronisztikus berendezésű társadalom, a szociális feszültségek... S hozzá a természetes emberi hiúság, ami az amerikait arra készteti, hogy büszke legyen az ereiben csörgedező kevéske indián vérre, vagy az asszimilált zsidót, hogy közösséget érezzen Júdás Makkabival, a kiskunsági magyart, hogy Kuten király rokonságával büszkélkedjék... Hiúság, persze. De akkor, itt az ördög kísértését jelentette.

Képzeljük el a német nevű vagy német eredetű gyalogos hadnagyocskát, aki reggeli parancskihirdetések, kapca- és fegyvervizitek lélekölő unalma, félanalfabéta legénységgel való délelőtti veszkődés után a tiszti étkezdében kinyitja az újságot, és páncélosékek ellenállhatatlan száguldásáról, krétai ejtőernyős inváziójról, francia kapitulációról olvas, majd hazamegy, és levélszekrényében megtalálja a fenti röpcédulát... Aztán odaáll a tükör elé, és keresni kezdi arcán a „nordicus faj" jellemző vonásait. S mindez máris meghatározza, hogyan fog visel-

kedni 1944. március 19-én és ugyanaz év október 21-én...

Ott van Szálasi hadügyminisztere, Beregffy altábornagy. Bergernek hívták, bácskai német falu szülötte, első generációs sváb parasztivadék. A Monarchiában lett katona, majd vezérkari tiszt. Rossz katona, emberként gyáva, ez kiderül róla, amikor a frontra kerül: le kell váltani, mert amikor parancsnokként a csapatainál volna a helye, ő inkább a frontkórházakat látogatja. (Amikor háborús bűnösként hazahozzák Magyarországra, összecsinálja magát a repülőtéren.) Tudata mélyén tisztában van silányságával, külseje is előnytelen. Kétszeres menekvés, kétszeres igazolás – önmaga és a világ előtt – az, hogy ő is az „irtványtájak népéhez" tartozik, hogy „némettudata" összekapcsolja a „világverő teuton hősökkel".

De volt egy másik – okosabb vagy érzékenyebb, de nem kevésbé veszélyes – típus, amelyik „némettudatát" és „asszimilált bűntudatát" úgy vélte összehangolni, hogy „deutsch-ungar"-ból „ungardeutsch"-csá „disszimilálódott". Elfogadta a tételt a „német–magyar történelmi sorsközösségről", önmaga németségét a „civilizációs küldetésben", a „vezetésre hivatottságban" vélte kiteljesedni.

Szabó Dezső egy 1938-ban írott pamfletjében maró gúnnyal rajzolja meg e típus gondolkodását:

„...ma már egyáltalán nem lehet magyarságról

beszélni, hiszen ez a faj ezer év alatt úgy szétkeveredett az itt levő fajokba, különösen a germánokba, hogy csupán egy Kállay Miklós nevű, 78 kilós mutatványszám maradt belőle, akiből még kémiai úton ki lehet némi Verecke-szagot vonni... És ez a nem létező magyarság még azt a koszos nemlétezését is csak úgy tudta a századokon át fenntartani, hogy Európa különböző csataterein állandóan reaktiválta ezt a rozoga nemlétezését idegen hatalomért, idegen életérdekekért... Ez különben is történelmi logika, egymásrautaltság és Schulter an Schulter..."

Szekfű Gyula már 1937-ben figyelmeztet egyik tanulmányában: „...legfőbb érdekünk kerül kockára, ha a német népi gondolat disszimilációs folyamata nem áll meg a német kisebbségnél, hanem munkáját folytatni akarja középosztályunk egy-két nemzedék óta végképp elmagyarosodott tagjain is."

A folyamat nem állt meg. Következményei tragikusak voltak nemcsak a magyar népre, de a dunai németségre is. Tragikus lett a bánsági svábok sorsa, a nagy-zsámiaké meg a többieké, a „fekete formaruhában, fekete sapkában" menetelő, fiaikat SS-katonának soroztató telepes parasztoké is – egy embertelen mítosz bűnrészes áldozataié. Az „ulmer Schachtel"-re, a Dunán lefelé csorgó telepestutajra emlékező Oesterreicher ivadék így fejezi be a családi

krónikát: „A háború vége felé a falu apraja-nagyja felült a szekerekre, és elindult a karaván visszafelé, arra, ahonnan őseik jöttek..."

*

A Pálffy Györgyről szóló emlékező cikkek egyik visszatérő sztereotípiája: már 1937-ben tanulmányt ír a német geopolitikáról; a cikk közlését a vezérkar főnöke megakadályozza.

A cikk kézirata nem maradt fenn. Pálffy levelei között megtaláltam Szekfű Gyulának a *Magyar Szemle* fejléces papírján írott, 1937. április 12-én kelt egész oldalas levelét, amelyben arról értesíti „Pálffy-Oesterreicher György m. kir. tüzér főhadnagy urat, Torinóban", hogy a „Dunamedence német szemmel" című tanulmányát, amely „minden tekintetben megfelel a folyóirat felfogásának", szívesen „kihoznák". Érdeklődik: a felettes katonai hatóság engedélyezte-e a megjelentetést. Majd így folytatja: „Amennyiben a hadsereg tisztjeinél szokásos hivatalos eljárás még nem folyt volna le, a Magyar Szemle cikkei számára a vezérkarnál egy ezredes úr szokta megbízásból ezt a cenzúrát elvégezni. Ilyen esetben én a kéziratokat be szoktam küldeni, és ő azokat átnézés után visszaküldi. Kérem, méltóztassék ezen kérdésre nézve is nyilatkozni válaszában..."

Előzőleg féltem egy kicsit ettől a tanulmánytól;

szerettem volna, meg nem is, hogy előkerüljön. Szerettem volna, mert tudni akartam, hogyan látta hősöm a világot 1937-ben, milyen tényekről milyen következtetésekre jutott. De féltem is a csalódástól: hátha csak felfújt dolog ez az egész, talán nem több, mint egy fiatal, ambiciózus ember csetlő-botló kirándulása a toll világába... De Szekfű levelének terjedelme, hangvétele elárulta: többről volt itt szó.

Most már csakugyan sajnáltam a kézirat elkallódását. Próbáltam megkeresni a Széchényi Könyvtárban, de a Magyar Szemle Társaság fondjából csak a Szekfű-levél másolata és Pálffy pár soros válaszlevele került elő, a tanulmány nem. Mit tehettem, lemondtam róla.

Pár héttel később egy fekete fedelű, megviselt füzetet lapozgattam: a beléütött cégjelző pecsét szerint Pálffy Olaszországban vásárolta. Járt már a kezemben, futólag végigpergettem a lapjait: az elején két hevenyészett fordítás egy francia katonai szaklap 1937-es évfolyamából: „Nyelvtanulás a szovjet hadseregben" és „Új előléptetési rendszer a szovjet hadseregben"; aztán bizonyára nyelvgyakorlás céljára írott német szövegek, az egyik ezzel a riasztó címmel: „Warenhaus- und Hotelkonzern unter Zwangsliquidation" – nem csoda, ha az első alkalommal gyorsan félretettem.

Akkor, másodjára is csak futólag lapozgattam; de megakadt a szemem az egyik följegyzésen: *Karl*

Springenschmidt: Der Donauraum – Österreich im Kraftfeld der Grossmächte, Geopolitische Bilderreihe, Verlag Ernst Wünderlich, Leipzig, 1935. Utána német szöveg, idézet a könyvből bizonyosan. Dunai térség? Ausztria a nagyhatalmak erőterében?... Lehet, hogy ha a tanulmányt nem is, de a könyvet, amely ellen íródott – azaz: a belőle készült jegyzetet –, mégiscsak megtaláltam? Ám ahogy olvasni kezdtem, az alább következő magyar szövegről, amit előbb érdektelen fordításnak véltem, kiderült: maga a tanulmány, illetve annak első fogalmazványa...

Most pedig átadom a szót a tanulmány szerzőjének. Lássuk, hogyan ír 1937-ben a német geopolitikáról a német nevű, német „népi élettérből" származó magyar királyi tüzér főhadnagy, akit család és ambíció egyaránt arra predesztinál, hogy előbb vagy utóbb „némettudatos" legyen. Hogyan is írja az 1940-ből való röplap: „Ehhez a fajtához tartozni büszkeség! Ehhez a fajtához tartozni – előny!"

A bevezető rész: korrekt könyvismertetés.

A német mű „tulajdonképpeni célja felől nem marad sokáig kétségünk" – mondja Pálffy –, hiszen a szerző már az első oldalon leszögezi: nem az 1918-ban született osztrák államról lesz szó, hanem arról az Ausztriáról, amelyre – mint „a németség délkeletre előretolt bástyájára és szálláscsinálójára" – nem kisebb feladat vár a jövőben, mint „a Raum rendezése"; a „Raum" – térség – *egyelőre* a Duna-

völgynek a Fekete- és Cseh-erdő, Szudéták, Kárpátok, Dinári-Alpok határolta része, de „a távolabbi jövőben e határok tovább tágulhatnak, elsősorban dél és kelet felé".

Gondolom, ennyi is elég, hogy lássuk, mi ez: az osztrák „civilizációs küldetés" náci értelmezése. De Pálffy sem hagy sokáig kétségeket a maga szándéka felől. „Túl a rólunk és nélkülünk számoló műnek kijáró kötelező érdeklődésen" – mondja –, bizonyos szimptomatikus jelenségek és önkéntelenül is felvetődő reflexiók indokolttá teszik az odafigyelést még akkor is, ha a könyv tárgya „a pillanatnyi helyzetben látszólag nem aktuális".

A tökéletes nyomdatechnikával előállított kiadvány „szerencsés formája a tudományos mezbe öltöztetett szívós propagandának" – állapítja meg Pálffy –; a vázlatokon „a határozott, erőteljes nyilak szinte ellenállhatatlanul lökik a szemlélő agyába a logikus sorrendben egymásra felépített világos gondolatelemeiket. Az utolsó lapok következtetéslevonása majdnem feleslegesnek tűnik: végbemegy az a szemlélőben magában."

Kesernyés megállapítás zárja a szakaszt; mindezek „önkéntelenül is felidézik giccses, érzelmes, hamis pátoszú irredenta propagandaanyagunkat; szomorúan üt ki az összehasonlítás".

Pálffy ezek után áttér a geopolitika ismertetésére és bírálatára: „Az új német népi szemlélet a geopo-

litikával... hatásos propagandaeszközt kapott... Sajátossága, hogy tulajdonképpen a földrajzi, történelmi, valamint néprajzi tudományok elemeire épül fel – mondhatni, a három tudomány egymásra kopírozása –, és az a tény, hogy mint módszeresen dolgozó tudományág még fiatal és kiforratlan, egyenesen predesztinálja arra, hogy propagandaeszköze legyen egy világnézetnek és az abból következő politikának." Persze – folytatja Pálffy – hegyláncokat, szorosokat, folyóvölgyeket elfogultság és propaganda sem tologathat ide vagy oda, de ezeknek elválasztó vagy összekapcsoló jellege, bizonyos hegységnek akadályként vagy a rajta átvezető szorosoknak kapocsként való felfogása pusztán az önkényesen alkalmazott történelmi példákon múlik. „A történelmi anyag pedig oly nagy, hogy egy skrupulus nélküli geopolitikus bőven talál példákat elméletei igazolására. Valahogy úgy vagyunk még a geopolitikával, mint a statisztikával: minden és mindennek az ellenkezője bizonyítható vele."

Pálffy ezután rátért a könyv tartalmának ismertetésére.

A Donauraum, a dunai térség – idézi Springenschmidtet, a szerzőt – „geopolitikai egység: kifelé élesen elhatárolják a hegyek, a három – cseh, bécsi és magyar – medencét pedig összekapcsolja a Duna. Csak az Alpok jelentenek kapcsot, átmenetet ebből a zárt térségből – nyugat felé. A központ, te-

hát a birtoklás kulcsa a bécsi teknő: ide nyílik a cseh és magyar medence, erre hajlanak az Alpok. Egységes vezetés alatt összefogni ezt a területet csak itt élő népnek sikerülhet, mondja a német szerző, majd tüstént hozzáteszi: a magyar és cseh kísérletek „már kezdetben magukban hordozták a bukást". A „bajor Ostmarkból kiszármazott Ausztria" viszont „fokozatosan belenőtt a területbe", sőt a történelem folyamán bizonyos, a hegylánchatárokon túli területek – Szilézia, Galícia, Bosznia – birtokbavételével biztosította az átjárókat.

Springenschmidt hangsúlyozza a három medence gazdasági összetartozását, majd megállapítja, hogy „a német tömbbe előreugró, abba beékelődő" *önálló* Csehország – példa: a huszita háborúk – állandó veszélyt jelent. Viszont, mondja, „a morva határhegység sokkal kisebb akadályjellege" a csehek számára is „a Duna-medencébe való beilleszkedést írja elő". (Pálffy pontosan érti, miről van szó. Mindez akkor válik érthetővé – veti közbe –, „ha nem tévesztjük szem elől, hogy a füzet csak látszólag íródott Ausztria érdekében, valójában azonban nagynémet terjeszkedési célokat szolgál", s „a cseh medence bekapcsolását egy nagyobb német Közép-Európa egészébe... az osztrák hegemónia alatti Duna-medencén keresztül keresi". A német szerző tehát saját geopolitikai érvelésével kerülne összeütközésbe, ha tagadná a Cseh-erdő és a Szudéták elhatároló jelle-

gét, tehát „a sokkal rövidebb, de nehezebb közvetlen Berlin–Prága út helyett a Bécsen át vezető kerülőt választja".)

Springenschmidt megállapítja, hogy „a magyar medence első célja volt minden keletről jövő, nyugat ellen száguldó támadásnak, hogy rögtön kiinduló pontjává váljon a támadás továbbvitelének nyugat felé." Ebből következik, hogy a kalandozó magyarok 985-ös Lech-mezei veresége után „a németség ellenállási vonala fokozatosan tolódott mind keletebbre". A legtávolabbi ilyen vonal az 1717-es havasalföldi. A nyugat védelme a török ellenében: német feladat volt, és német érdem. Ausztria – „hátában az egész németséggel" – fokozatosan belenő a Duna-medencébe, s a Duna–Száva-vonalon kialakított, „teljesen német telepítésű" határőrvidékekkel védi az európai civilizációt.

Pálffy elismeri, hogy a könyv tárgyilagos, sőt kitűnő áttekintést nyújt az 1867 utáni Monarchia belső ellentéteiről, a „mindenki harcáról mindenki ellen"; a szemléltető vázlat „valóságos nyíl-orgiájával talán a legnagyobb hatást kelti". Pontos az 1918-as összeomlást követő időszak elemzése is: az új országok államalkotó népeinek belső ellentétei, a kisebbségek sorsa, a Duna-medence „balkanizálódása", a „kisantant", amelyet egyedül a Magyarországgal való ellentét tart össze. Sprigenschmidt kijelenti, hogy „a Franciaország elgondolta és támogatta

mesterséges tákolmány egységes politikai magatartásáról pozitív értelemben nem lehet szó", majd leszögezi: a „szétszaggatott Duna-medence államai" egymás ellenében – revíziós célokért vagy revíziós törekvéseket elhárítandó – külső szövetségeseket keresnek, s így a térség „ütköző- és keresztezőpontjává" lesz a különböző szövetségi hálózatoknak.

Ausztria geopolitikai helyzete szerencsétlen – mondja Springenschmidt –; fővárosa túlméretezett, közel a nem német szomszédokhoz, határviszonyai rosszak, „léte állandóan veszélyeztetve van, fennmaradása tartós nem lehet". Nem kínál megoldást a Habsburg-restauráció, de az olasz vagy francia szövetségi rendszerbe való beilleszkedés sem. A két utóbbi különböző új feszültségeket okozna a Duna-medencében, de főként azért veszélyes, mert „elszakítaná Ausztriát a németségtől, és elzárná délkelet felé a német birodalmat". Az Anschluss, a birodalomhoz való csatlakozás is „csak a szűkebb értelemben vett Ausztria sorsát intézné el kielégítően", és nem az egész térségét. Tehát: „az egyetlen, célhoz vezető megoldás a német Donauraum"; a politikai feszültségekkel terhes, nemzetiségi és gazdasági bajoktól kínzott terület „nagyvonalú rendezésének joga a németség ausztriai törzsének kezében van", s nyilvánvaló, hogy a munkát „csak mint az egész német nép délkeletre előretolt része" végezheti el.

A szerző – állapítja meg Pálffy – egyéb „rendező

erőt" nem lát; hisz már az első oldalakon kimondta: „mind a csehek, mind a magyarság túlságosan függtek a német kultúrától és vezetéstől, semhogy saját népi erejükre támaszkodva tartós megoldást hozhattak volna". Vagyis Springenschmidt e táj történetét „csak a terület és a német hatalom viszonyának" fogja fel; kizárólag a német–osztrák birtoklás és befolyás érdekli, s „a magyar hatalom kialakulásáról, növekedéséről, földrajzi terjeszkedéséről és határokon túli befolyásáról egyszerűen hallgat", a török elleni harcok érdemét egyedül a németségnek juttatja, és nem tesz említést Erdély szerepéről sem.

Springenschmidt kifejti, hogy a Duna-völgy egyetlen része sem nyújt kedvezőbb előfeltételeket „egységes nemzeti akarat" kialakulásához, mint a Kárpátok karéjába zárt magyar Alföld; adott volt tehát a magyarság politikai célja: a terület fölötti uralom. Ezt „politikailag elérte már 1000 körül, de népileg soha"; megelégedett ugyanis a síkság birtoklásával, a hegyvidéket kezdettől fogva átengedte a szlávoknak, románoknak...

„A török pusztítás előtti határszéli magyar településekről a szerző nem vesz tudomást" – jegyzi meg zárójelben Pálffy, a *török utáni* német telepesek ivadéka. De nem érdektelen egy másik megjegyzése sem: „Ha nem volna tragikus, komikusnak hatna Springenschmidt igénybejelentése: a széke-

lyek, akik körülbelül félmilliónyian közvetlenül a szászok mellett élnek, bár magyarul beszélnek, eredetüket tekintve germán törzsek maradványai. Hogy ezt a meglepő állítását mire alapozza, azzal – mondani sem kell – adós marad."

Pálffy mindeddig hűvös tárgyilagossággal követi a könyv gondolatmenetét; itt már érezhető a sorok mögött az ingerültség. „Nem hiányzik természetesen az erőszakos magyarosítás vádja sem" – állapítja meg, majd így folytatja: „A trianoni béke hatását... ismertetve két dolog jelentőségét hangsúlyozza – nem minden elégtételérzés nélkül. Az egyik, hogy a magyarságot visszaszorították nagyjában néprajzi határai közé, a másik, hogy a magyar kisebbségek most ugyanazt érezhetik, amit azelőtt a magyarok éreztettek kisebbségeikkel."

Ezek után összefoglalja Springenschmidt mondanivalóját: „A Duna-medence geopolitikai egység. Feldarabolása tiszta nemzeti államokra a néprajzi helyzet miatt sem lehetséges, a részállamok újabb ellentétek forrásai, fennállásuk tartós nem lehet. Az egész terület egységes rendezésére sem a magyarság, sem a szlávok, sem a románok nem képesek. Nem itt lakó népektől kiinduló rendezés csak azok idegen hatalompolitikai céljait szolgálná; a rendezést csak az ausztriai németség végezheti el, ez feladata, és erre képes is. A rendezés formája nem lehet a restauráció, mert az lényegében a háború előtti állapotot

hozná vissza, annak következményeivel együtt. A feladatot csak az egész németség szerves részét képező Ausztria végezheti el sikeresen."

Pálffy nyilván úgy érzi: a könyv önmagáért beszél. Kritikája éppen ezért kurta: „Részmegállapításai sokszor helyesek, néha ferdítettek, sőt valótlanok. Ami, kellemetlen igazság lévén, nem építhető be az érvek falába – viszont nem is formálható át –, azt elhallgatja..." Végül a legfontosabb mondat: „Jelentőségét nem is abban látom, amit mond, hanem amiért mondja."

A következő mondatokban már ott a veszély nagyságának felismerése:

„Elméletek sorsát a praktikában nem azok értéke vagy igazsága dönti el – sokkal inkább az akarat és erő, mely azokat a valóságba ülteti. Az előttünk felépülő elmélet pedig határozott cél felé mutat, következetes akarat és hatalmas erő feszítését érezzük mögötte. Alapjai annál mindenesetre szilárdabbak, semhogy remélhetnők, önmagában fog összedőlni. Aki végiglapozza a könyvet, hatása alól nem vonhatja ki magát teljesen, valami aggodalomféle marad meg benne. Természetes következményként ellenpólus után kutat, megnyugtató támaszpontot keres. A magyar horizonton ma ilyet nem talál."

Pálffy ezután nem foglalkozik tovább a német könyvvel. A fordulat éles, de logikus. Érdemes szó szerint idézni a tanulmány befejező részét:

„Az előbb-utóbb bekövetkező és bennünket legközvetlenebbül érintő újrarendezés lehetőségeiből szinte ki vagyunk zárva. Nemcsak a mind a négy világtáj felől idekacsintó hatalmi érdekek és törekvések nem számolnak velünk, de maga a magyarság kapcsolja ki magát azokból az erőkből, amelyeknek eredője – bárhogyan alakuljon is – keresztül fog haladni rajtunk. Ha legmesszebbmenően tekintetbe is vesszük és tiszteljük azokat az akadályokat, amelyeket a kényes külpolitikai helyzet egy öntudatos és határozott új magyar Duna-völgyi szemlélet és törekvés hirdetése elé emel, ennek a szemléletnek és törekvésnek a magyarságon belüli kialakulásában azonban sem a pillanatnyi külpolitikai helyzet, sem a hivatalos külpolitika természetes megkötöttsége nem lehet akadály. Még a legnagyobb óvatosság, jelen helyzetünkkel való legmesszebbmenő számolás, minden bonyodalomtól vagy ellenhatástól való irtózás mellett is tág tere nyílna a jövőnkre vonatkozó egységes szemlélet kialakításának, a jövő feladataira való felkészülésnek és nevelésnek.

Azonban teljes a szélcsend. A trianoni keretbe magát oly hamar beletalált nemzet sem politikai vezetőitől, sem szellemi elitjétől, sem egész társadalmából kiindulva erre vonatkozó irányt, biztatást, kezdeményező lökést nem kap. Ahol pesszimista, a magyarság sorsát elintézettnek, küldetését befejezettnek tartó felfogással nem találkozunk – vagyis a

legjobb esetben –, a nézetek ott is romantikus, indokolatlan reménykedések, valami csoda folytán ölünkbe hulló – de azon túl már nem gondoló – teljes revízió, egy közelebbről meg nem határozott dunai együttműködés, keleti Svájc, misztikus vagy modern Szent István-i államgondolat szétfolyó, bizonytalan ködképei és ezek összes lehető variánsai között ingadoznak...

Bármilyen legyen is felfogásunk és becslésünk a jövőre, ha feltételezzük, hogy az ilyen vagy olyan úton bekövetkező, ilyen vagy olyan formájú újrarendezés a magyarságra nézve kedvezően üt ki, az éppen szerepet játszó generációk, de az egész nemzet nyakába olyan heroikus feladat szakad, melyet kellő előkészítés nélkül ellátni nem lesz képes. Az a generáció, amely még nagyobb keretben szerezte politikai iskolázottságát és szélesebb látókörét, ha az időpontot esetleg meg is éri, már kora miatt sem lesz alkalmas erre, de a teljesen más helyzet is olyan eszközöket és módokat követel, amelyekkel nem rendelkezhetik; az újabb nemzedékek pedig erre a feladatra egyáltalán nincsenek előkészítve.

Egyedül a nemzet egészséges politikai érzékében bízni akkor, amikor minden jel ennek a praktikai érzéknek rohamos hanyatlását mutatja – önbecsapás. Csukott szemmel vagy legjobb esetben lidércfényektől elkápráztatva megyünk e felé a kényszerű feladatvállalás felé."

A mondatok döcögnek egy kicsit – ne feledjük persze: első fogalmazvány, ami ránk maradt! –, de a mondanivaló világos.

Hét évvel később, 1944 júliusában az egykori főhadnagy így kényszerül fogalmazni a honvédség tisztikarához címzett röpiratában:

„...Magyarország jelenlegi áruló vezetői az ország sorsát a német fegyverekhez kötötték. Ha továbbra is kitartunk a német megszállók és csatlósaik, a jelenlegi kormány mellett, akkor új, méreteiben az elsőnél is borzalmasabb Trianon fenyeget. A magyar Honvédség tisztikarának ebben a válságos pillanatban hagyományainak és neveltetésének szellemében, hazánk sorsáért aggódó szívvel, de józan pillantással meg kell vizsgálnia a helyzetet, és teljesíteni kell kötelességét... Egyetlen kiutunk van az önálló állami létünket elsöpréssel, honvédségünket megsemmisítéssel fenyegető válságban: szembefordulni a német megszállókkal és itthoni bérenceikkel!... Ezzel biztosítjuk helyünket a háború utáni Európa szabad nemzetei között... A honvédség tisztikarának, de minden egyes tisztnek külön-külön döntenie kell..."

Persze az 1944-es röpirat szerzőjét sok minden megkülönbözteti már a huszonnyolc éves főhadnagytól, aki 1937 márciusában esténként hazatért a torinói tüzérlaktanyából a Via Bara 19/b. alatti piros tapétás albérleti szobába, teát főzött, aztán oda-

ült a kis íróasztal mögé, hogy kinyissa a fekete fedelű füzetet. Ez a fiatalember még egyszerre volt lelkes és gyanakvó, s nemigen tudta, mi vonzza igazabbul: a hit vagy a kételkedés? mi erősebb benne: az elkötelezettség vagy a függetlenség vágya? kire figyeljen: Marxra? Spenglerre? Ortegára? *Tardi helyzet*-et olvas, leveleiben Bálint Györgyöt dicséri, Illyés Petőfi-könyvét kéri otthonról, szidja a *Pesti Napló* „széplelkű, liberális firkászait", és nem egészen érti, mi történik Spanyolországban, ahová akkortájt indulnak az olasz hadsereg „önkéntesei", hogy Franco oldalán harcoljanak a köztársaság ellen. „Új legényem van – írja 1937. január 14-én kelt levelében –, a régi elment Hispániába, hogy segítsen romba dönteni az európai kultúrát, és megfojtani az európai szellemet stb. stb. (lásd *Pesti Napló* bármelyik számát), vagyis azzal, hogy ott van többedmagával, és néha lőnek, nem engedi nyugodtan ülni az embert a kávéházban, ahol olyan jókat lehet ásítani... Pedig fenét, jámbor legényemnek nincsenek ilyen kultúraellenes szándékai, csak éppen jól jönne egy kis pénz, amit majd be lehet fektetni ősszel a leszerelés után a templomkárpitozó üzembe. Hogy esetleg őt fogják befektetni egy másik »üzembe«, ahol elég gyorsan fel lesz dolgozva a férgek által, azzal kicsit számol is, persze nem szeretné..."

A „barom Szálassy" – még így írja a nevét – ellen háborog, közben figyeli Mussolini Itáliáját, s még

nem döntött, tetszik-e neki vagy sem. Itt is, a fekete füzetben egy kurta vázlat, ezzel a címmel: *Ellentmondások az olasz életben:*

„– az individuális olaszra ráhúzott kollektív életforma... – a magánéletben, az utcai életben ha megkapja szabadságát: elégedett... – inkább a civilizáció, mint a kultúra síkján mozog, és oda tolódik el a fejlődés... – sajátságos ellentét: a tömegek fegyelmezése és a hadsereg szabadabb fegyelme, a »katona-polgár« gondolata..."

Őt is meglegyinti ekkortájt a germán „küldetésmítosszal" szembeszegülő, de azzal egy gyökérből sarjadt „magyar megváltás" gondolata. A Duna-völgy-tanulmányba beleírja: „Ha valahol, hát nálunk kellene legyen a geopolitika tudományának Mekkája, hisz egész történetünk a nép, illetve a népek és a tér viszonyának megoldani akarása..." – aztán áthúzza a bekezdést. Másutt beírja: „a magyarság Duna-völgyi primátusa" – és nem húzza át.

A tanulmány megjelenése ellen viszont vétót emel a talán nem is német vérű, de némettudatos vezérkari illetékes: „Magyar vezérkari tiszt nem írhat a németek ellen. A főhadnagy úr más irányban kamatoztassa írói képességeit."

A „főhadnagy úr" egy ideig nem kamatoztatja írói talentumát; útja hosszú volt idáig, s még jókora szakasz van előtte – de irányt nem változtat.

* * *

1909–1949

Negyven év a születés és halál dátuma között; alig több mint fele egy átlagos emberéletnek. Benne két világháború, forradalmak és ellenforradalmak, politikai és gazdasági válságok, birodalmak omlása és emelkedése, távolságokat zsugorító és horizontokat tágító permanens tudományos-technikai forradalom: eszmék, események torlódása a folyvást gyorsuló időben.

Pálffy György épp csak megszületett, amikor a francia sivatagi Afrikában elfoglalják az utolsó szabad területeket. Az oszmán birodalom a Perzsa-öböltől az Adriáig terjed, Peary most éri el az Északi-sarkot, Kínában pedig az ötéves gyermekcsászár nevében eltiltják a copf viselését. Még él Görgey Artúr, és kávébarna atillás 48-as veteránok őrzik az Orczy kert fáit-bokrait a rendetlenkedő gyerekektől. A nehézlovasság még fő fegyvernem, felszereléséhez hozzátartozik a tarajos sisak és mellpáncél. Blériot akkor repüli át a La Manche csatornát, a magassági rekord az év végére 120 méterről 1050 méterre emelkedik, a Wright testvérek pedig már olyan gépet kínálnak az amerikai hadseregnek, amely egy óra alatt 72 kilométert képes repülni.

A Curie házaspár már túl van a rádium felfedezésén, és az angol Ramsay is megkapta a Nobel-díját „emanációs kísérletéért", amelyben kimutatta, hogy a rádium héliummá változtatható. A kémiku-

sok tudják, hogy a hélium a rádium bomlásának terméke, a rádium pedig egy másik elem, az urán felbomlásából származik; tudják, hogy a radioaktív elemek gyorsabban bomlanak, de a folyamattól a többi elemek sem mentesek; tudják tehát, hogy az elemek változhatatlansága nem természeti törvény, hanem túlhaladott teória. Tudják, hogy a természettudományok új ösvénye előtt állnak; de hogy hová vezet ez az ösvény, azt még nem tudják.

Pálffy György majd 1948 januárjában, harminckilenc éves vezérőrnagyként előadást tart arról, hogy mi az atomstratégia és atomdiplomácia.

1909...

Négy éve már, hogy a csuzimai tengeri csata után megtörtént az utolsó „régi stílű" találkozás a XX. századi háborúk történetében: Togo admirális és a legyőzött orosz flottaparancsnok, Rozsgyesztvenszkij kórházi beszélgetése, amelynek végén a fogoly így adja vissza a győztes bókjait: „Megtisztelve érzem magam, hogy ilyen ellenféltől sebesültem meg..." De a „fehér" hatalmak nem boldogok: megszűnt a korlátlan terjeszkedés lehetősége Ázsiában, a „sárga veszedelem" ijesztő mumussá válik még a washingtoni Fehér Házban is.

Éppen hogy elmúlt a német–francia háborúval fenyegető marokkói konfliktus; csak az 1906-os algecirasi konferencia csöndesíti le az észak-afrikai piac és nyersanyag megszerzéséért folyó lármás civako-

dást. Kompromisszum születik, ám közben kiderült, hogy míg az 1904-ben kötött angol–francia szövetség – az „entente cordiale" – kiválóan működik, addig Németország és a Monarchia nem számíthat „hármas szövetségük" harmadik tagjának, Olaszországnak komoly együttműködésére.

1907-ben az Indiát féltő angolok megegyeznek Oroszországgal. Perzsiát, az „ütközőállamot" három övezetre osztják: a déli rész angol, az északi orosz érdekterület, a középső „szabad zóna". 1909-ben pedig már közösen lépnek fel az „engedetlen" sah ellen, egyúttal meg is szállják az 1907-es szerződésben maguknak osztott részt. Ezzel végképp semmibe foszlik Vilmos császár reménye: hogy a maga oldalára vonja unokatestvérét, Miklós cárt. Az „entente" most már hármas szövetséggé bővül.

A Balkán tűzfészek, „puskaporos hordó" a XIX. század eleje óta. A legfőbb kérdés még mindig a török kiszorítása a félszigetről; de mind kiélezettebb a helyzet a Monarchia és Szerbia között, a még mindig szultáni főhatalom alatt álló Macedóniáért bolgárok és szerbek versengenek, de feszültségekkel terhes a görög–bolgár viszony is. Az ingatag egyensúlyt pedig alaposan megbolygatja az 1908-ban kirobbant annexiós válság.

Ausztria–Magyarország az 1877–78-as nagy Balkán-háború után a berlini kongresszus jóváhagyásával megszállja és közigazgatása alá vonja Boszniát

és Hercegovinát; de a terület fölött a felségjogokat továbbra is a szultán gyakorolja. A Monarchia az elkövetkező évtizedekben nem meri megkockáztatni a háromhónapos nehéz harc árán megszállt terület végleges bekebelezését. 1908-ban viszont Bécsben egyszerre alkalmasnak és szükségesnek is látták az annexiót: Oroszország, a „balkáni szlávok védelmezője" még nem heverte ki a japán háborút, viszont Törökországban felülkerekedni látszott a harcos nacionalista-imperialista „ifjútörök" mozgalom, amelynek vezetőiről feltételezhető volt, hogy visszakövetelik az „ideiglenesen megszállt" két tartományt.

1908 októberében Ferenc József kiáltványban jelenti be, hogy uralkodói jogait kiterjeszti Boszniára és Hercegovinára. Szerbia azonnal mozgósít, s az év vége felé már Oroszország is készülődik. Conrad, a Monarchia vezérkari főnöke azonnali támadást követel Szerbia ellen; úgy tűnik, a szövetségi rendszerekbe tagozódott nagyhatalmakat háborúba sodorja a kezdetben jelentéktelennek látszó konfliktus. A német vezérkar támogatja Conrad követelését, de Vilmos császár – vagy inkább kancellárja, Bülow – óvatosabbnak bizonyul. S a „másik oldalon" is úgy érzik, még „nincsenek készen": Anglia, Orosz-, Olasz- és Franciaország közösen intik csendre Szerbiát. Bécsben a közös minisztertanács már döntést

hozott a háború elindításáról, amikor Belgrád bejelenti: elismeri az annexiót, és leszerel.

De az 1909 tavaszáig elhúzódó válság után már világosan látják politikusok és katonák: a nagy összecsapás elkerülhetetlen. Oroszország „rákapcsol": belgrádi nagykövete szervezi a Monarchia-ellenes balkáni blokkot, Románia – cserébe a csatlakozásért – ígéretet kap Erdélyre és a tiszántúli magyar területekre. Gyorsul a fegyverkezés, Európa az év végére óriási kaszárnyává válik. Németországban megszavazzák a flottatörvényt, és elkezdik a csatahajók építését – ami a tengeri hegemóniáját féltő Angliát győzi meg a háború elkerülhetetlenségéről.

*

1909, Magyarország.

Meg sem kopott még az aranyozás a millenniumi díszkiadványok fedelén, s alig sárgultak valamicskét a szabadságharc ötvenedik évfordulójára kiadott, Jókai szerkesztette nagy album lapjai. A háziasszonyok családi „aranykönyvekben" keresgélik az útmutatást jogi, egészségügyi, folttisztítási kérdésekben; társasági sikerekre pályázó fiatalemberek tréfás köszöntőket és beugró játékokat bifláznak krajcáros füzetekből; s a sütővassal „ondolírozott" leánykák „szerelmi levelezőből" másolják a „tartózkodó, ám bátorító" választ a rajzolt szívvel ékes, „csontpapírra" írt szerelmi vallomásokra. Hölgyek

rendelik postán a mellnövesztő pasztillákat és arctisztító kenőcsöket meg a „csodás hatású" Beretvás-pirulát migrén ellen, korosodó urak pedig – ugyancsak „discretio mellett", természetesen – az „erő-tápporokat" és a „venereás bántalmak ellen garantált hatású" gyógyszörpöket, valamint három forint húsz krajcár beküldése ellenében az „önműködő cinematograph"-ot, a „boudoir-titkokat" felfedő „pikáns élő fényképekkel". A sósborszesz az univerzális családi csodaszer – izomfáradtságra, fejfájásra, szájszag, hajhullás, korpa stb. ellen – és a tüdővész az univerzális népbetegség: csak Budapesten két-háromezer ember hal bele évenként.

A hölgyek menekülnek a napfénytől, hogy megóvják magukat a „közönséges" lebarnulástól; arcbőrüket szőlőlével, ecettel kevert eperpéppel puhítják, a fiatal lányok kötelező uniformisa a fehér: selyem-muszlin, linon, tömérdek csipke, diszkrét virágdíszek... Jelmezes korcsolyaünnepély a városligeti tavon; a „polgárok báljá"t József főherceg személyes jelenlétével tünteti ki, és maga is feláll a francia négyeshez; korabeli „performance" a főúri estélyeken: ifjú komtesszek és baronesszek a lovagjaikkal „élőképet" állnak, Dobó Katicát, Zrínyi Ilonát alakítanak kifacsart, negédes pózban... Autós virágkorzó tavasszal a Stefánián, Fedák Sári, a primadonna, Kukorica Jancsi jelmezében a volán mellett, vadvirágkörítéssel...

A színházak műsorán Csókos huszárok meg Herczeg-darab, és a másik Ferenc, a „tehetséges fiatal színműíró", Molnár. Az Operában a Zichy Géza gróf írta-komponálta Rákóczi-dalmű... A király februárban magyar bárói méltóságot adományoz Kornfeld Zsigmondnak, a Hatvaniak majd csak júniusban következnek. Április elején Hedin Sven tart előadást az Urániában tibeti utazásáról, májusban már látható a Városligetben Feszty Árpád körképe, a Magyarok bejövetele. A nyár meghozza Pesten a szokásos lakbér-, vidéken az aratósztrájkokat, a Felvidéken megint letartóztatnak néhány „tót agitátort", a vicclapok elviccelődnek az angol szüfrazsettek harciasságán, és szeptemberben Auguszta főhercegasszony egészséges leánygyermeknek ad életet.

Folyik az anyagyilkos leány, Haverda Mária és szeretője pöre, Kassán egy honvéd hadbíró kezében bajtársa küldte pokolgép robban, Bécsben pedig egy vezérkari százados hal meg, ugyancsak postán kapott mérgezett pirulától; a feladó, ugyancsak vezérkari, Hofrichter Adolf főhadnagy, elhatározta, hogy sorra mérgezi az előléptetési listán előtte álló tiszteket... Pár nappal előbb Pesten Lévai Mór harmincöt éves képkeretező zsebkéssel megöli a feleségét, négy gyermekét pedig kalapáccsal veri agyon...

Novemberben avatják a Kossuth-mauzóleumot,

Mikszáth negyvenéves írói jubileumát ünnepli, és „vitéz kis úr, Gyulai Pál úr" is, ahogy Ady mondja: nem hal meg ő, „csak befordult a falnak"...

Egyszóval: mély, békebeli béke...

*

Persze az úgynevezett politikai közvélemény nem egészen gyanútlan. Tulajdonképpen mindent tud. Tud a szociális feszültségekről, tudja bajainkat Ausztriával és saját nemzetiségeinkkel, érzékeli a fegyverkezési hajsza gyorsuló ütemét, regisztrálja az egymást követő konfliktusokat. De hát konfliktusok évtizedek óta vannak, kicsik és nagyok, közeliek és távolabbiak – és eddig mindig megoldódtak így-amúgy. Csaknem minden évre jut egy Balkánháború, lassan megszokottá váltak a politikai merénylők bombáinak távoli robbanásai Oroszországban, az ír szigeten, Madridban, Lisszabonban... A „kvóta-viták" – az Ausztria és Magyarország közös terheit időről időre újra megállapító tárgyalások – izgalmai is tízévente megújulnak, a horvátok egyhuzamban méltatlankodnak 1867 óta, s a világ talán már nem is volna teljes „pánszláv" és „dákoromán izgatók" nélkül...

Az állandósult veszélyérzet tompult reménykedést szült; minél több lett a riasztó jel, annál tompábbak a „jelzőkészülékek"; ezt is megúsztuk, miért ne úsznánk meg a következőt... Ferenc József

hatvanéves országlása, a hosszú békeidőszak – hiszen a boszniai okkupáció akkor húszéves bakái is túl vannak már az ötödik X-en –, de még a „Gotterhalte-botrányok", a Hentzi-szobor elleni merényletek örök ismétlődése is éppolyan békebeli állandóságtudatot sugároztak, mint a vasárnapi katonazenék, az évente megtartott vérmezei díszszemlék vagy Csillag Anna, aki „kétméteres Loreley-hajával" évtizedek óta tartja magát a lapok hirdetésoldalain.

S ott az alig öt éve elkészült, birodalomra méretezett palota a Duna pesti partján, rajta az állami nagy címer: a három koronás oroszlánfej: Dalmácia; fehér-veres, váltakozó kockák: Horvátország; Szlavónia szaladó nyestje; Erdély sasmadara a nappal-holddal és a hét vártoronnyal; legalul pedig a kettős sas a korsóból ömlő vízzel: „a Szent Koronához csatolt külön test", Fiume. Az osztott pajzs közepén a veres-ezüst sávok s a hármas halom a kettős kereszttel: Magyarország. S az egész fölött a korona, jelezvén, hogy ezek mind együtt „Szent István koronájának országai", amelyek „együtt alkotják a szuverén magyar államot", és „felosztha-tatlanul, elválaszthatatlanul együtt birtoklandók". A „birtokos" pedig a király, aki „uralkodik, de nem kormányoz", s akinek „történeti alapon nyugvó teljes címe: Magyar-Horvát-Szlavón-Dalmát-országok, Galícia, Lodoméria, Ráma, Szerbia,

Kun- és Bolgárországok apostoli királya, Erdély nagyfejedelme, a székelyek ispánja", s e cím „az ausztriai császári címekkel együtt használtatik."

Bent pedig, a főrendiház üléstermében az elnök atillában ül az emelvényen, és kard lóg az oldalán. A padsorokban a nagykorú királyi hercegek, az egyházi főméltóságok, az ország zászlósurai – vagyis az udvari és országos tisztségviselők –, s mindazok a mágnások, akik birtokaik után legalább 6000 korona egyenes adót fizetnek. Itt általában csönd uralkodik: „a főrendiház tagjai koruknál és állásuknál fogva többnyire már nagyon higgadt urak, akik a rendet nem zavarják meg..."

Ami éppenséggel nem mondható el a parlament másik háza, a képviselőház tagjairól.

Ők persze nem „örökös" tagok, hanem választottak: 413-an vannak, s e számban nincs benne a horvát–szlavón országgyűlés 40 tagú állandó küldöttsége. Választásukra jogosultak azok az állampolgárok – a nők kivételével –, akik huszadik évüket betöltötték, „atyai, gyámi, gazdai hatalom alatt nem állanak", s bizonyos megszabott jövedelem után adóznak, vagy bizonyos értelmiségi rétegekhez tartoznak: orvosok, jegyzők, mérnökök, pedagógusok...

A kormányzat fölötti ellenőrzést mindkét ház gyakorolja, de a kormánynak elég a képviselőház bizalma. A törvénykezdeményezés joga is a képviselőházé: csak az ott elfogadott javaslatok kerülnek a

főrendek elé. S noha a király csak utólag szentesíti a két ház által elfogadott törvényjavaslatot, vitára sohasem kerül olyan, amihez előzetesen hozzá ne járult volna. Ez persze alkotmányellenes, de kizárja az utólagos királyi vétó lehetőségét.

A Monarchia magyar és osztrák felét az uralkodó személye kapcsolja össze; ebből következik a „közös biztonság együttes védelme", amelynek eszközei, tehát közös minisztériumok alatt állnak. De a hadkiegészítés, az újonclétszám meghatározása, a szolgálati idő, a katonaság elhelyezése és ellátása – mindez már az ország joga, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében; s a közös kiadások arányát is „alku és egyezkedés útján kötött egyezség" szabályozza. Aminthogy a Horvát-Szlavón királyság is „külön illetőségi területe azon törvényeknek, amelyeket az alkotmány által meghatározott autonóm ügykörben a koronás király a horvát-szlavón országgyűléssel együtt alkot". A zágrábi országos kormány fejét, a bánt az uralkodó nevezi ki, de – „a magyar miniszterelnök felterjesztésére és ellenjegyzésével".

Az Osztrák–Magyar Monarchia ebben az időben Európa második legnagyobb területű országa az Orosz Birodalom után. Összesen 676 333 négyzetkilométer, s ebből a magyar államterületre esik 279 759, Horvátországra 42 535 négyzetkilométer.

Nos, körülbelül erre gondolhatott Pálffy György

is, amikor 1937-es tanulmányában arról a generációról ír, amelyik „még nagyobb keretben szerezte politikai iskolázottságát", s amely „nemcsak kora", de „a teljesen más helyzet" miatt sem lehet képes a „trianoni keretben" élő nemzet irányítására.

*

1909 táján már nyilvánvaló a kiegyezés válsága; s ez már nemcsak a két társország egymáshoz való viszonyát bolygatja, hanem az egész Monarchia alapjait is. A birodalom külügyminiszterei mindinkább a német diplomácia vontatókötelébe kapaszkodnak; ugyanakkor látniuk kell, hogy Németország körülzárása már befejeződött, az olasz és román szövetséges ingadozik, és kívül-belül felsorakoznak az erők, amelyek a Monarchia felosztását kívánják.

Európában ekkor már általános a vélemény: Ferenc József halála meghozza a Habsburg-birodalom széthullását.

Az utolsó remény: a német katonai erő. Vilmos császár viszont egyre idegesebben követeli az elavult császári és királyi hadsereg fejlesztését, modernizálását.

Az osztrák–magyar közös ügyek sarkpontja volt mindig a hadsereg kérdése; még inkább azzá válik a század első évtizedében, az általános fegyverkezés légkörében. Bécs követeli a fejlesztést, a magyarok pedig cserébe az áldozatokért – hol együtt, hol

külön-külön – gazdasági önállóságot, a közös hadseregben végrehajtandó reformokat (magyar ezredek magyar zászlója és vezényleti nyelve, nemzetiszínű kardbojt stb.) kívánnak.

Ferenc József, aki a 67-es dualizmusban érinthetetlen szentséget lát, mereven ellenáll, a követelésekben „uralkodói és hadúri" jogainak csorbítását érzi. A trónörökös, Ferenc Ferdinánd – igaz, más okból – ugyanígy viselkedik: ő felszámolni készül a kiegyezés örökségét: federalisztikus újjászervezéssel, főként a birodalom szláv – és részben román – elemeire támaszkodva akarja megmenteni a Monarchiát.

De Ausztriában még nem foszlott el egészen a Schmerling-féle álom, amely az osztrák összbirodalmi eszmét „nagynémet" alapon vélte megvalósítani. Königgrätz és a Hohenzollern-császárság megalapítása után keserves ébredés következett, s a birodalmi álom álmodóinak azt kellett tapasztalniuk, hogy a Monarchia osztrák részében mind erőtlenebbé válnak a többségben levő szláv nemzetiségekkel szemben, Magyarország pedig ennek arányában válik mindinkább döntő tényezővé a birodalom ügyeiben. A bécsi politikusok álma lassan lidércnyomássá változott: már-már látni vélték, hogy a „judeomagyarok" átveszik az irányítást, az összbirodalmi főváros nem Bécs, hanem Budapest – s ennek legijesztőbb jele a gazdasági önállóság és főként a

„Honvedisierung der Armee", a hadsereg „elhonvédosítása".

Az osztrák Birodalmi Tanácsban hol a „német Ausztriát" követelő nacionalisták, hol a mind nyíltabban orosz orientációjú „ifjú csehek" robbantják ki a botrányokat. Az alkotmányos kormányzás gépezete mindinkább akadozik, már csak a magyarok ellenében lehet időnként némi egységet teremteni.

Kétségtelen, hogy a súlypont a szétzüllő Ausztria felől valóban a közigazgatásilag jobban összefogott, gazdaságilag erősödő Magyarország felé tolódik. A magyar politikusok mindezt látják, s ettől – meg az ezzel összefüggő „30 milliós impérium" ábrándjától – elvakítva képtelenek felfogni, hogy mindez együtt: az agónia, s hogy a történelmi Magyarország éppúgy halálra ítéltetett, mint az osztrák császárság. Ők csak a súlypontváltozást érzékelik, és konstatálják, hogy a két állam közjogi viszonya nem felel meg többé a realitásoknak: hogy – ami egyébként igaz – a 67-es kiegyezés csupán látszatalkotmányosságot biztosít, ami alig több egy szélesebb körű autonómiánál. És azt is tudják – s ez megint csak igaz –, hogy a gazdasági egyezségek a főként agrárjellegű országot a fejlett iparú Ausztria gyarmatává teszik, s hogy a hadsereg és a külpolitika kizárólag dinasztikus, összmonarchikus érdekeket szolgál.

Az egymást követő kormányok próbálnak laví-

rozni uralkodói, osztrák és magyar érdekek között. Ha keservesen összehoznak végre valamiféle megegyezést a közös ügyekben, amelyet kompromisszumos alapon elfogad mindkét fél, az uralkodó is hajlandó szentesíteni, s remélhetik, hogy azt megszavazza a parlamenti többség, amelyre támaszkodnak, akkor is számolniuk kell az ellenzékkel. A korabeli parlamentarizmus egyik kulcsszava: az „obstrukció". Eredeti jelentése: elfalazás, elzárás. Igazából: „agyonbeszélés". Az ellenzék képviselői – ha tudják, hogy a szavazásnál kisebbségben maradnának – egymás után jelentkeznek felszólalásra, elviselhetetlenül hosszú szónoklatokkal húzzák a vitát ülésről ülésre, sőt ülésszakról ülésszakra – így téve lehetetlenné a javaslat fölötti szavazást.

Miután a Corpus Jurisból törölték a Rákóczit megbélyegző törvényt, 1906 októberében hozták haza a rodostói hamvakat. Még egyszer, utoljára a millenniumi pompa: a Keleti pályaudvar üvegcsarnoka bordóvörös és nemzetiszín drapériával burkolva, rajta a „nagy rebellisek", a Rákócziak, Thökölyek, Zrínyiek címere. Párducbőrök, bársonymenték, farkaskacagányok; hajdúk, csigába göndörített hajjal; páncélos lovag fekete gyászlobogóval. Csak éppen katonai egyenruhát nem látni: a magasabb parancsnokságok megtiltották tisztek részvételét a fogadó ünnepségeken. Aztán a menet, a Rákóczi úton át a Bazilikáig: lovas megyei bandériumok,

kopjás zászlókkal, selyemlobogókkal. Harsonások, mögöttük gróf Vay Ádám fehér lovon az ország zászlajával, két csatlós fogja a kantárszárat. A három gyászkocsi mögött a kormány, díszmagyarban, kócsagtollasan, mögöttük papi díszruhák, a főrendiház és a képviselőház népes küldöttsége. A járdákon kétoldalt mámorosan ünneplő, éneklő, meghatott tömeg...

Aztán folynak tovább a végtelen viták önálló bankról, önálló vámterületről; folyik a kötélhúzás az osztrák–magyar vegyes bizottságokban. 1909 elején fellángolnak a viták a véderőfejlesztésről, aztán az önálló magyar bank felállításának kérdése következik. Wekerle miniszterelnök csitítja a magyarokat, kapacitálja az osztrákokat, audienciázik az uralkodónál, lemondással próbálkozik, aztán újabb kibontakozási tervvel áll elő, sikertelenül persze. Júniusra végképp megbukott.

És kezdődik minden elölről. Tárgyalások Bécsben, Budapesten; királyi kihallgatások, parlamenti obstrukció, kormányalakítási megbízások, pártok bomlása és osztódása, szövetségek és ellenszövetségek, botrányok. 1910 márciusában már ismét a királyi házfeloszlató határozatot hallgatják a képviselők, aztán röpködnek a tintatartók és vaskos törvénykönyvek a függetlenségi padsorokból az új miniszterelnök felé...

Alig több mint négy év van még a szarajevói pisztolylövésekig.

*

Más kor, özönvíz előtti.
Benne a legeslegutolsó nemzedék, amelyik első, botladozó lépéseit még nem a „trianoni keretben" teszi: játékkal, képeskönyvekkel bélelt gyermekszobákban, dajkák, pesztonkák, fräuleinek oltalmában cseperedő matrózgallérosok; húgy- és paprikáskrumpli-szagú proliházak poloskás szoba-konyháiban növekedő cajgruhások; földes padlójú, petró világította parasztszobákban született kiscsizmások és osztott, közös konyhás béresházak szalmadikóiról hamar istállók vackára költöző hóttig-mezítlábasok...

Milyen volt, milyen lehetett Pálffy György özönvíz előtti, „matrózgalléros" gyermekkora?

Lapozzunk végig egy furcsa „forrásmunkát", *Faragó bácsi mindentudó képeskönyv*-ét, amelyből a század első évtizedének apróságai ismerkedtek a világgal: és kibontakozik előttünk ez a távoli világ – a gyermek szemszögéből.

Mindjárt az első oldalakon a technika csodái: bicikli és automobil, falon lógó telefonkészülék, hangtölcsérrel és fülre szorítandó kis kerek kagylóval. Ott a háromlábú fotómasina a fejre borítható lepellel, meg a hengeres fonográf. És persze az

erdők-mezők fölött lebegő kosaras léggömb, hisz az emberek még nemigen hisznek a motoros gépek jövőjében...

Itt a papa órája, dupla aranylánccal, meg a gyűrűs szivarjai, barna dobozukon a felírással: BRITANNICA. És itt vannak nagyapó pipái: hosszú egyenes szárú csibuk, kurta kis makrapipa, rézkupakos nagy tajtékpipa, hajlított szárral. Itt meg a mama holmija: földig érő szoknya, strucctollas kalap, karmantyú, csontlegyező, gyöngyfejű hajtű, rubinköves bross, báli diadém... Buksza, a kiszóródott krajcárokon pofaszakállas férfifej, a király, akiről verset is tanított az óvó néni: „A legelső magyar ember a király, Érte minden honfi karja készen áll..."

Itt meg a kellemetlen holmik: porcelán mosdótál a hozzá való vizeskancsóval, fogkefe és kék fedelű fogporos doboz; meg a szörnyűséges zöld üveg, amiből a csukamájolajat kell inni, hogy „sok vérünk legyen"... Kakukkos ingaóra, Singer varrógép, hímzőráma. Pápaszemek: cvikker, monokli, nyeles lornyon, kihúzható hosszú távcső, amilyen a tengerészeknek van... Rámás csizma, csizmahúzó deszkával, gombos cipő; sportsapka, ilyet hordanak a biciklisták, cilinder, tiroli kalap, prémes süveg tollal és forgódísszel, ez van a grófok és hercegek fején, amikor a királyhoz mennek.

Itt meg rézmozsár, gyúródeszka; itt a sokfiókos

fűszertartó, a tekerős kávédaráló, vajköpülő, serpenyős mérleg, drótfonattal védett szódásüveg és a suvikszos doboz cipőpucoláshoz. Itt a süvegcukor, kék papírján a „Surányi Czukorgyár" címereskoronás emblémájával, meg a pléh teásdoboz, pagodával és lógó bajszú, copfos kínai teherhordóval. Itt a kés-villa, amivel annyi baj van az ebédnél, meg az olló, ami „nem gyerek kezébe való"... Itt a négyszarvú fateknő, és a sulykolófa, a mángorló és a szenes vasaló, amiből pattogó szikrák röpködnek, ha a „lány" meglóbálja a gangon. Itt a szenespitli, a bronz gyertyatartó, koppantóval. Itt a krampusz, aszalt szilvából, ezt hozza a Mikulás bácsi, ez meg a karácsonyfa az ajándékokkal...

És itt a család, éppen ebédel. Apu, kiskabátban, a kemény gallér alatt megcsomózott szalvétával. Ez meg Anyu, feltűzött konttyal, a fehér csipkezsabós, puffos ujjú ruhájában; az asztalvégen Öcsi, partedlivel, magas ozsonnaszéken, az ülőke aljáról lefelejtette a bilit a rajzoló bácsi. És itt a „nagyfiú" is, szalvétával a nyaka körül, látszik az elöl csokros matrózblúz kék szegélyes gallérja.

Itt meg fehér sapkás szakács a sparhelt mellett, felgyűrt blúzos konyhalány a mosogató fadézsánál; ez meg a szobalány, fityulával, fodros kötényben: éppen a teát szervírozza. Ilyen persze csak az első emeleti Surányiéknak van, de ott madmazell is van, akivel a gyerekeknek franciául kell beszélni, mert az

apukájuk méltóságos... De itt az udvari vízcsap, ahonnan a hátsó lakók a vizet hordják, mellette a cselédlány a sok szoknyában, babos kendővel éppolyan, mint a Rozi; de a Rozinak nem kell az udvarba járni a vízért, mert akik elöl laknak, az utca felől, azoknak van csap a konyhában, és búgni szokott benne a vízitündér, ha rosszak a gyerekek...

Ez meg a mosó néni, piros blúzban, felgyürkőzve, csak igaziból nem olyan kövér, mint a képen. És itt a postás bácsi a nagy bőrtarisznyával, itt meg a létrás-papucsos kéményseprő. Ez a piros orrú szenesember a nagy csizmájában, ez meg a verklis bácsi a ládájával: mindig azt énekli az udvaron, hogy „Vasárnap várom a bakámat, hétfőn egy tüzért várok én...", és a végén Anyu megengedi, hogy a gyerekek dobják le neki a papirosba csomagolt kétfillérest. De itt a részeg koldus is, csak igazából még rongyosabb; és itt a handlé, szájában a fütyülővel, vállán a zsák, amibe az ócska ruhát-cipőt rakja, meg a rossz gyerekeket.

Ezek mind azt mondják a mamának, hogy „nagyságos asszony", a mama pedig azt mondja nekik a papáról, hogy „az úr"; a Rozit tegezik, de ő magázza őket, és a szenesembernek azt mondja: „hajja!", de a kéményseprőnek, hogy: „úr". A mama is magázza a Rozit, és azt mondja, hogy „fiam", pedig lány; a gyerekek tegezik, ő pedig azt mondja, hogy „fiatalúr" meg „kisasszony". A pos-

tás bácsi is azt mondja a kisfiúnak, hogy „úrfi", de őt már nem szabad tegezni, és a mosó néninek is azt kell mondani, hogy „maga" és „Juli néni"...

Itt van a kardos rendőr bácsi, tollas kalapja van, és a nyakában tábla, számmal; nagyon dühösnek látszik a villás bajuszával, de nem kell félni tőle, mert azért van, hogy a jó gyerekeket megvédje a rossz utcakölyköktől. Mögötte meg a piros sapkás bácsi az utcasarokról, de ő nem katona, mert a piros sapkájára rá van írva, hogy HORDÁR, és levelet meg virágot lehet küldeni vele akárhová... Itt a zöld villamoskocsi a táskás konduktorral; és itt az omnibusz a két lovacskával, hátul a lépcső, amin a tetőülésekhez lehet fölkapaszkodni. Ez meg a konflis a sovány gebével, az pedig a gumirádler a pepita nadrágos, cilinderes kocsissal, úgy vágtat a két ló, hogy a mezítlábas, zöld köténves csizmadia-inas alig tud elugrani előlük! Itt a stráfkocsi, zsákokkal rakva, erre szoktak hátul felkapaszkodni a rossz gyerekek, a kocsis meg kiabál, és csapkod hátrafelé az ostorával...

Ez az üveges tót bocskorban, széles kalappal, a hátán faládával; azt szokta kiabálni: „Ablakocsinyáni, ablakot!" Ez itt megint a Rozi, ül a játszótéri padon az ünneplő csizmájában, ölében az Öcsi, a pad mellett meg „nagy fiúk" vödörrel, lapáttal a homokvár mellett. És a Rozi egy katona bácsit néz, aki épp arra sétál, a két ujja között szivar, az olda-

lán ott a panganétja, amivel miszlikbe aprítja az ellenséget...

És ezek is katona bácsik: itt egy baka, kék ruhában, lövészbojttal, épp céloz a puskájával; a másik glédában áll a piros-fehér-zöld faköpönyeg előtt, akkor ez honvéd, mert a közösöké fekete-sárga. Ez meg itt huszár, piros nadrágban, kék mentével, vágtat, a kardját előrenyújtja, ő a „vörös ördög", a világ legjobb katonája, és ő is honvéd, mert a közösök menteprémje fekete, de azért ők is magyarok... Ez itt a rövid karddal: vártüzér, ott van mellette a mozsárágyú; ez a tollas kalapú tiroli vadász, ez meg a piros török sapkában: bosnyák. És itt egy hadihajó, biztosan az Adrián, a kéménye füstöl, épp lőni készül a sok ágyújával.

Itt meg a fiúk az óvodából: ők is masíroznak, mint a katonák. Elöl a hadnagy, sörényes pálcikalovon, kardosan. Mögötte meg a többi, papírcsákóval, dugós puskával. És biztosan azt éneklik: „Nem közénk való, a pityeri nem! Sem az, aki otthon jobb szívvel pihen..." Ezek meg a játékok: kis bábszínház, Vitéz Jánossal, cintányéros bohóccal; meg rongylabda, méta, bige, hosszú farkú papírsárkány... Itt pedig már az iskola: előtte áll a keménykalapos tanító bácsi, a kezét egy kisfiú fejére teszi, mellettük meg a tisztelendő bácsi, a kezében imakönyv. Itt a palatábla a palavesszővel, meg üvegben gumiarábikum, meg hátitáska bőrből. És itt az osz-

tály, fekete táblával, zöld padokkal, és a falon ott van Magyarország térképe, félkörben a Kárpátok bércei, lent meg, ott a csizmaféle alatt a kék Adria...

*

PÁLFFY: *Én polgári családból származom... Nevelésem is ez volt, a gimnáziumban is, otthon is és különösen a Ludovika Akadémián, ahol az ellenforradalmi hadsereg tisztikarát nevelték és képezték, ahol engem is neveltek.*

(Kék könyv, 1949.)

A nevelés tehát „ez" volt: valláserkölcsi alapokon nyugvó, „hazafias", ami az adott esetben nacionalista-soviniszta elemekből építkezett, s Trianon után irredentizmussal és a „felforgató eszmék" iránti gyűlölettel színeződött.

Ez teljességgel igaz lehet.

Csakhogy abban az időben mindenki kapott ilyen nevelést. Volt, aki családban, iskolában egyaránt, volt, aki csak az iskolában. A proletár vagy a felvilágosultabb értelmiségi környezet részben vagy egészben ellensúlyozhatta ezt a nevelést, de a gyerekek elég nagy része – különösen a középosztályban – otthonról még „keményebb" impulzusokat hozott.

S ennek megint csak igen sok oka volt.

Itt van előttem Pálffy György keresztlevele. 1909. szeptember 16-án született Temesvárott. Apja ekkor takarékpénztári könyvelő, lakásuk: Temesvár III., Helvét utca 20. Keresztszülők: Oesterreicher György és Wingert Anna. Az okmányt Kleitsch Mátyás káplán állította ki a Temesvár-Józsefvárosi plébánián.

Az anya ekkor huszonhárom éves, az apa huszonnégy. Nincs meg tehát az akkori közfelfogás szerint az ideális öt-tíz évnyi korkülönbség, a gyermek a házasság tizedik hónapjában születik, s ez ugyancsak „hebehurgyaságra" vall. Csaknem bizonyosnak látszik a szerelmi házasság. A fiatal könyvelő mindazonáltal nagyot lép előre az esküvőt követő évben: a bogsánbányai fiókpénztárból a központba, Temesvárra, s ez már bizonyos „egzisztenciaalapozás". Különösebb jómódról azért még aligha beszélhetünk; a lakcím önmagában is árulkodik.

A temesvári Józsefváros akkoriban amolyan félig falusias, félig városias település: külső részein nagy belső kertes házak, magas földszintjük alatti pincékkel, a belterület zárt soros, a régi Újpestre emlékeztető. Az utcák nagy kövekkel kirakva, szegélyükön akácfasorok; itt írta Szabolcska a nótát: „Tele van a város akácfavirággal..." Itt laknak a kispénzű tisztviselők, és ide járnak nyaralni a Belvárosból a valamivel több pénzűek. Nem épült még össze a központtal; temploma is – ahová hősömet katoli-

kus buzgósággal már a születés napján keresztelni vitték – egytornyú, kopott, falusias.

Milyen is volt egészében ez a századforduló utáni Temesvár? Ájtatos-katolikus város, püspöki székhely, papi szemináriummal, az iskolákban kegyesrendiek, ferencesek tanítanak, a leánynevelő intézetben a Notre Dame apácái. De „mulatós" város is, cigányzenés kávéházaival, farsangi báljaival: a környékbeli földbirtokos nemesség és – Méliusz József szavai: – „a konkvisztádor magyar tisztviselő osztály" városa. „Kis Bécsnek" is nevezik, a császárvárost majmoló építészete és kicsit sznob, kicsit komoly zenei élete, koncertjei miatt. A negyvenezer főnyi lakosság csaknem fele német, nem egészen egynegyede magyar, a többi román, szerb, de vannak szlovákok, örmények, görögök, bolgárok is, és csaknem ötezer zsidó. Ez még majdnem a török utáni újratelepítés képét tükrözi, amit megőrzött számunkra az 1717-től 1739-ig vezetett „polgárkönyv", amely mainzi, passaui, darmstadti, brandenburgi, koblenzi, danzigi, graubündeni, nápolyi, milánói, velencei, belgrádi, konstantinápolyi telepesek adatait őrzi: de vannak spanyolok is, s külön negyede van az örményeknek. A háromszázhuszonkilenc családfő közül pedig csak háromnak magyar a neve.

Különös város, Ady nem szerette, s még szülöttei is furcsa, önkínzó módon szeretik, nem szeretik.

Méliusz az 1943-as *Sors és jelkép*-ben ír a „perzselt-emberhús szagú" Temesvárról, „a torpadt bánsági szórványmagyarság rideg központjáról", amelynek „nincsen történelme"; mióta létezik, „mindig jövevények városa volt", s ahol „nincs édes, csak keserves anyanyelv, ahol csupán a nyelv csökevénye vergődik formátlanságában". „Nincs itt mit őrizni, nincs mit megtartani. A konkvisztádorság nem a mi történelmünk, nem a mi nyelvünk, nem a mi kenyerünk..." Vigasztalót csak a környező alföldi tájban talál, a „zsíros, barna televényben", amely Bartókot termette, s „a legrégibb magyar hangjegyes népdalban", „zeneirodalmunk Halotti beszédében, melynek kétsoros szövege: »Bátya, bátya! Mely az út Becskerekére? Uram, uram, ez az út Becskerekére!...« Dózsáéknak mutatta meg az irányt a sokajkú parasztseregtől megszállt temesvári határ alól a következő célpont felé, s épp a bukás, a pusztulás előtt..." S rezignáltan teszi hozzá: „Ennek a tájnak nincsen történelme. Elfelejtette."

De még Majtényi Erik is, a város másik író szülötte, aki hároméves koráig „a legízesebb, legkifacsartabb" helyi dialektust tanulja „első anyanyelveként", amit a környező sváb falvak népe sem ért, lévén igazából „erősen megviselt, részint magyar, részint sváb elemekkel megtűzdelt bécsi német", s aki aztán a másik nagyszülőknél magába szívott „második anyanyelvén" írja meg, *Hajóharang a Hold-ut-*

cában címmel, „szerelmi vallomását" a régi Temesvárról – még ő is kesernyésen beszél e „különös" és „szomorú szülővárosról", amelynek „oly hányatott volt a múltja", s amely „a töröknek behódolt, de a szabadságnak *(1849-ben)* nem"...

Adott-e, adhatott-e valamit Pálffy Györgynek ez a különös szülőváros, ezt csak találgatni tudom. Hiszen a család 1912-ben már Óbudán lakik, itt születik a kisebbik fiú, János, nyilván megfontoltabb „családtervezés" gyümölcseként.

Élete első három esztendejéről aligha maradtak benne közvetlen élmények, képek, benyomások. Ami volt mégis, az másodlagos, a fiatal anya elbeszélése születésről, az első lépésekről, az első kimondott szavakról. S egy-két gyerekkori utazás, nyaralási képek, meg az a kíváncsisággal vegyes nosztalgia, amit az ember érez az ismeretlen szülőföld s a megközelíthetetlen első évek iránt.

Sok ez vagy kevés?

Nézem a századfordulós várostérképet.

Itt a „Schweici-utczának" írt Helvét utca a városrész déli részén, nem messze a katolikus temetőtől, ahol az 1849-es sírok vannak. Két oldalát sorbeépítésű házak szegélyezik, mögöttük kerteket jelez a térképrajzoló. Ezen az utcán ment végig naponta a huszonnégy éves újdonsült apa, fel a Hunyadi útig, az egysínpáras villamos végállomásáig, hogy bedöcögjön a Belváros szívébe, a Jenő herceg térre, ahol

a Temesi Takarékpénztár épülete állt. S itt a Scudier liget, a két városrész közötti nagy park, ahol a fiatal anya a nagy kerekű, napellenzős babakocsit tologatta, meg a Józsefvárost a Belvárossal összekötő út platánsora, végében az árkádos kis kápolnával, a fedél alól a nyílt térség felé pillantó carrarai márvány Madonnával, amely előtt a buzgó katolikus Czábor Paula bizonyosan meg-megállt egy pillanatra.

Ismernie kellett a hely – Dózsa állítólagos kivégzési helye – legendáját: hogy amikor meggyújtották a vaskorona izzítására szolgáló tüzet, a nedves fa füstje mindent elborított, a fedezetül kirendelt lovasokat is; de egyszerre kettészakadt a füstgomoly, és előtűnt Szűz Mária képe... A fiatal anya valószínűleg nem szerette a racionális magyarázatot – a kép a lovasok zászlaját díszítette –, s úgy érezhetett, mint a város katolikusai, akik hinni akartak a csodában, s előbb fa-, majd kőszobrot, végül kápolnát emeltek a kivégzés helyén... A csöndes asszony, akinek, rokoni emlékezések szerint, „az erős férj mellett nem sok szava volt", talán ezt a fehér szobrot – ifjú anyaságának emlékét – látta maga előtt, amikor 1942-ben, már a halálos ágyon, ráktól csontig soványult testtel, elgyötörve a férje és elsőszülötte közötti gyűlölködés miatt, papírra vetette az ügyetlen kis verses fohászt – holta után találják meg a párnája alatt – a „halovány Madonnához":

...sápadt arca olyan
mint holdfényben nyíló fehér rózsa a kertben
nyári éjszakán,
én halovány Madonnám...
Karján kis Jézus, mosollyal tekint reá.
De mosolya oly bús, szomorú...
talán már látja szenvedni
a Golgotán
én halovány Madonnám...
Azért menekül hozzád az anyák serege,
kik fiaikért reszketnek:
könyörögj érettünk szent fiadnál
Szűz Máriám,
én halovány Madonnám...

A régi térkép mellett jó temesvári kalauzomnak bizonyult Majtényi Erik könyvében a „rövidnadrágos kisfiú", aki a mind modernebb városban „régi pestisjárványok nyomait kutatja", s éli az 1848-i ostrom napjait, „görcsösen és olyan valóságként, amely mellett a való valóságnak el kellett törpülnie", s aki ugyancsak meg-megáll a kis kápolna előtt, amelynek tetőzete alatt „a szelíd arcú, szomorú Mária könyörög, karján a gyermekkel, az egek megszenteléséért, amiért azon a helyen olyan kegyetlen kínok között olthatták ki bizonyos Székely György életét..." De a kisfiú legfontosabb emléke mégis: egy gólya.

„A Rékási út végén, ott, ahol a hepehupás, gyom fölverte kövezet váratlanul megszakad és a mezőbe torkoll... zsúpfedeles házikó állott, s annak kéményén fészkelt a gólya... De nemcsak eleven színfolt volt az a gólya, hanem egyben maga az örökkévalóság is: mert, ugye, ha tavaly is ott volt, meg tavalyelőtt is... hát akkor ez így volt, mióta a világ világ, és így is kell lennie örökkétig. S akkor ez a zsúpfedeles ház is itt állott folyvást a végtelen időben, tetején a kéménnyel, kéményen a fészekkel, fészekben a gólyával... S akkor annak a gólyának nyilván a 49-es ostromra is emlékeznie kellett, délceg lovú, vörös sipkás ostromlókra, kerekes ágyúkat vonszoló közkatonákra... Egy gólya a város szélén, Petőfi őrnagy kedvenc madara egy zsúpfedeles ház kéményén: eleven tanúsága annak, hogy a mesék, a könyvek igazat mondanak..."

A szülőföld, az elődök földje – a korán elhagyott, a soha viszont nem látott vagy sohasem látott is – ott van az ember lelkében. Kíváncsiság képében, nosztalgia képében, abban, hogy ha a nevét halljuk, felkapjuk a fejünket, kicsit oktalanul büszkélkedünk vele, vagy épp szégyenkezünk miatta. Enélkül nem teljes az ember.

Pálffy György lelkének egy zugában is ott kellett legyen Temesvár, vagy inkább annak „égi mása": a szülők fiatalságának városa, a csütörtöki nap városa, amelyen meglátta a napvilágot. Bizonyosan tud-

ta anyjától, hogy mit mondott a bába, amikor a frissen fürösztött csecsemőt letette az ágy párnájára, s talán azt is, hogy milyen volt az a bizonyos Kleitsch Mátyás káplán, kövér vagy ösztövér, mosolygós vagy mogorva, aki a keresztvizet a fejére csorgatta...

Tudnunk kellett valamit erről a Temesvárról is: enélkül nem lehetne teljes az életrajz.

*

Óbuda bizonyára újabb emelkedést jelent a család életében. Talán igaza van a Pálffy unokaöcsnek, aki Temesvár otthagyását az apa ambícióinak tulajdonítja, s annak, hogy „annál jobban érezte magát, minél távolabb került a múlttól", az „elhagyott falutól és az odahagyott kapanyéltől", mindattól, ami „olyan régen volt, hogy talán igaz sem volt"...

„Rövid hivatalnoki karrier után bankemberré lépett elő, és pénzügyi orákulumnak minősíttetett", legalábbis a rokonság szemében – mondja ugyancsak az emlékező unokaöcs. Nem ismerem ennek a karriernek a részleteit, nem tudom, hogyan haladt mind feljebb a létrán az idősebb Oesterreicher a hitel- és bankszakmában. Karrier volt csakugyan, erre itt-ott utalnak a fiú későbbi levelei is, például amikor az apa névmagyarosítási óhaját indokolja: „...kinevezték a pénzügyminisztérium részéről a köztisztviselők szövetkezetéhez olyan kormánybiz-

tosfélének..." Mégis: nyilvánvalóan inkább biztonságot, mint látványos sikereket jelentő „szolid" hivatalnokkarrierről van szó. A lassú, egyenletes emelkedést megbízhatóan jelzik a család lakásváltoztatásai.

Óbudán a rakpart és a Lajos utca között húzódó Cserepes utcában vesznek ki lakást: „kétszobakomfort" egy emeletes bérházban. Olcsó megoldás nyilvánvalóan, a környék „nem előkelő". A nagyobbik fiú már ludovikás, amikor beljebb költöznek, Budára, a Böszörményi útra. Bérlakás ez is, három szoba, összkomforttal; ez a tájék már a „jobb középosztálynak" való. A 30-as évek legvégén pedig a csúcs: kéterkélyes, etázsfűtéses nagy öröklakás ugyanezen a tájékon, a mai Joliot-Curie téren.

Egyenletes emelkedés, anyagi biztonság, amelyet nem rendít meg sem a háború, sem az azt követő válságidőszak. Az anya csak az első években dolgozik, aztán elteszi óvónői oklevelét. A családfő nyilvánvalóan jó férj, jó apa; egyetlen szenvedélye a szőnyegszövés. Délutánonként hazamegy a hivatalából, leül a kis szövőszékhez, föl sem kél mellőle estig. Havonta egyszer vacsora az egykori ezredtársakkal, „lumpolás" nélkül, szolidan. Egyébként a háborút is megrázkódtatás nélkül éli át a család. Az apa – tartalékos főhadnagy – bevonul ugyan, de az erdélyi hátországban teljesít szolgálatot.

A kezdet nehézségeit legyőzni valószínűleg segített a rokonság is; elsősorban a későbbi „örökbefogadó" postatiszt, Pálffy Zsigmond és családja. Ismét az ő unokáját idézem: „A század elején a kőbányai Ihász utcát, a Pálffy család otthonát és Oesterreicherék óbudai lakását akkor még történetesen egyetlen, közvetlen és átszállás nélküli villamosjárat kötötte össze... Ez tette lehetővé, hogy Oesterreicherné mint óvónő – a háború előtti, majd egyre nehezebb háborús viszonyok között is – állást és munkát vállaljon a nagynénje, Pálffyné Mayer Emília vezette óvodában."

A villamosjárat – az 53-as – az óbudai Szentlélek tértől a Lajos utcán, budai Duna-parton, Erzsébet-hídon és a Rákóczi úton át közlekedett Kőbánya felé: igazából ez volt a „köldökzsinór", amely a századforduló konjunktúrahullámaitól nem érintett Óbudát a gyorsan fejlődő nagyvároshoz fűzte. Még hosszú időn át érvényben marad az, amit erről a városrészről olvashatunk *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című, 1893-ban kiadott műben: „Halad, mint a gőzhajóhoz fogott teherszállító bárka, a haladás törvényei közlődnek vele, mert kötelékökben van; magában sem törvényei, sem haladási kedve nincsenek meg. A vidéki városok légköre, hajlandósága, szokásai és emberei honosak ott. Egynémely gyár és a Dunagőzhajó-társaság hajóépítő telepe adnak neki nagyobb fontosságot."

Óbuda – és a délről hozzákapcsolódó, egészen falusias Újlak – „őslakói" a Zichyek telepítette sváb „braunhaxlerek", föld- és szőlőművelő parasztok meg az 1700 táján megtelepedett – a tulajdonképpeni Budáról kitiltott – zsidók voltak, az utóbbiak közigazgatásilag is önálló hitközségbe tömörülve. A paraszti jólétet már tönkretette a XIX. század végi nagy filoxérajárvány, amely letörölte a hegyek lankáiról a szőlőtőkéket; a Tábor-hegy agyagja nyújtott némi kárpótlást a nagy pesti építkezések számára termelő téglagyárak révén, a „kapások" utódainak más részét meg magához szívja a textil-, hajó-, bőripar meg a malmok.

Maradtak azért szőlőskertek a filoxéra után is. Ezekre alapozták üzletüket a hivatásos bormérők, akik apáról fiúra örökítették a mesterséget, kialakítva a „magyar Grinzinget", a budaiak és pestiek esti „kirándulóhelyét". Még a századforduló után is megmaradt vagy 30–40 kiskocsma, köztük a Mókus utcai Kéhli, ahol csülköt adtak a „Feinschmecker", az óbudai bor mellé, meg Wéberék a Szentendrei utcában, Haszmann a Templom utcában, a Gernedl, ahol 50 krajcárért lehetett ebédelni, meg Berlinger a Vörösvári úton, ahol sramlizene is volt. A Zichy utca ekkortájt még az egyetlen városias szakasz: keramitos úttest, aszfaltozott járdákkal. Itt meg a Lajos utcán vonultak végig a nagy úrnapi körmenetek, ősszel pedig sramlizenére a szüreti mulatság részt-

vevői: a szőlősvesszőkkel díszített szekereken legények-lányok taposták a szőlőt... Péter-Pálkor tartották a búcsút; ilyenkor a Fő tértől a Flórián térig sorakoztak a körhinták, céllövöldék, az árusok és mutatványosok bódéi.

A „hergeloffenerek" – az első világháború előtt és után beköltözők – lassan maguk is „oldofnerekké", óbudai bennszülöttekké váltak, s átalakították a kisvárosi életet. A Tavasz utca üzletsorrá és korzóvá, amolyan „kis Váci utcává" lett, lassan beépült a Hármashatárhegy oldala is, a férfiak a Polgári Körben vagy a Fő téri Korona kávéházban gyülekeztek, az asszonyaik a Tomasek cukrászdában; a fiatalok pedig a „kisparkban" találkozgattak nyáron, télen meg a jégpályává alakított Tempo sportpályán.

Ez a kisvárosi világ veszi körül György békéből háborúba nyúló „matrózgalléros" gyermekkorát.

*

Nekik, a matrózgallérosoknak szerkesztik az *Én Újságom*-at, a *Jó Pajtás*-t meg *Forgó bácsi Kis Lapjá*-t. Az övék az *Apró emberek könyve, Pósa bácsi arany ábécéje,* Benedek Elek sokkötetes *Magyar mese- és mondavilág*-a. Nekik írja Sebők Zsigmond Mackó Muki kalandjait, s Dörmögő Dömötör és a tányértalpú bocsok, Zebulon és Dorka mind érettük látogatnak Budapestre a messzi Retyezát hegységből, hogy meggyűljék bajuk a szigorú kons-

táblerrel meg a lánchídi helypénzszedőkkel. Az iskolában tanulják az ábécét, kézzel mutogatva, a cét hívogatóan behajlított mutatóujjal: cic!... ci-ca... cö... Ákombákokat rajzolnak a palatáblára, a sorokat ujjukkal kísérve olvasnak a könyvből, kórusban: ba-ba... al-ma... ma-ma... Aztán tollszárat kapnak, a pedellus bácsi megtölti tintával az iskolapadba süllyesztett kalamárist, telepacázzák a sűrűn vonalkázott füzeteket, és verseket tanulnak a beszéd- és értelemgyakorlatokon: „Nem tudom én, melyik volt szebb, Melyik dicsőbb, melyik nagyobb? Az-e, aki bedöntötte Keleten a nagy érckaput?..." Biflázzák a „Kis katekizmust", tudják már, hogy „az angyalok lelkek, akiknek értelmük és szabad akaratuk van, de testük nincs", és azt is, hogy „avégett vagyunk a világon, hogy Istent megismerjük, szeressük, neki szolgáljunk, és ezáltal üdvözüljünk." Megtanulják a Himnusz, a Szózat első versszakait, a Tízparancsolatot és az Anyaszentegyház öt parancsolatát. Fehérbe öltöznek az első áldozáshoz, madarak és fák napján a tanító bácsikkal és nénikkel kivonulnak a természetbe, énekelve: „Keljetek föl, kis álmosok, a nap is fölkelt..." Március 15-én az igazgató bácsi beszédet mond, és valamelyik nagyfiú elszavalja a Talpra magyart; a király születésnapja, augusztus 18-a, a vakációra esik, de azért tanulják a köszöntő verset:

Ha nincs Ferenc József – Deák Ferenc terve
Eszmék lomtárában ábrándul heverne;
Ha nincs Ferenc József – Magyarország sincsen,
Nyögnénk húnyó fajként, s lázongnánk bilincsen...

De október 6-án beszél az igazgató bácsi, és megint előáll a legjobb szavaló:

Míg áll Világos, s Arad gyászterét
Magyar szó hív zenéje tölti be,
Áldott lesz, áldott itt és szerteszét,
Áldott a tizenhárom szent neve!

Amikor elkezdik tanulni a földrajzot, az osztályterem falán még ott függ a Magyar Királyság mellett a Monarchia másik felének mappája is. Előbb persze megtanulják, hogy „hazánkat széles karéjban az Északnyugati-, Északkeleti-, Délkeleti-Kárpátok övezi", s azt is, hogy legmagasabb pontja a 2663 méter magas Gerlachfalvi-csúcs, s hogy valamennyi folyónk „e honban születik és hal meg", kivéve a „két hűtelent": a Zsilt és Oltot. Bebiflázzák lassan a hatvanhárom magyar és nyolc horvát vármegyét, s kuncognak, amikor a „közösen birtokolt" Boszniában Banja Luka kerülethez érnek.

De megtanulják az Osztrák Császárságot is: hogy Csehország, Galícia királyság, Felső- és Alsó-Ausztria főhercegség; hogy Salzburg, Stiria, Karinthia,

Krajna, Szilézia és Bukovina hercegség; hogy Görz Gradiskával és Tirol: „hercegített grófság", Isztria és Morvaország határgrófság, Vorarlberg és Trieszt vidéke önálló tartomány... Tanulják Bécset, Lemberget, Krakkót, az „arany" Prágát, ahol pár évvel előttük a gyermek Egon Erwin Kisch éppoly értetlenül biflázta, mint most ők: „Salzburg fővárosa Salzburg..."

Egy kicsit talán jobban is tudják, mint elődeik az iskolapadban; mert a mappán megismert területeket láthatják az újságvázlatokon is, frontvonalakkal szabdaltan...

Üresen maradt a papa helye az asztalfőn, igazi katona lett a piros sapkás hordár, meg a konduktor is a zöld villamosról; néni kezeli a jegyeket, a ceruzáját a hajába tűzi... Bevonultak az automobilok meg a hetyke fiákeresek a lovaikkal együtt; pedig Faragó bácsi „vörös ördöge" leszállt már a paripájáról, és elbújt a lövészárokban, s a búzavirágkék bakák is célszerű csukaszürkébe öltözködtek. Nyugalomba vonult a vajköpülő, a pótkávéhoz sem kell a tekerős daráló, a kínai teásdobozban hársfalevelek zörögnek; és nincs meg a nagy rézmozsár, vas van helyette, rajta Ferenc József meg Vilmos császár meg a kecskeszakállas bolgár király meg a szultán képe a felirattal: Viribus unitis! – ami azt jelenti, hogy Egyesült erővel! De megvan a postás bácsi, a mama folyton őt lesi délelőttönként, és mégis resz-

ketni kezd, amikor látja, hogy errefelé tart a gangon... És megvan a verklis bácsi is, csak most azt énekli; „Hallod, hogy fújják a kürtöt, Hallod-e a zeneszót? Estére indul a század, Estére én is megyek..." Csak a Rozi kornyikálja néha a konyhában, hogy „Vasárnap várom a bakámat...", és szipog hozzá, miközben a kenyérjegyet vagdossa, aminek egy szelvénye „6 dkg liszt vagy 8 dkg kenyér vásárlására jogosít".

Ha nézegetjük az 1914-es újságfotókat, megtaláljuk ezeket a kisiskolásokat, csokros matrózblúzban, szalmakalaposan, térd alá érő rövidnadrágjukban: ott lábatlankodnak a kalap- és zászlólengető felnőttek körül, az ÉLJEN A HÁBORÚ! táblák alatt. Ott vannak a vasútállomásokon, a felvirágozott marhavagonok előtt, kicsit ijedten mosolyognak, az apa tábori sapkáján is virág, derékszíján az a bizonyos panganét, nevetve emeli őket a fotográfus masinája felé, és mondja a képaláírás szerint: „Isten veled, fiacskám, megyek a csatába, te meg kiáltsad, hogy éljen a haza!" Ott ácsorognak a Rókus kórház előtt, hátukon az iskolatáska, bámulják az első „sebesült hősöket"; ott vannak a Vörösmarty-szobornál, télikabátban, gombos cipőben, fázósan zsebre dugott kézzel nézegetik a kraszniki csatában zsákmányolt orosz ágyút, rajta a felirattal: EBBŐL AZ ÁGYÚBÓL GYŐZELMI ÉRMEK KÉSZÜLNEK...

Már nem Faragó bácsi képeskönyvét lapozgatják, a tányértalpú család kalandjai sem érdekesek többé. „Vitéz bakáink" rajvonalait nézegetik a *Tolnai Világlapjá*-ban, *Érdekes Újság*-ban; az őrszemeket a kárpáti lövészárokban, trénkocsikat a sártengerré vált szerb országúton, hadifoglyokra vigyázó öreg népfelkelőt a Werndl-puskával, tábori csendőrt az akasztott „orosz spion" mellett. Meg a 30 és feleseket, turcsi csöveikkel, Ypern alatt, és a 42 centiméteres tarackokat Przemyśl erődövezetében. Meg a géppuskaállást a sziklás Monte San Michelén, meg a szögesdróton fennakadt hullát, roham után, megdermedt kezében a drótvágó ollóval...

Csikar a hasuk a korpás kenyértől, papírtalpú cipőben járnak, nagykabátban gubbasztanak az alig fűtött osztályteremben, s miközben tapogatják a szabadságos apa zubbonyán a kis- és nagyezüstöt, orrukba szúr a front dohos-keserű szaga... Ott állnak tanítói felügyelet alatt 1916. december 30-án a Várban, kis zászlócskákat szorongatva, és nézik a Szentháromság-szobor talapzatán az új királyt, IV. Károlyt, vállán a koronázási palásttal, kezében jogar és országalma, fején lötyög Szent István túl nagyra méretezett koronája.

Aztán egy október végi napon nem mennek iskolába, a mama az utcára sem engedi őket, az ablakból nézik az autókon csimpaszkodó katonákat, sapkájukon megint ott a virág: hervadozó őszirózsa. A

későbbi képeken már ismét feltűnnek ők is: ott lábatlankodnak a kalapot, katonasapkát lengető tömegben, fölöttük zászlók, táblák erdeje: ÉLJEN A KÖZTÁRSASÁG! Ott vannak a Hősök terén, a ledöntött Ferenc József-szobor körül, kétsoros raglánban, jambósapkásan, a papa tábori sipkájában, odakucorodnak a talapzaton maradt királyi bronzcsizmacsonk mellé.

Az újságokban is másfajta képeket látnak: zsúfolt vonatok, lépcsőn, ütközőn, vagontetőn szorongó, hazaigyekvő katonatömeg, francia szpáhik a szegedi utcán, a ledöntött kassai honvédemlékmű darabjai, Károlyi Mihály Szatmárnémetiben, a felsorakozott székely zászlóalj előtt... És megint térképek a mind beljebb húzódó „demarkacionális vonalakkal". A papa Wilson elnököt emlegeti, meg a tizennégy pontot, aztán Linder ezredest szidja, a hadügyminisztert, aki „nem akar katonát látni", s azt mondja, kár volt leszerelni a vitéz Mackensen tábornok német hadseregét, mert velük még meg lehetett volna állítani „ezt a benyomuló csürhét..."

Aztán az iskolában – ahol az osztály faláról már eltűnt a Monarchia mappája – szakállas férfiak képe kerül a falra, az egyik, a kecskeszakállas az orosz forradalmárok vezére, aki elkergette a cárt, és most hamarosan segítségünkre küldi a katonáit... És van egy másik kép is: Jézus Krisztus, töviskoszorúval, mint a szentképeken, és alatta az írás: PROLE-

TÁROK! TI VAGYTOK A VILÁG MEGVÁLTÓI! És énekórán tanulják az Internacionálét, kirándulnak a Margitszigetre, ahol lepényevés is van, meg zsákbafutás; és villamossal mennek a felszántott lóversenytérre, és segítenek babot meg krumplit ültetni a proletárasszonyoknak. De a papa azt mondja, hogy humbug az egész, igazából Károlyi Mihály találta ki, hogy jól ráijesszen az antantra, mert Párizsban félnek a vörös veszedelemtől. De azért belép a szakszervezetbe, mert könyvecske nélkül most mozdulni sem lehet, és a legrosszabb ruhájában jár el otthonról, a mama pedig a befőttesüvegekbe nyomkodja a maradék ékszereit, a lekvár közé... És mosolyog, amikor a házmester elvtársnőnek szólítja, mert vigyázni kell; és szidja a fehér pénzt, ami a vörösök pénze, mert semmit sem adnak érte a piacon, és az embernek már hányingere van az örökös gerslitől...

Őket, a gyerekeket persze most is megtaláljuk: ott vannak a Millènniumi-emlékmű előtt, hallgatják Fedák Sári szavalatát, meg ahogy Szamuely Tibor fekete öltönyben, hajadonfőtt mondja a toborzóbeszédet. Ott nyüzsögnek a körhinták körül május elsején a Ligetben, bámulják a vasas ezred díszszemléjét a Vérmezőn. De otthon hallják, hogy pakolnak már a vörös vezérek, viszik persze az ország aranyát is, repülőgépen, s a románok már meg sem állnak Budapestig, de vigyázni kell, mert Szamuely búcsú-

zóul vérfürdőre készül, mind ki akarja irtani a burzsujokat...

Aztán megint háborús képeket látni az *Érdekes Újság*-ban: vörös huszárokat, akik tányérsapkát viselnek a prémes mentéhez, meg előnyomuló gyalogságot, meg ütegállást Salgótarján alatt, ezek is 30 és felesek... Meg lovaglópálcás, karcsúra fűzött fogoly román tisztet, mellette az őrt, huszársapkában, kezében a *Népszavá*-val, meg a kassai bevonulást, a katonák sapkájánál virág, és Kun Béla szónokol a városháza erkélyén...

De a mama szörnyülködik, hogy tegnap meggyalázták a krisztinavárosi körmenetet, és a nagyobb gyerekeket disznóságokra tanítják az iskolában egészségügyi felvilágosítás címén. És a papa tudja, hogy Böhm Vilmos, a hadseregparancsnok írógépügynök volt valamikor, és most van pofája a király hátaslovát használni; meg vicceket is mesél, hogy azért diktál a proletár, mert nem tud írni, és este azt mondja az Öcsi ágya fölött, hogy „tente, baba, tente, jön már az entente"... De erről az iskolában nem szabad beszélni, mert ezek senkit nem kímélnek, a parasztokat géppuskával gyilkolják vidéken, persze úgy kell nekik, nagyon nekivadultak azok is 18-ban... És itt is szedik az embereket, az intelligenciát, de még a zsidó nagyiparosokat sem kímélik, a saját fajtájukat... Pedig az osztrák határon ott állnak az antantvagonok, tele élelemmel, ha ez a

prolifarsang megbukott, már indulnak is Budapest felé...

Aztán megint felfedezhetjük a kis matrózgallérosokat, amint az Andrássy út járdaszegélyéről bámulják a francia rohamsisakban vonuló román gyalogságot; s ott bámészkodnak a háttérben, amikor Mosoiu tábornok antantszíjas angol és amerikai tisztekkel fényképezkedik a Hungária Szálló bejárata előtt...

És ők is nézegethetik megint az *Érdekes Újság* képoldalait: ott vannak a hős ellenforradalmárok meg a „vörös terrorista fenevadak", akik apácákat gyilkoltak, és hullákkal rakták meg a Parlament pincéit; és ott az angol őrszakasz a királyi palota előtt, meg a monoklis Gorton tábornok, meg a budapesti román városparancsnokság tisztikara... De a papa ezeket is szidja, leszerelik a gyárakat, és az nem lenne baj, hogy ráncba szedik a vörös csürhét, de botozni, az mégis túlzás, nem vagyunk a Balkánon... De hamarosan jön majd a nemzeti hadsereg, és rendet csinál; jó jel, hogy az *Érdekes Újság* címlapon közölte a fővezér, Horthy Miklós képét tengernagyi uniformisban, mögötte a festmény a falon Ferenc Józsefet ábrázolja, akinek szárnysegédje volt. Talán ő visszahozza a királyt, IV. Károlyt, vagy nemzeti uralkodót választunk, mint Mátyás idejében; állítólag az olaszok és az angolok is ezt akarják, és megint egy lesz a régi Magyarország, vagy akár a Mo-

narchia, de akkor már mi leszünk a gazdák, nem Bécs, ahol még mindig vörösuralom van, hisz a szocdemek se különbek a bolsiknál...

És a gyerekek ott állnak megint, szemerkélő novemberi esőben, ázott zászlócskáikkal, mögöttük tanár urak, tanító bácsik. Nézik, amint a lóról szállt admirális tengerészköpenyben, lovaglócsizmában, darutollas tisztjei élén végigmegy az Akadémia utcán, ki az Országház térre; s a parlamenti főkapu öblében állított oltár mellett főpapok várakoznak, hogy elkezdhessék a hálaadó szentmisét... Másnap elviszik a házmestert, pedig augusztus óta megint nagyságának szólítja a mamát, és ingyen megcsinálta a csöpögő vízcsapot is, de hát hiába, a diktatúra alatt nagyon kimutatta a foga fehérét... De a papa most is ideges, ezek nem nézik, hogy csak kényszerből, a családja miatt lépett be a vörös szakszervezetbe, talán elbocsátják, pedig ő is tiszt volt, frontszolgálatos... Különben is, miféle tisztek ezek, úgy hírlik, a legtöbb önmagát léptette elő, a különítmények tele vannak ilyenekkel, taknyosok, frontot sose láttak, csak akasztani tudnak...

És a gyerekek, akik valamikor régen – özönvíz előtt – a léggömbös, huszáros képeskönyv lapjait forgatták: még a kamaszkor kezdetéig sem jutottak.

* * *

Pálffy a Dunamedence-tanulmányban így összegzi a német szerző gondolatmenetét: „Springenschmidt... megállapítja, hogy az egész Duna-völgy egyetlen része sem nyújt kedvezőbb előfeltételeket egységes nemzeti akarat képződéséhez, mint éppen a Kárpátok által félkörbe bezárt magyar Alföld... A tizenegymilliós magyarság számban kisebb, mint az egész terület össznémetsége (tizenhárommillió), s csak kedvező földrajzi helyzeténél fogva töltött be számarányánál jelentősebb szerepet. A magyarság teljesen egyedülálló, és túl kisszámú nép ahhoz, hogy az egész területen uralkodjon." A náci geopolitikus következtetése kimondatlanul is világos; de Pálffy tovább összegez: „A revíziós törekvésekkel hamar végez. Miután leszögezi, hogy Olaszország a revíziós gondolatot csak diplomáciai eszköznek tekinti, kijátszva ezzel Magyarországot és Bulgáriát Délszlávia ellen, arra a következtetésre jut, hogy a revíziós politikát egyedül Németország képes keresztülvinni. A revízió jövőjére döntőnek tartja, mennyiben fog Magyarország csak saját népe által lakott területek visszaszerzésére szorítkozni..."

A mondatok mögött – a „baráti Itália" diplomáciai erőlködéseinek könnyed odébb pöckölése mellett – ott van a magyar revíziós politika „egyetlen" útjának náci kijelölése, s egyben fölényes kritikája is. Most idézem újra – ezúttal egészében – azt a bizo-

nyos bekezdést, amelyet Pálffy *közvetlenül a fentiek után* beleírt dolgozatába, majd áthúzott: „Ha valahol, nálunk kellene legyen a geopolitika tudományának Mekkája, akinek egész története a nép, illetve a népek és a tér viszonyának megoldani akarása, mely hosszabb-rövidebb rendezések után végül is a nacionalizmusok megszületésével, a földrajzi és néprajzi határok tragikus különbözése miatt bukásunkhoz kellett vezessen."

Springenschmidt megállapításai *majdnem* igazak; s a „majdnem" mögötti szándék felismerése, az ebből támadó harag csaknem becsalja Pálffyt a geopolitikus zsákutcába; meg merem kockáztatni, hogy a bekezdést akkor húzza ki, amikor összegez a tanulmány végén: szembeállítva a „pesszimista, a magyarság sorsát elintézettnek tartó" felfogást a „csoda folytán ölünkbe hulló teljes revízió", a restaurációval vagy anélkül" születendő „keleti Svájc" – tudhatjuk: itt a Monarchia restaurációjáról van szó – vagy a „modern Szent István-i államgondolat" „bizonytalan ködképeivel".

Érteni kell Pálffy főhadnagy indulat csiholta vágyát egy „geopolitikus magyar Mekka" iránt, hogy értékelni tudjuk a határozott mozdulatot, amellyel törölte a papírra vetett mondatot.

*

„Ez az ország *született* ország" – állapítja meg Elisée Reclus, a XIX. század nagy francia geográfusa a történelmi Magyarországról. Való igaz: ha hegy- és vízrajzi térképet nézünk, ma is felfedezhetjük rajta az egykori magyar királyságot: a hatalmas medencét, amelyet Dévénytől Orsováig széles karéjba fog a Kárpátok lánca; délen pedig ott a Duna és Dráva kanyargó vonala, nyugaton – föl a Fertő tóig – az Alpok nyúlványai. A „zsák szája" szűk nyílás csupán: a bécsi medence felé. A határt alkotó vízválasztó gerincek felől a folyók mind befelé folynak, a Dunához–Tiszához kapcsolódó egységes rendszert alkotnak. A tájegységek: a földművelés-állattenyésztés különböző fajtáira alkalmas sík- és dombvidékek, ércben-szénben gazdag erdős hegyvidékek – sokoldalú termőkapacitást, széles körű munkamegosztást és nagy belső cserelehetőségeket biztosítottak a lakosság számára. A jó földrajzi határok pedig a múltban egyet jelentettek a jó stratégiai határokkal.

Erre alapozódott a téveszme, amelyet egy Trianon utáni tankönyv így fogalmazott meg az akkori diák számára: „A Kárpátokon belüli medencerendszerben csak egy államnak van helye, annak az államnak, amelynek fenntartója a síkságon lakó nép. Ez pedig a magyar."

Ne kerteljünk: ez a téveszme – egykori realitás. Vegyük alapul – mondjuk – a XV. század politikai,

gazdasági, stratégiai viszonyait, úgy, hogy közben kikapcsolunk mindent, ami későbbi korok eszmevilágához tartozik: kulturális és politikai nacionalizmust, faji imperializmust és etnikai szeparatizmust, utólag támasztott elsőbbségi igényeket – s látni fogjuk, hogy az „egy állam" elve, de még a központi síkságon elhelyezkedő nép *viszonylagos* vezető szerepe is: abban az időben *szükségszerű* és *megtartó* realitás. Teljes mértékben érvényesülnek a természetes földrajzi és egyben politikai határokon belül az egység és kölcsönösség törvényei mind gazdasági, mind politikai-katonai szempontból. A peremvidékek népe védelmet csak a központ felől várhat, a környező világban nincs kifelé húzó erő, a határokon túlról csak rabló vagy hódító betörésekre számíthatnak, amelyek ellen közös érdek a közös védekezés.

Talán ma már nem kell mondani – sem a magunk józanítására, sem másokat megnyugtatandó –, hogy a „síkságon lakó nép" nem valamiféle faji felsőbbrendűségnek, hanem középponti helyzetének köszönhette viszonylagos vezető szerepét. Ez így alakult volna akkor is, ha ez a nép etnikumát tekintve nem magyar, hanem germán, szláv, latin vagy egyéb. Amiből megint az következik, hogy a – természetesen okadatolható – *történelmi* „véletlen" igazából nem lehetett sem későbbi hatalmi igények, sem antedatált vádak alapja.

A besenyő támadástól űzött magyarság, áttörve a hegyláncokon, az életformájának leginkább megfelelő központi síkságon települt – íme, a történelmi „véletlen" egyik oka! –, majd megerősödve, számában gyarapodva lassan terjeszkedett a peremvidék felé, a folyóvölgyekben a hegyvidékekre is beszivárogva. Bizonyára felszívták, asszimilálták az itt talált népcsoportokat, töredékeket. De a peremen élők már érintetlenül megmaradtak, s ide, a gyérebben lakott külső területekre települtek a behívott vagy önként érkező más népcsoportok is.

A „perem" – hacsak nem esik egy közeli külső centrum erős gazdasági-kulturális vonzáskörébe – többnyire szegényes, provinciális. Távol esik a kereskedelem, a művelődés központjaitól; s mivel a történelmi Magyarország peremvidékei ráadásul nagyrészt terméketlenebb, szűkösebb megélhetést nyújtó területek is voltak: ez itt fokozottabban érvényesült. De az itt élőknek volt egy nagy előnyük a központban megtelepült etnikummal szemben: zord, többnyire hegyes vidékeiken könnyebben kitérhettek a gazdagabb – és egyben védtelenebb – középpont felé igyekvő erők elől. A síkságon és völgyekben települt népesség időről időre nagy veszteségeket szenvedett, visszahúzódásra kényszerült, egykor virágzó településterületeket adott fel. Ebből viszont az ellenkező irányú mozgás következett: a peremvidékek egyenletesebben szaporodó etniku-

mai nyomultak a középpont irányába, körülfogva s nemegyszer lassan be is olvasztva a helyben maradt kisebb magyar szigeteket. Ahogy beolvadás lett a sorsa a magyar tömegek közé települő idegen „előőrsöknek" is.

Ami nem jelenthetett gondot a középkoron át – a magyar etnikum számszerű gyöngesége –, az a nacionalizmusok ébredése idején végzetesnek bizonyult a történelmi egység szempontjából. A nagyjából egy tömbben települt, bizonyos területeken abszolút többséget alkotó nemzetiségeket nem lehetett a 67 utáni sajátos „belső" imperializmus eszközeivel elmagyarosítani, s éppoly kevéssé meggátolni abban, hogy előbb autonómiára, majd elszakadásra törekedjenek. Változtak a gazdasági feltételek is, s a határokon túl új, független – s a határokon belüli rokonokra erős vonzást gyakorló – államok alakultak. Mindez együtt most már vitathatóvá tette a földrajzi-gazdasági egység elvét éppúgy, mint az erre alapozott történelmi-politikai igényeket.

Magyarország számára az első világháború olyan kaland volt, amelyen semmit sem nyerhetett, de mindent veszíthetett. Ezt még Tisza István is tudta, s tudhatták mind a „magyar imperializmus" nem egészen kótyagos képviselői; hisz győzelem esetén a netáni területnövekedés csak tovább csökkentette volna a magyarság számarányát – s vele politikai súlyát – a Monarchián belül, végképp a *Jövő század*

regénye lapjain ragasztva a Jókai álmodta álmot Habsburgi II. Árpádról, aki a budai várból igazgatja hatalmas dunai birodalmát... Hogy igazából mivel számolhattunk, az kiolvasható *Az Est* 1914. július 3-án – huszonöt nappal a hadüzenet előtt – kelt vezércikkéből: „Világháború, mindenek harca mindenki ellen, amikor az egész művelt Európa népe hadseregekké változik át, és évszázadok gyűjtötte megállapodások, állapotok, határok folyó káosszá válnak, hogy a háború után új helyzetekbe, formákba, határokba és viszonyokba álljanak össze. Mit várhatunk mi nemzetiségi dolgainkkal, politikánkkal és a trónunk körül történtek után a világ e megrázkódtatásszerű kicserélődésétől? Mit remélhetünk mi, ha a világot újra szabják, újra osztják be, akiknek tagjai csupa nemzetiség és belsőjе csupa láz?!"

Most idézem tovább a Trianon *utáni* tankönyv szövegét: „Ezt a földet a Jóisten valóban csak egy nép számára alkotta meg. Érdeke tehát a történelmi államhatárokon belül maradnia minden más népességnek, mert majdnem mindent megtalálnak idebent, amire egy népnek szüksége lehet."

Íme, a téveszmévé lett egykori realitás. A Pálffy emlegette „ködkép" a „keleti Svájcról", a „modernizált" Szent István-i gondolatról. S arról, amit Szabó Dezső így fogalmaz meg 1936-ban a maga kegyetlen szarkazmusával: „...hogy az erdélyi szász,

román, örmény, görög, zsidó, cigány, a felvidéki tót, rutén, zsidó, a délvidéki román, szerb, horvát, vend, sváb, zsidó, cigány: heti százhatvannyolc órában egyebet sem csinálnak, mint ezt sóhajtsák: – oh, ha én kisebbség lehetnék a TESZ, a MANSZ, a Honszeretet, a Turul és Karafiáth kultuszminiszter Magyarországán! És a történelem első kedvező jelére úgy fussanak vissza a nyakunkba, amint az éhtyúk fut a hízott légy után..." Végül felsóhajt: „Oh, mit be nem lehet adni annak a tétova magyar középosztálynak!..."

*

A magyar irredenta propaganda kedvenc számai voltak ezek: Németország a békekötésnél területének tizenhárom százalékát, lakosságának tíz százalékát vesztette el; Magyarország esetében a területveszteség hetvenkét százalék, a népességé hatvannégy.

Az adatok egyszerre igazak és megtévesztőek, hiszen az elvesztett területekben azok is benne vannak, amelyeken még szórványmagyarság sem található – a propaganda ide számolta az egyébként csak „társország" Horvátországot is! –, a hatvannégy százalék pedig többségében szláv, román, német. De van egy adat, amely mégiscsak arról árulkodik, hogy a Párizs környéki békék legkeményebben büntetett áldozata valóban Magyarország volt: míg

húsz birodalmi német közül egy került idegen impérium alá, addig húsz magyarból hét került kívül az új országhatárokon. Tehát az akkori összmagyarságnak több mint egyharmada; s ennek jelentékeny hányada nem sziget- vagy szórványtelepülés, hanem a magyar etnikai tömbbel szorosan összeforrott tömeg az új határok közvetlen közelében.

Wilson néprajzi határokat ígért, pontosabban: kinyilatkoztatta az önrendelkezés jogát: „A népeket és tartományokat nem lehet egyik államfelsőbbségből a másikba csatolni, mintha csupán tárgyakról vagy kövekről volna szó valamely játékban." Ezt az elvet még Németország esetében is alkalmazták valamelyest: a béke módot adott Felső-Szilézia és – egy későbbi időpontra, 1936-ra – a Saar-vidék népességének, hogy népszavazással döntsön a maga sorsáról, s a franciák sem ragaszkodtak Victor Hugo álmához – „Vissza kell adni Franciaországnak azt, amit az Isten is neki szánt: a Rajna bal partját és vele természetes határait!" –, hisz a Rajna-vidék megszállása csak ideiglenes volt. Magyarország esetében nem alkalmazták az etnográfiai elvet, eleve kizárták a népszavazás lehetőségét, s a békeszerzők igyekeztek a hadászatilag fontos vasútvonalakat, a gazdasági és kulturális központokat az új államoknak juttatni. A néprajzi elv legfeljebb úgy érvényesült, hogy inkább tíz magyar község kerüljön túl a határon, mintsem egy más etnikumú ideát maradjon. S

a Duna bal partján például hétezer négyzetkilométernyi területet vettek el kilencvenöt százalékos magyar lakossággal – négyszáztizenötezer emberrel – pusztán azért, hogy Csehszlovákia a Dunával jó „rajnai" határt kapjon.

A trianoni Magyarország fokozottan agrárjellegűvé vált. A lakosság harminc százaléka élt az iparból és közlekedésből, hatvanöt százalék a mezőgazdaságból. Az 1914 előtti szántóterületnek több mint fele veszett el, de az élelemtermő földek aránya mégis megnövekedett, hisz főként a belső síkdombos tájak maradtak a határokon belül. Csakhogy a megmaradt terület egyben a régi ország legsűrűbben lakott területe is volt, tehát a termőterületnek viszonylag nagyobb népességet kellett eltartania.

A tizenkét és fél millió holdnyi erdőségből egymillió-nyolcszázezer hold maradt meg, ennek is jó része véderdőség, kitermelésre alkalmatlan. Európa legfátlanabb országa lettünk, s ez nemcsak jó néhány iparágat – köztük a papírgyártást – tett tönkre, hanem az is következett belőle, hogy az alföldi kemencékben telenként ismét trágyával, szalmával tüzeltek: égették a föld termőerejét. A mezőgazdaságot a Trianon utáni első években szinte monokultúrás gazdálkodás jellemzi. A termésátlag az 1880-as évek szintjére zuhant vissza, a háború előtti negyvenegymillió mázsás búzatermés húszmillióra csökkent. Hiányzott a bánsági, kisalföldi gabona, a Budapes-

ten koncentrált, igen fejlett malomipar máról holnapra sorvadásnak indult: évente csak egyötödét őrölte a háború előtti mennyiségnek.

A régi Magyarország nagyipari termelésének közel felét szolgáltatta az élelmiszeripar. Ennek ötvennyolc százaléka megmaradt, a nyersanyaghiány sem volt annyira égető. Az igazi gondot itt is az akut szénhiány okozta. A széntartaléknak ugyan több mint kétharmada maradt az új határokon belül, de ez sem volt elegendő az ipar, közlekedés, fűtés szükségleteinek fedezésére; a Trianon utáni első évekre katasztrofális szénínség jellemző.

A gyáraknak egyötöde maradt meg Magyarországnak. De elveszett valamennyi só- és nemesércbánya, s a vas termelése évi tizenkétmillió métermázsáról kétmillióra csökkent. A koncentrált nagy ipartelepeket – Budapest, Diósgyőr – az új határok elvágták nyersanyagbázisaiktól, s részben piacaiktól is. A vas- és gépipar, amely a Felvidék bányáiból kapta nyersanyagát, rohamosan kezdett visszafejlődni. Ugyanerre a sorsra jutott a fát és kőolajat nélkülöző vegyipar is. 1921-ben kétszázhetven gyárral dolgozott kevesebb a megmaradt területen, mint a háború előtt. Megrövidültek a víziutak, elveszett a vasúti csomópontok egész sora, s tulajdonképpen igen nagy veszteség volt Fiume – az egyetlen szabad út a tengeri kereskedelemben – elrekesztése is. Vízienergiában gazdag országból egyszerre vízienergia-

szegény ország lettünk, s a lakosság hamarosan megismerkedett a „trianoni árvíz" fogalmával: a folyók egyes szakaszai más-más kézbe kerültek, megszűnt az összehangolt, egyérdekű védekezés, s ez állandó veszélyt jelentett a mélyebben fekvő területek számára.

S ott volt még a „trianoni félelem" a „rossz határoktól". Délen természetes határ a Dráva, északon a Duna, persze, de ott, a jobb part mentén húzódik az egyik legfontosabb vasútvonal, amely a túloldalról még tábori tüzérséggel is szétlőhető a városokkal együtt. És a Szobtól Baranyáig terjedő nagy félkörben sehol egyetlen természetes, védhető határszakasz, Szobról ágyúzni lehet Budapestet; Pécs, Szeged, Debrecen belül esik a jugoszláv, román messzehordó lövegek hatósugarán. S itt, a határokon belül egy harmincötezer főnyi zsoldos hadsereg, tüzérség és repülőgépek nélkül, körös-körül pedig a kisantant gyűrűje: nyolcszor akkora terület, hatszor akkora népesség, és Jugoszlávia száztizenötezer, Románia száznegyvenháromezer, Csehszlovákia százötvenezer katonát tart fegyverben, és háttérnek ott a cseh iparvidék, amely az egykori Monarchia fegyver- és lőszergyártásának legfőbb bázisa volt. Jól emlékszem a magam gyerekfélelmére, amikor anyám egy 1937-es kötelező légoltalmi előadás után a konyhában – maga is iszonyodva – beszámolt a hallottakról: a gyújtó-, robbanó- és gázbombák ha-

tásáról, s arról, hogy a csehszlovák repülőgépek mindezekkel a szerkezetekkel pár perc alatt Budapest fölött lehetnek.

Ez a tömegekbe leszivárgó – és leszivárogtatott – rettegés alkalmas volt a gyűlölet felszítására, az újrafelfegyverkezés elfogadtatására, s nem kellett fasisztának lenni ahhoz, hogy az átlagember boldog legyen, amikor Mussolini személyében egyszer csak „erős védelmezőre" akadtunk.

Pedig – ahogy Pálffy írja – az ország viszonylag hamar beleilleszkedhetett a trianoni „keretbe". Az ipar, mezőgazdaság átállítása jórészt csak idő kérdése volt, az elveszett vasúti csomópontok helyett újakat lehetett építeni, Sátoraljaújhely is kaphatott volna másik villanytelepet a határ túloldalára rekesztett régi helyett. A harag és fájdalom lassan csitulhatott volna, helyt adva egy igényekben és lemondásban egyaránt reális közgondolkodásnak. Okok és okozatok szövevényét kell bogoznunk, hatások, ellen- és visszahatások tömkelegében kell eligazodnunk, ha érteni akarjuk, hogy ez miért nem következett el.

*

A „nagynemzeti" tudat hirtelen „kisnemzetivé" zsugorodásából is következett, hogy nem az tűnt az alapkérdésnek: el tud-e tartani nyolc és fél millió embert a 93 000 négyzetkilométernyire zsugorodott államterület? hanem az: képes-e a kivérzett, erejét és

önbizalmát vesztett nemzet *önmagát megtartani* az eltartására kétségkívül alkalmas földön? Az érzést talán Kosztolányi „sikolya" fejezi ki legjobban „Európa költőihez":

> *Oly mélyre estünk, hogy hullhatunk már,*
> *nincs is magas és nincs számunkra mély.*
> *Anyánk nyelvén sikoltunk a világhoz,*
> *mi lesz szívünkkel és mi lesz szavunkkal,*
> *ha jő az éj?*

Mi, a későbbi nemzedékek már nagyjából megtanultunk „együtt élni" a kisnemzet-tudattal és járulékos komplexumaival; nem úgy persze, mint – mondjuk – a hollandok vagy dánok. A traumatikus örökséget jelzi közgondolkodásunk hánykolódása önvád és önmagasztalás végletei között. Az 1918 előtti nemzedékeket andalíthatták illúziók, gyötörhették gonosz sejtelmek – de elképzelni sem tudták a Trianon után rájuk szakadó kisnemzet-komplexumot. Minden belefért az akkori tudatokba: nagyszerű vagy akár gyalázatos nemzethalál, eljövendő „magyar–osztrák" impérium, egy „harmincmilliós" független magyar birodalom, s ennek ellentéteképpen a „keleti Svájc": szépséges álomország, amelyben természetesen a nagylelkű magyar az üdvösztő, s ebből következően az „első az egyenlők között". Egy dologban hasonlatos volt a „a csóvás

geszti bolond" Tisza István és „forradalmak nászi ágyát" s „gyászoló kriptákat" együtt vizionáló Ady Endre, Rákosi Jenő és Jászi Oszkár, Andrássy Gyula és Károlyi Mihály: hogy bukást vagy felemelkedést csak „szélesebb keretben" – és persze: végletesen – tudtak elképzelni.

A „széles keretet" szokta meg tulajdonképp mindenki. Másképpen persze a helyőrségről helyőrségre vándorló katonatiszt, aki a „nemzetek fölötti" hadsereget tekintette igazi hazájának, és másképpen a pesti kereskedő, aki fióküzletet nyitott Zágrábban, Abbáziában nyaralt, és Karlsbadban kúrálta a gyomorbaját; másként a bohém újságíró, aki átlumpolt éjszaka után, szabadjeggyel a zsebében felszállt a fiumei gyorsra, az úton kialudta magát, s az Adriát meg se nézve, a következő vonattal megtért a pesti redakcióba; megint másként az alföldi paraszt, aki Laibachban vagy épp Bécsben szolgálta a katonaidejét, s megint csak másként a „valcoló" iparoslegény, akit egyleti segély és szaktársi segítség várt Tiroltól Bukovináig a széles Monarchiában. Később nemcsak szláv, magyar vagy román nemzetiségű, volt császári-királyi tisztek érezhették furcsán magukat, amikor más-más hadseregekből, új egyenruhákban néztek egymásra a határok két oldaláról; a soknyelvű birodalom célokban egységes munkásmozgalmát is megosztották 1918 után a partikuláris érdekek és „reálpolitikai" számítások, s ennek

nagyon is megvolt a maga tragikuma. Emlékezzünk csak Karikás Frigyes 1919-es novellájában a kőműves vöröskatonákra, akik nem akarnak lőni a szemközti csehekre, mert tudják, hogy azok odaát „szocialista elvtársak"... A „másik oldalt" saját nagybátyámtól tudom: amikor Martonvásáránál elfogják a legionáriusok, és cseh – azaz francia – puskazávárt találnak a kenyérzsákjában, csaknem agyonlövik: „szervezett munkás" létére elvtársaira lőtt!

Látnunk kell a Trianon kavarta érzelmi, eszmei zűrzavart, különben semmit sem értünk meg abból, ami utána következett.

A trianoni határok ezer éven át összetartozó területeket szabdaltak részekre, s az összetartozás érzése szervesen beépült a lelkekbe. Ezt nem lehetett egyszerűen „kioperálni". Képtelenségnek tűnt, hogy a Mátyást szülő Kolozsvár, Kassa a Fejedelem sírjával, Ady és Szent László Váradja, Enyed és kollégiuma, a Székelyföld, Arany Nagyszalontája, Kosztolányi Szabadkája, Arad, a vértanúk városa, s a mondák és legendák színhelyei: a tordai hasadék, a Szent Anna-tó – ez egyszerre mind nem Magyarország. De minden fájt, a nem magyarok lakta tájak is: a szász Brassó és Nagyszeben, Verecke „híres útja", Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely, a Vaskapu Széchenyi emléktáblájával; a várak: Vajdahunyad, Árva, Trencsén; a csataterek: Segesvár, Branyiszkó, Bem hídja Piskinél, de még a mező is Világ-

gosvár alatt... Fájdalom volt az is, ha könyvekbe lapoztál: hisz Cserhalom, a huszti „bús düledék", Krúdy szepességi álomvilága már mind nem a mienk, más ország polgárai a „jó palócok" és a „tót atyafiak", s Ady „pompás magyarjai" a Kalota partján; de még a retyezáti Mackó Mukinak is útlevél kéne, ha ismét Pestre kívánkoznék... A fájdalom érthető volt, emberi és nehezen elviselhető. Aki nem érti, az nem értheti Ady utolsó, Erdélyért rebbenő sóhajtását, nem értheti a „szelíd kísértet" Juhász Gyulát – „...van-e még magyar dal Váradon?" –, nem értheti Szép Ernő fohászát: „Könyörögjetek értünk, csillagok!", s Tóth Árpád keserves magyar földvízióját sem: „Már neki mindegy, várja sorsát Fénylőn, komoran, mozdulatlan..." A zavart, fájdalmat, elveszettségérzést megint csak Kosztolányi 1920-ból való sorai érzékeltethetik:

Jaj, hol az arcom?
Jaj, hol a múltam?
Jaj, hol az ágyam?
Jaj, hol a sírom?

A városokban tömegek éltek – értelmiségi, kispolgári és munkáscsaládok –, akiket rokoni szálak fűztek a határokon túl került területekhez. És folyvást jöttek, zúdultak az új áttelepülők: nemcsak az egy-

kori „magyarosítók", a nemzetiségi falvak hajdani kiskirályai, de azok is, akik megriadtak a kisebbségi sorstól, hittek a hamaros visszatérésben vagy az ideáti hűségjutalomban: tisztviselők, tanítók és tanárok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, iparosok és kereskedők, áldozatai nemcsak Trianonnak, de a magyar kormányok felelőtlen ígérgetéseinek is. A határállomáson leugrálnak a vagonokból, csoportba verődve éneklik a Himnuszt, könnyezve simogatják a csendőruniformist. Aztán gördül velük tovább a szerelvény, hogy végül megállapodjék valamelyik pályaudvar vakvágányán. A sínpárokon utcasorok alakulnak a korhadozó falú kocsikból, füstölögnek az „utcán" felállított kis csikótűzhelyek, az asszonyok lavórban mossák a szennyest; a férfiak a várost járják, munka és lakás után kajtatnak, esténként összeverődnek, mindig van, aki hegedül vagy harmonikázik, a többi énekel: Messze, messze Csíkországban... vagy: Köd lepte be a nagy Szamost... Aztán a nyárra ősz jön, az őszre tél, a gyerekek innen járnak iskolába, már halottaik is vannak, a zugügyvédek kicsalják az utolsó kis pénzüket is, állást ígérnek kaució ellenében, lakást lelépési díjért. Lopják a szenet a nyitott teherkocsiról, már félve húzódnak a vagon belsejébe, ha meglátják a rendőruniformist, az asszonyok esténként sírva átkozzák a napot, amikor elindultak otthonról. Pedig még mindig jönnek, a vagonváros népe lassan cseré-

lődik: a szerencsések vagy ügyesebbek a város belsejébe költöznek, igazi lakásokba, mások a háborúból maradt katonai barakkokba, összetákolt szükségvityillókba az Auguszta- vagy Mária Valéria-telepen, „bennszülött" proletárok közé... Nem varázsszó már a „menekült vagyok", az itteniek mind mogorvábban figyelik a szűnni nem akaró özönlést, már féltik tőlük a kevéske kenyeret: maradtak volna otthon, ki hívta őket...

Az egyharmadnál kisebbre zsugorodott államterületen zsúfolódott össze a régi Magyarország középosztályának többsége: a tulajdonképpeni értelmiség 47,8 százaléka, a gazdasági hivatalnokok 51,7 százaléka, a közlekedési és kereskedelmi alkalmazottak 60 százaléka. Az ipari tisztviselők aránya volt a legmagasabb: 66,2 százalék. De itt nyüzsögtek az egykori állami bürokrácia fölöslegessé vált emberei, s a hivatásos tisztek és altisztek, akik szakmájukon kívül semmihez sem értettek. Itt voltak a hadiárvák és -özvegyek, a háború rokkantjai, és még mindig jöttek a volt foglyok a szibériai lágerekből, riadtan keresgélve helyüket a megváltozott világban. S itt voltak a börtönökből és internáló táborokból lassanként szabaduló „felforgató elemek": a két forradalom megbélyegezettjei; itt voltak a pangó iparágak, a leállított gyárak utcára dobottjai s a falusi szegénység, amely hiába kínálgatta magát vidéki emberpiacokon, a budapesti „köpködőn".

*

És ott volt az ifjúság, Trianon három nemzedéke: Az „öregek", az egyetemekről bevonultak és hadiérettségizettek, az igazi „lost generation"; van, aki csillagos tányérsapkát viselt, van, aki Bocskaiföveget darutollal. De legtöbbjük csak téblábol, mióta megjött Ukrajnából, az Isonzo vidékéről, vagy később, északról, délről, keletről szökve az új határokon át, otthon csomagolt elemózsiával, kilátástalanságból a reménytelenségbe. Ők hordják még mindig a nyűtt csukaszürke zubbonyt civil gombokkal, meg az „erarisch" bakancsot. Ímmel-ámmal, meggyőződés nélkül elüldögélnek az egyetemi előadótermekben, állásra vadásznak, ügynökölnek, borítékot címeznek, zsákolnak és mosogatnak, de boldogan vállalnak kutyasétáltatást is. Pezsgős vacsorára vágynak, meg nagypörköltre galuskával, szakszofonbúgásra és görlcsapat combjainak villanására, meg csöndes összebújásra valami lánnyal egy ligeti padon, meg déltengeri utazásra luxusjachton, meg jól fűtött, féregmentes hónapos szobára. És főzeléket esznek kifőzésben, feltét nélkül, fonnyadt kurvákkal alkudoznak a Conti utca táján, kocsisbort isznak kiskocsmában, és részegen, csukladozva éneklik nemzedékük érzelmes himnuszát, Murgács Kálmán nótáját a „kis zászlósról":

Bajusza még nem volt, de volt érme három:
Kettőt télen kapott, egyet meg a nyáron
Az orosz határon...
Keresztje kettő volt: vas – a császár adta;
A másikat az ács nyírfából faragta...
Ott nyugszik alatta...

Aztán sírnak a bortócsás asztalra borulva, mert eszükbe jut az olasz lány, akit megerőszakoltak, meg a bersaglieri, akinek hasába vágták a szuronyt, meg a barátjuk, ahogy a kifordult beleit nézte összegörnyedve a szürke dolomitsziklán.

Ők „a fiatalember", aki „az elmúlt éjszaka katonai Frommer pisztollyal főbe lőtte magát a Városligetben"; ők „a megszökött segédfogalmazó", akit „Monte-Carlóban letartóztatott a rendőrség, miután az elsikkasztott pénzt az utolsó fillérig eljátszotta a Kaszinóban". De ők „a fanatikus fiatalemberek", akik „fegyvert gyűjtöttek, mert kalandos betörést terveztek a csehek megszállta Felvidékre", ők a „kommunista összeesküvők", akiket őrizetbe vett a rendőrség"; ők azok, akik bombát dobtak a francia követségre, de ők kémkedtek „egy szomszédos állam megbízásából" is; s ők az ékszertolvaj parkett-táncos az éjszakai bárban, ők a fiatal szélhámos, aki „nem létező templomépítés céljára gyűjtött a hiszékeny emberektől", s közülük való az is, aki „fényes délben követ vágott a Váci utcai ékszerüzlet kirakatába".

Ők azok, akik nem tudják, mit kezdjenek magukkal s a világgal, amelynek nincs szüksége rájuk.

S a második „nemzedék", alig két-három év távolságnyira tőlük: akik nem jutottak el a hadiérettségiig, a frontokig, a tizenöt, tizenhat, tizenhét évesek, akikről ezt írja az *Új Nemzedék* 1919 októberében: „Vöröskatonák, politikai megbízottak, direktóriumi tagok, sőt Lenin-fiúk is kerültek ki közülük. Az agitátorok túlnyomó része iskolás fiú volt." Így van persze, és mégsem így: a júniusi ellenforradalom idején a Ludovika-épület ablakaiból tizenhat–tizenhét éves növendékek lőnek a tizenhat–tizenhét éves vörösőrökre.

Előttem egy könyvecske, a 20-as években adták ki, valószínűleg a szerző költségén: a nagyváradi honvéd hadapródiskola növendékeiről szól, ügyetlen, de nem érdektelen olvasmány, a szerző maga is részese a leírt eseményeknek. Az őszirózsás forradalom idején a gyerekek karhatalmi szolgálatot teljesítenek, próbálják lefegyverezni a hazaözönlő frontkatonákat... 1919 márciusában agitátorok hozzák a hírt, hogy „szövetségre léptünk a sok száz millió lakosú Oroszországgal." A fiúk – „itt a második negyvennyolc!" – valamennyien belépnek a Vörös Hadseregbe, csukaszürkére és tányérsapkára cserélik fel a kék kadétuniformist, s indul velük a szerelvény Belényes felé, a mozgásban levő román hadsereg ellen. Tisztjeik már az úton elmagyarázzák ne-

kik, „mi is valójában a vörösuralom", s a piros szalag helyébe másikat adnak, rajta a jelszó: Erdélyért! Vaskóhnál kivagoníroznak, gyalogmenetben indulnak a havasok közé. A „tűzkeresztség" vaklárma: egymásra lövöldöznek az éjszakában. Aztán kézigránátok robbannak a szerpentinen, lövések dörrennek a sűrűből. Az egyik járőr feltartóztat három román parasztlegényt, pisztolyt, gránátot találnak náluk. Davola zászlós, az elővéd parancsnoka a statárium értelmében halálra ítéli őket. Innen érdemes szó szerint idézni:

„Davola... nem akarta kínozni a szerencsétleneket, ne szenvedjenek legalább; amit elkövettek: csak a mi szemünkben halálos bűn, az övékében: dicsőség. Ezért aztán az egyikre beszélgetés közben, mintha vallatná, rásütötte pisztolyát, ami csodálatosképpen csütörtököt mondott. Az oláh legény, aki együgyű mesével kezdte kimagyarázni, hogy a kézigránátot csak úgy az úton találta, biztos mi vesztettük el, mosolygott, és azt mondta: – Milyen tréfás a domnule... Eldörrent a második lövés is, a legény holtan bukott a földre. A második éppily csendesen ment át a másvilágra... Csak a harmadikkal, csak vele volt baj. Sírni, jajgatni kezdett, hogy mindnyájunk szíve megesett rajta... Davola is elvesztette lélekjelenlétét... de a lövés mégiscsak eldörrent... Sokáig zúgott még a fejem, mintha élő sürgönypózna volna. Hiába magyarázta Davola, és

hiába tanultuk a Hadapródiskolában, hogy polgáremberek részéről történt orvtámadásnak azonnal való halál a vége... hiába, hiába volt minden, én a Halált láttam, ott állt mellettem, talán meg is érintett, találkoztam vele..."

Aztán átesnek az igazi tűzkeresztségen, s amikor a románok áttörik a frontot, a menekülő gyerekkatonák a vaskóhi állomáson vagonírozna éjszaka, tüzérségi tűzben. A székely hadosztály „két rozoga ágyúja" fedezi őket egy Lefkovics nevű főhadnagy vezénylete alatt. Itt elérzékenyül az emlékező: „Néhány emberével magára maradt a vaskóhi éjszakában, s a mi gyerekéletünkért kockára tette derékönmagát. Pedig nem is volt székely... ősei bizonyosan nem Vereckén át jöttek az országba. De az is lehet, hogy éppen ott jöttek – századokkal később. Lefkovics azonban hős volt... Mellét a világháború vaskoronarendje és két sorban el sem férő egyéb kitüntetése ékesítette."

Az emlékező bizonyosan tudta, hogy a Vitézi Rendből „a legbátrabb és legjobban dekorált zsidó is ki van zárva". A „bátynemzedékhez" tartozó Lefkovics pedig különösképpen. Nevét a Hadügyi Népbiztosság iratanyagából ismerem: nem volt ott a székely hadosztály fegyverletételénél, tovább harcolt a megmaradt dandár kötelékében. Kassánál ütegével együtt kitüntette magát, s részt vett a Vörös Hadsereg utolsó, tiszai támadásában is; ő fe-

dezte a visszavonulást Rakamaznál. További sorsáról nem tudok. Ukrajna, sárga karszalaggal? Mauthausen? Talán.

S az sem lehetetlen, hogy épp azok közül küldte valaki a halálba, akiket Vaskóhnál fedezett a két rozzant ágyújával. Ez is hozzátartozik Trianon történetéhez.

Hisz a kamasznemzedék „forradalmas láza" átvezetett a rezsim manipulálta „dacos irredentizmusba", úgy, hogy – torz változataiban – még a „második negyvennyolc" illúziója is megmaradhatott. S nemegyszer úgy, hogy a „tanítómesterek" gyilkosok voltak. Nem reszkető kezű amatőrök, mint Davola zászlós – akinek a hadijog szerint mentsége is akad –, hanem igazi, hidegvérű profik.

Amikor a Bethlen-kormány 1921. augusztus végén elrendeli az Ausztriának ítélt terület kiürítését, „szabadcsapatok" nyomulnak a területre, és visszaverik a bevonuló osztrák csendőrosztagokat – így kezdődik Trianon történetének legellentmondásosabb és legzavarbaejtőbb eseménye, a másfél hónapig tartó „nyugat-magyarországi felkelés". Ellentmondásos csakugyan. De talán nem annyira zavarba ejtő, mint amennyire példaszerű. Benne van minden: nagyhatalmi érdekpolitika, bethleni machiavellizmus, naiv hazafiság és kalandorcinizmus, gyerekes önfeláldozás és számító hatalomféltés. Mindez együtt, szinte elválaszthatatlanul. S a legnagyobb

ellentmondás: hogy a visszataszító manipulációk végeredménye az egyetlen trianoni népszavazás 1921 karácsonyán, amikor Sopron és nyolc környező község antantellenőrzés mellett 65 százalékos arányban 35 százalék ellen úgy dönt, hogy magyar marad.

A „felkelést" a kormány szervezte, támogatta; vezérkarában ott volt Héjjas Iván, Endre László, Friedrich István s később a fővezér: Prónay Pál. A legénység: Francia Kiss Mihály orgoványi gyilkosai, britanniások, a minap feloszlatott különítmények állománya – alkalmas társaság egy kalandorakcióra. Ráadásul most módjuk van arra, hogy honmentő babérokkal fedjék el a közelmúlt gaztetteit. A dolog azért nem ilyen egyszerű: a vezérek és csoportjaik – legitimisták és szabad királyválasztók – egymással is rivalizálnak, s nyilvánvaló, hogy mindkét fél a maga politikai céljai érdekében gyűjti a hazafias érdemet. Ez pedig okoz némi fejfájást a budapesti kormánynak.

Ausztriában erősödik az Anschluss-mozgalom, s ez nemcsak Prágát nyugtalanítja, hanem a nagyhatalmakat is. Bécsben szociáldemokraták kormányoznak, Bethlen felidézi hát a „német mumus" mellett a „bolsevista rémet" is. A budapesti sajtó ilyen címek alatt számol be az osztrák bevonulási kísérletről: „Vörös zászlós, fegyveres tömeg követte a határon bevonuló osztrák csendőröket!" – „Kommunista indulóval masírozott a bécsi csőcselék!"

A számítás mindkét irányban beválik: az antant habozik, keresi a kompromisszum lehetőségét; az ország népe, amelynek nem lehet közömbös Sopron sorsa, szurkolni *kényszerül* a bandavezéreknek. A bandák pedig már nem is egészen bandák, „helyi elemek" is csatlakoznak, valódi önkéntesek érkeznek csapatostól: soproni, pesti, győri, sárvári, kecskeméti diákok – az apraját nem győzik leszedni a csendőrök a nyugatnak tartó vonatokról – harcolnak egy sorban a gyilkosokkal, s énekelik lelkesen a „kuruc nótát": „Lajta partján sír a német..." Íme, egy – tulajdonképpen borzongató – dokumentum a kor propagandaköltészetéből, öreg ember írta, Kozma Ferenc kvietált huszártiszt, ki Bárd Miklós néven faragta rímeit akkortájt:

Sopron üzent... vérharmatos a regg.
Tegnap elesett két gyerek.
Hallom s elébe ujjongom a gyásznak:
Hurrá! ti búban elcsigáztak,
Hit nélkül aggó emberek,
Igen, a lángok gyúlnak, húnynak,
De nincs halál, míg halni tudnak,
Hurrá! a magyar gyer kek!

Ki gondolt volna akkor, e versezet olvastán – s a soproni népszavazás hírére! – Francia Kiss Mihályra?

A „halni tudó magyar gyerekek" ott vannak épp ez idő tájt Budaörs alatt, a Törökugratónál is. Ott az egyik oldalon: a Gömbös Gyula kivezényelte, sebtében felfegyverzett egyetemi ifjúság, szemben IV. Károly „csőcselék labanchadával"; ők fogják fel a karlisták első támadását, s 1848 honvédei példáján és Petőfi versén lelkesülnek: „Nincsen többé szeretett király!" Harcolnak is, ahogy tudnak, s – egy királypárti tiszt emlékezése szerint – „hullnak, mint a tekebábok"; az elfogottakat pedig rúgják-pofozzák Ostenburg csendőrei, ahol érik...

De ott vannak a másik oldalon is: „fehér kokárdás" romantikától részegen – Moriamur pro rege nostro! –, a „renegát, esküjét szegő bitorló" ellen, a „koronás király" oldalán, aki nem ismerte el a „trianoni papírrongyot", s egyedül lesz képes visszaállítani Szent István birodalmát... S hullanak ők is, értelmetlenül, mint a későbbi örökbefogadó Pálffy Zsigmond postatiszt egyetlen fia, az akkor tizenkét éves Oesterreicher György unokabátyja.

A kamasznemzedék aztán belenő a konszolidációba. „Nevelőik" egyszerre építenek legtisztább érzelmeikre és legrosszabb indulataikra. Mesterien keverik az igazságot a hazugsággal; nemzeti összefogást hirdetnek Trianon ellen, fajszeretetet-fajvédelmet – ami itt egy a fajgyűlölettel – a társadalmi bajok, egzisztenciális félelmek ellen; az egyetemeken bohócot csinálnak belőlük – és nem is rokonszenves bohócot.

A Turul Szövetség vezéri székéből a Magiszter parancsol; de van nádor is aranybuzogánnyal, fölovászmester aranynyíllal. És vannak törzsfőnökök, udvarnagyok, van íródeák, regös, pohárnok; meg patrónusok arany- és ezüstzsinórral, mellszalaggal, babérkoszorúval; vannak darufőnökök és egyszerű „daruk", sapkájukon a „bajtársi egyesület" színeivel. A bölcsész egyesület Árpád nevét viseli, a medikusoké Csaba királyfiét, a közgazdászok Széchenyit választották névadóul, a jogászok természetesen Werbőczit, a mérnökök pedig egyenesen Hungária istenasszonyt... És honmentő meggyőződésből verik a zsidó kollégákat, és verik a hazafiatlan keresztényeket; és verik egymást is: a szabad királyválasztók a legitimistákat, a protestánsok a katolikusokat és fordítva; és menetelnek, és koszorúznak, és esküsznek; macskazenét adnak a liberális professzoroknak, és tüntetnek az antant ellen, a csehek ellen, a szocdemek ellen; még Klebelsberg kultuszminiszter óvatos reformjai és „történelmi fajvédelme" ellen is tüntetnek az egyetemi autonómia és a „biológiai fajvédelem" nevében. És „besegítenek" a szélsőjobb képviselőinek a választásokon a kormány jelöltjei ellen, vagy a kormánypárti képviselőknek a „szocik" és „zsidóbérencek" ellen, fokossal, bokszerrel, cementtel kiöntött gumicsődarabbal...

A harmadik trianoni „nemzedék" már készen kapott mindent: az egész „konszolidált" rendszert, a

megszilárduló „trianoni keretet". Ez Pálffy György korosztálya: amely csokros matrózblúzban „csinálta végig" a háborút, a forradalmakat, az ellenforradalmat. Róluk mondta Teleki Pál a 20-as évek kezdetén: „A magyar jövő rövidnadrágban szaladgál."

Mindent láttak, persze. De a játékaik még védelmezték őket. Könnyebben is zökkentek át az új világba, mint az idősebbek.

Könnyebben?

Itt van előttem egy „Értesítő Könyvecske", az óbudai Kórház utcai községi elemi iskola igazgatósága állította ki. Benne Oesterreicher György IV. osztályos tanuló végbizonyítványa 1919 tavaszáról. Téglalap alakú bélyegzővel bepecsételt szöveg: „A Közoktatásügyi Népbiztosság 28. K. N. számú rendelete alapján a TANTESTÜLET határozata: – utána a kézzel írt minősítés: „Megfelelt." Ugyancsak kézzel beírva a mulasztott órák száma: nyolc. Azaz: *két nap.* S itt a „III. kerületi m. kir. állami főgimnázium" nyomtatott okmánya, körpecsétjén az angyalok tartotta „nagycímer": Oesterreicher György I. gimnáziumi tanuló bizonyítványa az 1919/1920-as tanév végén. Az osztályzatok alatt a mulasztott órák száma: 300. Vagyis: *60 tanítási nap.* Benne van minden: megszállás, gyógyszer- és szénhiány... S itt egy mondat a gimnázium utolsó háborús Értesítőjéből: „Az elvadulás, veszekedés, késelés, enge-

detlenség, hanyagság, csempészet, orgazdaság és lopás tünetei szaporodnak."

Megtanulják az új köszönést: „Szebb jövőt!", s reggel, tanításkezdet előtt kórusban mondják Papp-Váry Elemérné „Magyar fohászát": „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni Örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában..." Tovább tanulják a 63 vármegyét, s a falon most is ott lóg Nagy-Magyarország képe; a változás csak annyi, hogy belsejében ott kacskaringózik a trianoni határt jelző vastag vörös vonal. De a mappa fölött felirat hirdeti: „Nem! Nem! Soha!"

Ők már kész magyarázatot kapnak mindenre: háborús vereségre, forradalmakra, ellenforradalmakra – és persze Trianonra is. Kezdődő kamaszkoruk pedig inkább apáikéra hasonlít, mint bátyáik zaklatott serdülésére: időben kapják Coopert, May Károlyt, a bordó Verne-sorozat köteteit, *Hős fiúk*-at és *Korhadt fakeresztek*-et, de még a Jókaitól–Maytól egyaránt lopkodó Donászy Ferenc regényeit is. S éppúgy rakosgatják egymásra a katolikus diáklap, a *Zászlónk* számait, benne a feltámadt Upman kapitánnyal és az örök életű Márton Lajos „liliomtiszta" rajzaival, mint elődeik a századfordulón. Vívóleckére, zongoraórára járnak, toporognak a gyermek-tánciskola parkettjén a bal karjukra kötött zsebkendővel, ami azt jelzi, hogy ők most „lányok", s alig várják, hogy a tánctanár kiáltására

– „Nemet cserélni!" – átadhassák a kendőt a partnerüknek. Lopva keresgélik az apa könyvtárában a „disznó képekkel" teli képzőművészeti albumokat, lassan kinőnek a kuglófos-tejszínhabos gyerekzsúrokból, már nem hiszik, hogy csóktól is születhet gyerek, zálogosdit játszanak, lelkigyakorlatra járnak, és első pénteki gyónásokra, s a vasárnapi diákmisén borzadó lélekkel kapják el tekintetüket a női szentek szobrairól, hessegetve a csak azért is visszatérő parázna gondolatokat... De este, az ágyban, lopva előveszik valamely hollywoodi filmsztár újságból kitépett, fürdőnadrágos képét, aztán rémülten olvassák Tóth Tihamér püspök *Tiszta férfiúság*ában, amit anyjuk csempészett az éjjeliszekrényükre, hogy az „önfertőzéstől" nem elég, hogy elkárhoznak, de még hátgerincsorvadást is kap a „romlott ifjú"...

Később már nem kell a „majomsziget" biztonsága, ha kimennek a csirkekorzóra; leszoktak a zsebben maszatolásról, lassan eltűnnek a pattanásaik, s már tudják, kit tegezhetnek vissza, kinek ajánlhatják fel ők a „per tu" megszólítást, milyen kortól kötelező a „te" mellé a „bátyám", kivel illő barátkozni iskolán belül és kívül.

Ezalatt körülöttük is elrendeződtek a dolgok. Az ő jövőjük már kevésbé bizonytalan, mint a bátyáiké. Elapadt a menekültek áradata, az öregek öregszenek és halnak, „alulról" is kevesen jönnek: a

paraszt és a „félproli" iparos nemigen tud most urat csinálni a fiából. Több a hely, több a lehetőség... Belenőnek az egyetemi polgárságba, megöröklik elődeiktől a bajtársi sapkát, a bokszert, a gumicsövet. Tüntetnek, fölesküsznek, ünnepelnek – és ütnek...

Volt, aki meggyőződésből ütött, volt, aki passzióból vagy egyszerű számításból. Persze nem mindenki ütött. Voltak, akiket ütöttek, és voltak, akik visszaütöttek. És voltak, akik elfordultak, és voltak, akik elmentek, mert nem akartak ütni, sem megveretni. És voltak, akik egyszerűen csak rosszul érezték magukat.

Pálffy György főhadnagy ezt írja 1937. január 14-én, Torinóból:

„...a Mészáros Zoli halála és egész élete úgy ahogy van: regény, méghozzá korregény. Sohasem fogom elfelejteni, akkor már elég régen nem láttam, és az közvetlenül a kommunista hecc után volt, amikor már szabad volt, hogy egyszer, ott a Határutcai megállónál, a Pamutipar baromi falai alatt, ott láttam a Zolit; először meg sem ismertem, sovány volt nagyon és fakó... Egy hasonló, szegény kis ázott veréb formájú nővel álltak szorosan karonfogva, egymáshoz dőlve egybekulcsolt kezekkel, egyetlen szürke tömeg voltak, csak a karikás szemük világított ki. Ez a kép sokáig megmaradt bennem; valahányszor eszembe jutott, kényelmetlenül rossz érzésem volt, próbáltam keresni a nyitját, hiszen szemé-

lyesen elég jóban voltunk, sőt még míg önkéntes voltam, leveleztünk is egy ideig, később aztán nemigen láttam. Aztán rájöttem az érzésemre, felelősségérzés volt, valahogy én is felelősnek éreztem magam azért, hogy míg eszem, iszom, jövök, megyek, élek, közben hagyom, hogy ilyenek történjenek egy emberrel, aki ugyanannyi helyért és ugyanannyi joggal indult neki a világnak. Tudod, a felelősségérzet legszégyenletesebb formája a tudat, hogy a passzivitás, a nem-tevés az okozója valaminek. Persze nem személyesen, hanem kollektív értelemben. Ma már elhalványult ez az érzés, de a kép, ahogy akkor láttam, nem..."

A levél címzettje nem ismerte Mészáros Zoltánt, elfelejtette azt is, mire utal a levélrészlet. Csak annyit tud: „a Zoli" Pálffy osztálytársa volt az óbudai gimnáziumban. Tébécés volt, börtönben halt meg – csak ennyire emlékszik ma már halványan az egykori iskolatárs is. Marad tehát a kép: a „baromi" fal, a megállóban összekapaszkodó emberpár, szürke tömeg szürke háttér előtt. Meg a fiatal tiszt – vagy még csak ludovikás? –, aki látja őket, és gyorsan elfordítja a fejét. Így volt-e, nem tudhatom, de ezt érzem a sorok mögött.

Csak egy kép, magyarázat nincs hozzá. De az évek múltán Torinóban is feltörő „kényelmetlen rossz érzés", a „szégyenletes, passzív felelősségtu-

dat" árulkodik: Pálffy főhadnagy számára a „nemtevés" lassan kibírhatatlanná válik.

Az országot elárasztja a trianoni giccs. Szólnak a dalok a Krasznahorka ormán elnémult tárogatóról, az árva magyar kalászról és a búzaszemeken csillogó könnyről, a négy folyó zúgásáról, szárnyaló turulmadárról. És születnek a „művek" a családi képeslapok, gyermekújságok, parasztkalendáriumok számára: a kis harangról, amelynek „megreped a szíve" az első kondulásnál, amikor elhurcolják „idegen falu idegen templomába"; a „cselák zsandárról", aki haldokló öregember hűlő kezéből tépi ki utolsó kincsét, a magyar színekkel futtatott vásári pohárkát; meg az ódon udvarházban kísértő éjféli nagyasszonyról, aki őrületbe kergeti a betolakodó új gazdát. Sírok nyílnak, ércszobrok lépte dübög, Csaba királyfi száguld szellemhadával, árad a könny, a vér, reped az ég kárpitja, és jajgat, nyög, süvít a szél bérceken, rónaságon és az ősi vár fokán...

A határokon túlról pedig jönnek a hírek: igazságokkal hizlalják a gicsőrfantáziát. Hogy magyar kisiskolások tanulják őseikről: vad csordaként jöttek a mongol pusztáról; hogy büntetés jár annak, aki világháborús bakanótákat énekel a kocsmában, s a piaci kofa bírságot fizet, ha egymás mellé teszi a zöldjével szedett piros és fehér retekcsomót; hogy lemeszelik, átfestik a magyar szentek képeit a temp-

lomokban... Dőlnek a szobrok: Kossuth Nagyszalontán, László király Váradon, Petőfi Segesvárt, Bem Marosvásárhelyen; oda az aradi mártíremlékmű, Dévénynél az Árpád-emlék, Enyeden a diák-, Mádéfalván a székely-emlékmű.

A szerződéseket törvénybe iktatták, a bennük foglaltakat pedig csak részben vagy sehogy sem teljesítették. Annál is inkább, mert a népszövetségi ellenőrzés elmaradt. Emlékezzünk csak Briand szavaira: „A francia kormány a kisebbségi szerződésekben nem fog eszközt keresni arra, hogy román, cseh és jugoszláv barátainak szuverenitását megsértse."

Egyébként jól tudjuk: a kisebbségek sorsa nem a kerettörvényeken múlik, hanem a részletkérdésekkel foglalkozó rendeleteken. A kisebbségi szerződés egyik szakasza így szól: „Olyan városokban és kerületekben, amelyekben a nemzeti kisebbségek jelentékeny arányban laknak, a kormány könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy gyermekeiket saját anyanyelvükön taníthassák." A „jelentékeny arány" csökkentésének igen jó módja volt a közigazgatási határok átrajzolása: a felszabdalt nemzetiségi terület részeinek többségi járásokhoz, megyékhez való csatolása. Jugoszláviában bevezették a „névelemzést": csak azt fogadták el magyarnak, akinek a neve magyaros hangzású volt. A román kultuszminiszter 98405/1926. számú rendelete pedig kimondta: „Hogy a gyermek milyen anyanyelvű, arra nézve

a szülők nyilatkozatai egymagukban nem vehetők figyelembe, hanem azok szigorú átvizsgálás alá vétetnek."

1930-ban már nincs meg a kolozsvári magyar egyetem, a két erdélyi jogakadémia, a gazdasági és kereskedelmi főiskola. Nincs magyar nyelvű *állami* tanítóképző és gimnázium, s nem engedik új felekezeti tanítóképezdék létesítését sem. Tíz év alatt 472 magyar tannyelvű felekezeti iskola szűnik meg Romániában; a hatszázezer lakosú Székelyföldön – amelynek az 1919-es egyezmény kulturális autonómiát biztosít – egyetlen gimnázium sem marad.

A *bűvös kör* logikája kitűnően érvényesül: a magyar rendszer agresszív irredentizmusa fokozza a határokon túli agresszív türelmetlenséget; az ebből következő újabb intézkedések pedig ismét kiváló anyaggal szolgálnak ideát a propaganda számára. A régi sérelmek és új manipulációk táplálta indulatok egymást hajtják, pörgetik tovább, új sérelmeket és még újabb manipulációkat szülnek, s torz örömforrás már-már a másik fél bűne – hisz igazolásul szolgál önmagunk és a világ előtt...

* * *

Itt van előttem a „Kötelező": a „m. kir. honvédség legénységi tagjai számára" rendszeresített nyomtatvány. Rajta a tizennyolc éves fiatalember személyleírása: „szeme szürke, álla ovális, arca kerekded, or-

ra rendes, szája rendes, haja szőke, testmagassága 169, különös ismertetőjele nincs." Az okmányra ragasztott fényképről puha gyermekarc néz rám a Bocskai-sapka alól, úgy tűnik, a sima, feszülő bőrt még nem érintette borotva. A zubbony állógallérján a fehér szegély alatt őrvezetői csontcsillag a tüzérparolira varrva – úgy látszik, a képet utólag ragasztották ide, az újoncidő leteltével. Mert a nyomtatványt Budapest székesfőváros tanácsának avató bizottsága állította ki 1927. évi augusztus hó 4-i dátummal.

Az aláíró kötelezi magát, hogy egyhavi próbaszolgálat után – amelynek végén ő maga is kérheti elbocsátását – „a m. kir. honvédségben" bevonulása napjától számítva „12 éven át megszakítás nélkül" szolgálati kötelezettséget teljesít. Tudomásul veszi azt is, hogy hatévi szolgálat teljesítése után kérheti „tartós szabadságolását", de azt is, hogy „a m. kir. honvédelmi minister úrnak" joga van őt „közérdekből, elvállalt szolgálati kötelezettségének letelte előtt is", tartósan szabadságolni. Amennyiben családja oly helyzetbe jutna, hogy annak fenntartása egyedül őrá hárulnék, vagy olyan „mezei gazdaságot" örökölne, „amelynek földjövedelme egy öttagú család önálló eltartására elegendő, de annak négyszeresét meg nem haladja", vagy „egyéb méltánylást érdemlő változás állna be" gazdasági helyzetében: kérheti a honvédségtől való elbocsátá-

sát. De elbocsátható akkor is, ha a tizenkét év alatt alkalmatlanná válnék a katonai szolgálatra; amennyiben ez „a katonai szolgálat teljesítéséből kifolyólag állna elő", jogosulttá válik „a katonai nyugdíjtörvény szerinti nyugellátásra".

Az okmány formális voltáról árulkodik, hogy a feltételek 10. pontja – amelyben a jelentkezőnek arról kéne nyilatkoznia, tart-e igényt a szolgálat tartalma alatt valamiféle szakképzésre, s hogy összegyűjtött „pénzbeli illetékeiből" földbirtokot és a gazdálkodáshoz szükséges tőkeösszeget kíván-e szerezni, netán átlépni a csendőrség, rendőrség, folyam-, vám- vagy pénzügyőrség kötelékébe – válaszolatlanul marad. Az ív alján a jelentkező aláírása mellett – „írni nem tudó egyéneknél aláírás helyett a jobb kéz hüvelykujjának ujjlenyomata" lenne alkalmazandó – ott van a főváros körpecsétje, két tanú, valamint a kormány képviselőjének ellenjegyzése. Túloldalt pedig egy novemberi keltezésű gépelt „Pótnyilatkozat" a budapesti 1. honvéd tüzér osztály pecsétjével és a parancsnok szignójával: az október 3-án elkezdett próbaszolgálat lejártával az aláíró a tizenkét évi össz-szolgálati időre – 1939. október 3-ig – végleg kötelezetté vált.

Valódi „trianoni" okmány. A honvédség a békeszerződés katonai cikkelyei alapján hozott 1921. évi véderőtörvény értelmében: kötött létszámú zsoldos hadsereg – legalábbis papiroson. A toborzottak

ilyen „Kötelező"-t írnak alá; az ugyancsak fényképes másodpéldányokat az alakulat parancsnoksága a véglegesítéskor – ezért van Oesterreicher György a képen már egyenruhában – felküldi a Hadügyminisztériumba, s az antant Szövetségközi Bizottsága ezek alapján ellenőrzi – és ellenőrizheti bármikor – a csapatok létszámát. Az ellenőrzés kijátszására természetesen volt lehetőség. Így a két oldalról is biztosított tartós szabadságolási jog az állomány bizonyos mértékű cserélhetőségét, frissítését szolgálta, a más fegyveres testületekhez való átlépés pedig lehetővé tette a már kiképzett legénység egy részének megmaradását a rejtett katonai alakulatoknál. Voltak azért behívások is, egyéves vagy hathónapos időtartamra. Ám a sorozott legénységet „rejteni és fedni" kellett: az „antantriadó" a kiképzés része volt: a létszámfölöttieknek gyakorolni kellett a polgári ruhában történő gyors „felszívódást" az Ellenőrző Bizottság kiszállásának esetén. Magától értetődik, hogy velük nem írattak alá „Kötelező"-t, és nem szerepeltek semmiféle „nyílt" névsorban.

Amiből az következik, hogy Oesterreicher György nem „egyévi önkéntesként" – a Monarchia hadseregéből örökölt ügyetlen kifejezés az egyéves szolgálatra *behívott,* érettségizett, tehát tartalékos tiszti rendfokozat megszerzésére jogosult fiatalemberek megjelölésére szolgált, s tartotta magát, noha a hivatalos elnevezés már „karpaszomány viselésére jo-

gosult egyén" volt –, hanem tizenkét évre „szegődött" *valódi* önkéntesként öltötte magára az egyenruhát. Tehát a Ludovikára való jelentkezés előtt választotta a katonai hivatást.

Önkéntesként – a Horthy-egyenruhát!

Elképzelhető, hogy ennek a ténynek ugyancsak megörültek volna az 1949-es per forgatókönyvének összeállítói.

*

Nézzünk meg egyet-kettőt a Pálffy altábornagyról írott emlékező cikkek közül. Az egyikben ez áll a fiatal Oesterreicher Györgyről: „Szülei tanári pályára szánták, de ő egyetemi tanulmányai után a tiszti pályát választotta." Íme, egy másik: „Tanári pályára készült, egyetemi tanulmányai előtt azonban 1927-ben bevonult katonai szolgálatra a kecskeméti tüzérezredhez. Itt elhatározta, hogy feladja régi elképzelését, és hivatásos katona lesz." De ezt találni csaknem mindenütt: bevonulás *tényleges* katonai szolgálatra a *kecskeméti* tüzérekhez, egyetem *előtt* vagy *után,* megváltozott szándék, jelentkezés a Ludovikára... A szülői beavatkozás hol negatív, hol ösztönző.

Simonffy András *Kompország katonái* című kollázsregényében közli beszélgetését a Kiss János altábornagy vezette katonai ellenálló csoport tagjával, Almásy Pállal, aki egy 1944-es illegális tanácskozás

kapcsán többször is említi a kommunistákat képviselő Pálffy Györgyöt. Ezeket mondja: „...én még a Citadellán elhelyezett légvédelmi ütegtől ismertem. Oda vonult be nagyon fiatal önkéntesként, onnan került aztán a Kecskeméten működő önkéntesiskolára." Később megismétli: „Pálffy ugyanis tüzérönkéntesem volt a 4. honvéd önálló ütegnél a Citadellán, mint már említettem, anno dacumál, a húszas évek végén. Annyit tudtam róla, hogy a későbbiekben vezérkari képesítést szerzett, hogy Nyíregyházán szolgált, aztán a harmincas évek végén megvált a honvédségtől."

Almásy Pált megcsalja az emlékezete: Pálffy sohasem szolgált Nyíregyházán. A lényegesebb dologban viszont valószínűleg nem téved: valóban *önkéntese* lehetett a „nagyon fiatal" Oesterreicher György – a szó mindkét értelmében. Hisz amellett, hogy aláírta a „Kötelező"-t – erre több mint ötven év múltán aligha emlékszik az egykori parancsnok –, érettségizett, tehát „karpaszomány viselésére jogosult egyén" volt. A *kecskeméti* önkéntesiskola említése viszont magyarázattal szolgálhat az ellentmondásra: hogy a cikkekben – de a hozzátartozók emlékeiben is – a katonáskodás színhelye Kecskemét, noha a „Kötelező"-ből egyértelműen kiderül, hogy a bevonultató alakulat a *budapesti* 1. tüzér osztály. Hogy miként kerül ide a légvédelmi üteg – áthelyezés? vezénylés? függelmi viszony? –, az valószínűleg

kibogozható a Hadilevéltárban – de aligha van különösebb jelentősége.

De van-e egyáltalán jelentősége ennek az egésznek? Nem szőrszálhasogatás úgy, ahogy van? Várjunk még egy kicsit a válasszal.

Vajon az „önkéntes önkéntesség" körüli zűrzavar nem magától Pálffy Györgytől ered-e, akár úgy, hogy másként állította be a bevonulás körülményeit, akár úgy, hogy egyszerűen csak hallgatott róluk? Meglehet, hogy az egésznek semmi fontosságot nem tulajdonított, s így mindössze adatok szűkösségéből, találgatásokból, csalóka kortársi emlékezetből, az *önkéntes* szó félreértéséből következik valamennyi ellentmondás. Az utóbbi nagyon is elképzelhető, mert Pálffy György megmaradt iratanyagában nyomát se találtam ellentmondásnak, „kozmetikázásnak".

Az elhallgatás – mármint az önkéntes bevonulásé – így sem zárható ki teljesen. De akkor ne a néphadsereg tábornokára gondoljunk, akinek valójában mindegy volt, hogy az ifjú Oesterreicher György *csak* a Ludovikára jelentkezett önként, vagy már előbb a honvédséghez is. Aki titkolózott vagy „szépített" – ha tette –, az legföljebb a fiatal tiszt lehetett, a középosztálybeli úriember, és nyilván csak „társasági" szinteken. A megértéshez nem elég csak az akkori társadalom előítéleteinek, korlátrendszerének ismerete, tudni kell egyet-mást a hadseregről is.

A toborzások évről évre siralmas eredménnyel jártak. Hiába voltak a kecsegtető ígéretek – mesterségtanulás, iskolázás a katonaidő alatt, végkielégítés, földjuttatás, „állami kenyér" hivatalban, MÁV-nál a leszerelés után –, hiába a negyvenpengős, viszonylag magas zsold, a legszegényebbek között sem igen akadt ember, aki aláírta volna a tizenkét évi szolgálatot. A keservesen összetoborzott legénység afféle „légiós" emberanyag: elzüllött egzisztenciák, félbemaradt diákok, csalódott szerelmesek, primitív kalandorok; és igen sok cigány, analfabéta – gondoljunk csak a „Kötelező" szövegére az „írni nem tudó egyénekről". Ráadásul ideológia is született a toborzások kudarcainak magyarázatául: a „sajátos magyar katonai pszichétől idegen a zsoldos mentalitás".

Nem volt hát nagy dicsőség *önkéntes* közlegényként szolgálni ebben a hadseregben, hisz nemcsak a felsőbb rétegek, de – különböző okokból – az egész társadalom, sőt még saját tisztikaruk is többkevesebb lenézéssel viseltettek a zsoldos katonák iránt. Elképzelhető – s érthető az is –, hogy Oesterreicher György később esetleg nem szívesen emlegette az 1927-ben aláírt „Kötelező"-t.

De hát nem is akart ő „légiós közlegény" lenni; iskolai végzettsége, eredményei és a családi körülmények egyaránt kizárják ezt a lehetőséget. Miért írta alá mégis a tizenkét évre elkötelező okmányt? Nyil-

ván azért, mert valóban eldöntötte: a katonai hivatást választja. Csakhogy nem lehetett biztos abban, hogy sikeres lesz egy évvel később a felvételi vizsga a Ludovikán! Ám éppen ez az, ami az elhatározás komolyságát bizonyítja: visszaút nincs, a felvételi megismételhető egészen addig, amíg az erőfeszítést siker koronázza. Könnyelműség, gyerekes meggondolatlanság? Az is, persze, hisz mindössze tizennyolc éves. De van az egésznek nyilvánvalóan komoly alapja is: az ország – és benne a hadsereg – helyzetének alakulása.

Az antantellenőrzés az évek során – és persze a nagypolitika függvényében – mindegyre csökken, a bizottság létszámában is folyvást fogyatkozik. Bethlen már 1926 szeptemberében ezt írja Horthynak: „A következő lépés a katonai kontroll lerázása és katonai fegyverzetünk kiépítése kell legyen..." 1927 pedig a magyar–olasz paktum esztendeje – és a felfokozott revíziós reményeké. A Nagykövetek Tanácsa pedig március 28-án – pár nappal a paktum aláírása előtt – értesíti a magyar kormányt, hogy az antant Ellenőrző Bizottsága március 31-i hatállyal megszünteti működését, funkcióját átadja a Népszövetségnek. Amikor Oesterreicher György aláírja a „Kötelező"-t, már az új, jóval lazább ellenőrzési rendszer van érvényben: bizonyos „játékszabályok" betartása mellett alig van már akadálya az óvatos – és egyelőre korlátozott – fegyverkezésnek.

Az egykori matrózgalléros kisfiú, a tegnapi óbudai gimnazista sorsába most akad bele először a történelem.

Nyilvánvaló, hogy a fejlődő hadseregnek új tiszti keretekre lesz szüksége. Igaz, a Monarchiától megörökölt tisztikar nagyobbik része kívül rekedt a honvédségen; de mi köze ennek egy fiatalember lehetőségeihez? Hisz amilyen nagy gond a reaktiválásra váró idősebbek tömege, legalább oly nagy – és az már a jövő ügye! – a friss utánpótlás hiánya. Bizonyos, hogy egy szellemileg-testileg alkalmas érettségizett fiatalembernek – különösen ha máris elkötelezte magát tizenkét évre a hadseregben – nem kell sokáig várni a lehetőségre.

Mi vonzotta ennyire Oesterreicher Györgyöt a tiszti pálya felé?

Említhetném az értelmiségi pályák zsúfoltságát, az öldöklő kenyérharcot, az állástalan diplomások tömegét – mindazt, ami alaposan lecsökkentette az egyetemi padsorok vonzását. Beszélhetnék a díjazás nélküli díjnokokról, az irodákban és hivatalokban a majdani „havi fix" reményében végzett ingyenmunkáról, a csak kaucióval – a munkaadónak átadott pénzbeli óvadékkal – elnyerhető állásokról, címírásról, hómunkáról, egzisztenciális bizonytalanságról – és szemben ezzel a „biztos kenyér", a „megalapozott egzisztencia" reményéről, amit a hadsereg nyújthatott.

Az apa mérlegre tehette mindezt, amikor helyeselte vagy ellenezte a fiú elhatározását – de a fiú még csak tizennyolc éves, és nincs mögötte más, csak az otthon biztonsága.

Említhetem az uniformis varázsát, háborús romantikát, fegyverek vonzását, lányok tekintetét, világverő napóleoni kamaszálmokat; de említhetem Gorlice harci dicsőségét, Przemyśl védelmét, az „elszakított magyar végeket", az antant szuronyait – s a másik kamaszálmot a délceg hadnagy úrról, amint ütege élén végiglovagol a temesvári Hunyadi utcán, és kardjával tiszteleg a kis kápolnatető alatt fehérlő „halovány Madonnának"...

Mégis, a lényeg: nem katonának jelentkezett, hanem hivatást választott. Megcsömörlött később a hadsereg szellemétől, az életforma sivárságától – de a gyerekember választotta hivatás mindvégig fogva tartotta. Itt van egy levél, Pécsett kelt 1933 szeptemberében, sok-sok dühös-gunyoros más levél után; ekkor már utál csaknem mindent, ami körülveszi. Megjött az áthelyezése, készül Kecskemétre, a hozzá beosztott önkéntesek – ezúttal „egyéviekről" van szó! – búcsúvacsorát rendeznek neki:

„...kifogástalan, tip-top bankett volt, az első életemben, ahol nem ünneplő, hanem ünnepelt voltam. Kifogástalan terítés, virágok, pompás és hosszú étlap, italok, cigány, és – ne nevess ki! – beszédek. Nem csak a ténynek örülök, és annak, hogy jól

sikerült, hanem elsősorban annak, hogy úgy látszik, sikerült elérnem azt, amit akartam, és aminek az... ezer apró jelből észrevehető szeretet csak kísérő jelensége. Sőt, nemcsak úgy látszik, hanem biztos, hogy ezek a fiúk – nem úgy, mint eddig többnyire – valóban és nagyon megértették, mi az: katonának lenni, és megszerették ezt a hivatást. Ezt most, hogy elmegyek és vége a dolgomnak, nyugodtan mondhatom... Egyes dolgokban jobban vannak kiképezve, mint az előző évfolyamok, szeretik a dolgukat, szívesen csinálják és örömmel katonák. Azt hiszem, egy csekély mértékben sikerült eloszlatnom azt a homályt és főleg téves fogalmakból keletkezett ellenszenvet, amely általában – és elismerem, sokszor indokoltan – el van terjedve a katonaságról, a katonai életről, és egyáltalán erről a teljesen félreismert hivatásról."

Amikor majd 1939 novemberében megválik a hadseregtől – alig pár nappal előbb járt volna le az 1927-ben aláírt legénységi „Kötelező" tizenkét esztendeje –, egyszerre érzi a szabadulás örömét, a hivatástól való elszakadás fájdalmát és a jövő bizonytalanságát. Ott van mindez a Gyulán, november 5-én kelt utolsó levélben, egy nappal a lemondás benyújtása után:

„Az üteg vezetését már át is adtam, a tisztikaromat röviden tájékoztattam a lényegről, és el is búcsúztam tőlük. Őszinte megértéssel fogadták. Ők

ugyanis személyesen, közelről ismertek... De ez most már lényegtelen... Most jön a legnehezebb... az utolsó akadály, legnagyobb és legszélesebb, utána már a cél. Ennek kell legvadabbul, de hideg fejjel nekilovagolni. Felkészültem, minden idegemben érzem, most kezdődik, a fejem állandóan fő, egymást kergetik a gondolatok, állandóan és visszatérően egy pont körül... Olyan hosszú még az élet, és olyan végtelen variánsai lehetnek a jövőnek. Isten tudja, mi vár még ránk, de biztos nem lesz unalmas... Írjál, Katikám, lehetőleg azonnal, a lakásomra: Dobay u. 2/b. – és nem kell már azt írni, hogy »főhadnagy úr«, elég az »úr« is. Erről legalább – hiába is akarnám – nem lehet lemondani."

*

1932.

Forró nyár Európában. Június derekán csaknem az egész kontinensen 36 fokos hőséget mutatnak a hőmérők.

Az újságok címoldalairól már eltűnt a Lindbergh-bébi, s a Do X óriásgép óceánrepülői is átadták helyüket az új sztratoszféra-rekordra készülődő Packard professzornak. Párizsban az „őrült kozák", a fehér emigráns Gorgulov a szenzáció, aki némi habozás után – ne keljen-e inkább bolygóközi útra a maga tervezte rakétával? – végül mégis a revolver mellett döntött, s a frontharcos írók májusi könyv-

ünnepén lelőtte Paul Doumer-t, a francia köztársaság elnökét, bosszúból a megtagadott tartózkodási engedélyért. Bécsben a frissen választott picike „vaskancellár", Engelbert Dollfuss osztozni kénytelen a főcímeken Matuska Szilveszterrel, a biatorbágyi vonatrobbantóval, aki az osztrák bíróságon tart főpróbát a budapesti „premier" előtt: Leóra hárítja a felelősséget, „felbujtó gonosz szellemére" ... A képes lapmellékleteken csontsovány Gandhi a legújabb éhségsztrájk után, gigantikus méretű amerikai repülőgép-anyahajó, japán katonák szögesdrót mellett a sanghaji koncessziós negyed határán, majd Pu Ji, az egykori kínai gyerekcsászár, eunuchok és ágyasok között nevelkedett idétlen fiatalember, akiből most készül „mandzsu uralkodót" csinálni a Kvantung-hadsereg vezérkara... Madridban a klérus ellen szónokol Azaña, az alig egyéves Spanyol Köztársaság miniszterelnöke, aki tavaly szélnek eresztette a monarchista tisztikart, s cserébe a semmittevésért életfogytig tartó fizetést ígért nekik.

Meggyérültek a Sztálin-karikatúrák, a Szovjet most nem szenzáció: Trockij száműzetésben, Buharin túl van az első önkritikán, lezajlott az Iparpárt pöre, épül a Dnyeprosztroj, és végéhez közeledik az első ötéves terv. Komszomol-önkéntesek fellobogózott szerelvényei előzik a kitelepített kulákcsaládok transzportjait: vonulnak mind Kuznyeck, Magnyi-

togorszk felé; vége a messianisztikus ábrándozásnak, egyetlen országban kell felépíteni a szocializmust. Milliók birkóznak betűvetéssel és modern technikával egyszerre, fölöttük ott suhognak a sztálini mondatok: „A tempót lassítani nem lehet!... A tempót fékezni annyi, mint hátramaradni. Aki pedig hátramarad, azt verik. Mi pedig nem akarjuk, hogy minket verjenek. Nem, nem akarjuk!" S aki megtanul bánni a géppel, az „új típusú ember"; aki nem – az kártevő, feleljen a GPU-nak!

Mit szólhat mindehhez a Nyugat? Hatástalanná váltak a nemrég divatos témák: Cseka-borzalmak, fehérgárdista romantika, szabadszerelem. Mást meg mit mondjanak arról a világról, ahol – úgy tetszik – a tervgazdaság nem ismeri a túltermelést, munkanélküliséget... Hisz ideát épp most tetőzik a válság. Harmincmillió munkanélkülit tartanak nyilván, s ez körülbelül százmillió éhes szájat jelent. Európaszerte hosszú sorok állnak az ínségkonyhák előtt, az asszonyok angolkóros gyerekeket szülnek, Ivar Kreuger, a „svéd gyufakirály" főbe lövi magát, patinás bankházak omlanak össze egyik napról a másikra, s a berlini Alexander Platz környékén női ruhába bújt fiatal munkanélküliek illegetik esténként a feneküket, miközben az Óceán túloldalán húszezer egykori frontharcos menetel Washington felé: Wilson elnök éhező veteránjai, akik tizenöt évvel

előbb az „amerikai megváltás" jegyében indultak a „vén, beteg Európa" csatatereire...

A magazinok tele vannak a kor divatos „sci-fi" műfajának termékeivel: szakszerű vagy regényes „tudósítások" ezek a jövő háborújáról, különös tekintettel az emberiséget elpusztító gázfegyverre. A viccoldalakon pedig az évek óta megszokott karikatúrák: ágyúcsőhöz kötözött békeangyal, állig fegyverkezett Mars isten, a meredező szuronyoktól szöges buzogányhoz hasonlóvá lett Földgolyó... De hiába keresnénk már a rajzolók kedvencét, a lobogó üstökű Briand-t, amint kacér kis hálóingben, szárnyacskákkal és olajággal lebeg a Népszövetség genfi palotája fölött.

Bizony, Aristide Briand, „Páneurópa" nagybeteg apostola, a „béke zarándoka" már januárban átadta külügyminiszteri székét a „kis piszkos" Pierre Lavalnak, és elment meghalni cochereli birtokára. Elolvashatta még saját politikai nekrológját a Berliner Börsenzeitungban: „A Briand-féle Páneurópa nem volt egyéb, mint Pán-Versailles, Briand maga pedig a francia önzés mosolygó álarca." De tudhatta, Tardieu miniszterelnök nyilatkozata a „szép genfi időkről és elvekről", ez is az ő búcsúztatója valójában: „A konfliktusok békés rendezése! a béke oszthatatlansága! nemzetközi szolidaritás! Ugyan, ugyan... Ezek a gyönyörű szavak, amelye-

ket valaha oly misztikus áhítattal rebegtek el, pár hónap múlva teljesen kiürülnek."

A didergő, pokrócba burkolózott Briand ott a kandalló mellett aligha hitt Tardieu „csodafegyverében", a megújított erőpolitikában; ahogy tizenhárom évvel előbb, a versailles-i békeokmány aláírása napján is kétkedve fogadta tőle a fellengző kijelentést: „Átszabtuk Európát a jog és igazság elveinek megfelelően!..." De illúziói sem lehettek már Európa egységéről és a kollektív biztonság rendszeréről. Hisz 1931 őszén még közelről láthatta a vég kezdetét: amikor a Népszövetség egyik tagállama, Japán – mit sem törődve az általa is szentesített alapokmánnyal – megtámadta a másik tagállamot, Kínát, amely ugyanezen okmányra hivatkozva döntőbizottságot kért; s bizonyosan fülébe jutott az olasz külügyminiszter gúnyos megjegyzése: „Honnan állapítsuk meg, ki a felelős a háborúért, amikor még nem tudhatjuk, ki veszti el?" S olvashatta még Brüning német kancellár nyilatkozatát a február második óta ülésező leszerelési konferencián: „Ha Németország nem kapja meg az egyenlő jogokat, akkor a Birodalom feljogosítva érzi magát az újrafegyverkezésre vagy a Népszövetségből való kilépésre." Hogy ez mit jelent, tudhatta jól; azt már aligha, hogy az „erélyes" Brüning alig egy évvel később elmenekül a hazájából.

Nem, Briand-nak nem lehettek illúziói. Ő ne tud-

ta volna, hogy nincs senki a résztvevők között, aki komolyan venné azt a konferenciát? hogy pusztán azért jöttek össze, mert az éveken át elhangzott ígéretek és deklarációk – az övéi is! – mégiscsak ébresztettek némi reményt az emberi lelkekben, s most egyik kormány se vállalhatja, hogy ő vessen véget az értelmetlen üléssorozatnak? A nagybeteg ott a karosszékben pontosan tudta: minden úgy lesz, mint eddig. Hogy az angolok minden más országtól követelni fogják a haderőcsökkentést, de körömszakadtig ragaszkodnak a brit flotta abszolút fölényéhez; hogy az olaszok ismét előhozzák majd a haditengerészeti paritás elvét; hogy honfitársa, Tardieu egyetlen francia katona leszerelését sem vállalja majd, amíg meg nem kapja a „szükséges biztonsági garanciákat"; s hogy a németek ismét előhozakodnak a jogegyenlőséggel: ami másoknak szabad, legyen szabad nekik is, s ami nekik tilos, legyen az másoknak is. Tudhatta, hogy elhangzanak majd szerényebb javaslatok – mint az amerikaiaké a nehézfegyverek megsemmisítéséről, létszámcsökkentésről –, amelyeket egyesek szemrebbenés nélkül elfogadnak, mert tudják: mások számára elfogadhatatlanok, tehát ők semmit sem kockáztatnak; s hogy lesznek egészen nagyvonalú tervezetek – mint Tardieu-é a fölös fegyverkészletek átadásáról a Népszövetségnek, s nemzetközi haderő kialakításáról –, amelyeket épp „nagyvonalúságuk" tesz irreálissá...

A cochereli haldokló alighanem megbocsátotta Litvinovnak, hogy négy éve Genfben előbb a francia, majd az angol delegátus felé fordulva, leplezetlen gúnnyal mondta el ezeket a szavakat. „Kormányom... javasolja, hogy szüntessék meg az állampolgárok katonai kiképzését – és azt is, hogy semmisítsenek meg minden hadihajót." Meg kellett bocsátania, mert rájöhetett, hogy a mondat nyomán felcsattanó nevetés: a Népszövetség ítélete volt önmaga fölött. És ő? „Elrontottam az életemet" – mondja a látogató Tabouis asszonynak. – „Halásznak kellett volna mennem, vagy parasztnak, hogy szabad lehessek." Aztán már csak egy mondat a világ számára: „Félek, hogy Európa egységét egy napon majd a német hadsereg valósítja meg..."

Alig két hét múlva, március 12-én pedig, miközben a gyászmenet végigvonult Párizson, a miniszterek és külföldi delegátusok lépteinek csoszogó ütemére panaszosan, tompán hangzott fel a járdákon szorongó tömeg kiáltása: Bé-ke... Bé-ke... Nem is embert temettek akkor, hanem egy illúziót.

Mégis, ez a panaszos, gyászoló tömeg volt az, amelyik két hónappal később megbuktatta Tardieu-t, s helyébe emelte a radikális baloldali Édouard Herriot-t, kárpótolva őt a tavaly novemberi megaláztatásért, amikor de la Rocque „tűzkeresztes" fasisztái negyven ország diplomatái előtt rángatták le a szónoki emelvényről, hogy ezredesük az ő he-

lyéről ordítozhassa világgá tiltakozását a „defetista árulók" leszerelési tervei ellen.

Herriot most itt sétál Lausanne-ban, a Genfi-tó partján, rekkenő júliusi hőségben. Térzene szól a lombok alatt, s a virággruppokkal szegett utakon színpompás pizsamás, karcsúra fogyott hölgyek billegetik a zsinegre függesztett kis kerek tárcsát: fiús alkat, „utcai" pizsama és yo-yó, ez a mondén nyári divat Európa-szerte. A francia kormányfő megáll, elnézi ő is a karcsú, kisportolt férfit a kék úszónadrágban, amint kíváncsi tekintetek kereszttüzében újra és újra a tóba veti magát a trambulinról: igen, ő az, von Papen, az új német kancellár, Hindenburg – s a tőke és nagybirtok – „erős embere", akitől Hitler megzabolázását és a bolsevista veszély elhárítását várják, de akinek előbb itt, a jóvátételi konferencián kell bizonyítania, két héttel előbbi kormánydeklarációja szellemében: „Szét akarjuk zúzni Németországban a parlamentáris rendszert, a nemzetközi politikában pedig a terjeszkedés szabadságára és az újrafelfegyverkezésre törekszünk." Németországban máris mozog valami: Hindenburg betiltotta a náci katonai szervezeteket, az utcákon a barnaingesek helyett most a Stahlhelm és a hadsereg menetel... De úgy tetszik, a szociáldemokrata kormány sem soká tarthatja magát Poroszországban, Hindenburg balra is ütni fog. És miért volnának kevésbé veszélyesek a Reichswehr tábornokai az európai

biztonság szempontjából, mint a barna banda?... És ez a Papen, ez a kapafogú intrikus a sajtónyilatkozatba burkolt ajánlatával: francia–német szövetség, közös vezérkar, az „ezeréves rajnai konfliktus" végleges rendezése... S mellette a nyilvánvaló zsarolás: „bizonyos ipari és katonai körök" a szovjet szövetségben látják a német kiutat... Vigyázni, nagyon vigyázni! Itt csak egyről lehet szó: elszigetelni akarják Franciaországot a szövetségeseitől!

Herriot nézi Papen mutatványait, s talán Tabouis asszonnyal ő is hallja pénzügyminiszterének, Germain Martinnek szörnyülködő megjegyzését: „Micsoda szaltókra képes, Uramisten! Nem valami megnyugtató..." Nem, egyáltalán nem megnyugtató. Már Brüning, az elődje is elég nagy hangon beszélt, de amit ez megengedett magának a kongresszus első ülésén, az már sok volt egy kicsit... Ő meg is jegyezte még aznap este: „A németek egyik engedményt a másik után követelik majd tőlünk, egészen a katasztrófáig." Persze nemcsak ő követel, vannak itt mások is, mint Grandi, Mussolini minisztere, aki ugyancsak a terjeszkedés jogát kívánja, azonkívül felszámolását a „jelenlegi európai rendnek, amelyben negyvenmillió olasz egy minden oldalról zárt tenger foglya". A japánok is szabadon akarnak terjeszkedni Kínában, különben kilépnek a Népszövetségből, és akkor azt tesznek majd, amit akarnak... És így? nem azt teszik? Az amerikaiak

pedig csak tőlük tartanak, itt Európában a jóságos Uncle Samet játsszák, „megértik" a németeket, s nem fogják fel, hogy az egyenlőségi elv nem a leszerelés, hanem a fegyverkezési verseny útját egyengeti... S itt vannak a többiek, ezek az egymásra acsarkodó aprólékállamok, a versailles-i békerendszer haszonélvezői és károsultjai, az örök sirámaikkal, követelőzéseikkel. Nem nagyon tapintatos, amit MacDonald, a brit miniszterelnök elpöttyintett a városházi banketten, de van némi igaza: „Nem érdemes tekintettel lennünk a tízmilliónál kevesebb lakosú országok képviselőire, ők ugyanis csak amolyan bennszülöttek..."

És persze Herriot azt sem feledheti, mivel tartozik a válsággal küzdő Franciaországnak. Neki is megvannak a maga követelései: ha Amerika azt akarja, hogy a Banque de France fizesse a háborús adósságokat, akkor a németeknek is fizetniük kell a franciáknak, és hozzá nem is keveset...

Este díszelőadás a konferenciázó diplomatáknak: az új német operettfilm, az UFA csaknem valamennyi csillagával: Willy Fritsch és szőke partnere, Lilian Harvey, Lil Dagover, Paul Hörbiger, Conrad Veidt, a Casablanca későbbi hőse. Régi Bécs, régi keringők, régi diplomácia: *Táncol a kongresszus.* S alighanem akadt nem egy a nézők között, akinek eszébe jutott vetítés közben az egykori osztrák diplomata, Joseph de Ligne mondása: „A kongresszus

táncol, de nem halad..." S abban is érezhettek valami baljós szimbólumot, hogy 1815-ben az elbai szökés híre vetett véget a muzsikának.

S amikor lezárul a konferencia, és a küldöttek nézik a tűzijáték fénybokrait s a sisteregve kihunyó szikrákat a tó vizén, Herriot éppúgy tisztában van a kudarccal, mint von Papen. Egy hónappal később Hitler 229 mandátumot szerez, szemben a 132 szocialista és 86 kommunista mandátummal: a centrum erejét veszti, a tömeg jobbra és balra polarizálódott. Hindenburg fogadja Hitlert, újra kezdődnek a náci parádék, százezernyi ember vonul a horogkeresztes zászlók alatt, s noha a Reichstag megnyitó ülésén még a kommunista korelnök Clara Zetkin ül az elnöki székben, helyét hamarosan elfoglalja Hermann Göring.

Szeptember 11-én von Neurath külügyminiszter bejelenti: Németország ezentúl nem vesz részt a leszerelési konferencia munkájában, és elkezdi egy tízezer tonnás csatahajó építését. Pár nappal később Hitler cikke a *Völkische Beobachter*-ben „Nem hiszek a konferenciák eredményességében, mert az életet alakító erők nem a zöld asztal mellett jelentkeznek. Nem kétséges, hogy Németországnak ezerszeresen joga van a másokéval egyenlő fegyverzetre. De minthogy itt a népek életében végbemenő erőeltolódásról van szó, ezt a jogot nemzetközileg nem

fogják elismerni, feltéve, ha nem már mint »fait accompli« jelentkezik."

Októberben Mussolini beszél Milanóban a Marcia su Roma tizedik évfordulóján: „Egy évtized alatt Európa vagy fasisztává lesz, vagy fasisztává tesszük!" November derekán pedig Papen ismerkedik a „fait accompli", a *kész helyzet* gyakorlatával: Hjalmar Schacht – később majd vádlott-társa lesz a nürnbergi pörben – felszólítja a nagyipar nevében: adja át a kancellári posztot Hitlernek. S bár a hivatalos aktus, a hindenburgi kinevezés majd csak 1933 januárjában következik, a Népszövetség lassú és szégyenletes agóniája pedig egészen 1939-ig elhúzódik, valójában már ekkor, 1932-ben lezárul a versailles-i bűnök és genfi remények korszaka; elkövetkezik az, amit Joseph Paul-Boncour, Franciaország népszövetségi delegátusa – aki megéri majd, hogy az 1946-os San Franciscó-i konferencián országa nevében aláírja az ENSZ alapító okmányát – már az év elején jósolt: „Európa arculata pár hónapon belül tökéletesen megváltozik: mint amikor egy vidéki városban kiürülnek az utcák, becsukódnak a zsalugáterek és kialszanak a fények. 1930-ban volt még egy nagy Népszövetség; 1933-ban már csak elszigetelődő országok lesznek."

Von Papen, a „lófogú intrikus" pedig érzékeny szavakban emlékezik majd a nürnbergi vádlottak padjáról az 1932-es nyárra: a weimari „másik Né-

metországra" és Hindenburgra, az „utolsó nagy államférfira". S beszélni fog Lausanne-ról is, ahol ő „javítani próbálta Németország helyzetét", s szerette volna „kiigazítani a versailles-i szerződés néhány igazságtalan kikötését", de „a külhatalmak semmi reményt nem hagytak Németországnak", s ezért volt aztán sikere Hitlernek, akit ő pusztán abban a reményben támogatott, hogy „a társadalmi problémák keresztény módon kerülnek majd megoldásra". „Német hazafisága és kötelességtudata" késztette arra is, hogy – belső munkatársai elpusztítása, koncentrációs táborba küldése ellenére – Dollfuss megöletésének másnapján vállalja Hitler nagykövetének feladatait az Anschlussra kiszemelt Ausztriában.

És Herriot? Ő is bukik hamarosan. Hoover, a lelépő amerikai elnök rántja magával, aki hajthatatlan a francia adósságok kérdésében: szívesebben hagyja utódjára, Franklin D. Rooseveltre a népszerűtlen ügyeket. (Az meg majd New Deallel, a monopóliumok fölötti felügyelettel és a szesztilalom eltörlésével védekezik.) Íme, egy hírlapi főcím december 15-én: Herriot megbukott! Vége a „szerződések szentségének"?

A német lágerban töltött évek alatt talán felmerült az egykori francia kormányfő emlékezetében az 1924-ből való kép: ő, a frissen választott miniszterelnök, fekete zsakettben és köcsögkalappal, arcán a

győztes sikerember mosolyával: szemben a nyolcvanéves Apponyi Albert – fehér szakállas „ferencjóskába" öltözött eleven kövület a berlini kongresszus idejéből –, amint a fejét rázza a versailles-i békerendszer sérthetetlenségéről szóló formula hallatára: „Láttam megszületni a francia birodalmat, a német birodalmat, az osztrák–magyar monarchiát, és láttam elenyészni valamennyit. Lehet-e ezek után nem kételkedni az emberi intézmények tartósságában?"

Herriot, a náci Ezeréves Birodalom foglya még vigaszt is találhatott ezekben a mondatokban.

*

Egy éve már, hogy a válság elérte Magyarországot is. Csőd, fizetésképtelenség, végrehajtás, munkanélküliség – az 1932-es esztendő kulcsszavai.

A Nemzeti Bank januárban nyolcról hét százalékra csökkenti a bankkamatot; áprilisban már csak hat, júniusban öt, októberben négy és fél százalék. A búza ára folyamatosan esik, a munkások egyharmada napi két pengő körül keres, egy kiló cukor ára egy pengő húsz fillér. Hivatalos beismerés szerint legalább ötszázezer család – a népesség egynegyede – nyomorog: „ha betevő falatjukról tudunk gondoskodni, örülnünk fog kelleni". „Az alsóbb néposztály nyomora leginkább az iskolába járó gyermekeken szemlélhető" – mondja egy 1931-ben kelt bizalmas

főispáni jelentés. – „Rossz lábbeli, vékony ruházat, gyengén tápláltság általános a peremvárosok gyerekeinél. Egerszegen több esetben fordult elő, hogy gyermekek az iskolában elájultak az éhségtől."

A parasztok szabadulnának lótól-tehéntől: a takarmány drága, ráadásul katasztrofálisan rossz termés ígérkezik. Zala megyében, Pacsán februárban marhákat árvereznek, a parasztok rátámadnak a végrehajtókra, a csendőrfedezet fegyvert használ: két halott, sebesültek... A kormány csökkenti az állami tisztviselők fizetését; egyedül a karhatalom – rendőrség, csendőrség, büntetőintézeti altisztek – illetménye marad érintetlen. A fiatal értelmiségi elszegődhet a közigazgatási apparátusba fizetés nélküli gyakornoknak: ha megfelel, egyszer majd státusba kerül.

Az apróhirdetések állásrovataiban szinte csak kínálat van. A gyér kereslet leginkább urasági inasban mutatkozik, többnyire az óvatos és rideg kizárással: „Más szakmabeli pályázók nem lesznek figyelembe véve." Ha egyéb is akad, akkor: „Csak kaucióval." „Vidéki úriasszonyok" ajánlkoznak „lehetőleg földbirtokos vagy gyáros urakhoz", „fiatal úrilányok" zongorát tanítanának „cigányosan, kotta nélkül", de varrnának, főznének, nyelvet tanítanának, esetleg csak „polgári kosztért". „Jobb napokat látott" fiatalemberek címírást, sofőrködést, bármit vállalnak; házaspárok együtt ajánl-

ják magukat: a feleség főz, mos, takarít, a férj „írásos vagy felügyelői munkában, kertészkedésben" jeles, s mindez „koszt-kvártélyért"; s hozzáfűzik az aggodalmaskodók számára: „Betegségre és halálesetre biztosítva vagyunk." A jeligék: „Érettségizett", „Frontharcos", „Szerényigényű", „Hűséges", „Vasszorgalom"; és a leggyakrabban: „Azonnal".

A lapok a bridzsfeladványok mellett receterítők mintáit közlik, az utóbbi nem szórakoztató feladvány: asszonyok ezrei „recéznek", hogy megéljen a család. „Amatőr koldusok" csöngetnek be a lakásokba: stoppolópamutot kínálnak, levelezőlapot, „sparheltvikszet", rózsa-gyógyszappant, varrótűt – „csomagja csak 20 fillér, a boltban 24-ért adják" –, s van, aki saját hazafias versét nyújtja egyetlen szó nélkül. Mások csak a sorsukat mondják rebegve vagy konok hangon: menekültek északról, délről, keletről... sokgyerekes hadiözvegyek... egykori frontharcosok, a foszló zakóra tűzött nagyezüsttel...

A „rohamkonyhák" – a főváros fenntartotta ínségkonyhák – előtt délben hosszú sorban állnak az emberek. Aki lábast szorongat, az hazaviszi a burizslevest, az egyetlen adag három-négyfelé osztatik majd odahaza. Akiknek üres a kezük: ők az „arisztokraták", ők „helyben fogyasztanak", egyedül.

De lám, az igazi arisztokráciát is megborzongatja

az „idő szele": „A jövő tanévben – mondja egy hirdetés – Windisch-Graetz Ella hercegnő vezetésével olyan internátus nyílik a sárospataki várban, melyben fiatal lányok svájci mintára, nyelvekben, zongorában és a háztartás különféle ágaiban nyernek oktatást. A nehéz valutáris viszonyok folytán a szülők ma nem küldhetik leányaikat külföldre, Windisch-Graetz hercegnő igyekszik mindazt nyújtani, mit a svájci intézetek..."

Az év legjellemzőbb vicce: – Ha ez így megy tovább, jövőre mindannyian koldulni fogunk. – Az lehet. De kitől?

Bethlen miniszterelnök, aki – míg volt kitől – viszonylag sikeresen „koldult", még tavaly augusztusban megbukott. Ahogy ő maga mondta: „El kellett mennem, mert olyan gyűlölethullám vesz körül engem és rajtam keresztül az egész rezsimet, hogy ha tovább a helyemen maradok és elvégzem azt az igen népszerűtlen feladatot, amely most a kormányra vár, rövidesen elsöpört volna nemcsak engem, hanem az egész rendszert... Azért, hogy az általam felépített rendszert fenntartsam és át tudjam menteni, kell, hogy új emberek jöjjenek."

Az „új ember" persze csöppet sem új: Károlyi Gyula gróf ő, az egykori szegedi fehér kormányfő, aki Horthyt hadügyminiszterének hívta. Mellesleg: a kormányzó Paulette lányának apósa. De a másik dologban Bethlennek feltétlenül igaza van: a fel-

adat, amire vállalkozott, csakugyan „népszerűtlen", s talán ő maga az egyetlen, aki nem tudja: kormánya soká nem tarthatja magát.

Még tavaly szeptemberben robbant a viadukt Biatorbágynál, azóta érvényben a statárium. Nyugalom persze nincs. Decemberben jobboldali puccsistákat tartóztat le a rendőrség; Schill nyugalmazott tábornok, az egyik vezető, öngyilkos lesz a Margit körúti fegyházban; a másik – Vannay László főhadnagy – nem ilyen érzékeny. Meg is ússza hathónapi államfogházzal. Tavasszal a munkásság mozdul, ez már komolyabb ügy. Az első figyelmeztető sztrájk után a szociáldemokrata pártvezetőség memorandumot szerkeszt: követelik a statárium feloldását, új – titkos és tiszta – választásokat. Válasz: a *Népszava* betiltása. Másnap, április 6-án eltűnnek a rikkancsok a pesti utcáról: a nyomdászok valamennyi újság kiszedését megtagadták. Hetedikén félórás figyelmeztető sztrájk. A GYOSZ – a gyárosok érdekszövetsége – megrémül: aznapra bezárják az üzemeket, félnek a rombolástól. A parlamentbe tartó szociáldemokrata vezetőket hatalmas tömeg kíséri a Körúton: rendőri beavatkozás, tolonckocsik, előállítások... Károlyi miniszterelnök „tiszaistváni" pózban fogadja a küldöttséget, nem veszi át a memorandumot. Közben mozog a vidék is – és működik a csendőrpuskatus.

Károlyi megnyeri a csatát: a szociáldemokrata ve-

zetők félnek a „balos túlzásoktól", visszavonulót fújnak.

A bajok okát – és orvosságát – persze könnyű megtalálni. Május 7-én, a soproni revíziós nagygyűlésen ki is mondja a szónok: „Szerezzetek vissza tíz vármegyét, és a magyar ifjúság és munkanélküliség problémája meg van oldva!"

Az év különben a mindinkább éledő revíziós remények jegyében telik. Egymást érik neves és kevésbé neves külföldi személyiségek nyilatkozatai, s a magyar lapok valamennyit közlik, komolyakat és komolytalanokat, válogatatlanul. Februárban Simonds amerikai publicista jelenti ki: „A régi Magyarország az isteni akarat műve volt, Csehszlovákia a természeti törvények kigúnyolása." Áprilisban Borah szenátor, az amerikaiak „nagy izolacionistája" ajánlja a szlovákoknak: egyesüljenek ismét a magyarokkal. Pár nappal később az olasz fasiszta nagytanács foglal állást Trianon revíziója mellett, majd Herriot nyilatkozik a sajtónak: van mód a békeszerződések revíziójára.

Furcsa világ ez: együtt van benne minden.

A „művészlelkű" Habsburg József főherceg, az „ihletett költő és hadvezér" verset ír a *Pesti Hírlap* revíziós dalpályázatára; hisz, mint a szerkesztőségi bevezető mondja, „lelkének húrja az irredenta gondolat legkisebb érintésére is megrezdül". A lap közrebocsátja a „szépségekben gazdag és érzéstől átfor-

rósodott költeményt", hogy „őszinte gyönyörűséget és hazafias örömöt" okozzon az olvasóknak. Bár nagy a kísértés, megállom mégis, hogy csupán egyetlen – de a Habsburg-főhercegtől bizonyára legmeglepőbbnek ható – szakaszát idézzem:

Török igában sínlődtünk;
Osztrák járomba vetődtünk;
Gyalázták múltunk, becsületünk!
Most is mennyit szenved nemzetünk;
Ínség, nyomor mind rajta rágnak!
Szívünk kínnal csordultig teli,
Lelkünk lázadva követeli:
„Igazságot Magyarországnak!"

A költemény szerényke címe – mi is lehetne más –: Nemzeti Dal. S bizonyára nagyban hozzájárult a „magyar irredenta gondolat" elmélyítéséhez.

Igen, itt még minden együtt van; a Monarchia csak egy karnyújtásnyi távolság. A lelkes rádióamatőrök barkácsolta vevőkészülékeken – még „új játékszer" a rádió! – némi szörcsögéssel ugyan, de „bejön" New Yorkból a dzsesszmuzsika, ám a telefonhírmondóban a honvédzenekarok Radetzky-marsot és Deutschmeister-indulót játszanak. A Vígszínházban pedig már műsorra tűzték a legújabb „boldog békeidős" darabot, az *Emmy*-t; s bizonyos, hogy az új évad kezdetétől Jávor Pál, a daliás

„kékhuszár" hadnagy telt ház előtt lövi szét a kávéházi csillárt, s osztogatja majd – ötkoronással a markában – a pofonokat a pincéreknek; és Somlay Artúr, a morózus, ám aranyszívű ezredes – aki kaszárnyaáristomra ítéli ugyan a „bolondos fiút", ám időben kibocsátja, hogy ott lehessen az elmaradhatatlan megyebálon – éppúgy megkapja majd a maga nyiltszíni tapsait, mint a csupa tüll, csupa csipke Dayka Margit, aki a hadnagy karján eltáncolja majd a darab fénypontját: az „álomkeringőt"...

Bizony, itt van még az egész múlt, karnyújtásnyira. A kávéházi, kocsmai zenészek mindent tudnak. Tudják a *Herkulesfürdői emlék*-et, tudják azt is, hogy *Hamvadó tábori tűznél nyugszik a fáradt csapat,* meg azt is, hogy *Hull a hó a magas, szürke égből, és elborítja nagy Szibériát,* meg azt, hogy *Édesanyám udvarában móc katonák járnak,* de azt sem felejtették el, hogy *A proletár áldozata vér,* s némelyik még azt is hajlandó eljátszani – hisz a dallam a Volga-dalé –, ha a nekibúsult vendég csak úgy halkan dönnyögi a szöveget, hogy *Margit körúti fegyházban oly rémesen fúj a szél...* De akkor sem jönnek zavarba, ha budai kiskocsmákban éjféltájt, részegségtől és könnytől zavaros szemmel, vigyázzba merevedve éneklik egy-egy „bajtársi asztal" öregedő nyugdíjasai: *Hadd védnünk ős koronáját, Bárhonnét fenyítse vész! Ausztriával Habsburg trónját Egyesítse égi kéz...*

Húzatják bizony az egykori „snájdig" békekatonák, Doberdo és Limanowa megmaradottjai, a volt krasznojarszki foglyok, az egykori vöröskatonák, a székely hadosztály veteránjai, és húzatják az egykori darutollasok is. A cigánynak mindegy, ő mindent tud. És persze hogy tudja az „új idők új dalait" is: *Ne törődj semmivel, senkit se szeress, Ne törődj semmivel, hogy boldog lehess...* Meg az „aranypengős foxtrottot": *Csak hiába szaladok, nincs dohány...* És zengetik a „nagy számot" dzsesszdobogóról, fahangon és fapofával, meg a bérházudvarokon a tarhás muzsikusok, egy szál hegedűt nyekergetve: *Maga régen el lesz temetve, De csak általam lesz szeretve, S csakis ön lesz várva nálam, kicsi babám...*

Kell az érzelem, nagyon kell. A *Sonny boy* két évvel az első hangosfilm-bemutató – az *Éneklő bolond* – óta, mely könnyekben fürösztötte Budapestet, még mindig sláger. Courts-Mahler áll a sikerlista élén, s egy pengőért kaphatók a Rózsaszín Regények kötetei; most épp Beniczkyné Bajza Lenke regényét – *Szőke, mint a búza* – kínálják a hirdetések: „Egy főúri házasság komor színekkel aláfestett regénye. A tapasztalatlan fiatal Ulrika grófnő első házassága tragédiával végződik, hogy a másodikban megtaláljon minden kárpótlást és boldogságot." S a mondat, amivel „tutira megy" a kiadó: „A felső

tízezer társas életének színes leírása teszi még vonzóbbá ezt az érdekes könyvet."

De hogy terjedőben van a demokratizmus is, ennek bizonyítékát megtalálhatjuk a „szerk-üz" rovatokban. Íme: „...annak az úrnak volt igaza, aki figyelmeztette, hogy kezet nyújthatott volna a jó öreg pincérnek. Minthogy azonban sértő szándék nem volt az eljárásában, most már ne eméssze magát miatta." Vagy: „Hogy a szobaleány hogyan szólítsa a vendéget: nagyságos úrnak-e, vagy pedig doktor úrnak, építész úrnak-e? Erre nézve nincs szigorú szabály." Vagy ez: „Kilencéves kislány minden korú és mindenféle társadalmi osztályba tartozó asszonyt csak egyféleképpen szólíthat: néninek. Akkor is, ha a kislány parasztgyerek, az asszony pedig grófné. Kilencéves gyermeknek még nem kell tudnia, hogy a világ nem nénikből és bácsikból áll, hanem nagyságos, méltóságos és kegyelmes asszonyokból."

Mindebben az a legmulatságosabb – vagy a legszomorúbb? –, hogy akik ilyeneket kérdeztek, nem is lehettek „urak" a szó akkori értelmében sem.

Idézek még egy szerkesztői véleményt, pusztán takarékossági meggondolásból: hogy az olvasót – és magamat – megkíméljem a korabeli illem és persze a vele járó „szabadosságok" hosszabb ecsetelésétől:

„A mai társadalmi szokások talán megengedik, hogy a leány már eljegyzés előtt is karonfogva járjon leendő vőlegényével, de ha a leány Édesapja ki-

fogásolja, akkor mi a leány helyében nem a társadalmi szokásokra, hanem az Édesapánkra hallgatnánk."

Felszínes divatok, ókonzervatív ideák, affektált modernkedés, egymás ellen ható és egymásba keveredő szellemi áramlatok, szociális nyugtalanság: ez a kor Budapestje. Az angolos five o'clock teákon, bridzsasztal mellett Freudról vitatkoznak, meg Ferenczy professzorról, a nagy analitikusról; divat az individuál-pszichológia, a Traumdeutung. Sztálint hasonlítják Mussolinivel, Trockijt boncolgatják; társadalomelmélet, szociáletika, szovjet ötéves terv és a kapitalizmus válsága, Panait Istrati, s pult alóli csemegének a legújabb szovjet regények, Mereskovszkij misztikus antibolsevizmusa... A sztár: Oswald Spengler, a „mágikus erejű egyéniség", az *Untergang des Abendlandes* mindent megmagyaráz, fölösleges Marxszal, politikai gazdaságtannal, történetfilozófiával bíbelődni: a Nyugat csakugyan hanyatlik, jönnek az erős, fiatal népek, csak figyelni kell, mi történik Indiában, Kínában és főleg a japánoknál...

Spengler másképpen is hat nálunk, egy másik póluson: nekünk nincs közünk a „fausti kultúrkörhöz", bennünk „ős Kelet lelke", a szittya lovas többé nem magányos, hanem előőrs: közeleg az időben a Nagy Turáni Birodalom, amelynek három tartópillére Japán, Törökország és Magyarország. S e

roppant terv „mindinkább realizálódik", hisz a Turáni Szövetség helyettes nagyvezére – egyébként Szentgáli Antal okleveles mérnök, államtitkár – megnyerte az eszmének Konsztantyin Szaharov emigráns orosz altábornagyot – aki „mérsékelt fix havi dotáció ellenében" hajlandó az „intenzív és lelkes" szolgálatra –, s ezzel megvan végre a „mindeddig hiányzó láncszem: a nyolcvan százalékig turáni vérű oroszságnak a turáni eszmekörbe, ebbe a teljesen egészséges, természetes és átfogó erejű irányzatba való bekapcsolódása".

A nyár csak későn, június végén érkezik Budapestre, de akkor aztán alaposan kitesz magáért. A Duna-korzón is feltűnnek a strandpizsamák tarkán hímzett fekete szaténból, shantungból, virágos selyemből. Amerikai „flapper girl"-nek maszkírozott hölgyek sétáltatják a kutyáikat, sütkéreznek a Buchwald-székeken; a pincsiknél divat a bubifrizura és a gamásni. A Dunán „vadevez" a középosztálybeli fiatalság, kezdődnek a „strandafférok" a hatósági közegekkel a „túl merész" fürdőruhák miatt: némelyiknél a hátrész teljesen hiányzik, csak két keresztpánt tartja a trikó előrészét!... Hanyatlanak az erkölcsök, hiába, némelyek a Tőzsdepalota előtt felállítandó „Magyar fájdalom" nőalakjának mezítelenségét is kifogásolják, pedig a szobrot nemzetünk nagy barátja, Rothermere lord ajándékozta a főváros népének. Az angol újságkirály egyébként

irodalmi díjat is ajándékozott, amit a magyar Pen diplomatikusan megosztott Krúdy és Móricz Zsigmond között, s mindez akkora vihart kavar, hogy a javaslattevő Kosztolányi végül sértődötten otthagyja az írók gyülekezetét. A lord viszont lapjában, a *Daily Mail*-ben szózatot intéz a lausanne-i konferenciához Magyarország nevében – s hogy mindezt teljesen önzetlenül, azt majd szeptemberi nyilatkozatával bizonyítja: nem igaz, hogy felajánlották volna neki a magyar koronát! –; még májusban, a római repülőtéren zuhant le a rothermere-i jelszóról elnevezett repülőgép, a *Justice for Hungary,* s szegény Endresz György, az óceánrepülő még holtában is politikai manipulációk eszköze lesz: koporsóját Mussolini gyalogmenetben kíséri ki a pályaudvarra, s hamarosan megérkezik Budapestre a Duce ajándék repülőgépe, a Giustizia per l'Ungheria. De jönnek a fekete inges ifjúsági szervezetek küldöttei is, nyolcszáz balilla és avantgardista, a fasiszta milícia tisztjei kíséretében, hogy *saluto romanó*-val, kocogó díszlépésben köszöntsék az Ismeretlen Katona síremlékét a Hősök terén.

Hirdetik a yo-yót „műcsontból és fából, a legszebb kivitelben", s kicsik és nagyok a fonalán kézhez visszagombolyodó kis koronggal közlekednek; a pesti rekord a Zserbó teraszán kétszáz billentés, messze elmaradva a kétezres világcsúcstól. A Váci utcában a szikár Galsworthy oldalán az angol limo-

nádé-írónő, Elinor Glyn vörös hajkoronája és Roda-Roda piros mellénye virít: a Pen ülésezik Budapesten. A Lindbergh-bébi már csak a szerkesztőségi lelki postákban él. „Rég volt rám ilyen hatással valami – írja »egy magyar anya« –, mint ennek a gyönyörű kis gyereknek az elhurcolása és kegyetlen meggyilkolása... Sok-sok könnyet elsírtam miatta." A BESZKÁRT reformálja a közlekedést, bevezeti a térképes villamosjegyet, és Sipőcz alpolgármester inkognitóban utazik a villamoson, hogy Mátyás király stílusában „ismerkedjék a népesség gondjaival". A Kuria ítéletet hirdet a vésztői arzénes asszonyok ügyében, Horthy nem fogadja el a Károlyi-kormány lemondását, s a lapok lelkesülten közlik Borah szenátor legújabb nyilatkozatát: „A világnak érdeke a trianoni szerződés revíziója!"

Július 21-én a budapesti rendőrség közli: „hosszas megfigyelés és nyomozás után" letartóztatták az illegális KMP vezetőit, Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest, továbbá Kilián Györgyöt és másokat. Címszó a sajtóból: „Moszkvából érkezett kommunista vezérkart kerített hurokra a rendőrség!" Mindenki tudja: statáriális eljárás következik.

Vasárnap, 24-én a Rákóczi úti UFA mozi előtt, a *Filléres gyors* című magyar filmszkeccs előadásáról távozó közönségnek „ismeretlen egyének" röpcédulákat osztogatnak: „Le az osztálybírósággal, le a

statáriummal! Mentsétek meg őket!" De „kommunista rendzavarásokra" kerül sor a város más pontjain is; a Cserhát utca közepén egy összeverődött kis csoport az Internacionálét kezdi énekelni, Újpesten a tüntetők a proletárdiktatúrát éltetik. Utoljára szólalhat meg a német munkásszolidaritás: a választási lázban égő Németországból áradnak a petíciók. Thomas Mann, Barbusse, Romain Rolland tiltakozik, a párizsi magyar követség falán mázolt vörös felirat: *Assassins!,* gyilkosok...

28-án közlik a lapok a döntést: Karikás, Kilián és a többiek ügye rendes bíróság elé kerül, Sallai és Fürst fölött statáriális bíróság ítélkezik.

29-én délután, öt perccel két óra előtt a Törekytanács kihirdeti az ítéletet: halál. S hamarosan elindul a riadóautóktól közrefogott rabomobil a rendőrség biztosította útvonalon a Gyűjtőfogház felé, ahol a fegyőrök már elkezdték a napok óta éhségsztrájkot folytató kommunista rabok áttelepítését a kisfogházra néző zárkákból a folyosó túlsó oldalára, ahonnan nem láthatják-hallhatják az elkövetkezendőket. S miközben a balatonlellei nyaralásból megérkezett balillák a Halászbástyáról gyönyörködnek a budapesti panorámában, délután fél ötkor végrehajtják az ítéletet, aztán az áttelepített foglyokat visszaviszik a régi zárkákba. A rendőri készültség még tart a pesti utcákon.

Pedig alig két nappal előbb, zárt ajtók mögött

Keresztes-Fischer belügyminiszter már beismerte a csődöt: „A szociális nyomorúság, a munkanélküliség problémája ma már olyan méreteket öltött, hogy azokat a közigazgatási eszközökkel, rendőrséggel eliminálni és féken tartani nem lehet." Pár nappal a kivégzés után pedig Marx unokája, Longuet francia képviselő, aki jelen volt a tárgyaláson, így nyilatkozik a sajtónak Herriot sikertelen közbenjárása kapcsán: „... bizonyos, hogy olyan politikusok és államférfiak, akik eddig a magyar revíziós gondolatot szimpátiával kísérték, nagy csalódást éreznek, és lehet, hogy nem Magyarország békeszerződését, hanem saját felfogásukat veszik revízió alá."

Augusztus eleje zord záporokkal köszönt a fővárosra, de ezek sem hűthetik a nemzeti lelkesedést: a Los Angeles-i olimpiászon először a tornász Pelle István szerez aranyérmet, aztán ugyanazon a napon a vízilabdások és a kardcsapat – Petschauer, Gerevich, Piller, Kabos –, majd egyéni kardban a testőrtiszt Piller és ökölvívásban Énekes. Aztán a hónap vége felé újabb szenzációról adnak hírt a lapok: „A Madzsar-féle kommunista összeesküvés résztvevőit ártalmatlanná tette a rendőrség!" S miközben a Tattersallban pereg a „kerekeken gördülő város", a nemzetközi Gleich-cirkusz bemutató előadása, amelyre „munkanélküliek, hadirokkantak és nyugdíjasok" csak félárat fizetnek, Hetényi Imre, a

rendőrkapitány helyettese – aki szociáldemokrata rendőri riporterből, a budapesti prostitúció szakértőjéből lépett elő a politikai ügyosztály vezetőjévé, s akiből hat évvel később „zsidónak minősülő személy" lenne az új törvény értelmében – sorra vezetteti maga elé a letartóztatott kommunista diákokat. Közöttük Rajk Lászlót is, aki 1949-ben a bíróság előtt így „emlékezik" erre az ismeretségre:

„... 1931-ben őrizetbe vettek olyan vádlottakkal kapcsolatban, akik valamilyen kommunista szervezet tagjai voltak. Őrizetbe vételem után rokonom, dr. Bokor Lajos rendőrkapitány mindjárt felkereste Hetényit, aki... Bokor jelenlétében magához hívatott, és közölte velem, hogy amennyiben nyilatkozatot adok, hogy a magyar rendőrség számára... felderítő munkát végzek, és annak eredményét a rendőrség tudomására hozom, szabadlábra helyeztet. Én Hetényi felszólítására vállalkoztam egy ilyen nyilatkozat aláírására... mindjárt az aláírás után együtt maradtam Hetényivel, aki négyszemközt közölte velem, hogy mint egyetemistának azt a feladatot adja, hogy a forradalmi kommunista mozgalmakba igyekezzek behatolni, és ott felderítő munkát végezni... Az én »tájékoztatásomnak« lett az eredménye az, hogy 1932-ben... velem együtt tizenhét embert a rendőrség őrizetbe vett. Engem nyilván azért, hogy a gyanút eltereljék arról, hogy a rendőrség beszervezett embere vagyok... Én há-

rom hónapot kaptam. Szabadulásom után Hetényi ismét azzal bízott meg, hogy folytassam tovább az egyetemisták közötti felderítő munkát. »Tájékoztatásaimnak« lett az eredménye az, hogy 1933 első hónapjaiban, ha jól emlékszem, februárban, Birki Ágnest, Széll Jenőt több társával együtt őrizetbe vették, és megint őrizetbe vettek engem is, nyilván azért, hogy a gyanút eltereljék rólam. Vizsgálati fogságban tartottak, de a tárgyaláson felmentettek..."

De Justus Pál is „vall" majd 1949-ben erről az augusztusról:

„1932 augusztusában a politikai rendőrség másodízben tartóztatott le, éspedig egy Nagymező utcai lakásban, ahol nagyrészt értelmiségi, kispolgári elemek jöttek össze... Miután az összes többieket kihallgatásuk után szabadlábra helyezték, engem Hain Péter külön behívott dolgozószobájába, és ott azt mondotta, hogy bár módjában volna engem súlyosan megbüntetni... eltekint ettől, amennyiben hajlandó vagyok a rendőrségnek rendszeresen jelentéseket adni. Ezt a *(gondolkozik)* felszólítást én elfogadtam..."

S itt van Szalai András 1949-es „beismerése":

„A Horthy-rendőrséggel kapcsolatban voltam... A beszervezésre úgy került sor, hogy 1932-ben bekapcsoltak az illegális kommunista mozgalomba. A mozgalom rendőrkézre került... Letartóztatásom

alatt gyáván és áruló módon viselkedtem... Az én ügyemet árulókhoz méltón enyhén kezelték, nem kerültem bíróság elé, csupán a fiatalkorúak bírósága tárgyalta a kérdésemet. Kihallgatásom folyamán Réti detektívfelügyelő felvetette előttem, hogy lépjek a rendőrség szolgálatába. Én ezt vállaltam..."

Megint érdemes elidőzni egy kicsit.

Fölösleges ma már cáfolgatni az 1949-es vádakat. Nem is ezt tekintettem föladatomnak. De – olvasván a vallomásokat – hihetetlennek tűnik, hogy, akár tizenkilenc éves fejjel is, képes voltam elfogadni azt a primitív tákolmányt, amely önmaga cáfolata volt, ellene mondván logikának, pszichológiának, rendőrségi gyakorlatnak – ha tetszik: a józan emberi észnek.

Rajk élete 1932 és 1945 között: letartóztatások, internálások sorozata; a végén Sopronkőhida, az akasztófa árnyékában. Justus az 1943–1944-es évekről szólva egyszerűen kijelenti: „Utolsó alkalommal 1943 legvégén, a pontos időt nem tudom, hívatott a politikai rendőrség... Ezzel kapcsolatom a Horthy-rendőrséggel megszakadt, mert 1944 májusában munkaszolgálatra hívtak be, és Jugoszláviába, Borba vittek el." Nem tudta a jobb kéz, mit csinál a bal? – ilyesmi bizony elképzelhető az állami bürokráciában. De hogy Justus, a „rendőrségi besúgó" nem rohant a SAS-behívóval Hain Péterhez, ez igencsak tiszteletreméltó szerénységre vall.

És Szalai? Már az is elég volna, hogy ügyének a fiatalkorúak bíróságához utalását „rendőrségi jutalomnak" tünteti fel: 1932-ben tizenöt éves, hová utalhatták volna? De éppilyen nevetséges és egyben szívet szorító – mert zárkákban és vallatószobákban zúzott fizikum, pofon és gumibot eltagadása rejlik mögötte – a másik „jutalomról" tett vallomása is: „1942-ben... magam is rendőrkézre kerültem, ahol ismét áruló módon viselkedtem... A rendőrségen az én magatartásomat árulóhoz méltóan újra csak enyhén kezelték. Nem szállítottak át a többi letartóztatottal együtt fegyházba, hanem elkülönítették ügyemet, és kórházba kerültem. A kórházban négy hétig feküdtem, és ott igen jó bánásmódban részesültem. Négy hét után visszakerültem az Andrássy-laktanyába, hogy a jegyzőkönyvemet felvegyék... Az én ügyemet árulóhoz méltóan megint csak enyhén kezelték, a tárgyalásig szabadlábra helyeztek árulásom jutalmául. Közben be kellett vonulnom munkaszolgálatra..."

Már-már úgy tetszik, hogy a bori rézbánya vagy az erődítési munkálatok a Kárpátokban valamiféle „Kraft durch Freude" volt, pihentető jutalom a rendőrségnek tett szolgálatokért, és buzdítás a további jó munkára... Igaz, Szalai „pihenése" nem tart soká: „Annak ellenére, hogy én a Horthy-rendőrséggel együttműködtem, ügyemet mégis bírósági tárgyalás elé vitték. A bíróság, hogy leplezze az én

provokátori működésemet, büntetést mért rám... és így a sátoraljaújhelyi börtönbe kerültem."

1949 tavaszán Pestre hoznak majd egy ijedt, kopaszodó kis embert Sátoraljaújhelyről, aki eleinte az istennek sem akarja érteni, mit akarnak tőle a nyomozók, minek dugdossák az orra alá folyvást egy bajuszos férfi képét, miért bizonygatják – egy-egy pofonnal megtámogatva az érvelést –, hogy neki ezt az embert ismernie *kell*... Hogyan is ismerhetné fel ő, a honvédvezérkarnak alárendelt sátoraljaújhelyi fogház egykori parancsnoka ezen a képen Szalai Andrást, az MDP káderosztályának helyettes vezetőjét, s honnan tudhatná, hogy azonos az 1944-beli mosodaírnokkal, akit akkor még egyébként is Ländler Ervinnek hívtak? S amikor megérti végre, hogy mit is akarnak tőle, még aggályoskodik egy kicsit: képtelenség ez, hiszen ha ő bármiféle jelentésből tudomást szerez a foglyok kitörési tervéről, akkor szigorítja a fogház rendjét, kiemeli a főkolomposokat, és legfőképpen: kéri az őrség megerősítését. Aztán persze hogy odaáll a bíróság elé szeptemberben, és megerősíti a vádlott vallomását: bizony, Szalai már 1944 januárjában jelentette, hogy a foglyok „összesúgnak, összebúgnak, és valami szökési tervről beszélnek". Sőt: februárban újabb jelentést kapott tőle, „konkrétabb formában, amikor már kitörésről, szökésről beszéltek, és megnevezte a kitörés szervezőit". S – ámulj, világ! – a kitörés csak-

ugyan megtörtént március 21-én: „a szerb politikai foglyok megtámadták és lefegyverezték az őrséget, és kifeszítették a kapukat...” Persze – nyilván az időben történt besúgás eredményeképpen – „a szökni készülő elítélteknek csak egynegyed része távozott el, mert... a készenlétbe helyezett utászalakulatok, mert fel voltak készülve, váratlanul a fogházhoz érkeztek.” Mi sem természetesebb: nyilván az utászkiképzés részét képezte a karhatalmi beavatkozás „lázongó tömeg ellen”, minek vittek volna oda például csendőröket...

Rajk, Justus, Szalai élete csupa „jutalom” 1932-től: börtön, internálás, munkaszolgálat, letartóztatás... S ezeket az „ügynököket” hihetetlen buzgalom fűti: külföldről is képesek hazatérni nemegyszer, hogy újra és újra szolgálatára lehessenek Hetényinek, Hain Péternek, a csendőrnyomozóknak... Szenvedélyes mazochisták? Fanatikus horthysták?

Bizony, az 1949-es perben kevés lehetőség maradt kihasználatlanul. Emlékezzünk csak a „nem egynemű” családokra... Rajk Lászlóé aztán csakugyan nem nevezhető „egyneműnek”; a Székelyudvarhelyről áttelepült csizmadiamester apának tizenhárom gyermeke volt. Bokor Lajos, Horthy rendőrkapitánya csakugyan sógor, és a báty, Rajk Endre valóban Szálasi kormánybiztosa, sőt később a délamerikai nyilas emigráció vezéralakja, akinek nevére „átköltötték” a háborús slágert: „Magyarnak

nem való a könny, Rajk Endre úgyis visszajön..." S az sem kizárt, hogy – mint maga Rajk mondta a bíróság előtt – csakugyan „interveniált" az öccséért 1944-ben; a nyilas bátyok sem feltétlenül rajongtak azért, hogy a testvérüket akasztófán lássák.

Testvérek ilyenfajta szembenállásának analóg példáiért nem kell nagyon visszamenni a történelembe. Ott van az aradi vértanú Leiningen, akinek öccse Haynau oldalán hadakozik; de ennél is drámaibb példát kínál Knezich, akinek öccse 1849 májusában a budai várfalnak épp azt a szakaszát védelmezi, amelyet ő ostromol; kéri tehát: a támadásban ne kelljen személyesen részt vennie. Az öcsnek szerencséje van, élve fogják el, látszatra enged a testvéri rábeszélésnek, átáll, aztán visszaszökik a császári oldalra. Jutalmul ugyanabból a kézből kapja a Mária Terézia-rendet, amelyik a bátyja halálos ítéletét aláírta. Knezich példája egyébként egyéb – s nagyon is idevágó – szempontból sem érdektelen; ő, a határőrtiszti családból való, délszláv vérű osztrák katonatiszt így indokolja csatlakozását a magyar ügyhöz: „Galícia nyomorúságában született meg az én politikai önérzetem, hol a Metternich-politika erkölcstelenségét és a lengyel nemesség esztelen könyörtelenségét s az így elvadított lengyel nép kegyetlenségét látva lelkiismeretem felzúdult, s egy jobb kor után vágytam."

Rajk, Pálffy és az egykori csendőrtiszt Korondy –

akinek kihallgatásakor „természetesen" nem esett szó a szovjet csapatok oldalán, az átállt magyar alakulat élén a Citadella ellen vezetett rohamról – esetében az volt bizonyítandó, hogy a vádlottak „családi alapon" is fasiszták. Justus és Szalai személye egyéb lehetőséget kínált. Így aztán Justus kihallgatásának végén is lezajlik egy – „Rajk–Reich" szóváltáshoz hasonló – kis közjáték:

ELNÖK: *Mondja, Justus Pál, cionista szervezkedésnek nem volt Ön tagja?*

JUSTUS: *Soha.*

ELNÖK: *Szalai András! Ön volt, ugye? Az előbb nem kérdeztem meg Öntől.*

SZALAI: *Igen, voltam.*

ELNÖK: *Mikor?*

SZALAI: *1930-tól 1932-ig.*

Az elnök természetesen tudja, hogy Szalai volt és Justus nem volt. De ha csak Szalait kérdi, akkor Justus „zsidó fajiságára" nem derül fény a hallgatóság előtt, így viszont a dolog egyértelmű. Márpedig ha igaz Rákosi híres mondása, miszerint ő „tízmillió fasisztával" kénytelen szocializmust építeni, akkor a „tisztázás" feltétlenül hasznos, mindenki megtalálhatja a „szája íze szerint való" ellenséget, hiszen zsidó–sváb–nyilas–horthysta banda ül a vádlottak padján. Kit zavar az, hogy így az egész egy kicsit már a nyilas frazeológia torzszüleményére, a „judeo-bolsevista–plutokrata világ-összeesküvésre" emlékeztet?

De menjünk most vissza a 30-as évek elejére.

Tamás Aladár, a 100% kommunista szerkesztője, aki már 1932 eleje óta letartóztatásban van, s 1933 februárjában, ügyének táblai tárgyalása előtt átszállítják a Markó utcai fogházba, így emlékezik később egy akkori találkozásra:

„Egy első emeleti zárkához vezettek, kitárták előttem az ajtót, és beléptem. Magas, karcsú fiatalember állt fel a székről és jött felém... Ő volt Rajk László. Az egyetemi hallgatók letartóztatásakor került a börtönbe... Rajk László tárgyilagosan, nagy szavak nélkül beszélt a diákmozgalomról. Majdnem mindenkit jól ismert, akit vele egy időben tartóztattak le. Egynéhányan máris meginogtak közülük – mondta. Az egyetemi hallgatóknak nincs önálló társadalmi helyzetük, a szüleikét kell megvizsgálni, így vélekedett. Ma pedig javarészben az úgynevezett megbízható társadalmi rétegek fiaiból, leányaiból kerülnek ki a diákok. A bölcsészek között még csak keringenek szellemi áramlatok, de a Műegyetemen, az Orvostudományi Egyetemen jóformán szellő sem rezdül. Ami lelkesedés él a fiatalságban, azt itt lecsapolják az irredenta mozgalmak. Csak a legkiválóbbak, a legmesszebbre látók jutnak el a kommunistákkal való rokonszenvezésig."

Az elemzés pontos. 1930 táján az egyetemista diákok a legkülönbözőbb árnyalatú, sőt egymással élesen szemben álló bajtársi szövetségekbe tömörültek:

legitimisták, szabad királyválasztók – akik hol tudták, hol nem, kit is akarnak tulajdonképpen a trónra: a Rothermere családot vagy a „Horthy dinasztiát"? –, „turáni" fajvédők, „olaszos" fasiszták egyesületei mellett külön szervezete volt az erdélyieknek, felvidékieknek, délvidékieknek. S voltak persze nem kevesen közömbösek is, akik csak tanulni akartak, kenyérhez jutni mielőbb. Ebben a tömegben a kommunisták és a szimpatizánsok csak lassacskán találták meg egymást. Elszigetelt vagy laza kapcsolatot tartó kis körök alakultak, főként a világválság és a szovjet ötéves terv hatására. Később utat találtak a kommunista ifjúmunkásokhoz, de az illegális KMP-vel – s ez érthető az adott körülmények között – a kapcsolat nem volt különösen szoros.

Első megmozdulásaikban van valami „stikliszerű": röplapokat szórnak el az üres tantermekben, s bizonyára élvezik az általános döbbenetet: a vörösök behatoltak az egyetemekre! Riadt sajtóvisszhangok, a folyosón nyüzsögnek Hain Péter detektívjei, a tanári kar görcsösen reménykedik: a tettesek csak kintről jöhettek... A tányérsapkás, turulföveges „bajtársak" vadásznak az idegenekre, és jámbor látogatókat inzultálnak... Ekkortájt, az egyetemi „kommunista heccek" idején történt, hogy a Franciaországból hazatért Rajk a folyosón sétálgatva-beszélgetve barátjával és egyetemi kollégájával, az előadás kezdetét jelző csengő szavára

hirtelen megtorpan, s a beszélgetés tárgyától szinte függetlenül ezt mondja: – Hiába, egy a megoldás: Lenin.

Herczeg Ferenc hetilapjának, az *Új Idők*-nek van egy állandó rovata 1932-ben: „Ellesett párbeszédek", időszerű politikai, társadalmi kérdésekről. Nézzük, mekkora affinitással viseltetik a névtelen szerző – talán maga az „írófejedelem"? – a kérdés iránt:

„Mit szól a kommunista tanárok és diákok dolgában hozott ítélethez?

– Kérdés, hogy a diákok helyett nem inkább a kedves szüleiket kellett volna-e bíróság elé állítani?

– Ugyan, kérem, hát látott már fiút, aki olyan lett volna, mint amilyennek az apja szerette volna? Azért sem olyan!

– Én csak az iránt hallgatnám ki a szülőket, rászoktatták-e a fiaikat arra, hogy kezet csókoljanak az édesanyjuknak, és hogy elalvás előtt imádkozzanak.

– És ha igen?

– Akkor fölmenteném a szülőket."

Szeptember 21-én lemond a kormány. Horthy ezt írja emlékiratában: „Károlyi Gyula lemondása után egy új ember állott a küszöbön, Gömbös Gyula, és vele új korszak kezdődött." Akkor, 1932-ben ezt mondja Rassay Károlynak: „Be kell látni, hogy a mai nehéz időkben erősebb kézre van szükség."

*

1932 nyara: az utolsó akadémikus-nyár.

A tüzérüteg június elején indul Hajmáskérre, a „tüzérek Mekkájába". Háromnapos menet, nyeregben naponta reggel öttől délután háromig, rekkenő hőségben, oldalutakon, elkerülve a balatoni műút szalagját. Ebéd csajkából, árokparton; homlokukat vörösre égeti a nap, hajuk megőszül a portól. „Tiszta cigányélet..." – sóhajt fel egyik levelében Oesterreicher akadémikus.

Panaszkodik, de élvezettel.

A második éjszaka: Csór, falucska Székesfehérvár és Hajmáskér között.

Alacsony parasztszoba, meszelt vályogfal, fagerendák, magasra vetett ágy. A falon „halálosan komoly" családi fotográfiák, mellettük „az aradi tizenhárom virít őrült tarkaságban"... Poros lovaglócsizmák, kard, távcső, hátizsák – „festői rendetlenség". Öreg anyóka a házinéni, úgy mondja: „fiaim", talán nem tudja, hogy ezek a katonák nem olyanok, mint a többi, de mégiscsak tudja, mert sopánkodva mentegetőzik: bizony, paplant nem tud adni, neki csak dunyhája van... A falu koromsötét; takarodó, a kutyák vonítva kísérik a nyújtott, zokogó kürtmelódiát. Villany nincs, petró sincs, Oesterreicher akadémikus zseblámpa fényénél írja a levelét...

Hajmáskér... „A vígasztalan szikláival, amiken csak szamárkóró terem, a naptól perzselt silány fü-

vével és azzal az idegenszerű éghajlatával, amely délben pokoli hőséget, este pedig, napnyugta után, minden átmenet nélkül szelet, fagyos hideget jelent. Ha lement a nap, tényleg megérdemli a tüzérkörökben elterjedt nevét: magyar Szibéria..." Kilenc hét. Gyakorlat, gyakorlat, gyakorlat... Pihenésre, fürdésre nincs idő, a bazin különben is megrepedt, megmártózni legfeljebb a lövegek kavarta porfelhőben lehet. „A hajam sörény, a körmeim ragadozóké, két-háromszoros rétegben hámlik az arcom..."

Július eleje: irány Kenyérmező-tábor. Körletrend, szállásszemle... Százhúszan egy barakkban, alig férnek egymástól. Benn hőség, tömérdek légy, csípnek, harapnak, kinn zuhog az eső. „Pokoli két hét ígérkezik..." A táj sivár, nem jobb a hajmáskéri karsztnál. Itt volt még 14 évvel előbb is az orosz fogolytábor. A barakkok mögött „hosszú-hosszú fogolytemető; árnyéktalan sivárságban egyik fakereszt a másik mellett, végtelen egyenes sorokban, egyik orosz név a másik mellett... Itt pusztultak el, valószínűleg anélkül, hogy otthon tudnák, hogy a Fedorok és Iványok valahol egy kis magyar város, valami Esztergom közelében fekszenek a hegyoldalban. Rettenetes életük lehetett itt..."

Ez a két hét tulajdonképpen vizsga, „harcászati utazás". A tavalyi, tavalyelőtti negyedévesek számára még valódi utazás volt, kirándulás a Balaton vagy a Mátra tájain, vendégeskedéssel vidéki úri há-

zaknál, jegyzői lakokban tartott murikkal. Csakhogy itt a gazdasági válság, nincs pénz, az ő „utazásuk" már „helybenjárás", napi 30–40 kilométer gyaloglás a rekkenő hőségben, zsongó fejükben a Harcászati Szabályzat paragrafusaival, lesve a parancsot: „Adja ki a védelmi intézkedést!..." „Öt perc múlva kérem a megszállóvázlatot!..."

Aztán vége a „vademberi létnek", indulás vissza a világba, amely ezen a nyáron mintha nem is létezett volna. Duna-korzó? Statárium? Lausanne? Semmi sem fontos, legföljebb a próba az egyenruhaszabónál, csizmadiánál. Pár nap még, és ott állnak a nagyréten, a Ludovika-szobor előtt!...

Zárt világ amúgy is, alig adódik érintkezési pont azzal a másikkal.

Még tavasszal, május 21-én megtartották a hagyományos „100 napos ünnepélyt", a végzős akadémikusok díszvacsoráját, az egész tisztikar részvételével; aztán lehetett röhögni Pórffy Gyurin és Radványi Dinin, akik a vívóteremben előadták a maguk fabrikálta kabaréjelenetet mint „Hacsek és Sajó vezérkari akadémikusok", s megtapsolták a „szcenírozott tangót" is, amit maga a komponista – Zerinváry Andor aks – adott elő „Losonci Szabó Ary úrleánnyal"; igaz, Jány ezredes ráncolta a szemöldökét, szerinte a tánczene zsidó találmány, defetizmusra vezet... Készen volt minden a kerti ünnepélyhez: táncdobogó, lampionos asztalok – aztán

egyszerre lefújták az egészet: megjött a hír Endresz és a navigátor Bittai aznapi katasztrófájáról, ludovikás volt mindkettő...

Az olasz balillák itt tanyáztak nyáron, az ő hálótermeikben. A dilinós öreg kertész nem győz panaszkodni rájuk, strandolni akartak a tóban állítólag. Július 30-án Kenyérmező-tábort is meglátogatták, az aks zászlóalj díszmenetben vonult el előttük, a fene megette, csak ez hiányzott akkor...

Ennyi volt a nyáron a külső világ.

És Oesterreicher György, akit a társai, ki tudja, miért, Bösternek hívnak? Sötétvörös hajtókáján ott a dupla sáv, a jeles rendűség bizonyítéka. Úgy tetszik, ez minden, ami megkülönbözteti a többségtől.

Kamasz és felnőtt egyszerre.

Úszik, vív, atletizál, magánszorgalomból is. Fizikuma nyári kihelyezéseken, gyakorlótereken, hosszú lovas- és gyalogmeneteken edződött. De az aks-világ valósággal konzerválja a kamaszkort. Tovább élnek itt a hadapródiskolából hozott ugratások, kitolások, a figyelmeztető *cikk!,* ha elöljáró közeledik, s megnyugtató ellentéte, a *csont!,* ha tiszta a levegő... Már a monarchia „cőgerei" is ezt használták, s ők is „sóztak", ha ébresztő után meglapultak a takaró alatt. A kenyér a negyedéves uraknak is „bredzsó", a rossz osztályzat pedig „cseszkó", s aki kapta: „becseszett". Az egymást

váltó évfolyamok az utódokra hagyják a „kerítésparancsnokság" titkát, a kimaradási engedély lejárta utáni belógás útját: az Örömvölgy utcánál föl a cement szeméttartályra, onnan a falra, azon végig a szerszámoskamráig, s a tetejéről a földre... Kakaskodó összeugrások, nagy röhögések, kimaradás utáni élménybeszámolót követelő kórus: „bárónőt? bárnőt? kurvát?", a lovasságiakat ugrató örök história a huszár aksról, aki udvarlaki őrségen az előírt „Fegyverbe! fegyverbe! fegyverbe-e-e!" helyett igazi „Ahisztid" módján ezt ordította: „Háhomszoh fegyvehbe!"...

Megnyújtott, konzervált kamaszkor.

„Olyan ordítozással tarokkoznak, hogy fel kell rettenni az embernek. Esténként egyáltalán őrült hangzavar uralkodik a hálóban, mandolinon búsul az egyik, fütyülés, éneklés, veszekednek, ordítanak, hogy villanyt eloltani, aludni akarunk – *Böster, már megint levelet írsz?* – ajtócsapkodás – *Uraim, több tapintatot, egyesek már alszanak! – Paraszt! – Böster, kinek írsz? – Mi közöd hozzá?* – hát ez a miliő, amiben a leveleim születnek..."

Úrifiú, kétségtelen. Délutánig a tüzércsoport anyagát rakodja a vagonokból, aztán bemegy a barakkba, pizsamát húz, és kínai verseket olvas. S valóságos élmény számára egy döngölt föld padlójú parasztszoba. Tüskés, ingerült, valószínűleg odahaza is, néha lelkiismeret-furdalás gyötri, fogadkozik

magának, „gyökeres" változást ígér. Levél jön az apjától, szégyelli magát: „Szegény apám, nem is sejtettem, hogy ennyire mardossák egyes ellentétek és félreértések már hosszú idő óta. És be kell látnom, hogy nagy részben, majdnem teljesen az én hibám, hogy ennyire elhidegültünk egymástól, legalábbis látszólag. Szerencsétlen természetem a fő oka: nem tudom mutatni a melegséget és a szeretetet; az egyetlen dolog, amitől félek: banálisnak és szentimentálisnak látszani."

Egy kamasz vívja itt szabadságharcát az apai tekintély ellen. És már majdnem győzött: „szegény apám..." – tehát magasabban érzi magát. Fél banálisnak és szentimentálisnak látszani? Persze, hiszen gyakran az, mint minden fiatalember érzelmes kamaszkor és „zord" férfikor mezsgyéjén. Ráadásul szerelmes. Elérzékenyül a „hűvös hajmáskéri estén", amikor verset olvas „Pesttől 110 kilométerre", aztán rajtakapja magát, és pironkodva beleírja a levélbe: „Most veszem észre, hogy esetleg szentimentális bolondnak tart, ha ilyeneket írok; de higgye el, hogy ez valóban nagyon szép..."

Kezdő szerelmes különben. Az első levelek „hangja" egy kicsit mutál. Valójában szeretni akar, mert szerelmes a szerelembe, és szörnyű a kamaszmagány a zsúfolt hálóteremben, és jólesik levelet írni valakinek, s az is, hogy ez a sok hülye látja, és semmi közük hozzá!... Duzzog: kurta válaszokat

kap, de „egy kedves mondat, egy-egy szó" máris megvigasztalja, aztán meg itt vannak a fényképek: a „gyakorlókészlet, kivonuláshoz", benn a cigarettatárcában, meg a „kimenőkészlet, kizárólag ünnepi használatra"; persze az a legkedvesebb, ahol együtt vannak, szemben, a korlát mellett... „Feltétlen őszinteséget" követel, hisz megállapodtak!, hogy „ne kelljen kerülő utakon bujkálni", hogy „tisztán és világosan" lássák egymást! lám, ő igenis őszinte, pedig tudja, „ez nem jó politika", de hát „a politika éppen az őszinteség hiánya..."

A stílus fokozatosan változik: a kicsit hányaveti „udvarló" szövegeket – „Maga olyan helyes volt vasárnap!" – felváltja a burkolt követelőzés, a stílus közben mind oldottabb, színesebb lesz. Sajnáltatja magát, amúgy férfi módra – hosszú lovaglások, sivatagi táj –; már adni akar, és irányítani: Babits kötetét olvassa, tessék kivenni a könyvtárból, biztosan tetszeni fog, majd beszélnek róla, ha találkoznak, s viszi „azokat a drága kis kínai verseket is", persze csak akkor, ha igazán tetszett, amit küldött...

Kenyérmező, július derekán: „magas ládán, begörbült háttal" írja a levelét, trópusi melegben, legyek között... „Maga valószínűleg egész nap a strandon tiszteli meg a napot azzal, hogy sütheti. Vagy talán evezni jár?" Huh! Az utolsó mondatból már kicsap a féltékenység. De máris áttér Sinclair Lewis könyvére, *Sam Dodsworth Európában,* épp

most olvasta: dühét rázúdítja a regény nyafogó, felszínes hősnőjére, aki méltatlan a kicsit nyers, de céltudatos, „pionírlelkű" autógyáros férj szerelmére: „Ha van ideje, olvassa el, olyan nagyszerű szobrot kapott benne a »nő«, hogy ezek után kétszeresen tudok annak örülni, hogy vannak még kivételek is, nem mind olyan, mint Fran..." Eszébe sincs jelezni, hogy a levél címzettje is a kivételek közé tartozik, s továbbra is megmarad a fenyegető többes számnál: „...ha nem volnának kivételek, kétségbe kéne esni." Aztán enyhén szemtelen lesz a hang: „Ha megpróbálja ezek után teljesen elfogulatlanul olvasni, mint ahogy én is elfogulatlanul olvastam, úgy feltétlenül el kell ismernie: Fran nem is »egy nő«, sőt nem is az »amerikai nő«, hanem egyszerűen: a nő." Most ismét a vészjósló homály: „Nem mondom, hogy sajnos, mert hangsúlyozom, hogy így még jobban kiemelkedik az a pár nő, akiben megtalálom mindazt, ami az illúziókat táplálja." És egyszerre kirobban a gőgös kamasz világfájdalom: „Az illúziókat, amelyek még a legmegcsontosodottabb nőgyűlölőben is megvannak, valahol mélyen elásva..." Egy kis szenvelgés következik most, sajnáltatja magát, talán meg is ijedt kicsit a „férfigőg" iménti kitörésétől: „Nem tudom, miért, de olyan furcsa, kicsit nehezen magyarázható, bizonytalan érzésem van; talán annak tulajdonítható, hogy már nagyon hosszú ideje nem láttam, vagy talán éppen

annak, hogy most már nemsokára látni fogom, és mint minden nagyon vágyott dolognál, ha közeledik, valami félelemérzet keveredik a vágyba; de úgy vágyom, úgy várom és olyan szépnek képzelem azokat az őszi napokat – minden nap, ami még elválaszt attól az időtől, csak jobban csigázza a várakozást –, hogy félek, nem is következhetnek be..." Szinte látom a szerelmes kamaszt, amint elégedett kandúrképpel átfutja a sorokat: nesze neked! most menj vadevezni, ha rávisz a lélek! De hátha kevés, dobjunk még rá egy lapáttal! Bőgj csak, drágám, adok én neked strandot! Már írja is: „Mindig azt hittem, hogy a szerelem annyira felfűti az energiákat, olyan cselekednivágyást és életakaratot önt az emberbe; hogy felvillanyozza és megfrissíti. És éppen teljes energiaelapadást, merev letargiát eredményezett. Olyan bódult, álmos botorkálást..." Ez már olyan szép, hogy maga is elhiszi, és kezdi sajnálni magát. De nem nyavalygás ez? Még csak az kéne, hogy valami puhánynak higgyen! Gyorsan folytatja: „Bár azt hiszem, ez csak a kezdet, amíg lassan mintegy beleszokunk az új atmoszférába, hogy aztán, mint valami oxigénfürdőből, olyan frissen és ruganyossággal lépjünk elő..."

Kamasz-remekmű. De kamaszos az is, ahogy egy mondattal tönkreteszi a műalkotást: „Éppen ordítoznak sorakozóra: viszik a népet a strandra Esztergomba." És félbehagyja a levelet, majd holnap

folytatja, most megy a néppel Esztergomba a strandra.

Ez a kamasz olvas. Sokat, és még a nyári kihelyezés „ősemberi" körülményei között is. Érdeklődése, ízlése csöppet sem „kincstári", ez pedig nem kis dolog a Ludovikában, ahol már jó ideje vitéz Rózsás József százados, a *Magyarosan, katonásan* című „irálytani" segédlet szerzője – egyébként maga is költő és drámaíró – képviseli az irodalmi ízlést, a hazafias kultúrát. Versfüzetkéit épp most dicsérte meg vitéz Jány Gusztáv ezredes, iskolaparancsnok: „Magyar lelke és fajszeretete mint égő fáklya világol, lángol és tör felénk munkásságából. Tudjuk, hogy ezek a füzetek a katonaléleknek egy-egy kis oázist jelentenek, s hogy a ma nehéz napjainak szürkén hömpölygő folyamában olyanok ezek, mint egy-egy kis sziget, amelyen meg lehet állani, nézni kelet felé..."

Íme, egy darabka oázis, amely sziget – a *Ludovikás Levente* 1932. augusztusi számából:

Doberdó sziklái itták a vérem,
Galíciában hagytam fél karom.
S ki most itt állok csonkán, bús szegényen,
Elől rohantam sok vad rohamon.
Szép volt! S hiába, minden elveszett.
Az új világ feled. S oly szívtelen...
Ó emberek, ó emberek, én nem pénzt kérek tőletek,
Csak azt, hogy sírjatok velem!

Méltányolni kell hát, hogy Oesterreicher György tüzérakadémikus a nyári kihelyezésre Babits 1920-ban megjelent verseskötetét, a *Nyugtalanság völgyé*-t viszi magával. Annál is inkább, mert Babits ekkor még nem klasszikus: híres költő, de kortárs költő, tehát egy a lehetséges „választékból". Lehet őt szeretni, de lehet a „katonaköltő" Somogyvári Gyulát is; s lehet a *Gólyakalifá*-t olvasni, és lehet Pekár Gyulát. S ha valaki – uniformisban! – az előbbit választja, az nem kicsi dolog.

Ízlése persze kiforratlan, legalábbis az 1932-es nyári levelek tanúsága szerint. Hajmáskéren Stefan Zweiget olvas, a *Civilizáció megmentésé*-t Wellstől, meg Sinclair Lewist, Wassermannt. Csupa divatos szerző. Zweig, a regényes történelmi életrajzok mestere, jó stiliszta, szellemes – és felületes. Wellsről elég idézni Szerb Antal telitalálatát: „Született utópiaíró, mindig tanítani akar, parvenü magabiztossággal, s amit tanít, mind olyan magától értetődő igazság." A Nobel-díjas Lewis – megint Szerb Antal után, kicsit szabadon: – később majd úgy megy ki a divatból, hogy tömegcikké lesz. Wassermann okos és nagyképű, rutinra váltja, amit megtanult Dosztojevszkijtől.

Ez a – nyilván hiányos – olvasmánylista nem jelez valamiféle kialakult ízlést; inkább fogékonyságot, a kor szintjén való érdeklődést, nyitottságot s egyben elkülönülést a Herczeg Ferenc-i „magyar glóbusz-

tól" – aminek persze megvan a veszélye, hogy átcsap valami másba, hisz ez a lista egy korabeli kultúrsznob listája is lehetne. Az is volna, ha nem egy „kamasz" listája. Nézzük csak még egyszer: Zweig az életrajzaival a kor személyiségkultuszának udvari szállítója. Wells kapitalista válságggazdaság és szovjet tervgazdálkodás között keresi az utópisztikus harmadik utat: „elitemberek, tudósok nemzetek fölötti összefogásában", valamilyen „okos világnagykapitalizmusban"; egy kicsit roosewelti New Deal, egy kicsit a náci „Führerstaat" technokrata változata. Wassermann: géniusz és világ, pszichopatológia, freudizmus...

Oesterreicher akadémikus Hajmáskéren olvassa „Károlyi új könyvét, az *Örvény szélén*-t"... Nem, ez nem *az* a Károlyi, csak az unokatestvére – és természetesen ellensége –, Károlyi Imre gróf, aki két könyvet is írt gyors egymásutánban. Az első 1931-ben jelent meg: *A kapitalista rend válsága.* A második 1932-ben, s ez amannak folytatása. Mindkettő „csemegének" számít akkoriban: elemzik a világválság okait és lehetséges következményeit, ismertetik a szovjet viszonyokat, viszonylag objektív tudósítással szolgálnak az ötéves tervről. A szerző – egyébként a miniszterelnök Károlyi Gyula öccse, s nem sokkal utóbb a nyilasok felé fordul – a „másik oldalhoz" tartozik, s persze az ugyanoda tartozók

számára ír; viszont tárgyilagos, sőt még szembe is száll bizonyos szovjetellenes rágalmakkal.

A huszonhárom éves akadémikus, úgy látszik, figyeli az irodalmi élet eseményeit is. Egyik levelében azon örvendezik, hogy Kosztolányi és Babits végre kiléptek a Penből. „Hála Istennek, úgy örültem neki, mintha nem tudom, mihez jutottam volna!" Majd így folytatja: „Csak az bosszant, hogy persze az egész kis uszály követte őket, csupa olyan tipikus pesti nagyságból... Földi úr is köztük."

Földi Mihályról van szó, a „transzcendens ponyvaíróról". Ha Wassermann Dosztojevszkij-epigon, ő Wassermann epigonja, hamar avuló életművel, freudista erotikával, miszticizmussal... Az ítélet tehát biztos, ami az irodalmi értékre vonatkozik. De párosul a „középosztálybeli keresztény fiatalember" előítéletével; a „tipikus pesti nagyságok" kifejezés helyére nyugodtan odaillesztheti jük a másikat: „tipikus nagyvárosi zsidó szubkultúra". Az akadémikus bizony antiszemita. Nem komolyan – akkor alighanem legyűrte volna magában a kezdődő szerelmet –, csak úgy, „von Haus aus", ahogy egy keresztény úrifiúhoz illő, a jó modor határain belül. Csipkelődve írja, épp Wassermannról: „...egy zsidó zsenit olvasok, akit Maga kihagyott a múltkori díszes listából..." Vitára céloz nyilván, a tárgyát könnyű kitalálni: ősrégi, mint az „önzetlen barátság férfi–nő között" polémia: a zsidó nem teremtő al-

kat, hanem interpretátor, a nagy komponisták között nincs zsidó, a nagy hegedűsök mind azok stb. A csipkelődésben persze ott a partner érzékenységének szóló engedmény: hisz Wassermann, lám, mégis-csak zseni... Aztán sorra veszi az író alkotásait: a *Lángész* – „az nagyszerű volt", a *Renata Fuchs* „majdnem ponyva", s emiatt „elment a bizalma"; viszont nemrég olvasta a *Maurizius-ügy*-et: az „gyönyörű, próbálja megszerezni, olvassa el"... De megint nem állja meg, hogy oda ne csippentsen: „...akkor talán több reménye lesz, hogy meg tud győzni, már ami a zsidó zseniket – *ide zárójelben kérdőjelet iktat* – illeti..."

Úgy tűnik mégis: ez a „középosztálybeli úrifiú" nem a Ludovikára való. Talán inkább a bölcsészkaron volna a helye? Lehet, hogy érzi is, talán épp ez az apa–fiú konfliktus háttere? Talán már csak a nevezetes hurkatöltő-elv érvényesül: „Aki egyszer bekerül a Ludovikára, az onnan már csak hadnagyként távozhat!"

Nézzük csak, mit ír a hajmáskéri tiszti kolóniáról:

„Annyira el vannak vágva minden kultúrától, sőt civilizációtól, annyira egymásra vannak itt utalva az emberek, annyira egymás szeme előtt játszódik le az életük, minden magánvonatkozásaival együtt, hogy aki nem alkalmazkodik patkány módra, annak keserves kínlódás lehet minden nap. Mert itt nem von-

hatja el magát az ember az úgynevezett kincstári társaságtól, mert más egyszerűen nincs. Itt nőtlen tisztek, nősek a feleségeikkel együtt állandóan és szünet nélkül be vannak sorolva a hierarchiába, még talán az asszonyok is rangsorolva vannak, kitéve egy minden kisvárosinál mérgesebb és figyelőbb pletykának, lélekölő unalom és tespedésben. Itt egy fiatal tisztnek ugyan elég alkalma van tanulni, olvasni, továbbképezni magát, de csak ha baromi akaratereje van. Mert míg egyrészt a szórakozási lehetőség teljes hiánya szinte tereli a munkára, másrészt a minden változatosság hiánya és a sivár környezet okvetlen meghozza a reakciót: – Nem lehet állandóan komoly dolgokkal foglalkozni! felkiáltással sarokba vágja a nyelvkönyvet, a hadtörténelmet, a filozófust, a verseskönyvet – és sárga ponyvát olvas, míg el nem álmosodik, vagy lemegy a kantinba, hogy egy pohár sör mellett, üres, céltalan fecsegéssel agyonüssön egypár órát. Egy-két év, és ugyanolyan szürke nyárspolgár lesz belőle, mint a környezete. Undorító..."

Lehet, hogy már régen nem „örömkatona"?

Csakhogy a fentiekhez hozzáteszi: „Hála istennek, nagyon kevés esélyem van, hogy ide kerüljek." Februárban pedig bosszankodik: a félévi eredménye nem elég a kitűnőhöz: száznegyvenöt egység kéne, ő pedig csak száznegyvenkettőt szedett össze. Igaz, teszi hozzá, „ebben a félévben nem nagyon erőltettem meg magam".

Mintha két ember lakoznék benne – meglátjuk később, a csapatszolgálat évei alatt is –; az egyik borzad a kincstári dögunalomtól, a másik valósággal rajong a hivatásáért. Csupa viszolygás, amikor a „társaságról", a kaszárnyai hétköznapokról ír, és csupa ragyogás – a stílusa is megváltozik szinte –, ha leírja a hosszú meneteket ismeretlen falvakon, városokon át, s ha arról beszél, milyen jólesett az ebéd utáni cigaretta a pihenő üteg mellett, miközben fél kézzel a lovának tartotta a zabostarisznyát.

Egy későbbi, Torinóban kelt levél szolgál talán a legjobb magyarázattal:

„Kora reggel utaztam el innen Genova felé... Zavartalanul élvezhettem a tájat és a könyvemet – egy nemrég megjelent Colleoni-életrajzot –, amit az útra vittem. Colleoni csatái azon a vidéken zajlottak le, ahol éppen keresztülrobogtunk. Kettős utazás volt ez ugyanazon a vidéken: ha felemeltem a szemem, az ablakban azok a hegyek és völgyek, folyók és utak rohantak visszafelé, amelyek között a könyvben Colleoni seregei mozogtak. A hegyek tetőin még látszottak a romok, amik akkor erős várak voltak. Most láttam, milyen kevés változik tulajdonképpen 500 év alatt; a tájat vasutak és villanyvezetékek szelik át, a városok is nagyobbak, és arcuk is változott, legalábbis kifelé – de a lényeg: a föld és akik rajta élnek, az emberek, ugyanazok. Sose fogom elfelejteni ezt az utat a friss reggeli tájban, a

vadzöld piemonti síkságról be az alessandrai dombok és hegyek közé..."

Az eskütétel reggelén az Akadémia dísztermében megkapja a Ludovika-szoborral és ugrásra kész oroszlánnal díszes avatási gyűrűt, s a kéregtokba bújtatott oklevél mellé a borítékot: „...október 2-án tartozik szolgálattételre jelentkezni a Kinizsi Pál 4. honvéd tüzér osztálynál, Pécsett, a további parancs átvétele végett." Eddig sima volt az útja: gyerekszoba, iskola, érettségi, önkéntesi év, Ludovika. Jobbra és balra semmi kitekintés; mintha egy ablaktalan, de barátságos, süppedő szőnyeggel borított folyosón haladt volna végig, a falakat borító színes képek között: meseillusztrációk, Cooper indiánjai, Winnetou, Nemo kapitány... aztán a Gracchusok, Mucius Scaevola, Cicero, Marius Karthágó romjain... Zrínyi kirohanása, Egri nők, Buda visszavétele, veressipkás szuronyroham, huszárok Limanowánál... A folyósó egyenes, az irány adott.

*

1932. augusztus 20-án Gömbös Gyula – ekkor még csak hadügyminiszter – ott áll maga tervezte pompázatos tábornoki uniformisban a Ludovika Akadémia nagyrétjén, szemben a névadó királyné szobrával, mellette Magasházy ezredes, a kormányzó szárnysegédje, sapkáján a szegedi időkre emlékeztető darutollal. S itt van a „művészlelkű" József fő-

herceg is, lilában pompázó drabális hitvesével, Ferenc József unokájával. Szemben velük, esküre készen, a frissen avatandó hadnagyok, vadonatúj egyenruhában, magas kérgű angol csizmában, ropogó friss szíjazattal. Az emelvénytől jobbra és balra pedig a felsorakozott akadémikus alakulatok.

Hallgatják vitéz Jány Gusztáv ezredest, az akadémia parancsnokát, aki feszes tartásban, pattogó hangon mondja a búcsúztató szöveget:

„...azt akartuk, hogy egész férfiakká váljatok, akik kiállanak a gátra, ha felénk tör a szennyes áradat, hogy elöntsön mindent, ami nekünk szent és magasztos, jöjjön az kívülről vagy belső felforgató erők kirobbanása következtében... De ne ijedjetek meg a körülöttünk még mindig nehéz idők sötétségétől, a tudás páncélját rátok öveztük, az akarat pallosát a kezetekbe adtuk... ott álltok, és majd előrerontotok a tudás, az akarás vértjével a melleteken, a honfoglaló ősök acélos izmaival a karotokban, amikor megharsannak a trombiták, s felcsendül az »Előre!«, hogy kitűzzük a kettős keresztet, a szent háromszínű zászlót Kárpát szent bércére..."

A friss hadnagyok között, akik az eskü után csattogva verik össze fejük felett a kardokat – „A hazáért, mindhalálig!" –, ott van Oesterreicher György, reggel még tüzérakadémikus, most már m. kir. honvéd csapattiszt, aki oklevele tanúsága szerint „úgy az elméleti, mint a gyakorlati vizsgálatokon a kato-

nai tudományokban való tiszti képzettségét, valamint e szolgálat ellátásához szükséges gyakorlottságát *kiválóan* bebizonyította..." S ha valaki most odasúgná neki, hogy tizenkét év múlva egy kommunista akciócsoportnak ő adja ki majd az utasítást az emelvényen mosolygó Gömbös hadügyminiszter szobrának felrobbantására – ezt valószínűleg ízetlen tréfának tartaná. De így volnának ezzel a sorban mellette álló bajtársai, a jövendő néphadsereg jövendő tábornokai, Illy Gusztáv, Pórffy György is; nemkülönben a „lovassághoz törekvő" Révay Kálmán, most még harmadéves akadémikus – egyszer majd a Ludovika helyére kerülő Kossuth Akadémia első parancsnoka...

*

A Ludovika évkönyveiben itt is, ott is feltűnnek az ismerős nevek, Oesterreicher akadémikus akkori és Pálffy tábornok későbbi bajtársainak nevei. Szereplésük nemcsak képességeikről, érdeklődésükről árulkodik, hanem a korszak arculatának, az akadémia szellemének furcsa kettősségéről is.

Az 1931. május 21-i lovasverseny győztese Illy Gusztáv tüzérakadémikus. Egyébként ő a Levente-kör irodalmi szakosztályának elnöke – tanár elnöktársa a derék fűzfapoéta, Rózsás százados –, Kisfaludy-centenáriumot szervez, februárban pedig vitaversenyt – *Van-e esztétikai értéke a világháborús*

tárgyú szépirodalomnak? –, amelynek ő az első helyezettje, akárcsak az ez évi novellapályázatnak. Egy másik tüzér, Pórffy György a zenei osztály elnöke, kórus- és zenekarvezető. Igaz, az énekeszenész reportoár egy kicsit meghökkentő, elég, ha fölidézzük egyetlen ünnepség zenei anyagát: a Himnusz és Papp-Váry Elemérné Magyar Hiszekegye után a műszaki csoport-segédtiszt, Reich Egon százados utászindulója következik, majd Kossuth-induló, aztán részletek Kacsoh Pongrác *János vitéz*-éből, s a befejező Szózat éneklése előtt a Lenoir-szerzette *Parlez moi d'amour*-t játssza a zenekar. A május 17-i ünnepségen Pórffy magánszámmal is fellép, régi magyar dalokat ad elő zongorakísérettel. Ő is rendez vitaversenyt a maga szakosztályában, a cél: eldönteni, hogy a cigánymuzsika vagy a klasszikus magyar zene van-e nagyobb hatással külföldön. A szellemről – és ez meglepő a „sírva vigadó" filmek, színdarabok virágkorában, épp a Ludovikán – az egyik akadémikus, Gaskó Dénes fennmaradt dolgozata tanúskodik: „Kern, Molnár, Bartók és Kodály népdalgyűjtései új világot s új lehetőséget tártak fel... Ebben a forradalmian új fejlődésben kétségtelenül Bartóké a vezető szerep... Legfőbb ihletője a magyar parasztdal a maga ősi, eredeti tisztaságában... Főműveit, a *Kékszakállú herceg*-et, a *Fából faragott királyfi*-t, a *Csodálatos mandarin*-t

világszerte ismerik... Ő a mai európai zenei élet legkimagaslóbb tehetsége, zenéje a jövő zenéje..."

A lovasversenyt követő ünnepségen leplezik le a huszárakadémikus Révay Kálmán pályadíjnyertes képét: Szent György rohamra vezeti a magyar huszárokat. A képzőművész szakosztály védnöke egyébként Galántay-Glock tábornok, a jelmezes ünnepségek szervezője, a Ludovika hivatalos giccs- és allegóriafestője; egyébként azzal, hogy épp ebben a tanévben rendez vitát az aktfestészetről, bizonyítja, hogy mégiscsak nyitottabb szellem a majdani új kormány kultuszminiszterénél, a Klebelsberg helyére lépő Karafiáth Jenőnél, akinek egyetlen nagy tette, hogy leplekkel kívánja eltakarni a köztéri szobrok meztelenségét. Szó, ami szó, Révay akadémikus festészete ekkortájt mintha Galántay-Glock ízlés- és stílusvilágát tükrözné: a katolikus kápolna falán zászlós, díszruhás hallgató néz föl Magyarország Védasszonyára, egy másik faliképen Szent Borbála áll, térdig gomolygó lőporfüstben, egy harmadikon a „harcban védelmező Gábor arkangyal", talpig páncélosan, pajzzsal-glóriával, hatalmas szárnyakkal; a negyedik képen megint a „diadalmas Szent György, a lovasság védőszentje" látható, lábánál a döglött sárkány feje, mögötte nyargaló huszár. Révay tervezi az idén rendszeresítendő sport emlékérmet, fest sunyin hunyorgató Júdást, nyitott tenyerén a vérdíjul kapott pénzdarabokkal, meg allegóri-

át, Szinay iskolaparancsnok – Jány Gusztáv elődje a Ludovikán – rendelésére és eszmei stílusában: sisakos akadémikus védi magasra emelt karddal a csorbult kő országcímert, mögötte sugarasan kél a nap, fönt jelmondat: „Akadémikusok, mit akartok? Magyar feltámadást!"

Úgy látszik, egy kicsit versenytársak a nála idősebb, harmadéves Oesterreicher Györggyel, aki maga is jeleskedik a rajztudományban, noha őt nem vonzza az allegóriafestészet; művei legalábbis nem maradtak fenn sem a kápolnában, sem a *Ludovikás Levente* számaiban. Viszont ott van az 1931-es képzőművészeti verseny négy díjazottja között, Révayval együtt. Tevékeny részt vesz a hadtudományi szakkör munkájában; legalábbis erre mutat, hogy dicséretet kap egy pályaműre, a címe: *A katonai szellem megteremtésének állami és társadalmi eszközei.* A dolgozat sajnos nem maradt fenn; viszont azt, hogy a szakosztály szellemében eltért a Szinay–Rózsás–Galántay-féle primitív „eszmeiségtől", egy másik dolgozat bizonyítja, Koltay Jenő akadémikus pályamunkája.

Az írás – *Védőrendszer és fegyveres erő* – jellemző a katonai gondolkodás átalakulására, érdemes belenézni. Kompiláció jellegű, tehát nem egyéniséget mutat, hanem bizonyos általánosítható irányzatosságot. Félig-meddig még a zsoldos hadsereg korszakában vagyunk, érthető, hogy az ifjú szerző von

Seeckt vezérezredes, az ugyancsak önkéntes német Reichswehr főparancsnoka nyomán fejtegeti, hogy a lassan mozdítható tömegek ellenében gyors, ütőképes *hivatásos* hadsereggel kell a döntést kierőszakolni, különben – akár az 1914–18-as háborúban – őrlő állásharc következik, amelyben azé lesz a győzelem, akinek nagyobb tartalékai vannak. Koltay ezek után nagyjából felvázolja a villámháború-stratégiát: gépkocsizó gyalogsággal és tüzérséggel megerősített harckocsizó seregtestek „rögtön a háború kitörésekor fantasztikus gyorsasággal és merészséggel, hatósugaruk teljes kihasználásával mélyen az ellenséges ország belsejébe betörnek, ott saját repülők közreműködésével az ellenséges hadianyaggyárak, repülőalapok, továbbá a felvonulás szempontjából fontos tárgyak, állomások, gócok elfoglalásával az ellenségnek mérhetetlen károkat okoznak". A cikk további részében arról van szó, hogy „milyen védőrendszerrel és fegyveres erővel kell egy modern államnak bírnia", majd meglepően józan, fanyar megállapítások következnek: „áldatlan gazdasági és pénzügyi viszonyaink következtében sohasem lennénk képesek hatalmi tényezőink ilyen mértékű kihasználására", hiszen egy korszerű hadsereg fenntartása „egymaga többet emésztene föl évente, mint Csonka-Magyarország egész évi költségvetése"; és még akkor is hátravan „az óriási anyagszükségletnek beszerzése és raktáron tartása vagy tömeggyár-

tásának előkészítése". Nincs vas, réz, kőszén, nincs olaj, benzin, a hadiipar fejletlen, körülöttünk hadseregek hatszázezres békeállománnyal, elsőrendű haditechnikával felszerelve. Koltay ezek után föl teszi a kérdést: „Mi marad nekünk?" A válasz – nem is lehet másként – már Szinay tábornok harcos optimizmusának megfelelő: „Haladjunk tovább szorgalommal és alapossággal. A magyar katona mindenkor dicsősége volt a harcmezőnek, reméljük, a jövőben is a csataterek ura lesz."

Felismert valóság, vélt és valódi nemzeti célok, lehetőségek és vágyak konfliktusa – ez az, ami a „modern" Gömbös Gyula csapdájába csalja a fiatal tisztikart, s előkészíti a „német–magyar fegyverbarátság" gondolatának befogadására. De kétségtelen, hogy itt, a Ludovika különös körülményei között is jelentkezik az a bizonyos „politikai nemzedék", amelynek sorsát Pálffy György életútján haladva nyomon követjük.

1931-ben avatják – rangelsőként, kitűnő eredménnyel – hadnaggyá Sólyom László tüzérakadémikust; 1935-ben jelentkezik majd a Hadi Akadémiára, a francia hadseregbe küldik gyakorlati szolgálatra. 1939-ben végez, akárcsak a vele együtt avatott Beleznay István; egyszerre lesznek mindketten vezérkari testületbeli századosok. Pálffy-Oesterreicher főhadnagy még eléri őket a Hadi Akadémia padsoraiban, csakúgy, mint az egy évvel utána,

1933-ban avatott Illy Gusztáv. Pórffy csapattiszt marad, éppúgy, mint a legkésőbb végzett Révay Kálmán, aki az 1. huszárezredben kapja meg beosztását.

Pálffy és Sólyom László már az Egyesült Izzó tisztviselői, amikor Pórffy György a 2. hadsereg ütegparancsnokaként a frontra indul; a Donnál fogságba esik, az elsők között jelentkezik antifasiszta iskolára a tisztek közül; énekkart szervez a krasznogorszki táborban, és Rákosi Mátyás extra cigarettacsomagokat visz neki, hogy csillapíthassa gyötrő nikotinéhségét. 1944-ben már magyarországi bevetést megelőző partizániskolára készül, amikor Révay Kálmán huszár százados és Almásy Pál hadiműszaki törzskari ezredes – Oesterreicher honvéd hajdani ütegparancsnoka – a Kiss János altábornagy vezette katonai ellenálláshoz kapcsolja Beleznay István vezérkari őrnagyot, aki velük együtt sétál be november 22-én a Tartsay Vilmos lakásán állított kelepcébe, s csak annak köszönheti megmenekülését, hogy Almásy Pál azt vallja: nem tudott az összejövetel céljáról, ott és akkor kívánták beavatni. Ő tehát szabadlábra kerül a Margit körútról; Révay és Almásy – a „hazaárulási pör" negyed- és hetedrendű vádlottjaiként, kegyelemből megváltoztatott halálos ítélettel – hamarosan a sopronkőhidai fegyház lakója lesz.

Révay, a Ludovika egykori „festőművésze" itt

majd újra kamatoztatja régen gyakorolt tudományát, portrékat készít a fegyőrökről, és – ahogy írja, „hála az emberi hiúságnak" – egykettőre „börtönskriblerré" lép elő Almásyval együtt. Száztizenegy vázlatot készít a fegyház életéről, „művészi másodvirágzásáról" így ír az 1946-ban kiadott albumban: „A Múzsához fohászkodom. Szeretném felidézni. Szeretném idevarázsolni sopronkőhidai appartementomba. A rozsdás küblire meresztem tekintetem. Addig-addig meresztem, amíg áttetsző leplekben ki nem kél belőle egy tündéri bajadér és andalító táncba nem kezd. Ő az, akit szólítok. A sopronkőhidai Múzsa. A fantáziát nem lehet béklyóba verni, vele szemben tehetetlen a vasrács és szurony. Különös érzés: eddig lovon ültem, most itt ülök e felfordított vájdlingon és csöbörből merítem ihletemet. Hiába, aki művész, az művész. Én nem vagyok az. De megkísérlem, hogy legalább életművész legyek, régi jelmondatomhoz híven. Megkísérlem, hogy a körülményekhez képest a legszebben éljek." És ehhez nem kell más, csak papír, ceruza és modell. Meg persze „kell még hozzá egy smasszer is, aki ide-oda kísérgeti a szegény hűtlent, cellát nyit számára, hogy legyen hol rajzolnia, és cikkel, ami polgári nyelven azt jelenti, hogy vigyázz, ha jön a vonat..." Révay tehát rajzolja a hájfejű, pipás „fősmasszert", Soós alhadnagyot, a sétát a börtönudvaron, rabok miséjét a kápolnában. Lerajzolja az

ingujjas, golfnadrágos Bajcsy-Zsilinszky Endrét bámész, szuronyos őrei között, de lerajzolja a gyilkost is, az elálló fülű Dominich hadbíró őrnagyot. Portrét készít a csibukozó Esterházy Móric grófról, a vadászkalapos, tarka sálas Jávor Pálról és Lázár Károlyról, Horthy testőr tábornokáról; rajzolja a folyamőr altábornagy Hardy Kálmánt, aki 1919 novemberében brit uszályokra rakta a nemzeti hadsereg Pestre induló egységeit, meg Dálnoki Veress Lajost, a jövendő összeesküvőt, a kommunista Markos Györgyöt és az exminiszterelnököt, Kállay Miklóst, lengyelbundában, háta mögött a külön neki rendelt SS-őrrel. Lerajzolja a földszinti zárkasor „tartózkodó, magányos, ironikusan mosolygó lakóját", akinek fedőneve – *Kirgiz* – nem ismeretlen előtte, hisz gyakran került szóba „ködös őszi megbeszéléseken, misztikus Rákóczi úti találkozókon, Pálffy Györggyel és Sólyom Lászlóval folytatott halk tárgyalásokon a nemzeti felkelés és fegyveres ellenállás megszervezése során" – s akit igazi nevén Rajk Lászlónak hívnak.

Amikor a sopronkőhidai rabokat a közeledő front elől Németországba indítják, Sólyom László már Budapest rendőrkapitánya, Pálffy Debrecenben a Katona Politikai Osztályt szervezi, Beleznay István és Illy Gusztáv pedig a németellenes harcra szánt új hadsereget. A frontra indított debreceni 6. hadosztály tüzéregységének parancsnoka pedig

Pórffy György; ő majd Ausztriában fejezi be a Donnál elkezdett háborút.

Az 1945 júniusában hazatérő Révay Kálmán két évvel később, a szervezés alatt álló Kossuth Akadémia kinevezett parancsnokaként, Pálffy és Illy Gusztáv segítségével irányítja a Ludovika-épület helyreállítását, s ő maga számolja föl első „művészi korszakának" alkotásait. Újabb három év után a „második korszak" likvidálása következik: sopronkőhidai albumának fellelhető példányai a Rákosi-korszak zúzdájában végzik.

De 1949. május elsején, az új hadsereg első díszszemléjén még mind együtt vannak. Sólyom és Pórffy a díszemelvényről nézi, amint a Ludovika egykori legjobb lovasa, Illy Gusztáv előrúgtat a négyszögbe sorakozott csapatok balszárnyáról, hogy jelentést tegyen az ugyancsak vágtában érkező Pálffy Györgynek. Csattognak a paták a Hősök tere kövezetén, együtt léptetnek el az arcvonal előtt, Illy kicsit hátrább fogja a lovát, zúg a hajrá, Farkas Mihály talán feszeng a tribünön, elvégre ez a szerep őt illetné, jövőre, április negyedikén már valóban ő fogadja majd a csapatok köszöntését, persze nem lóhátról, hanem gépkocsiról, korszerűbben... Vonulnak a csapatok, az élen Illy Gusztáv, ficánkoltatja egy kicsit a lovát, mögötte dobok peregnek, a 48-as és 19-es hadilobogók után Révay Kálmán vezeti a Kossuth Akadémia díszegységét, aztán Szalvai Mi-

hály, a spanyolországi „magyar Csapájev" jön a határőrökkel; a lövészek élén Variházy Oszkár, a Budai Önkéntes Ezred egykori parancsnoka, utánuk parancsnoki kocsiban Beleznay István, mögötte páncélosok dübörögnek; aztán az Államvédelmi Hatóság díszegységei, piros zsinóros, vadonatúj tányérsapkában, majd a rendőralakulatok, élükön – ugyancsak lóháton – Münnich Ferenc, két forradalom és három háború veteránja. Pálffy György a csapatok vonulását már a díszemelvényről nézi, ott áll Rákosi, Rajk és az egyenruhás Péter Gábor mellett...

Nem egészen két hónappal később, június 22-én pedig a Honvédség Háza nagytermében ül, elnökségi asztal mögött, Farkas Mihály bal oldalán, mellette Sólyom László. A miniszter jobbján Nógrádi Sándor, altábornagyi uniformisban, és Marosán György, az MDP főtitkárhelyettese. Szemben velük, az első padsorban a tábornokok: Beleznay, Pórffy, Révay, Illy Gusztáv és a többiek. A honvédségi MDP-szervezetek aktívaülése folyik, a falon vörös drapéria, fehéren villogó betűkkel: VESSZENEK AZ ÁRULÓK! Farkas Mihály beszél, Rákosi nevét mondja, ütemes taps, éljenzés követi; aztán kiejti Rajk László nevét, fütyülés, fújolás, ütemes kórus: kötelet a nyakukra!... Szavazás következik, karok erdeje emelkedik a magasba, az első sorban, az elnökségi asztalnál is jóváhagyják a határozati

javaslatot: „A többszörösen áruló Rajkkal és bandájával szemben nincs helye irgalomnak. Azt is kérjük Politikai Bizottságunktól és Rákosi elvtárstól, hogy még írmagját se hagyja meg az árulásnak Pártunkban, és a jövőben is csírájában fojtsa el a reakciónak minden hasonló kísérletezését."

Két héttel később, július 5-én, Balatonlellén letartóztatják Pálffy Györgyöt. A feleség így emlékezik: „Másnap két tiszttársa, Pórffy Gyuri és Láncz Pista – barátai, volt évfolyamtársai is egyben – hivatalos ügyben keresik. Elmondom a történteket, riadtan, értetlenül hallgatják. Próbálnak nyugtatni, ez csak valami szörnyű félreértés lehet, megölelnek búcsúzásul, és ígérik, hogy amint megtudnak valamit, azonnal értesítenek. Láncz Pistát pár nappal később letartóztatják, ő lesz a vád egyik tanúja, aztán elítélik tizenöt évre. Pórffy pedig cikket ír a Szabad Népbe, megnyugtatja a régi tiszteket, hogy ha hűséggel szolgálnak, akkor nincs félnivalójuk."

1949. július 17. – ragyogó nyári vasárnap reggel. A régi Ludoviceum-épület hátsó oromzatán drapéria, rajta a felirat: A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT! A bejárat előtt 1848-as és 1919-es hadilobogók sora, Ferenc József egykori mellszobrának talapzatáról Kossuth tekint, díszőrséggel körülvéve, a nagyrét felé, ahol vadonatúj tiszti uniformisban sorakozott fel a Kossuth Akadémia harmadik avatandó évfolyama. Velük szemben a tribünökön kendős

asszonyok, csizmás parasztemberek, ünneplőbe öltözött munkások. A díszemelvényen – ugyanott, ahol Ferenc József, Horthy, József főherceg ültek valamikor – Kádár János, Ratkó Anna, Kállai Gyula, Rónai Sándor, körülöttük a tábornoki kar. Farkas Mihály ellép a gyalogosok, tüzérek, utászok, híradósok és repülők oszlopai előtt, aztán felhangzik a Himnusz, kezdődik az avatás. Révay Kálmán beszél, az akadémia parancsnoka: „Szeressétek alárendeltjeiteket... fejlesszétek bennük nagyra a forradalmi éberséget, amellyel elejét vehetjük a hazaárulók és kémek ármánykodásának, még ha Júdás módra jó barátnak álcázzák is magukat..." Kürtszó harsan, lassú díszlépésben a dísztribün elé hozzák az akadémia zászlaját, a kezek esküre emelkednek: Én, a dolgozó magyar nép fia... Roppan az avatást lezáró díszsortűz, aztán Farkas Mihály beszél, a tábornokok feszülten figyelnek, tudják, hogy *most* minden szónak különös jelentősége lehet:

„Az ellenség azt a nézetet terjeszti a hadseregben, hogy a régi tiszteket mi ki akarjuk szorítani a hadseregből, és csak addig használjuk fel őket, amíg az új tisztek kinevelődnek... Igaz-e, hogy nekünk ez a véleményünk? Nem, nem igaz! Mi nem a régi tiszteket akarjuk a hadseregből kiszorítani, hanem a hadsereg tisztikarába befurakodott ellenséget, tekintet nélkül arra, hogy régi vagy új tiszt-e az illető... Az egységes tisztikarban méltó helyet foglalhat el min-

denki, aki nemcsak agyával, hanem szívével is a magyar munkásosztály, dolgozó népünk és nagy Pártunk mellé tud állni..."

Pálffy, Korondy Béla neve nem hangzik el: a letartóztatásokat hivatalosan nem hozták nyilvánosságra. De a tábornokok és általában a tisztek tudják a történteket. Farkas Mihály valójában „tűzoltó munkát" végez, szavai megnyugtatóan csengenek: Pálffy elfogatása tehát nem egy kampány kezdete, árulását – ha a vizsgálat során be is bizonyosodnék bűnössége – nem követi általánosítás. Ez egyébként önmagában is közvetett bizonyíték a letartóztatottak ellen... És megnyugtató a tárgyilagosság: a „befurakodott ellenség" az új tisztek soraiban is meglapulhat; honnan tudhatnák a „spanyolosok", az egykori illegálisok, a nyugati ellenállásból jöttek, hogy – róluk szól a mese.

Harmadnap, július 20-án jelenik meg az a bizonyos nyílt levél a *Szabad Nép*-ben; Pórffy György valószínűleg felkérésre írta, de elképzelhető, hogy a Farkas-beszéd hatása alatt, bajtársait – és önmagát – nyugtatandó. „Régi tiszt vagyok, az apám Hangya-tisztviselő volt, magam a Ludovikában tanultam. Régi tiszt vagyok, de most már új ember. 1943 óta kezdtem azzá lenni. Mikor a hadifogságban csatlakoztam az antifasiszta mozgalomhoz, hogy kivegyem részem a hazám, otthonom felszabadításáért folyó harcból. Akkor szakadtam el végleg

horthysta szellemű tiszttársaimtól... Láttam tiszteket, akik bajtársaik rovására loptak és csaltak. Láttam, amint magasabb rangjelzést varrtak föl, csak hogy több fizetést kapjanak. De a legfelháborítóbb volt, a legszégyenletesebben mutatta meg a régi tiszti nevelés elhülyítő hatását az a jelenet, amikor közölték velünk: aláírták a fegyverszünetet, aki akar, harcolhat a német fasiszták ellen. Még jó szándékú ember is akadt, aki, mikor a haza védelméről volt szó, csak azt tudta ekkor hajtogatni: »Mi nem politizálunk!«... Mikor hazajöttem a fogságból, beléptem a Kommunista Pártba. A semmiből kellett új hadsereget teremteni... De láttam, hogy sokan a régi tisztek közül, akik egyszerűen kenyérkeresetnek tekintették a tiszti hivatást... és összekeveredtek a tisztességes szándékú, a nép ügyéhez őszintén csatlakozó régi tisztekkel – most is csődöt mondtak. Igyekeztek elbújni az irodákban, irtóztak a csapattól... Nem éreztem ekkor már velük közösséget... Mikor a sajtó nyíltan tárgyalta a régi Horthy-tisztikar bűneit, nekem is mondták: »Épp olyan sárga csillagos tiszt vagy, mint mi.« Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem érintettek néha fájdalmasan az ilyen újságcikkek. De az fájt, hogy egy kalap alá vehetnek bennünket, az új demokratikus magyar hadseregért, a nép ügyéért dolgozó régi tiszteket mindenféle rongy emberrel... Cseppet sem nyugtalanít, hogy az új tisztek átveszik a tudásomat, és az-

tán majd félredobnak, mint akire nincs szükség. Tudom, hogy ez nem igaz. Tudom, mert a Párt, mert Farkas elvtárs megmondta, hogy az igaz ügy mellett kitartó régi tisztet »egységes tisztikarunk egyenrangú és egyenjogú tagjának« tekinti."

Július 22-én *Egy új tiszt levele* következik a *Szabad Nép*-ben. Írója – egykori hajógyári munkás, 1935-től kommunista, Horthy-börtönt megjárt 1944-es újpesti partizán – elmondja, hogy nemcsak Pórffyt, őt is megnyugtatta Farkas Mihály beszéde, amely kiindulópont lesz a „méregkeverő próbálkozások" elleni harchoz. Mert csakugyan rémítgetik a régi tiszteket, s „az ilyen próbálkozások és hangulatok ellen elsősorban nekünk, új tiszteknek kell fellépni". De – írja a pártmunkásból lett alezredes – az ellenség nemcsak a régi tiszteket, az újakat is megkörnyékezi: a hadseregbe induló új kádert „jóakaratúan" figyelmezteti, hogy ott majd rosszindulattal fogadják, a régiek igyekeznek lejáratni, munkáját akadályozni. A párt ezután is küld új embereket a honvédséghez, de „nem a régi tisztek kiszorítására, hanem a néphadsereg továbbfejlesztése érdekében". A két csoportnak van mit tanulni egymástól, összeforrottságuk a fejlődés biztosítéka. A levélíró óvatosan – talán már Pálffy miatt kurtítva a *tevékeny* ellenállás érdemét – említi 1944-et is: „El kell mondanom: a felszabadulás előtti időkben találkoztam olyan tiszt bajtársakkal, akik rádöbbentek a

múlt rendszer népáruló aljasságára, és segítették a partizánmozgalmat."

A cikk, akárcsak Pórffyé, felkérésre születhetett. De írója alighanem hisz a saját szavaiban, a miniszteri beszéd *nyílt* irányelveihez igazodik. Nem manipulál tehát, ő maga is a manipuláltak közé tartozik. Hiszen az elvi alap szilárdnak látszik, a belőle következő gyakorlat csakugyan megteremtheti az egységes tisztikart. A manipuláció nagyjából sikerül: ősszel a régi és az új tisztek, tábornokok nem bajtársaik hangját hallgatják a rádiókészülék mellett, hanem leleplezett árulókét; azét a Pálffyét és Korondyét, akiknek *egyéni* bűneiért a „régieket" nem terheli semmiféle *kollektív* felelősség.

Figyelemre méltó, hogy míg a polgári vádlottakról rendre „kiderül": már az illegális mozgalomban provokátorok voltak, Pálffy esetében szó sincs ilyesmiről. Mint már említettem, kiaknázatlan marad az 1936–37-es tanulmányi év is az olasz hadseregben, annak ellenére, hogy a tábornok 1945 után ismét járt Itáliában. Feltételezhető – ezt persze bizonyítani nem tudom –, hogy ezt a „vonalat" az egykori katonai ellenállók miatt hagyták bolygatatlan a per rendezői.

Hogy a nyugtató kampány általtás volt, azt Nógrádi Sándor is bizonyítja. Ő írja memoárjában, hogy Rákosi már 1949. november végén vagy december elején szovjet tanácsadók előtt angol kém-

nek mondta Sólyom Lászlót, bizonyítékul említvén, hogy az – ne feledjük: Pálffy is! – valamikor az Egyesült Izzóban dolgozott, ott pedig az Intelligence Service „mindenkit beszervezett". Később pedig, amikor Nógrádi érdeklődik Sólyom letartóztatásának okairól, Farkas Mihály eljuttatja hozzá a volt vezérkari főnök vallomását, amelyből az derül ki, hogy a brit kém – „igazából" francia ügynök. Sólyom a 30-as évek második felében a francia hadseregben töltötte tanulmányi esztendejét a Hadi Akadémia előtt – úgy tetszik, az ő esetében már felhasználták a lehetőséget, amelyet Pálffy Györgynél talán épp miatta hagytak ki.

„Nem tudtam, kinek higgyek, a kétely belém lopózott" – írja Nógrádi a „Sólyom-üggyel" kapcsolatban. Ilyesformán lehettek a tábornokok is 1949 nyarán, Pálffy György letartóztatása után.

Gondoljuk csak végig.

Az első időben minden érthetetlen, titokzatos – és minden elképzelhető. Az áldozatok asszonyai még reménykednek: a maguk emberéről, de csakis arról tudják, remélik, hogy ártatlan, valami szörnyű félreértés, provokáció áldozata, talán a többiek, az igazi bűnösök rántották magukkal, aljas módon, szándékosan... Nyilván mendemondák keringenek, mind külső, mind belsőbb körökben. A hivatalos és nem hivatalos „belső tájékoztatás" alighanem homályos, nem is lehet más, hisz a végleges koncep-

ció csak most alakul a vallatószobákban. Amikor Pórffy – közvetlenül a letartóztatás után – felkeresi Pálffy György feleségét, még ő is hiheti, tévedés történt. Nyílt levelét megelőzően már biztosan kap valamilyen információt; hogy írásában célzás sincs Pálffy „bűneire", ez valószínűleg csak azért van, mert a letartóztatás még nem „publikus". A tájékozatlan olvasó csak később kapcsolhatja össze a régi és új tiszt levelét a háttérben történtekkel. De Pálffy Györgyné szavaiban, amikor a Pórffy-levélről emlékezik, ott bujkál az *akkori* keserűség, amelyet egészen eloszlatni nem tudott a „hűtlen barát" hamarosan elkövetkező tragédiája sem. Amikor pedig majd az 1950-ben kivégzetteket temetik 1956 októberében, az egyik gyászjelentés így kezdődik: „Özvegy Illy Gusztávné tudatja mindazokkal, akik az elmúlt hat évben barátai voltak..."

Ez is hozzátartozik a perek történetéhez.

Eléggé nyilvánvaló célzást tartalmaz viszont Révay Kálmán avatási beszéde a Kossuth Akadémián; amit „hazaárulók és kémek ármánykodásáról", „Júdás jó barátokról" mond, azt talán a szájába adták, de lehet a „tájékoztatott" ember meggyőződése is. Mindenesetre pár nappal később, július végén a barátokat faggatja zavartan, tanácstalanul: hogyan keveredhetett ilyen sötét dolgokba „a Gyurka"? Hiszi csakugyan, hogy „nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja"? Kételkedik, és másoktól várja

a kétely visszhangjait? Vagy egyszerűen csak tanácstalan? Nem tudni.

A helyzet ismét változik, amikor elkezdődik a per. Itt már „tények" vannak: vádirat, beismerő vallomások, tanúk sora – nyilvános tárgyaláson, a nemzetközi sajtó jelenlétében. Iszonyú állapotukban most már a hozzátartozóknak „könnyű" a dolga: az összehangolt, egymásba kapcsolódó vallomások semmivé teszik a *külön* reménységet; amit a rádióból hallanak, azt egészében kell elfogadni, vagy irtózattal visszautasítani. „A hideg fut végig a hátamon – írja Justus Pálné –, ha annak a rádiónak a zöld szemére gondolok, amely mellett végighallgattam férjem tárgyalását. Nem vagyok romantikus természet, inkább józan, de akkor, abban a pillanatban nem volt más vágyam, mint ököllel nekimenni a rádiónak, szétverni, hogy hallgasson el... Ököllel nekimenni... nem ezt tettem, hanem elkezdtem üvölteni, hogy hallgasson, ugyan mi értelme volt ennek?..." És a többiek, a bajtársak és barátok? Talán volt, akit meggyőzött a vádlottak „töredelmes beismerése", másokat, úgy lehet, épp a nagy szolgálatkészség tehetett gyanakvóvá. Pálffy Györgynét ketten keresték meg a tárgyalás utáni napokban. Az egyik – „új tiszt", de régi bajtárs az illegalitásból – ezt mondta a tárgyaláson hallottakról: „Először hallottam Pálffyt hazudni." A második látogató – maga is tábornokfeleség – szánakozva és

a vádak alaposságának hitében rábeszéli: ne tegye tönkre az életét „egy ilyen ember miatt". Pálffyné – immár az ijesztő tudás birtokában – így válaszol: ugyanez megtörténhetett volna a te férjeddel is...

Pár hónap még, és a nem jóslatnak szánt szavak szörnyűségesen beigazolódnak.

Mostanában, ha az 1949-es perről esik szó, ez látszik az egyik alapkérdésnek: ki hitte, ki nem hitte *akkor* a vádak igazságát? A kortársak egy része állítja, hogy egy percig sem hitt a bírósági színjátéknak, mások bevallják: mindent elfogadtak, csak később – későn – „lopózott beléjük a kétely". Jellemző, hogy egykori „tisztánlátók" és „hivők" nemegyszer kétségbe vonják egymás igazmondását: kiki a maga példájával bizonygatja egyfelől azt, hogy képtelenség volt hinni, másfelől, hogy nem lehetett nem hinni a per „igazságában".

A vita meddő, sehová sem vezet. Kétely vagy hit – nem volt ez akkor sem az intelligencia, sem a tisztesség próbája.

Írtam már arról – s lesz még szó róla a maga helyén –, hogy 1945 és 1948 között az ország a hatalomért folyó harc légkörében élt. A küzdelem egyszerre folyt a kulisszák előtt és mögött, nyílt és titkos fegyverekkel. Részt vettek benne a restauráció legszélső erői is, álcázva vagy föld alá szorulva, a politikai helyzetnek megfelelően. A hadakozó felek, ha tehették, igénybe vették külső erők – ugyancsak

nyílt és titkos – támogatását; kémkedés, hazaárulás, politikai szövetkezés határai ilyen esetekben összemosódnak, valósággal burjánzottak a komoly és komolytalan összeesküvések, összeesküvésnek is minősíthető titkos vagy félig titkos szövetségek. Így állhatott elő a paradox helyzet: azok, akik benne éltek e légkör sűrűjében, s a harc minden formáját megtapasztalták 1948-ig, de 1949-ben nem tartoztak a koncepciógyártó „legbelső körhöz": jobban hihettek az „összeesküvő kémbanda" meséjében, mint a távolabb álló „egyszerű lelkek".

A légkör nem tisztult 1949-re sem, hisz akkor már dúlt a hidegháború a nemzetközi politika, az ideológia csataterein. Ugyanakkor nemcsak a szovjet fejlődést valóban kísérő külső és belső aknamunka kezeltetett megszívlelendő történelmi tapasztalatként, hanem a 30-as évek koncepciós pereinek sorozata is. A mesterségesen túlhajtott éberség bibliája lett a *Kratkij Kursz,* az eltorzított „sztálini" párttörténet; „segédkönyve" pedig a nálunk épp 1949 elején tömegkiadásban megjelent munka – amerikai szerzőpáros, Michael Sayers és Albert E. Kahn írta –, amely igazság és „koncepciós" hazugságok ügyes vegyítésével, a népszerű kémhistóriák modorában adta elő az „egyetlen nagy nemzetközi összeesküvéssé" összeolvadó szovjetellenes tevékenységet 1917 és 1946 között. A maga helyén még beszélni fogok arról, mekkora szerepe volt a könyvnek abban,

hogy tömegek fogadták el valóságnak a Rajk-per anyagát. Tény, hogy *A nagy összeesküvés* olvasója számára a *Kék könyv* e mű egyenes folytatásának tetszhetett. Élt és hatott a sematikus vélekedés, amely szerint mindannak, ami a Szovjetunióban történt, nálunk is meg kell ismétlődnie. Az, ami mai szemmel talán a leggyanúsabbnak tűnhetnék, akkor bizonyító erővel hatott: ha volt Tuhacsevszkij, a cári tisztből lett „áruló vörös marsall", akkor lennie *kell* „magyar Tuhacsevszkijnek" is.

Beszéltem már arról, hogy idősebb Oesterreicher György valószínűleg azért békül meg börtönbe vetett fiával, mert „megtért bűnösnek" hiszi, aki „a bolsevizmus elleni harc mártírjaként" áll majd a bíróság elé. Az 50-es évek elején pedig a kényszerkitelepített Pálffy Györgynének ezt mondja majd az orvos, aki édesanyját kezeli ingyen, emberségből: „Tudom, hogy hazugság volt a kémkedés, hazaárulás, a régi rend visszaállítására való szövetkezés; a maga férje meg a többiek Rákosit és társait akarták megbuktatni, és én mint kommunista őszintén sajnálom, hogy ez nem sikerült." Amikor az özvegy megmondja, hogy téved, Pálffy a pert megelőző időben sohasem szállt szembe Rákosival, a doktor nem is leplezi csalódását.

Aki manapság keresi a magyarázatot az akkori magatartásokra, az többnyire egy oldalról közelít. Csak morális vagy csak politikai kulcsot próbálgat,

abszolút erkölcsi bátorságot vagy gyöngeséget feltételez, emberi vagy eszmei elkötelezettség határozott vállalását vagy megtagadását; pedig lélektani motívumok, eszmei-politikai szempontok, alkati sajátosságok, előítéletek keveredéséből született az egyes embereknek nemcsak magatartása, de nyíltan vállalt vagy titkolt meggyőződése is. Még egy paradoxon: a dogmatikus kommunista, aki Pálffy György származásában, neveltetésében is a bűnösség *kétségbevonhatatlan* bizonyítékát látta, valójában hittestvérévé vált a régi rend fanatikus hívének, aki osztályárulót látott a Horthy-tisztből lett tábornokban, s nem kis elégtétellel nyugtázta: lám, még *ezeket is* elárulta!

A per – azaz inkább: a perek – következménye az is, hogy az utólagos ítéletek többnyire zavarosak, a valódi és álokoskodások egyaránt színükre és visszájukra fordíthatók. Egyesek a Pálffy és társai kivégzését tétlenül tűrő tábornokokat hibáztatják – a hangosabb vádaskodástól csak tragikus sorsuk kíméli meg őket –, mások, főként nyugaton, a „katpolos" Pálffyval, Korondyval szemben az 1950-ben kivégzetteket tartják „igazi mártíroknak". Jellemző példája a tények körüli zűrzavarnak, de főképp a rokon- és ellenszenvek hatására torzuló emlékezet ficamainak Bartha Albert emlékirata, amelyet az 1946–47-es honvédelmi miniszter – Pálffy ellenfele – 1960-ban, New Yorkban vetett papírra, a Svájcban

élő magyar történész, Gosztonyi Péter felkérésére. Érdemes ebből egy kicsit bővebben idézni:

„Mikor a beosztási táblázatokat vizsgáltam, a Porfy *(sic!)* név feltűnt nekem, hogy ezt a nevet valahol már hallottam. Érdeklődésemre jelentették, hogy tüzér főhadnagy volt, és az egész ütegével orosz hadifogságba esett. Moszkvában kommunista kiképzést kapott, és mint szélsőséges kommunistáról beszéltek róla... Még Debrecenben, Rákosiék javaslatára, Porfy a katonai rendőrség parancsnoka lett. Ez volt a magyar GPU... Eszembe jutott, hogy négy fiamnak, akik a lágymányosi cisztercita főgimnáziumba jártak, egy Porfy nevű iskolatársuk volt, aki a közelünkben lakott és mindennapos látogatónk volt. Magamhoz hívattam, hogy megtudjam, azonos-e a fiaim iskolatársával?... Amikor belépett, azonnal felismertem... Rendkívül megörültem, mert Porfyról eszembe jutott fiaim egykori gyerekszobája a zsibongó gyerekhaddal, az örökké jó kedélyű Porfy Gyurkával. A kedves emlék hatására fölálltam az íróasztalom mellől, és elébe mentem. »Te vagy az, Gyurka?« – kérdeztem tőle, és átöleltem. Porfy rendkívül zavarba jött, a váratlan meleg fogadtatás megrázta. Megindultan mondta: »Igen, miniszter úr, én vagyok a Gyurka. De sajnos már nem a régi Gyurka, mert talán a miniszter úr nem is tudja, hogy én a kommunista párt tagja vagyok, akit ma már nem ölel meg senki.«... El-

mondta, hogy a Don folyó kanyarban hadifogságba esett... Felszólították, hogy vagy elvégzi az átképző katonai iskolát, vagy pedig elviszik Szibériába. Szibériáról hivatalból is rémhíreket terjesztettek, és tudta, hogy onnan senki sem tér vissza. Ezért kénytelen volt jelentkezni a kiképzésre, azzal a reménnyel, hogy valamikor visszajöhet hazájába. Bevallotta, hogy lelkében sohasem volt meggyőződéses kommunista, és nem is lesz – de sajnos egyelőre nincs visszatérés... Végül még én vigasztaltam, hogy a katonai rendőrségnek nem az a hivatása, hogy politizáljon, hanem hogy rendet tartson. Ettől még megmaradhat becsületes magyarnak. Melegen búcsúztam el tőle. Valóban nem hallottam róla semmi rosszat... Nem tudom, hogy nem-e beszélgetésünk hatása alatt nem ártott senkinek. Porfynak nagy ellensége volt Pálfy-Oszterreicher *(sic!)*, aki a kommunista tekintélyét féltette az intelligens fiatal tiszttől. Ennek a versenyfutásnak esett áldozatul később Porfy, akit, mint később értesültem, Pálfynak sikerült valami tisztogatás során koholt vádakba keverni, amiért Porfyt letartóztatták, majd később Oroszországba vitték, ahol nyoma veszett. Szegény kis Porfy Gyurka! Az orosz fogságban feladta meggyőződését, hogy visszatérjen hőn szeretett hazájába, és a sors kifürkészhetetlen akaratából mégis Oroszországban halt meg..."

Nem tudni, e zűrzavaros írásban mi a tudatos tor-

zítás, és mi írható a romló emlékezet számlájára. Hisz Pórffy nem volt feje semmiféle „magyar GPU"-nak, a fogolytáborokban nem fenyegetésekkel verbuváltak az antifasiszta iskolára – bizonyítja az is, hogy a tisztek közül elég kevesen jelentkeztek –, s a tábornok nem a Szovjetunióban halt meg, nem is az akkor már halott Pálffy „intrikái" következtében. A szövegből viszont – ha eltekintünk a tárgyi tévedésektől – kirajzolódik egy megnyerési manőver képe. Bartha talán arra gondolt akkor – a hatalmi harc csúcsidejében vagyunk! –, hogy a „régi tiszt" Pórffy származása, neveltetése és a régi ismeretség, a közös emlékek együtt elegendőek ahhoz, hogy „használható emberre" tegyen szert a kommunista táboron belül. Pórffy pedig „vette a lapot", felismerve az ellenlehetőséget, belement az érzékeny komédiába. Tény viszont, hogy Bartha emlékezete nemcsak kihagyó, de irányítható is. Hisz az már *tény,* hogy amikor 1946 decemberében kenyértörésre kerül sor közte és Pálffy között, ő a városparancsnok Pórffynak ad utasítást a Katona Politikai Osztály vezetőjének letartóztatására, az pedig kereken megtagadja a parancs teljesítését, azzal, hogy ilyen ügyben csak az MKP hozzájárulásával hajlandó cselekedni.

Származás, neveltetés, személyes kapcsolatok...

Pórffy *Szabad Nép*-beli nyílt levelében van egy árulkodó mondat: „amikor a sajtó nyíltan tárgyalta

a régi Horthy-tisztikar bűneit" – írja –, neki is fájt az ilyen újságcikkekre jellemző általánosítás. „Sárga csillagos tiszt" lenne ő is?... Emlékezzünk csak a kommunista Stromfeld Aurélra, akinek még évek után is fájt a *Vörös Újság* 1918-as minősítése: „pléhgalléros semmittevő". Érezhetett ilyesmit Pálffy is, meg a többiek, Sólyom, Beleznay, Révay Kálmán, Illy Gusztáv. Bizonyos, hogy mindegyik megvívta a maga harcát régebbi önmagával, a felfeltámadó kételyekkel, s valamennyit nyűgözték a széttéphetetlen vagy nehezen széttéphető rokoni, baráti, bajtársi kötelékek. A két tiszt, Almásy Pál és Révay Kálmán 1944-ben együtt áll a nyilas hadbíróság előtt, a kegyelemből megváltoztatott halálos ítélet után együtt raboskodnak Sopronkőhidán; együtt hajszolják őket a német országutakon, s együtt térnek haza 1945 nyarán; a két azonos származású, gondolkodású, ízlésvilágú „börtönskribler" barátságát őrzi Révay Kálmán kőhidai albuma: a rajzokon Almásy, „a feketekávéról, whiskyről ábrándozó bánatos férfiú", a zord pipás „cabinet noir főnök" a „siti-irodán", aki elégeti a „nem kívánatos" postát, a „rázós" rableveleket pedig átutalja Révaynak, hogy az elláthassa az ügyeletes hadbíró vagy a német SS őrnagy aláírásával...

Egy évvel később Almásy Pál mint HM anyagi csoportfőnök a kisgazda miniszter embere, Révay pedig miniszteri segédtisztként az MKP-t szolgálja –

a két barát egymással szemben áll a hatalmi harcban.

Mindebből kiindulva fölsejlik egy másik, az 1949-es magatartásokra vonatkozó paradoxon lehetősége. Bizony megtörténhetett, hogy az „új tiszt", aki *más közegből* jött, Pálffyt „civil ellenállóként" vagy – 1945 után – parancsnokként, munkatársként ismerte, jobban érezte a vádak képtelenségét, mint az egykori ludovikás bajtársak. Ezek – a „régi tisztek" – sérülékenyek, gyanakvásra gyanakvók lévén, ismerve a régitől való elszakadás gyötrelmeit, a régi kapcsolatok visszahúzó erejét, ha el nem is fogadták, lehetetlennek aligha tarthatták Pálffy „visszaszökését" az elhagyott táborba. Hihették, hogy elbukott a belső harcban, amelyben ők szilárdak maradtak.

Van még valami, ami minden együtt munkálkodó, szervezett embercsoport életében megtalálható: a versengés s vele a féltékenység, netán sértettség motívuma. A közös, tragikus halál forrasztotta örök és megbonthatatlan egységbe az 1849-i aradi tábornokokat is: tizenhárom, egymástól személyi adottságokban, származásban, életsorsban, politikai nézetekben olyannyira különböző, előbb még egymással is rivalizáló embert. Ilyenféleképpen volt ez a Rajk-per áldozataival s az 1950-ben kivégzett tábornokokkal is.

Pálffy és Sólyom csaknem egyszerre hagyják el a

Horthy-hadsereget, együtt küzdenek 1944-ben. De Pálffy azután Debrecenbe megy, fontos beosztást kap az új hadseregben, és gyorsan emelkedik; Sólyom László Budapesten marad, ő „csak" rendőr lesz, igaz, főkapitány. Amikor 1946-ban visszatérhet a katonai hivatáshoz, a „lépéshátrányt" már nem tudja behozni, pedig tartja magát olyan tehetséges tisztnek, mint Pálffy. Ingerültségét nem mindig palástolja: a vezérkari főnök környezetéből időnként gúnyos megjegyzések röppennek a miniszterhelyettes „sleppje" felé. De vannak másféle feszültségek is. Beleznay István, akit – Almásy Pál felmentő vallomása alapján – 1944-ben szabadon engedtek a Tartsay Vilmos lakásán letartóztatottak közül, tudja, hogy pusmogtak a háta mögött, amíg fény nem derült az igazi áruló – egy páncélos tiszt – személyére; a gyanakvást nehezen bocsátja meg az egykori bajtársaknak.

Feszültségek, belső ellentétek: jó lehetőség mindez bűnösségek elhitetésére, félelmek és gyanakvások oszlatására. De Farkas Mihály nemcsak azt tudhatja, hogy Pálffy és Sólyom között nem teljes az egyetértés, hanem azt is, hogy amikor ő miniszter lett, elsősorban a „régiek" morgolódtak: miért nem Pálffy, miért megint egy „civil", Veres Péter és Dinnyés után? Ám az sem titok előtte, hogy az új tisztek között egyre népszerűbb Sólyom László...

Szőnyi Tibort és Szalai Andrást 1949. május 18-

án tartóztatják le. Pálffynak szinte sohasem volt dolga velük, ha értesül is valamiről, az úgy hat rá, mint bárki másra. A pörben is nehéz lesz összehozni őket: Szalai nem is említi nevét a vallomásában, Szőnyi csak egyszer, futólag. Május 27-én viszont letartóztatnak egy nemzetközi segélyügyekkel foglalkozó gazdasági szakembert, Varga Endrét, akit majd a Szőnyi-féle „svájci kémcsoportba" sorolnak. A feleség Pálffyhoz rohan segítségért, nem véletlenül: Varga volt az, aki egykor segített, hogy a hadseregből kilépett főhadnagy állást kapjon az Egyesült Izzóban. Pálffy segítséget ígér, és állja is a szavát – Vargának elárulja a vizsgálótisztje, hogy egy miniszter és egy altábornagy próbált közbenjárni érte –, s ez mutatja, hogy gyanútlan és magabiztos: hiszi, hogy ártatlanokat ki lehet szabadítani, és főként – hisz a szava erejében.

Három nappal később, május 30-án tartóztatják le Rajk Lászlót. Pálffy – hozzátartozók, barátok, ismerősök tanúsága szerint – komor és gondterhelt volt az ezt követő napokban; de ebből semmire sem következtethetünk, hisz a légkör most már dermesztő mindenki számára. Ő is azt teszi, amit a környezete: találgat, magyarázatot keres, talán szorongást is érez, hisz Rajkot valóban jól ismeri. Június 19-én úgy tetszhet, megszűnik a bizonytalanság: a sajtó hírül adja Rajk, Szőnyi, Justus és tizenhét társuk – tehát az egész „kémbanda" – letartóztatását.

Ki tudná megmondani, mi minden kavargott Pálffy György fejében ott, az elnökségi asztalnál, amikor a június 22-i aktíváülésen megszavazták a Rajkot és „cinkosait" megbélyegző határozatot? Talán hitte most már, hogy valóban „kártevő bandát" göngyölített föl az Államvédelmi Hatóság, talán kételkedett, de valamiféle megnyugvást is érezhetett: a közlemény s utána a gyűlések sora azt is jelenti: vége a letartóztatási hullámnak.

És valószínűleg ugyanezt érzi a többi tábornok is.

Aztán július 5-én letartóztatják Pálffyt. A Farkas-beszéd s ezt követően a Pórffy-féle nyílt levélváltás megnyugtatóan hat, de az idegesség valószínűleg csak szeptemberben oszlik, a vádirat nyilvánosságra hozatala után: ez megint valamiféle lezárás, bizonyosság, függetlenül attól, hogy magában ki miként vélekedik a vádlottak bűnösségéről. Valószínűnek tartom, hogy a tábornokok legtöbbje – talán valamennyi – hitt, mert hinni *akart*. Akár öntudatlanul, a józan logika kikapcsolásával: csak így menthető a morális tartás, de ezt sugallja a létfenntartás ösztöne is. Hiszen ha a vádak nem igazak, akkor minden megtörténhetik, akkor senki sincs többé biztonságban. De hát a vádlottak mindent bevallanak, szerencsétlen Pálffy Gyurka nem tudott megbirkózni a múlttal, így volt ez annak idején a Szovjetunióban is, lám, Tuhacsevszkij meg a többiek...

A nyugtalanság azért nem oszlik el egészen. Sólyom 1950 januárjában Moszkvában panaszolja Nógrádi Sándornak, úgy érzi, a honvédelmi miniszter nem bízik benne. Amikor Nógrádi megemlíti ezt a beszélgetést, Farkas csak legyint: ugyan, Sólyom túl érzékeny...

1950. május 20-án letartóztatják. Másnap Révay Kálmán következik, aztán sorban a többiek, Illy Gusztáv, Beleznay, mások, az utolsó tábornok Pórffy, július 24-én. Ő alighanem már dermedten várja a sorsát, vagy talán újra és újra azt a különös, irreális megkönnyebbülést érzi minden újabb letartóztatás után, amit a frontkatona, ahogy sorban elhullnak mellette a bajtársai: megint más, megint nem én, talán megmaradok, istenem, miért ne...

Révay Kálmán tüstént a „vallomását" kéri, hozzá tollat és egy pohár konyakot. Legenda lenne? S ha igaz: cinizmus? az egykori huszártiszt hetyke virtuskodása? Én hihetőnek érzem, ráismerhetünk az „életművészre", aki sopronkőhidai börtönnaplójába is ezt írta: „Megkísérlem, hogy a körülményekhez képest a legszebben éljek." Igaz, most már a halálról van szó, vagy legföljebb arról, hogy az odáig vezető út legalább „gusztusos" legyen. A virtus pedig egy belül összetört, ellenállásra képtelen ember keserves hetykesége. Hisz nincsenek többé illúziók, most már ismeri Pálffy „töredelmének" titkát; és tavaly teljesítette a miniszteri parancsot, október

24-én ő vezényelte a kivégzéshez kirendelt katonai egységet. Miért harcoljon, élni már úgyis lehetetlen. Jöjjön a konyak és az előkészített vallomás, essünk túl rajta mielőbb... Augusztus 8-án pedig újra ott van a Margit körúton, ahol hat évvel előbb Kiss Jánossal, Tartsay Vilmossal és a többiekkel hallgatta az ítéletet. Most tizennyolcan vannak, az ügyész arról beszél, hogy ők ragadták fel az árulás zászlaját, amelyet Pálffy kezéből kiütött a néphatalom...

Heten halnak meg közülük augusztus 19-én a Conti utcai börtön udvarán.

A korabeli újság így tudósít majd az 1956. október 15-i újratemetésről: „Benn a temetőben, a főút mellett áll a hatalmas katafalk. Öt ravatal, kandeláberekkel, katonai díszőrséggel, mögöttük vörös, nemzetiszínű és gyászdrapériák. Középütt Sólyom László koporsója, mellette jobbról-balról sorban Beleznay Istváné, Illy Gusztávé, Révay Kálmáné és Pórffy Györgyé. A koporsók mellett az özvegyek, hozzátartozók. Különösen megviselt valamennyi, pedig a seb mégsem friss már, hanem hatéves. De ennek a sebnek a felszakítása különösen fájdalmas volt. Napokba tellett, amíg a csontokból, főleg a koponyákból az özvegyek agnoszkálták, hogy melyik volt a férjük... A sírdomb már emelkedik az öt koporsó felett, a fejfákat is beszúrták. Mindegyiken két évszám: 1908–1950, 1909–1950, 1909–1950, 1911–1950, 1910–1950... Valaki megjegyzi: Tíz év

múlva majd erre sétál egy apa a nyolc-kilenc éves fiával, a gyerek elolvassa a fejfákat, és megkérdi: – Milyen érdekes, papa, csupa tábornok, és mind 1950-ben halt meg. Mi volt akkor, háború?"

* * *

Oesterreicher György magyar királyi tüzér hadnagy 1932. szeptember 30-án este indul a pécsi vasútállomásról a város belseje felé. Az utcák néptelenek, szitál az eső, a Széchenyi tér is kihalt, amikor a taxi megáll a Nádor-szálló címeres-szecessziós épülete előtt.

A kávéházban gyér, csütörtök esti közönség, takarékvilágítás mellett: fecsegő öregurak, vacsorázó agglegények, egy-egy párocska, a cigány unottan muzsikálgat. Nincs kedve itt maradni, fölmegy a szobájába. Nézi az esőverte ablakon át az utcai lámpák fénygömbjeit, a Szentháromság-szobron túl a Takarékpénztár cifra majolika homlokzatát. Aztán leül levelet írni.

Máris eldöntötte, hogy nem szereti ezt a várost.

Negyvenegy nap telt el az avatás óta. Holnapután pedig kezdődik az élet, amelyre négy éven át készült a Ludovikán. S amelyhez – legalábbis úgy látszik – e pillanatban nem sok kedvet érez.

Bőröndjében, ruhanemű és garzonélethez szükséges apró holmi között ott egy levél: a Műegyetem rektori tanácsához szeptember 15-én benyújtott ké-

relme alapján a dékáni hivatal értesíti, hogy beiratkozhatik a Közgazdasági Osztály I. évfolyamára. Amennyiben november 15-ig sikerrel teszi le az előírt felvételi vizsgát, a kérelméhez csatolt vagyontalansági bizonyítvány tandíjmentességre is jogosítja.

Ott van a bőröndben a szeptember 20-án kiállított egyetemi leckekönyv is. A felvett tárgyak: közjog és közigazgatási jog, pénzügytan, statisztika, vámpolitika, kereskedelem- és bankügy, szociálpolitika, közlekedésügy, ipari-kereskedelmi és államszámvitel, gazdasági és közlekedési földrajz, mérlegtan...

Nem éppen tüzértisztnek való stúdiumok. Mintha Oesterreicher hadnagy máris kifelé készülődne a hadseregből.

Másnap, október elsején – ekkor kapja Gömbös a kormányzótól a miniszterelnöki kinevezést – találkozik két ludovikás sorstársával, s miután együtt „alaposan lekáromkodtak a Jóistentől Pécs városáig mindent", elindul lakást keresni. Nem könnyű feladat: „az olcsó szobák rettenetesen piszkos és sötét odúk, a jó szobák meg drágák", 45–50 pengőt is elkérnek értük.

Végül talál egyet, ami megtetszik neki. A háziasszony, Baldulfné, evangélikus lelkész özvegye, csak 40 pengőt kér.

Szcitovszky tér – a mai Dóm tér – 13. „Hatalmas, boltíves kapu alatt, egy kavicsos és virágos kis udvaron kell keresztülmenni a hátsó, egyemeletes, igen

masszív és régi épülethez, amelynek a földszintjén külön bejárattal és udvarra nyíló ablakkal van az én fehér ajtós és kínosan tiszta szobácskám." A tájék – írja – „csöndes és előkelő, erősen emlékeztet a budai vár egyes részeihez, régi, legfeljebb egyemeletes házaival, szűk és abszolút csendes utcáival, ahol egy-egy járókelő léptei ugyanolyan ünnepélyesen kongnak, mint fenn a Várban".

Aznap délután be is költözködik.

„Először mindent kiraktam, és amikor a szobában már nem lehetett járni, kimerülve egy székre roskadtam, és apatikusan cigarettára gyújtottam: na, most hová ezt a sok vacakot? De aztán valahogy készen lettem estére, és most nem győzöm büszkén nézni a fehérneműs szekrényben a rendet, amire soha nem hittem volna magam képesnek. Hogy meddig fog tartani, az megint más kérdés..."

Elégedett élete első „legénylakásával". „Ha meggyújtom az éjjeliszekrényemen az állólámpát – írja kedvesének –, szinte otthonosan érzem magam; a lámpa fénye még kisebbre szűkíti a dimenziókat, a sarkok belevesznek a homályba, csak a Maga képe van megvilágítva..." De a kedve azért nem lesz virágosabb: „Hogy vége volt a dolognak és reggel óta először volt időm gondolkozni, mit tagadjam, igen-igen sivár érzés volt. Szép a szobám, be vagyok rendezkedve, mindenem megvan, de egyedül vagyok, és olyan keservesen még soha nem éreztem az egye-

düllétet, mint ezen a péntek estén, mert annak a sok-sok elkövetkező magányos estének a súlyát egyszerre éreztem, és ez egy kicsit sok..."

Aznap már ki sem mozdul otthonról. Kekszet vacsorál, és nyomban utána lefekszik.

Reggel pedig jelentkezik a Kinizsi Pál tüzérosztálynál szolgálattételre. A laktanya közel van lakásához: négy-öt perc villamoson.

A hegyi ágyús üteghez kerül, parancsnoka Darnay László százados. Délben már a tiszti étkezdében ebédel, frissen érkezett ludovikás sorstársaival együtt. „Itt aztán teljesen kivilágosodott, hogy milyen kisfiúk is vagyunk tulajdonképpen. Úgy húzódtunk meg az asztal végén négyen, mint az ázott verebek, csak igen halkan beszéltünk, azt is ritkán; fönt az asztalfőn pedig tudomást sem vettek rólunk..."

Azt mindenesetre megtudja, hogy Darnay személyében sikerült kifognia a legkeményebb ütegparancsnokot. Szabadságot ne is reméljen tőle, ha kérni merészelné: ezzel mindörökre elásta magát. Arra viszont bízvást számíthat, hogy valamennyi délutánját, beleértve a szombatokat is, a kaszárnyában töltheti el, s őt illeti majd – mint az üteg legfiatalabb tisztjét – a teljes karácsonyi ügyelet is...

Első vasárnap délelőttje is a laktanyában telik. Aztán siet haza, levelet írni.

De aznap már nem készülhet el a hosszú beszá-

moló. Két ludovikás „sorstárs" látogatja meg – s egy üveg konyakja bánja, amit a „magas vizitelőknek" tartogatott. „Én nem ittam!" – dicsekszik később, s hozzáteszi: „Nemcsak mások előtt, de egyébként sem iszom, megfogadtam, és ha eddig be tudtam tartani, mikor csak kéznyújtásnyira van a konyakos üveg, akkor ezentúl is, remélem." Elmondja azt is, hogy a kantinban kizárólag málnaszörpöt ivott, ütegparancsnokával pedig elhitette, hogy antialkoholista.

Mi ez az önmegtartóztatás? Vezeklés lenne „ifjú" bűnökért? Kiderül: másról van szó. „Amióta itt vagyok, már negyedik napja – írja hétfőn este, amikor végre befejezheti a hosszú, tizenkét oldalas beszámolót –, állandóan a napi kétszeri étkezést gyakorolom: ebéd az étkezdében, vacsora otthon a hazulról hozott dolgokból és az éji sötétség leple alatt a hónom alatt hazahozott fél kiló kenyerekből. A reggeli kérdése igen racionálisan van megoldva: öltözködés közben három darab keksz és egy pohár víz. Nagyon hozzá lehet szokni."

„Szóval nagyban folyik már a gyöngyélet" – teszi hozzá csúfondárosan. S alighanem a műegyetemi felvételi vizsgára gondolva írja: „Hogy tanulni mikor lesz időm, amikor úgy látszik, hogy állandóan hatkor, fél hétkor érek haza?" – aztán fanyarul megállapítja: „Valószínűleg az alvásról is le kell szoknom."

Reméli, hogy hamarosan megszabadulhat Pécsről. Parancsnoka megkérdezte, volna-e kedve még az év folyamán átmenni a kecskeméti tüzéregységhez, s ő boldogan vágta rá az igent, hisz nincs hőbb vágya, mint közelebb kerülni Budapesthez... Nem kaphat szabadságot? „Majd meglátjuk, mit lehet csinálni, én egyáltalán nem nyugszom bele!" Ha másként nem megy, szökni fog, legalább egypár órára, és hozzá már a jövő vasárnap! Sürgősen leküldeti a civil ruháját, valami ürüggyel kibújik a szolgálat alól, s kidolgozza a „bujkálási programot", amely nemcsak az oda-vissza utazásra érvényes: hiszen ha Katát, a kedvesét látni akarja, nem lesz idő a szülőket is meglátogatni – ezért pesti ismerősökkel sem ajánlatos találkoznia...

„Egyébként – zárja az első hosszú beszámolót – ma reggel óta állandóan zuhog az eső, az utcákon valóságos folyam hömpölyög, annyira, hogy a villamosközlekedés is megakadt. Szóval így élek Pécs szabad kir. városában az Úr 1932. esztendejének október havában, miközben kint zuhog az eső, az előszobában pedig Végh főtüzér – igen jámbor, fekete bajszos ember, a legényem – a csizmám fényesíti..."

Különös levél.

Mi történt nyár óta ezzel a fiatalemberrel? Hiszen akkor még azon bosszankodott, hogy a félévi eredménye nem volt elég a *kitűnő* minősítéshez; s ha el is

riasztotta a hajmáskéri tiszti kolónia életének sivársága, magabiztosan hessentette el a gondolatot, hogy ő valaha is ilyen helyre kerülhet. Most pedig, pár héttel az avatás után, az ország egyik legszebb városában, a pályakezdés első napjaiban: máris kiábrándultnak látszik. Bírál, háborog, s nem elég, hogy hóna alatt fél kiló kenyerekkel közlekedik – tiszt nem járhat csomaggal az utcán! –, de még önkényes eltávozáson is töri a fejét! S a fegyelmezetlenség mögött elszántság érződik: koplal, absztinenciát tettet, kivonja magát a társasági életből, szobájába zárkózva „civil" vizsgákra készül...

Úgy tetszik, a kamaszos szerelem alaposan elmélyült nyár óta; már-már sorsmeghatározó jelentőséget kapott.

A következő levél október 15-én, szombaton kelt – úgy látszik, a vasárnapra tervezett illegális pesti kirándulásról mégiscsak le kellett mondania –, s árad belőle a dühös elkeseredés. Két nappal előbb volt az „ezrednap": „ünnepélyes cécók", aztán díszebéd a tiszti kaszinóban...

„Mikor kiderült, hogy nem iszom, nekem estek és a legkülönbözőbb ürügyekkel próbáltak kapacitálni, eleinte csak tréfásan, de később láttam, hogy tényleges bosszúságukat már alig tudják leplezni jó pofával. Sőt voltak olyanok is, akik formálisan megsértődtek, mert nem koccintottam velük. Persze húzni is próbáltak a legkülönbözőbb módon, és bár

persze nem mutattam, hogy nagyon érintene a dolog, mégis bosszantott, kellemetlenül érintett, és a hangulatomat teljesen elrontotta. Ráadásul formálisan megparancsolták, hogy este vegyünk részt a tartalékosok bajtársi vacsoráján a Pannoniában, amihez akkor különösen nem volt kedvem..."

Estefelé arra gondol, talán mégsem jó ennyire „kilógni a sorból", öltözni kezd, hogy elmenjen „arra a vacakra". Aztán ruhástól végigdől a díványon – s ott is marad. Mi történhetik? Innen legfeljebb Tolnára helyezik, vagy Kecskemétre, s mindkettő közelebb van Pesthez...

A többi: csupa panasz. Utálja Pécset, élete a laktanya és a szobája között oszlik meg, kevés a szabad ideje, pedig olvasni szeretne, tanulni – angolt is –, és néha rajzolgatni. Végül kifakad: „Most vegye még hozzá ezt az undorító álgentry és operett-környezetet, a folytonos beleszólást és avatkozást a munkámba, a kiképzésbe – és teljes a kép!"

Október 17-én, hétfőn este már újabb levelet ír a menyasszonyának.

Keserű, epekedő, dühös levél ez – és van benne férfiravaszság is jócskán, ebben hasonlatos a nyáron Kenyérmezőn kelt „kamasz-remekműhöz".

Előző héten kért valamit – alább kiderül, mit! –, arra válaszolt a lány, ő pedig most mélységesen megbántva írja: „...itt ülök és azzal küzdök, hogy ne értsem félre a levelét se pro, se contra, és elsősor-

ban megértsem magam: megint hibáztam volna, megint elgaloppozott a fantáziám annyira, hogy most keservesen vissza kell kullognom a valóságba? Romantikus bolond voltam-e csak? És főleg: mit tegyek most? Visszamenjek a teljes passzivitásba, és mondjam megint: bocsánat, hibáztam, csak olyan közel mehetek, amennyire hívnak?"

A sértett háborgás után a csöndes belátás hangjai következnek: „Azt kellene mondanom: teljesen tiszteletben tartom a bástyáit, amikkel körülvértezte magát; sajnálom, hogy talán hozzájárultam ahhoz, hogy meginogjanak, de nem fogom veszélyeztetni őket többé... Kívül és távol maradok, hogy a fájó és vágyó hangok csak annyira jussanak a füléhez, amennyire csak éppen azt a kellemes és kényelmes érzést keltik, hogy van valaki, aki szeretne bejutni; azt a kicsit izgalmas, de azért megnyugtató érzést, hogy mindezt biztonságból nézheti..."

„Ezt kellene mondanom" – ismétli, majd (mivel most már bizonyosra vehető, hogy a címzett átérzi önnön szívtelen játékát, kacér felelőtlenségét) máris következhet az esdeklléssel álcázott szuggesztív parancs:

„De nem ezt mondom, hanem igenis kérem, nagyon kérem – így, írott szavakkal nem is lehet annyira kérni, ahogy én szeretném! –, hogy *okvetlenül* jöjjön le vasárnap, mert szeretném, mert akarom, mert le *kell* jönnie! Mert kell, hogy lássam,

hogy beszéljek Magával, és ne törődjön a bástyáival, amik mesterségesek, érti?...” Most egy kis „ideológia” következik, némi ijesztgetéssel: „Minden körülbástyázás gyávaság, félelem a küzdelemtől... És ne felejtse el, drága Kata, hogy mindenki, aki fallal veszi körül magát – egyedül marad...” Most pedig az ultimátum: „Vagy-vagy! Vagy Maga is úgy gondolja, hogy megtaláltuk egymást, és akkor félre minden kellemetlen gondolattal és előítélettel, és akkor nem sajnálja, hogy elveket kell feláldoznia; vagy nem találja úgy, és akkor nincs veszély, keményen és biztosan állnak az elvei – de idegenek, ismeretlen tévelygők vagyunk, akik nem találtuk meg egymást.”

De tüstént enyhül a szigorúság, a rábeszélő gyöngédség hangjai következnek: „Tudom, hogy nem így van, tudom, hogy csak a régi és korhadt elvek tehetetlensége az, ami leköti és megköti, tudom, hogy csak vonakodik megszabadulni tőlük, mert megszokta őket, mert Magához idomultak és kényelmesek voltak... Tehát: jöjjön le, Édes, vasárnap okvetlenül, mégpedig ha csak lehet, egyedül, mert szeretném, ha egész nap csak az enyém lenne, úgyis kevés az idő...”

Már csak a végrehajtási intézkedés van hátra: 5.40-kor indulás a Keletiből, a vonat Pécsett van 10.20-kor; ő egyenruhában várakozik az állomáson, ha a tolongásban elkerülnék egymást, a tömeg osz-

lása után a peronon találkoznak. Visszamenet este 6 után, érkezés a Keletibe: 10.20-kor, nyolc óra marad tehát az együttlétre.

A levél, marciális szóképeivel, lehetne akár egy hadnagyi uniformisba bújt huszonhárom éves Don Juan csábító manővere is; legföljebb a torlódó, kapkodó mondatok árulkodnak belső zaklatottságról. De a következő – ez ama bizonyos vasárnapot követő hétfőn, október 24-én kelt – már többet mutat. A szöveg: „régi dallja a szerelmeseknek", szüntelen megújuló, örök banalitás; kiderül belőle, hogy a ravasz Don Juan igazából túlhabzó, boldogboldogtalan ifjú Rómeó.

„Állandóan megakad a tollam, mert nem vagyok képes ebből az érzésmasszából még egy szilánkot sem szavakba pattintani... Édesem, mikor tegnap este elment, nem szégyellem bevallani, de sírni tudtam volna. Rettenetes volt látni, hogy távolodik mindig jobban és jobban, már nem láttam az édes arcát, az alakja is elveszett, még félig öntudatlanul mondogattam magamban: még elérném, még felugorhatnék... De amikor a kerekek zakatolása végleg felvette az ütemet, és már az utolsó kocsi vörös lámpája is kezdett mindig-mindig kisebbedni, akkor éreztem csak igazán, hogy most már hiába minden, visszavonhatatlanul egyedül maradtam a sínek és az ordítozó tömeg között... Végre elindulok, de folyton vissza kell néznem, nem tudok, érti,

Édes, nem tudok elszakadni, valami húz vissza, nem merek hazamenni, félek az ürességtől, és olyan furcsa, olyan hihetetlen, hogy egy fél órával ezelőtt még itt volt a karomban, hallottam a hangját, láttam az arcát... Este megpróbáltam erőszakolni magam, nem ment: ötször kinyitottam az újságot, végül eldobtam, undorodtam a betűktől, mindentől, ami visszaráncigálna a külvilágba. Félig ébren, félig álmodva ment el az éjszakám. Fél kettőkor hirtelen fölébredtem, gondoltam, most érhetett haza, olyan nehéz lett a szívem, sokáig nem tudtam elaludni. Gondolt talán rám, Édesem?"

Hirtelen változik a hang: szorongás, keserűség, majd elszánt „fatalista optimizmus" következik, szinte indokolatlanul ez is, az is:

„És ugye, Drágám, most tulajdonképpen boldognak kellene lennem és örülnöm kellene, és valahogy nagyon szomorú és levert vagyok, mintha belém oltott volna valamit a Maga pesszimizmusából... Állandóan az a kérdés dörömböl az agyamban, miért? miért kell ennek így lenni, mikor semmi bűnünk, miért vagyunk így kiszolgáltatva valami vak dolognak kényére-kedvére?... Tudja, Édes kicsikém, hogy milyen vakon hiszek valami felsőbbrendű igazságosságban, és hiszek abban, hogy ok és cél nélkül semmi nem történik, és minden úgy helyes és jó, ahogy éppen történik... És ez a hitem, azt hiszem, az énemnek a legerősebb alapja, ha ez összedőlne,

nem sok maradna belőlem. Ezért nem szabad meginognia a hitemnek, ezért hiszek benne, hogy kell, hogy mi egymáséi lehessünk, akárhogy is, de *kell*... Mert ez többet jelent most már, mint a kettőnk ügye – ha ugyan nekem valami jelenthet többet –, ha ebben csalatkozom, akkor bennem és körülöttem egy világ dől össze, amire az egész világnézetem és egyéniségem építve van... Ebben csalatkozni olyan megrázkódtatást jelentene, hogy nem hiszem, maradna annyi belőlem, amire valami újat lehetne építeni."

Már-már elfelejti, hogy a levél szerelmes vallomásnak indult. Mint írja, hisz abban, hogy „minden ember megérdemli a sorsát", s hogy bűneink a sorsunkban bosszulják meg magukat. Nem, ő nem olyasféle bűnökre gondol, amelyeket általában bűnöknek tartanak az „ember tákolta, korhadt, és mert nem elég rugalmas, mindig elmaradott" törvények szerint, hanem azokra, amelyeket saját egyéniségünk „etikája és esztétikája", a bennünk élő „abszolút igazság" ellen vétünk...

Huszonhárom éves fiatalember naiv „életfilozófiája"? Igen; de mutatja a jellem fejlődésének útját, s azt is, hogyan fonódik össze mind erősebben a szerelem a világ egyéb dolgaival: „Ez többet jelent most már, mint a kettőnk ügye..."

Az elkövetkező évek meghatározó mondata ez. Bűnösnek mondja magát: kevés az akarata ah-

hoz, hogy a saját életét élje. De harcolni akar: „Nem nyugszom bele a saját gyengeségembe, hanem mindig és újból elölről kezdem; már ez is megérdemli, hogy elérjem a célom." Hozzáteszi aztán, most már a kedves megnyugtatására: „Minden gyöngeségem dacára is lehet bennem bízni, tapasztalni fogja." Ezzel végleg vissza is talál a szerelmi szálhoz, hűtlenségét vallja, őszinteségét a töredelemmel bizonyítandó: „Nem szívesen írom le, de mivel gondoltam most rá, nem akarom elhallgatni... Mióta szeretem Magát, tehát tavaly november óta, csak egyetlenegyszer – nem találok hirtelen más kifejezést – csaltam meg. (Talán csodálkozik a kifejezésen, de én nagyon úgy éreztem.) Akkor, amikor a nagygyakorlatról hazajöttem, és minden percem és gondolatom csak a Magáé volt... és nem találtam otthon sem első nap, sem másnap délelőtt, sem este telefonon... Nagyon-nagyon el voltam akkor keseredve, nagyon fájt, kimondhatatlanul, és egy olyan kétségbeesett minden-mindegy hangulatban tettem meg, és utána rögtön megbántam... Csakis a teljes egyensúlyomból való kizökkenés volt az, ami lehetségessé tette, hogy egyszer megtörténjen."

Idestova egy éve tart tehát ez a szerelem.

Oesterreicher György ekkor már negyedéves akadémikus, „kényszerpályán" mozog, mind közelebb a tiszti hivatáshoz. S ahogy mélyül a szerelem, úgy kezdi kísérteni a visszafordulás vagy inkább a „pá-

lyamódosítás" gondolata. Csakhogy ez szinte lehetetlennek látszik.

De egyáltalán miért van szükség pályamódosításra?

Hisz ez az időszak a Horthy-rendszer „liberális" periódusa: csillapodott a 20-as évek vehemens „fajvédelme", s csak később bontakozik ki az a hivatalos antiszemitizmus, amely az évtized végének zsidótörvényeihez vezet. Az „izraelita honpolgárok" még fegyverrel szolgálnak a hadseregben, az önkéntesi év végén tartalékos tisztek is lehetnek, sőt a hivatásos állományban is akadnak nem „tiszta árja" származásúak, igaz, csekély számban. A vegyes házasságot sem tiltják, sok magas rangú tisztnek van zsidó felesége.

A lány „fajisága" tehát ebben az időben még nem látszik leküzdhetetlen akadálynak, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a tisztikar igen nagy része antiszemita beállítottságú.

A legfőbb akadály: anyagi természetű.

Katonatiszt csakis úgy kaphatja meg a nősülési engedélyt, ha a menyasszony hozzátartozói le tudják tenni az óvadékot – pénz, értékpapírok, ingatlanjövedelem –, amelynek kamatai biztosítják a jövendő tiszti család számára azt az „állásszerű" életszínvonalat, amelyhez a kincstártól kapott „havidíj" önmagában nem volna elegendő. Következik ebből, hogy minél alacsonyabb a rendfokozat, an-

nál nagyobb kaució kívántatik: hadnagyot „vásárolni" drágább mulatság, mint századost. A fiatal tisztnek tehát vagy gazdag „arát" kell keresnie, vagy éveken át várni a magasabb rendfokozatra.

Egyik sem szerelmeseknek való megoldás.

Van persze egy harmadik is: kilépni a hadseregből. De ez abban az időben egzisztenciális öngyilkosság. Hisz épp 1932 nyarán röppent fel a hírlapi kacsa: államközi megállapodás született, amely szerint állástalan magyar diplomások vándorolhatnak ki egy csendes-óceáni lakatlan szigetre, s a brit hatóságok nemcsak területet adnak a robinsoni honfoglaláshoz, de a szükséges felszerelést is biztosítják. A képtelen hír nyomán pár nap alatt hatszáz jelentkező akadt...

Az állástalan diplomásoktól, érettségizett középosztálybeliektől hemzsegő országban a Ludovika Akadémia oklevele a szűkös, de biztos kenyeret jelentette, de ugyanekkor semmiféle polgári foglalkozásra nem képesített.

Oesterreicher hadnagy gyors csömörét – nem a hivatástól, de a vele járó „operettes életformától" – a szerelem idézi elő; egyetemi leckekönyve pedig egyelőre csak igen-igen távoli reményét nyújtja a „kényszerpályáról" való letérésnek. S ott van még a „Capulet–Montague"-ellentét: a szülők ellenszenve az „egynemű" családba betolakodó „idegennel" szemben. De ezen túl is: a lányos apa szemében az

egyenruhás Oesterreicher György „házasságképtelen" a kaució miatt, uniformis nélkül pedig egyszerűen „kétes egzisztencia"; de a másik apa is csak haraggal gondolhat a „koldus zsidólányra", aki kerékbe törni készül a fia induló karrierjét.

De úgy látszik, Oesterreicher hadnagy valóban elszánta magát: megmutatja, hogy lesz akarata a sorsa alakításához. Három nappal a hétfői levél után, október 27-én már ezeket írja a lánynak: „Ebben a percben fejeztem be a sorsdöntő levelet haza. Itt fekszik előttem az asztalon, a tizenhat oldal majd szétrepeszti a borítékot. Ha kedvelném a történelmi pózokat, most azt mondhatnám: »Alea jacta est!« Olyan könnyűnek érzem magam, hogy szinte jókedvű vagyok, és az az érzésem, hogy jól fog sikerülni a dolog. Bár úgy lenne! Mindent, mindent megírtam, és teljesen őszinte voltam... Minden erőmet összeszedtem, hogy minél érthetőbben és világosabban értessem meg magam, és nagyon tárgyilagos és józan voltam, nehogy azt a látszatot keltse a levelem, mintha abnormális állapotban írtam volna. Remélem, sikerült. Nem is haza címeztem, mert akkor esetleg először Édesanyám kezébe került volna, és nála igen sokat számít az első impresszió, és esetleg nagyon megviselte volna. Inkább az Apám hivatalába címeztem. Most pedig izgatottan várom a választ... Nagyon szeretném már tudni, hogy fogadják, és vajon megértik-e, amit írtam."

A sorok mögött érezni a megkönnyebbülést, az elégedettséget: megtette, meg tudta tenni! De az is kiderül tüstént: nem táplál túlzott reményeket; gyanakszik – később kiderül: csöppet sem alaptalanul –, hogy apja megpróbálja majd eljátszani az öreg Duval szerepét a *Kaméliás hölgy*-ből: „Dacára optimista érzéseimnek, nagyon valószínű, hogy Apám ezek után Magával szeretne beszélni, akár csak azért, hogy megismerje, akár esetleg azért, hogy befolyásolja. Mindenféleképpen: ha tényleg rákerülne a sor, legyen nyugodt, érti, Édes: abszolút nyugodt, őszinte, és ami a legfontosabb, bízzon bennem, semmit ne tegyen és semmit ne határozzon el, mielőtt nekem nem ír és engem meg nem hallgat. Ez nagyon fontos, és úgy veszem, mintha már meg is ígérte volna. Igen?"

Érezni: tart az apjától, tudja, hogy az meggyőzően képes alakítani az áldozatot *követelő* szülő szerepét, s fél, hogy a lány – érzékeny, amellett „reális" pesszimizmusra hajló alkat – engedni talál. Annál is inkább, mert a nyomás kettős: saját családja is ellenzi ezt a kapcsolatot. A levélíró szinte szuggerál, mint pár nappal előbb, amikor Pécsre hívta a lányt: „Tehát most már, miután eldöntöttem a dolgot, nem szabad cserbenhagynia, édes Katókám, sem félelemből, sem pedig rosszul értelmezett jóakaratból – mert valószínű, hogy erről az oldalról próbálják majd befolyásolni. Érti, Drágám, mit akarok mon-

dani? Bízzon bennem, mint én bízom Magában... Lehet, hogy abban a hiszemben, hogy nekem tesznek jót, esetleg minden eszközzel, mindenféle intrikákkal igyekeznek éket verni közénk. Ne higgyen senkinek, csak nekem, mint ahogy én sem hiszek másnak, csak és kizárólag Magának. Válaszoljon azonnal, és ha valami kétsége van, kérdezzen..."

A hang szuggesztív, de nyoma sincs a „donjuani" technikának; a mondatok sem torlódnak, a stílus világos, nyugodt: vége a zűrzavarnak. A fiatalember tíz nap alatt érzelmileg férfivá érett.

Nem tudni, mi volt a szülőknek írt levélben. Az bizonyosan, hogy a szerelem komoly, ő a lányt feleségül akarja. Távlati vagy szükségmegoldásként említi talán a hadseregből való kilépést, ismertetve az egyetemmel kapcsolatos terveit. Az írás hangneme aligha ultimátumszerű: bizonyára megértést kér, türelmet, talán segítséget.

Csütörtökön írja a levelet, az apa szombaton Pécsre látogat. Kínos, talán viharos lehetett a beszélgetés, megnyugvást nem hozott, de úgy látszik, egyikük sem akarta kenyértörésre vinni a dolgot. Apa és fiú valószínűleg a maga szövetségesének vélte az időt a másik ellenében.

Másnap: vasárnap, október 30.

Oesterreicher hadnagy szolgálatban van, estefelé levelet ír a kedvesének: „A laktanya csendesebb, békésebb, mint máskor, az irodában egyedül ülök,

ha kinézek az ablakon, már csak sziluetteket látni, felettem az emeleten valami nagyon nekibúsult tüzér fütyörészik vontatott melódiákat; az a tipikus őszi délutáni hangulat, amikor olyan magától értetődő természetességgel ül össze két ember a szürkülő ablak mellé, és anélkül hogy egymás arcát tisztán látnák, vagy talán éppen azért, halkan megindul a beszélgetés..."

Délelőtt esküdtek föl az újoncok, az első sorvány, amelyik az ő keze alól került ki: „Darnay kis beszédet tartott, hogy most ők is felelősek a történelem alakulásáért, és hogy minden körülmények között meg kell tartani esküjüket stb. stb. Egy ember sírva fakadt, egy meg a hosszú állástól és az ünnepélyes atmoszférától meghatva, amibe eddigi jeltelen nyomorú élete hirtelen belekerült: elájult!"

De ő is meghatott egy kicsit, látszik. Csak most derül ki, hogy magánéleti gondok, társadalmi utálkozások ellenére, érzelmi viharok közepette is jutott figyelméből a környező világra. Újoncairól ír hosszasan, az életükről, kitudakolt otthoni körülményekről; riasztja „e szegény, primitív emberek" tompasága – némelyik azt sem tudja, mennyi lehet körülbelül egy perc, s van, aki úgy véli, kilenc és fél tíz között másfél óra az időkülönbség! –, de szívesen hallgatja „naiv dalaikat", sőt: szégyellősen, elfordulva velük dúdol a kiképzés cigarettaszüneteiben, s felfedezni véli szemükben a „kutyahűséget".

Nagyon messze van a katonáitól, de ismerni szeretné őket, s akarja, hogy szeressék: „Mostanában már kezdik énekelni, hogy *Nincs szebb kislány a pécsi kislánynál, / Nincs jobb ember a mi hadnagy urunknál. / Jobb szemére vágja a tiszti csákóját, / Szabadságra ereszti a szakaszát...* És ilyenkor röhögve oldalpillantásokat vetnek rám, talán úgy gondolják, hogy rögtön szabadságra küldöm őket."

Beszámol arról is, hogy a szomszédban, a huszároknál egy legény felakasztotta magát, s hozzáfűzi egy kis mélabúval: „Azt mondják, szerelmes volt, és nem bírta ki." De abban már megint van egy kis dicsekvés, hogy megemlíti: az ő újoncai között is akadt egy, aki öngyilkossággal fenyegetőzött, amikor áthelyezték egy másik szakaszhoz. „Aztán beszéltem vele, és magamban nevetni kellett, mikor ünnepélyesen hangoztattam neki, hogy a katona ott szolgál, ahová állítják. Azt hiszi – mondtam –, hogy én nem szolgálnék szívesebben Pesten? Mégsem akasztom fel magam, és már hogy megszerettem Pécsett!"

Aztán hozzáfűzi, jókedvűen: „Ekkorát is már rég nem hazudtam!"

Különös levél. Hisz csak tegnap zajlott le a nagy összecsapás apa és fiú között. Erre még utalás sincs, a hang könnyed, felszabadult; az érzelmek zűrzavarában vergődő fiatalember egyszerre a világ felé fordul, sőt: a humorát is megtalálja. Mi más lehet a

magyarázat, mint a megkönnyebbülés: sikerült legyőznie a „megalkuvás bűnét", tudott cselekedni a „saját esztétikája és etikája szerint", a „korhadt és elmaradott törvények" ellenében; a kocka – ahogy három nappal előbb írta – el van vetve...

Kedden, november 1-én Pestre utazik, éjszakai vonattal, engedély nélkül. Reggel negyed nyolckor várja a lány a Keleti peronján, a napot együtt töltik, megint éjszakai személlyel bumlizik vissza Pécsre, lakásán az apa levele várja. Mégiscsak várhatott valami „csodát", mert nagyon rosszkedvűen írja november 3-án: „Majdnem ugyanaz volt, mint amit vártam, és amit szóban is hallottam Tőle, csak egy kicsit talán súlyosabban és tragikusabban felfogva; mindenesetre, ha összevetem a levelet és a személyesen tapasztaltakat, az eredmény: ha nem is jutott a dolog hirtelen és abszolút szakításhoz, mégis, szüleim most már teljesen passzívan viselkednek velem szemben, nem fognak érdeklődni, sem tanácsolni; amit közlök velük, tudomásul veszik, a közeledésemet nem utasítják ugyan vissza, de ők a maguk részéről semmi formában sem fognak közeledni."

Nincs tehát szakítás, de béke sincs, csak afféle fegyverszünet, bármikor felmondható. Az apa nemcsak az időt érzi szövetségesének – valószínűleg

azért marad el most még a várt „kaméliás hölgy"-jelenet –, hanem a távolságot is; erre utal a fiú kesernyés megállapítása: „Most már egészen biztos, hogy Apám kisujját sem fogja megmozdítani abban az irányban, hogy Pestre kerüljek, vagy Kecskemétre." Bántja a dolog, természetesen: „Bármennyire is számítottam erre, sőt még sokkal rosszabb eredményre is, mégsem hagyhat érintetlenül, és csak hozzájárul rossz hangulatomhoz, amikor tulajdonképpeni okát nem tudom kideríteni."

A rosszkedv hamar elpárolog. November 6-án már gunyorosan ecsetelgeti a hadnagyi „cifra nyomorúságot": hiába a kölcsönbe kapott kötött mellényke, vacog a foga odahaza. Hiába, a hőmérőnek nem használ a hipnózis: „Sajnos mondom ugyanis, amikor a laktanyából hazafelé megyek, hogy »de jó lesz a meleg szobában!« – az istennek sem akar meleg lenni fűtés nélkül!" De azért „halmozza az élvezeteket": egyik kezével levelet ír, a másikkal közben vacsorázik; „illetve, hogy pontosabb legyek, a másikkal időnként és mechanikusan keksz után nyúlok, a véletlen szeszélye folytán kezembe került darabot a számba gyűröm, és addig ropogtatom, míg a morzsák teljesen ellepik a levélpapírt..."

Ez egyszer nem takarékosságból majszolja a kekszet, csupán elfelejtett vacsoránakvalót venni; „mire rádöbbentem, hogy a szükségletek kényszerítő nyomása nemcsak a közgazdaságtanban érvényesül,

hanem az életben is, már késő volt, mert vasárnap lévén, az élelmiszerüzletek nincsenek nyitva". A mondat árulkodik: tanul, készül az egyetemi felvételre, mert, mint írja, „a vizsga dátuma már fixírozva van". De a közgazdasági stúdiumok hatása másképpen is megnyilvánul: próbál okosan gazdálkodni, költségvetési tervet készít. S lám, mi történt! Miután a szűkösckse pénzből nagy keservesen végignyomorogta az októbert, és széttrancsírozta novemberi illetményét – lakbér, koszt, mosatás stb. –, egyszer csak bekövetkezett a csoda: egy villamoskalauz nem hitt a szavának, fel kellett mutatnia a bérletét – és harminc pengőt talált benne! (A történet manapság egy kicsit érthetetlen: akkoriban ha egy „úriember", főként egyenruhában, odavetette: „Bérlet!" – a „nem úriember" kalauz többnyire beérte ennyivel; így aztán Oesterreicher hadnagy sokáig utazgathatott volna, zsebében az elfelejtett „dugipénzzel".) Érthető, hogy csaknem a nyakába ugrik az okvetetlenkedő kalauznak: „Most van harminc pengőm, ami felett teljesen szabadon rendelkezem! Talán ennek tulajdonítható, hogy igen vidám katona vagyok azóta!" És máris oda a nagy takarékosság: gyorsan előfizet a *Pester Lloyd*-ra, és végrevégre talán bemerészkedhet megint egy könyvesboltba is!

Örül, hogy parancsnoka nem tudta meg a legutóbbi „szökést"; ez később is megismételhető, bár

a hadnagyi zseb nem bírja a sűrű utazgatást. Bár ha civil ruhát húz, olcsó jegyet is válthat, a tiszteknek tilos harmadosztályra... De egyelőre nyugton marad, nehogy elpuskázza a várva várt háromnapos szabadságot.

A három nap: valószínűleg a felvételi vizsga a Műegyetemen; november 11-én mindenesetre bekerül az eredmény a leckekönyvbe: *„Megfelelt"*. Otthon lakik, a szülőknél, de a hangulat rideg; az anya engedne tán, de nem mer szembeszegülni az apa akaratával, aki egy kurta beszélgetésben kifejti: az ilyen „vegyes" házasságból csakis „degenerált utódok" születhetnek... De nem jobb a légkör a leány családjában sem. November végén, amikor Oesterreicher hadnagyot ágynak dönti egy kiadós influenza, s ezért a hét végén nem tud Pestre utazni, keserű gúnnyal írja a levél végére: „Édesanyádnak kézcsókom, és mondd meg, hogy sajnálom, hogy vasárnap csak olyan rövid örömet okozhattam Neki; de nem végleg maradtam el, nemsokára megint felbukkanok."

Pedig a szerelem egyre mélyül; november elején még magázódnak, a hónap végére már tegezve szólítják egymást a levelekben. Ha találkoznak, az esélyeket latolgatják, kétség és remény között. Sorsjegyet vesznek közösen, részletre – hiszen a csoda, a főnyeremény minden gondjukat megoldaná! Egyéb reménység nemigen akad. A lány, igaz, szakmát ta-

nul egy belvárosi kozmetikus orvos rendelőjében, ez évben kezdte, hat hónap után kezében a segédlevél, jövőre mestervizsgát tehet, talán önállósíthatja magát, a szülők lakásában elfér a kis műhely – de kettejükön ez nem segít. Van, ami helyettesítheti a kauciót: orvosi vagy tanári diploma, tanítói oklevél, de még óvónői képesítés is – iparos mesterlevél azonban nem... Egy erdei sétán a halál is megkísérti őket: a fiú derekán ott a töltött pisztoly. De olyan szép a természet a Hármashatár-hegy magasából – ettől észre térnek.

A november végi kényszerpihenő során forralt bort szürcsöl a fűtetlen szobában, és kapacitálja a be-bekukkantó katonaorvost: küldje föl Pestre, mandulaműtétre. Ez pár hét betegszabadságot jelent, készülhetne az egyetemi vizsgákra... Bár haza, a szülői otthonba nem nagyon kívánkozik. „Idestova már egy hónapja, hogy kitört a botrány – írja november 29-én –, tehát már le kellett valamit ülepedjen az első felzúdulás, bár tudom, hogy Apámnál a változás, ha lesz is, igen soká fog tartani."

Most van ideje a gondolkodásra; de a hideg szoba, a láz, a magány – alaposan lehűtik optimizmusát. Most érzi csak az otthonhoz fűző köldökzsinór szakadását, s ez, úgy látszik, fáj: „Olyan furcsa érzés abszolút függetlennek tudni magam, hiszen azelőtt is már, mióta otthonról elkerültem, többé-

kevésbé magam döntöttem a dolgokban, de akkor még megvolt a felelősség érzése bennem, a beszámolási kötelesség; de most, hogy egyszerre távolságilag, anyagilag és legutóbb kicsit érzelmileg is elkerültem Tőlük, egészen új és ismeretlen ízt ad ez a teljes függetlenség, az a tudat, hogy sem a beszámolási kötelezettség nincs meg, sem ők nem várják már el. Bizonyos tekintetben szabadabbnak érzem magam, de ott van még egy súlyos érzelmi nehezék, amitől nem szabadul az ember ily egykönnyen, de talán nem is akar... Csábítja az embert, hogy ne kelljen senkire tekintettel lennie, de ha ez egyértelmű olyan kis érzésgyilkosságfélével, akkor mégiscsak visszaretten..."

De ez már csak nosztalgikus fájdalom. A folytatásból kiderül: a család elleni lázadás – igazából lázadás a „kényszerpálya" ellen: „Sokat gondolkoztam azon, mik azok az akadályok, amelyek az embert kényszerítik arra, hogy szinte véletlenül elébe adódó vágányokon élje le az életét, amelynek lényeges elkövetkező szakaszait előre látja, ismeri, s a véget, az eredményt is szinte matematikai pontossággal meg tudja becsülni, és amely útról – még ha benne meg is volnának a hajlamok – nem tud letérni... Akkor rájöttem, hogy nem utolsósorban a család az, amire folytonos tekintettel levéssel az ember úgy körülrakja magát gátakkal, hogy tényleg csak egy többnyire már kitaposott út marad hátra, amin az-

tán – igaz, hogy nagyobb zökkenők nélkül, de nagyobb célok és eredmények nélkül is – nyugodtan eldöcöghet."

Egyheti betegeskedés után talpra áll.

Csillan egy kis remény: talán sikerül az áthelyezés Kecskemétre; ott szolgál barátja és évfolyamtársa, Láncz István, tüstént ír neki, kéri, tájékoztassa az ottani viszonyokról. De a kedve nem javul: közelednek az ünnepek, csontrepesztő hideggel köszönt be a december, gémberedő ujjakkal írja a leveleit, kesztyűben lapozgatja a tankönyveket, alváshoz több réteg alsóneműt húz a jégveremmé vált szobában. Kínozza az egyedüllét, már-már elviselhetetlenül érzelmes leveleket ír: „Megáll a toll a kezemben, és ahelyett hogy a papírra röpíteném a futó gondolatokat, valami sarokba bámulok bele, és érzéketlenül az idő iránt tovább élek abban az ábrándvilágomban, amely már lassan igazabbnak és valószínűbbnek tűnik, mint az, amiben tényleg élek. És amikor valami külső dolog visszaránt a valóságba, csodálkozva látom, hogy üresek a lapok, a megszólítás tintája már régen beszáradt, a cigarettám rég hamu lett, és közben az együtt megtett, a közös utunkból semmi nyom nem maradt vissza, csak az a könnyű érzés, ami a valószínűségek birodalmába való kalandozás egyetlen érezhető emléke."

Hogyan tölti a karácsonyestét, nem tudni. Bizonyos, hogy Pécsett van, hisz az ünnep első napján

laktanya-ügyeletes: éjszaka gazdasági földrajzot tanul, elbóbiskol a térkép fölött. Másodnapi rosszkedvét hosszú levélbe önti. „Mire ezt a levelet megkapod – írja a lánynak –, az ünnepek már úgy elsüllyedtek valahová a valószínűtlen múltba, mintha soha más napok, mint hétköznapok nem lennének, és már most is érzem a mindennapi holnap hangulatát, anélkül hogy valamit is jelentettek volna ezek az Isten tudja miért, de nagyon várt – s hogy eljöttek, észre sem vett és igen hamar elmúló – napok."

Aztán délben a legócskább uniformisában indul a kaszárnyába, utálkozva nézi a „megsokasodott tömeget", a „bambán ünnepi arcokat". „Nevetséges, de nem tudom elképzelni, hogy legyenek emberek, akik ide valók és ide vágynak; mostanáig úgy képzeltem, hogy itt mindenki csak kényszerűségből van, és hogyha tetszésére bíznák mindenkinek: üres maradna itt minden... Csak gyorsan, fel a villanyosra, és gyorsan be a laktanyába, az legalább ugyanolyan szürke és piszkos, mint mindig..."

Három napilap karácsonyi számát is végiglapozza aznap, undorodva: „Körülbelül az áll ilyenkor az újságokra, ami szilveszterkor a színészekre: a szeretet és megbocsátás ünnepén visszaélnek az előbbivel és kiprovokálják a másodikat." De a liberális *Újság* irodalmi rovatában rábukkan egy cikkre: *Apa és fiú*... „Az ilyen címek mindig megfognak, és belekezdtem, hogy egy ütésre visszaessek abba az önma-

gába visszatérő gondolatkörbe, mely már jó ideje minden ízt megkeserít a számban, és amit erőszakkal kell távol tartanom magamtól, hogy ne mérgezze meg azt a kevés élveznivalót is, ami van."

„A cikk nem is olyan szenzációs" – mondja tüstént, majd idézi az egyik szereplő „igen jó" mondását, hogy aztán rálegyintsen az egészre: „Amit ezután mondanak, az már nem fontos, inkább erőlködés."

Megkerestem és elolvastam ezt az írást a lap 1932-es évfolyamában. Címe alapján azt hittem, hogy a két Oesterreicher – apa és fiú – viszonyának valamilyen érzelmi tükrét találom benne. De nem. Dialógus ez, kései műve Kóbor Tamásnak, a századelő hamar elszürkült „erkölcsrajzírójának": megértő Apa beszélget a Fiúval, a „felszabadult nő jogos áldozatával", akit kedvese elhagyott egy gazdag házasság kedvéért.

Az Apa mondja, rögtön az írás elején: „Hidd el, fiam, ami veled történik, az a jelennek az okozata, de amit érzel, azt minden boldogtalan érezte és kiheverte." A Fiú válasza, amely visszhangot vert Oesterreicher hadnagy szívében: „Én is ki fogom heverni. Nagy Isten, legalább ettől a csapástól mentenél meg!"

A hadnagy továbblapoz: „Dühöngtem, minek kellett ennek a kezembe kerülni, ha már egyszer sikerült úgy-ahogy elaltatni magamban ezt a kegyet-

len előrelátást." A 12. oldalon ismét megakad: vers, nő írta, a címe: *Hiába őrizlek*. „Mindig mondtam, hogy a nők ne írjanak, mert csak bosszantanak!" – fakad ki dühösen, aztán hozzáteszi: „Nem lehet még az a kis elégtételem sem, hogy lecsepüljem, mert az a vers, amit az a nő írt, egészen jó..." Most már önmagára haragszik: „Szerettem volna ezeket a dolgokat kipusztítani magamból... Megpróbáltam őket azzal elhallgattatni, hogy precízen megfogalmazva, könyörtelenül körülírva kimondom őket, talán ha veszítenek árnyszerűségükből, nem lesz többé hatásuk. De ha újból csak tápot nyernek ilyen legkevésbé várt pillanatokban? Pedig hidd el, kicsikém, ez fáj a legjobban: nem a veszteség, de az a tudat, hogy a veszteség nem lesz, nem marad örök veszteség, ez az, ami jobban éget, mint bármi más."

A Fiú mondja ezt is Kóbor Tamás írásában: „Olyan sivár dolog ez, azt jelenti, semmit sem érdemes komolyan venni. Hiszen az idő mindent meggyógyít, azaz leposványosít." Alább pedig így beszél a lányról, aki a tisztes nyomor helyett a „nagy életet" választotta: „Oly okos, oly finom, oly csöndes és könyörtelen volt, mint egy matematikai képlet. Mi lenne belőlünk? Mikor lesz neked állásod, mikor lesz nekem független kenyerem? Addig éljünk, mint a dúvadak, míg az éhség egymás ellen uszít, a gond letörli rólunk fiatalságunkat, s amikor már késő, és belül semmi sincs abból, amiben most

élünk, egymásnak essünk, és kölcsönösen okoljuk egymást elszalasztott életünkért? Én büszke öntudattal megyek a gazdag emberhez, mert nem szeretem, és így nem áruljak el téged."

Rossz írás, nyakatekert logika, persze. De hiába érzi Oesterreicher hadnagy, hogy apa és fiú „az életben így soha nem állnak egymással szemben, s így soha nem beszélnek", s hogy az egész nem más, mint írói erőlködés: „újat és szellemeset mondani" mindenáron – a hatása alól nem tudja kivonni magát. Hallgassuk csak: „Irigylem a regényhősöket, annyi eszközük, útjuk, módjuk van, hogy »szépen« fejezzék be a dolgokat – a hős, ha nem jut keresztül az akadályokon, elpusztítja magát... Sőt nem is kell meghalni szegénynek, marad még egy pompás megoldás: anélkül hogy elérte volna azt, amit akart, tovább él, vérző szívvel, amit senki többet nem gyógyíthat meg... Vagy a nő, aki hozzámegy a mindenképpen jó partihoz – csak éppen nem szereti –, élete végéig boldogtalan, meg nem értett asszony lesz – hát nem gyönyörű erkölcsi elégtétel? De az ilyen emberek vagy mind beköltöztek valami rossz könyv lapjai közé, vagy itt élnek közöttünk, de akkor – buták... De mit csináljak én?"

Érzi a giccset, tiltakozik – és azonosul: a Fiú helyzetében látja magát, kedvesét pedig elképzeli „okosnak" és „csöndesen könyörtelennek" – hisz mi más lehet a „regény vége"? A fogalmazás zavaros, mint

októberben, tükrözi az érzelmek hirtelen támadt zűrzavarát: kínozza magát, de a lányt is: megjósolja a hűtlenséget, s hol a kedvesének kíván sírig tartó boldogtalanságot, hol magát fenyegeti az idővel, amely – ó, jaj! – minden sebet begyógyít!

Hirtelen dühbe gurul, nem is tudni, miért: „Az embernek az esze csakis és kizárólag kellemetlenséget okoz: amikor kellene, akkor nem használja, és amúgy is csődöt mond; mikor ki kellene kapcsolni, akkor tolakodóbb és kellemetlenebb, mint... De hasonlatot nem is találok!" Aztán elszégyelli magát: „Azt hiszem, édes Katókám, nem nagyon sikerült magam megértetni – de nehéz is. Tudod, ha valamit nagyon szeretünk, akkor folyton és állandóan attól rettegünk, hogy elveszítjük – és mintha örömünk telne abban, hogy kellemetlen és kínos időket okozunk magunknak, minden kis alkalom elég arra, hogy rémképeket lássunk, és ezeket a képeket még jobban ki is fessük... Most még vedd hozzá, hogy ilyen tragikus elképzeléseknél mindenkiben megvan a vágya annak, hogy önmagát mint szenvedő hőst – lásd előbbieket! – állítsa be; hát akkor megértheted, milyen rettenetes nekem ez a játék, aki mindezt végigcsinálom... mert ha van is rá hajlamom – és kiben nincsen? –, azt az intellektusom természetesen fölénnyel utasítja vissza..."

Végül lemond a magyarázkodásról; de a levelet azért nem tépi össze, elküldi a címzettnek, átlátszó

szerelmes ravaszságból: kínlódtam, kínlódj egy kicsit te is: kínlódj, és szeress még jobban! „Gondolom, minél jobban iparkodom magyarázni, annál zavarosabb lesz; ha mégis megérted, mire célzok, talán igazat adsz nekem..."

Másnap, december 27-én, megint levelet ír: „Zavaros és kusza álmaim voltak délután, ott jártam valahol Nálatok, és olyan nyomasztóan feküdt rajtam a színtelen és alacsony ég, nem tudom, hogy és miért, igen piszkosan és rendetlenül éreztem magam, gyűrött civil ruhában léptem ki a kaputokon, undok, pocsolyás, nedves volt az idő. Mikor felébredtem, még mindig éreztem valami teherfélét."

Odakint fagy, a hideg alaposan bevette magát a szobájába. Pokrócba burkolózva ül az asztalnál, az olvasólámpa fénykörében könyvek, újságok, írószerszámok, a hamutartó tele cigarettavéggel... „Nem is akarok rendet csinálni, a rend mindig hideg." Olvasni próbált, nem ment.

„Hogy próbáljam megértetni Veled, mit jelent egy ilyen este?... Hogy mondjam meg Neked, aki nem is tudod elképzelni, mert soha így nem éltél, mit jelent egy ablak a lehúzott függönnyel, mintha teljesen külön élné a megmerevedett életét, és csak hidegen csillogó üvegjeivel lát, figyel, követ mindent a szobában. Mit jelent egy bútordarab, amin semmi élet nem tapad, mintha ellenségesen állana, dacosan és közönyösen. Mit jelent ez az egész néma

környezet, amikor a négy fal mintha fulladásig volna tömve a ki nem mondott, számtalan sok órán át végigélt gondolattal, hangulattal, amik mintha kilopózva belőlem, megfagytak volna a levegőn, és néma merevségben figyelnének körülöttem. Úgy mozgok ebben a fluidumban, mint valami idegenszerű folyadékban, félve, hogy egy hevesebb mozdulattal megingatom a parancsoló mozdulatlanságot. Szeretem ezt a csöndet, ezt az egyedüllétet, sok furcsa és ismeretlen ízével..."

Rosszkedve nem csitult, de kezdi már kiszakítani magát az ünnepi önkínzás hangulatából. Itt ír – ebből a levélből később még idézni fogok – Aladárról, fiatal tiszttársáról, aki karácsony másodnapján az ebédnél összekapott az „undorítóan nagyképű" katonapappal az egyházi nagybirtok felett, s akivel aztán el is beszélgetett „a kapitalizmusról", „társadalmi rendünkről", a „szociális bajokról"; de még arról is – nagyon óvatosan! –, hogy nekik, ifjú tiszteknek milyen nehéz „kettősségben élni": hisz „amit mondunk és oktatunk, nem igaz, magunk sem hisszük, népámítás". „Olyan jólesett megint találkozni valakivel, akiben a saját véleményünk visszhangzik; mióta az akadémiát elhagytam, senkivel ilyenről nem beszélhettem."

És lám, van még egy találkozási pont: Aladárnak is van valakije, akit nem vehet feleségül! Együtt szidják most már a „hazug és képmutató" idősebb

tiszti generációt s az egész „mai tiszti nősülési rendszert". Van benne azért egy kis fölényérzet: Ali barátja, úgy látszik, nem elég erős intellektus, szerelme viszont orvosnő, és „egyes vonatkozásokban erősen gyanítható, hogy valakinek fel kellett hívnia a figyelmét némely dologra, annyira távol esnek az átlagos katonai műveltségtől".

Ha nem is igaz ez a hirtelen támadt barátság – Aladár egyéb dolgokban talán túlságosan is az „átlagos katonai műveltséget" képviseli –, de arra jó, hogy kiszakítsa az önkínzó magányból. „Ez a kis epizód ismét felébresztette bennem azt az éhes türelmetlenséget, ami a megismerés, a tisztánlátás felé hajtott és hajt most is; amit azonban az utóbbi időben a legszűkebb belügyeim – talán még nagyobb problémák – és a részletekben való elmerülés, a tanulás valahogy elnyomott." De hát – teszi hozzá – „minél mélyebben hatol be az ember ebbe a sötét szövevénybe, annál inkább kuszálódik össze, annyira át van szőve és egymással keresztezve, egymásra hatva és visszahatva: jog, erkölcs, gazdaságfilozófia, lélektan, vallás, technika összefonott komplexuma, ez talán legelsősorban egyéni hit kérdése".

Aztán egyszerre elszomorodik: „Csak ne volnának a mindennapi élet kis súrlódásai és kellemetlen kötöttségei, amik minduntalan kizökkentik az embert az előrehaladásból... Pedig lehet ennél szebb, mint igazság után, cél után kutatni?... Ilyen érte-

lemben szívesen vagyok idealista, rajongó és fanatikus. De ehhez először meggyőződés kell, nem ilyen ingadozó, hol ide, hol oda sodródó világnézet, ami egyáltalán nincs kiforrva, és semmi remény sincs rá egyelőre, hogy valaha is szilárdan kialakuljon, mikor mindenben, amit egyszer félig-meddig elfogadok, rövid idő múlva kételkedni kezdek, sokszor csak azért, mert gyanúsan sokan vannak, akik ugyanazt vallják, és ilyenkor mindig az az érzésem, hogy valami nem lehet rendben, mert az igazság soha nem arra való, hogy sokaknak, a tömegnek megnyilatkozzék."

Úgy látszik, Aladár – aki azt is mondja, „szerencséje, hogy katona lett, mert különben a legvéresebb szájú forradalmár és demagóg lett volna belőle" – végső soron gyanakvóvá teszi – önmaga iránt: ha ő is ugyanazt vallja, akkor „valami nem lehet rendben". Alább ezt is hozzáteszi: „Irigylem azokat, akik, ha valami kis alapot nyernek, abban rendületlen hittel meg tudnak kapaszkodni, és egyszeriben süketek és érzéketlenek lesznek minden más irányból jövő áramlatnak."

A fenti szöveg alapján az életrajzok egyszerűsítői már-már kommunistáknak minősíthetnék Oesterreicher hadnagyot, abban az állapotban, amelyet a keresztény teológia „vágykeresztségnek" nevez: felismerte már az igazságot, de külső körülményei miatt nincs módja formálisan is csatlakozni az esz-

metársak táborához. Pedig a fiatalember ekkor még csak válaszúton áll; olyan ponton, ahonnan sokfelé lehet elindulni. „Tömeg és elit" – a fasizmus legcsábítóbb fogása, hogy „feloldja" a kor szellemiségét olyannyira foglalkoztató ellentétet. Gondoljunk Pekár Gyula Mussolini-dicshimnuszára: „A *Divus Dux* vulkánszeme rásugárzott a tömegre – csoda-e, ha hisznek benne?"

De hallgassuk inkább, hogyan emlékezik Újhelyi Szilárd a 30-as évek kezdetére: „Ez az állástalan diplomások korszaka, amikor hiába szerzi meg valaki a diplomát, szinte teljesen reménytelen, hogy a szakmájában el tudjon helyezkedni. Ez a hólapátoló diplomások, a villamoskalauz diplomások korszaka... Ma az egyetemen hivatalból tanítják a marxizmust. Mi illegálisan jutottunk hozzá azokhoz a könyvekhez, amelyekhez hozzájutottunk, illegálisan sajátítottuk el a marxizmust. Én nem tudom, ma hogy hat a fiatalokra, és nem tudom azt az élményt sem elmondani, hogy mit jelentett számunkra. Egyszerre elrendeződött bennünk a világ, mint amikor a vasreszelékben megjelenik a mágneses erőtér, úgy elrendeződtek mindazok a dolgok, amelyek kavarogtak bennünk. Ez akkora öröm, akkora élmény volt, hogy az e mögött felsejlő kockázat szinte hozzátartozott ahhoz a pátoszhoz, ami bennünk akkor jelentkezett."

Balogh Edgár pedig ezt mondja az 1930-as Sarló-

ról: „Amikor Lenin könyveit a kezünkbe vettük, igazoltnak találtuk a prekoncepciónkat." S tegyük mellé a megszerzendő közgazdász-diplomával is legfeljebb villamoskalauzságra várományos, szerelmes hadnagy két mondatát a fönt idézett szövegből: „Lehet-e ennél szebb, mint igazság után, cél után kutatni?... De ehhez először meggyőződés kell, nem ilyen ingadozó, hol ide, hol oda sodródó világnézet..." De látni fogjuk, hogy „elit és tömeg" ellentétének kérdése végigkíséri útján – s ez *is* magyarázza, miért fogadja el „csalhatatlannak" nemcsak Sztálint, de Rákosit is – élete csaknem utolsó pillanatáig.

Most még tetszeleg egy kicsit a „mindent megérteni" intellektuális – vagy inkább: posztkamasz? – pózában: „Azt hiszem, éppen az a baj, hogy én mindenben találok valami szépet, érzékem van minden – még túlzott és elfogult – dolog iránt; márpedig miben nem találhat az ember megértésre méltó elemet?" De a levél végén már elhangzik a figyelmeztetés: „Hogy el ne felejtsem... Vannak néha leveleim, mint ez is, amelyek, ha véletlenül más kezébe kerülnek, nagyon kellemetlenekké válhatnak; megértesz, ugye?"

A szellemi magányérzet egyébként végigkíséri hadnagyi léte első három hónapját. Egyik levelében kifakad: „Nemsokára már csak mekegni vagy bégetni fogok, oly keveset forog itt az ember hasonló

kvalitásúak között. A nap legnagyobb részében teljesen magamra vagyok utalva, mert hiszen nem állhatok oda az újoncaimmal vagy altisztjeimmel csevegni. Az a néhány perc, amit az étkezdében töltünk, ki van töltve teljesen azzal a hanggal, ami – azt hiszem – minden létező tiszti étkezdében uralkodik, és amelybe még – szerencsére! – nem tudunk beilleszkedni; mondhatnám úgy is, hogy leilleszkedni." A többes szám a Ludovikáról jött évfolyamtársakra vonatkozik; de már ez a régi bajtársi-pajtási kapcsolat sem az igazi: „Mi négyen, akik még valamennyire együtt vagyunk, viszont annyira ismerjük egymást, és annyiszor letárgyaltunk minden problémát, hogy most igazán csak a legszűkebb napi témakörben mozgunk."

Boldog, amikor december 6-án – a kormányzó születésnapján – a díszebéden egy kicsit beszélgethet a doktorral, aki „orvos lévén, nem egészen katona", képekről, festőkről, művészetről. „Egészen felvillanyozódtam, pedig az ilyesmi még csak rövid idővel ezelőtt nem hatott az újság ingerével, hiszen az akadémián annyi ember között minden érdeklődési kör kielégülést találhatott és talált is, és az itteni atmoszférához képest az valóságos ózondús levegő volt."

December 8-án kelt levelét ezzel zárja: „Az az érzésem, hogy talán már a leveleimen is meglátszik ez a biztató haladás egy újabb gyermekkor felé... Bi-

zony, drága Katókám, így fest az a bizonyos Élet, amibe állítólag beleléptünk augusztus 20-án."

Az olvasás, az talán segíthetne – írja december elején –, de erre nincs idő. Két hónap! – ez valamikor legalább egy tucat érdekes könyvet jelentett volna... Most összesen két könyvet olvasott, a háziasszony fia adta kölcsön, amikor betegen feküdt; az egyik a *Kék csillag,* légiós kalandhistória, a másik Farkas Pál vidám katonahistóriája, a k. u. k. békeidőkből: *Egy önkéntes naplója,* éppen most jelent meg a Milliók Könyve sorozatban, húszfilléres áron. A fiú nyilván alaposan megfontolta, hogy „vajon mi is érdekelhet egy hadnagyot". Pedig – teszi hozzá Oesterreicher hadnagy kicsit sértődötten – „ilyesmiket még akkor olvastam, mikor még alig tudtam kihúzni azt a fiókot, ahol az ilyen ponyvákat tartottuk".

Ő is elolvasta, még novemberben, a magyar könyvpiac friss bestsellerét, Emil Ludwig tíz beszélgetést tartalmazó kötetét: *Mussolini vallomásai*-t. Botrányszagú könyv, Olaszországban tüstént a megjelenés után kivonták a forgalomból, állítólag a szerző utólagosan építette be a maga replikáit a Duce-tirádák közé. Ludwig világhírű szerző, Szerb Antal egyetlen gunyoros mondatot szentel neki: „Riportszerű érdekességgel és elmélyedéssel írta meg Jézus, Napóleon, Goethe, Wagner, Bismarck, II. Vilmos, önmaga és még számos nagy ember élet-

rajzát." Felszínes, jó stiliszta, Oesterreicher hadnagyot is lépre csalja. Ajánlja kedvesének, olvassa, főleg Napóleon-életrajzát: „A legjobb könyv, amit valaha elődömről írtak; úgy értem az elődöt, hogy ő is tüzér hadnagy volt..."

A szilveszter estét otthon tölti, fűtetlen szobájában; ágyba bújik, éjjel egy óráig olvas. Az újév mintha elfújta volna minden zaklatottságát: „Oly vidáman és frissen ébredtem, mint már régen." Szolgálatba indul, kint süt a nap, hosszú idő után először.

Január 2-án levelet ír, csupa derűlátás: az egyetem igazolja az első félévét, vizsgázhat, amikor kedve tartja, akár most januárban elkezdhetné, csakis a vizsgadíj miatt halasztja későbbre. „Egyébként nyakig vagyok most jelenleg a szocializmussal, pro és kontra. Van egy nagyon jó német lexikonom, 1931-es kiadás, kicsit elfogult, erősen szocialista, de kimerítően ír a szocializmus, kommunizmus, történelmi materializmus stb. és érdekes adatai vannak az egyes Internacionálék taglétszámáról stb. Aztán az üteg könyvtárában felfedeztem az olasz *Carta del Lavoro* (a munkaalkotmány) magyar fordítását, és kísérő magyarázatokat Mussolinitól. Kezdem már érezni a közgazdaságtan tudását, olyan jóltevő bázis ilyenkor tudni az összefüggéseket. Persze még nagyon sok van hátra, hogy tisztán lássak – ha ugyan elérhetek oda..."

*

„Így fest az a bizonyos Élet, amibe állítólag beleléptünk augusztus 20-án" – írta csapattiszti szolgálatának harmadik hónapjában Oesterreicher György. Leveleiben egymást érik a kifakadások a „mindig egyformán szürke és piszkos" laktanyavilág s az „undorító álgentry és operett-környezet" ellen; örök témája a „cifra nyomorúság": az „éji sötétség leple alatt" hazalopott fél kiló kenyerek, a reggeli keksz és pohár víz, pokróchan vacogás a fűtetlen szobában, civil álruhás bujkálások a tiltott harmadosztályú vasúti fülkékben...

Kádár Gyula így ír memoárjában a 20-as, 30-as évekről: „A csapattiszti kar legnagyobb része fizetéséből élt. Igazán szegényesen... 1923-ig a tiszti házassági kaució rendszere el volt törölve, így a gazdagon nősülés eléggé ritka volt. Sok volt a szegény tisztviselőcsaládokból nősült tiszt, aki fizetéséből nehezen tudott megélni. Ezzel szemben »a tiszti állás követelményeit« azonnal visszaállították. Drága öltözködés, társadalmi élet, előkelő helyek látogatása stb. Aki ezek alól kivonta magát, azt lenézték, sőt nem ritkán felelősségre vonták. Eredmény: sok eladósodott tiszt... Minden csillogás talmi volt. De a nyomorúság eltitkolása is hozzátartozott az állásszerűséghez..."

Kádár Gyula mondja azt is más helyen, hogy „az új rendszer" mit sem tanulva, „szolgai módon utánozni és visszaállítani igyekezett az 1914 előtti idő-

ket", és „minden ízében átvette, illetve visszavette a volt Monarchia avult szabályait". Így volt ez, láttuk, a hadsereg egészére nézve, s még fokozottabban a tisztikarra vonatkozóan.

Lapozzunk fel most egy könyvet: 1889-ben jelent meg, a címe: *„A mi hadseregünk – Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt."* Mindjárt az elején megtaláljuk az eszményi katonatiszt fellengzős, de igen aprólékos jellemzését.

„Ki az – aki vitéz és lovagias, bátor lelkű, nemes gondolkodású, fennkölt szellemű? aki szigorú a szolgálatban, lelkiismeretes a kötelesség teljesítésében, aki a császárért, a királyért és hazáért ha kell, örömmel halni kész?... Ki az – aki a társaságban mulat a mulatókkal, csüggedetlen a bajban, ki még az utolsó forint mellett is víg és jókedvű, modorában szerény és szeretetre méltó? – aki kedveli a vadászatot, ügyes lövész, ügyes vívó, jó lovas?... Ez a víg kedélyű jó ember, ez a buzgó hazafi, kinek helyén van az esze és szíve – ez a *katonatiszt,* ez a mi *tisztünk*... A Monarchia sokágú és soknyelvű szervezete mellett a tiszt, ki a fegyveres szolgálatot élethivatásának választotta, fölötte áll minden politikai és nemzetiségi pártoskodásnak... szellemi láthatára felöleli az egész Monarchia területét; ez rá nézve, ti. tanulmányai és katonai munkálatai számára *területi egységet* képez."

Mivel pedig – ahogy a Szolgálati Szabályzat

mondja – „Ő császári és apostoli királyi Felsége a Monarchiának fölkent feje és az összes fegyveres hatalom legfelsőbb Hadura", így hát „Ő Felsége neve ez okból a katonánál a lelkesedés teremtő rugója, és egyenértékű az imával". Az ő személye az, amely „a katona lelkét egészen áthatja, benne a szent lelkesedést lángra gyújtja, és a döntés végpillanatában a hazáért való teljes odaadásra és személyének önzetlen feláldozására ragadja; a Hadúrnak személyes viszonya a hadsereghez abban is látható, hogy Ő Felsége I. Ferenc József császár és király csaknem minden alkalommal a katonai egyenruhát viseli".

Innen már csak egy lépés a „közös tiszti állásbecsület" fogalmáig. Hiszen az uralkodó névjele díszíti a sapkarózsát, tábori övet, kardbojtot; tehát „az arany kardbojt az ő viselőjét nemesíti; a hadnagy, a tábornagy és Ő Felsége a császár és király mind egyenlő kardbojtot viselnek; az arany kardbojt a tisztikarnak egységes ismertetőjele és a tiszti jellemnek jelképe". Ezért a becsület „a legmagasztosabb kincse a katonatisztnek", ez „képezi alapját a katonai állás önérzetének"; ez az, ami a „tisztikart egy testületté, egy szövetkezetté, úgyszólván egy renddé tette, és azon elvet követi jelszóul: »Egy mindnyájunkért és mindnyájan egyért!«". De „ez a testületi szellem csak úgy lehet való, ha ki-ki a másiknak eszményi becsületességéről – akár ismeri őt személye-

sen, akár nem – meg van győződve", hiszen „az arany kardbojt viselője nem is képzelhető másként, mint gentleman-nek". Ezért tehát „mihelyt valamely tiszt becsületére nézve csak a legcsekélyebb kétely fölmerül, azonnal szükségessé válik az eset földerítése", hiszen „az egynek foltja az összességre is foltot vetne".

Ami viszont ebből következik: az elzárkózás, a szigorú kasztszellem.

„Minden csapattest egy-egy nagy család, és a tisztek e családi körben egy külön, szűkebb egyesületet képeznek, úgyszólván a család fejei. Valamint együtt szolgálnak, úgy viszont pihenést és szórakozást is együtt és egymás között keresnek... Valamennyi hadnagy és főhadnagy egymás között, a fiatalabb hadnagyok a hadapródokkal, az idősebb főhadnagyok a századosokkal, az idősebb századosok az őrnagyokkal, valamennyi törzstiszt egymás között... szolgálaton kívül bajtársi bizalommal tegezik egymást... Hogy mikor és miként keletkezett az osztrák–magyar hadseregben ez a különleges szokás, bajos bizonyosan meghatározni... talán még a Landsknechtek idejébe vezethető vissza."

Mielőtt idézem a „pajtássági szellem" további példáit, emlékeztetek Oesterreicher hadnagy első tiszti ebédjére a pécsi étkezőben: „Itt aztán teljesen kivilágosodott, hogy milyen kisfiúk is vagyunk tulajdonképpen. Úgy húzódtunk meg az asztal végén,

mint az ázott verebek, de csak igen halkan beszéltünk, azt is ritkán; fönt az asztalfőn pedig tudomást sem vettek rólunk."

Olvassuk tovább az 1889-es szöveget:

„Az úgynevezett »tiszti menage« rendszere fontos lépésnek tekinthető a hasznos és igazi bajtársiasság megszilárdítására. Ő császári és királyi Fensége, néhai Rudolf trónörökös főherceg, mint a Zimiecki báró 36. gyalogezred parancsnoka, Prágában 1878-tól kezdve éveken át elnökölt a tiszti ebédnél, és ezáltal az intézményt az egész hadsereg előtt oly értékre emelte, hogy egyszerre a pro és contra vitatkozások elnémultak, és mindenki a tiszti menage helyességéről... azonnal meg volt győződve... Ami azonban becsesebb a csengő edénynél... az a szívélyes, jókedvű hangulat, mely mellett minden jóravaló és az álcultura által el nem nyomorított ember magát azonnal otthonosnak érzi... A figyelmes szemlélő itt-ott észrevehet egy ifjút, ki tiszteletletteljes kedvetlenséggel szürcsölgeti levesét, és ijedtében elelpirul, ha a társalgás egy szavát meg nem értette... De azt is észrevenné, hogy mennyi gyöngédséggel igyekszik a társaság a félénk ifjút a szokatlan helyzet feszültségéből kivonni... De a tiszti ebéd legfontosabb előnye abban áll, hogy ez a legjobb alkalom, melynél az öregebb tiszt a fiatalabbat nevelheti... Mihelyt az első feszültség le van küzdve, a legjobbaknak és legműveltebbeknek értéke szemébe

tűnik a fiatalnak; és nemsokára ugyanaz, ki eddig dorbézolásainak megrontó cimborája volt, az összehasonlítások folytán elveszti eddigi kellemes hatását és csábító vonzerejét. Végül az ebéd legföljebbvaló tagjai gondoskodnak arról is, hogy minden eszmecsere a helyes mederben maradjon."

Oesterreicher hadnagy bizony már nem tiszteli annyira az asztal felső végét, mint a hajdani félénk ifjak. Mint írja, soha nem volt valami nagy véleménye az Úristenről, de „mióta földi képmásait, a tüzér ezredeseket" ismeri, „nem is vélemény ez már, hanem szilárd tudás". „Vadember" hírében álló fiatal ütegparancsnokával hamar szót ért: „Darnay Lacival egyre jobban és jobban nő a szimpátiám, de érezhetően viszont is." De már az osztályparancsnok őrnagyot „riadt tekintetű, örökös aggodalomban élő lehetetlen emberkének" mondja: „Habozom, vajon embernek vegyem-e, ugyanis valami megmagyarázhatatlan érzésem tiltakozik ez ellen, akárcsak ha a feleségét látom, aki nem nő, vagy a gyerekét, aki nem gyerek; sőt: a lova éppúgy nem ló, amint nem kutya az a féregkicsi valami, amelyiknek minden kedvező alkalommal a farkára taposok. Valahogy ezek együtt valami eddig ismeretlen kategóriát képviselnek előttem, olyan piszkos, puha és formátlan tömeget."

Idézzük fel ismét azt a bizonyos teaestet a pécsi ezredparancsnoknál: a „látszólag flott, de alapjá-

ban végtelenül sivár és szomorú" hangulatot, az „obligát és nehézkes »csevegést«, majd „az egyetlen valóban hasznos és célszerű ténykedés", az evés után a „nívós társasjátékot", amelyet az indítványozó ifjú hadnagy „az intelligencia, tehetség és egyáltalán a szellemi képességek fokmérőjének tart", holott a játék „úgy aránylik az intelligenciához, mint mondjuk az egy kézzel való cigarettasodrás a képzőművészetekhez". Emlékezzünk a „zálogkiváltás kétes gyönyörűségeire", a méltóságos háziasszonyra, aki a társasjátékban „képtelen egy megadott szótaggal kezdődő szót kimondani, ahelyett inkább artikulátlan hangokat hadar elő magából", végül pedig a pocakos orvoskari dékán gyufatrükkjeire...

És ezek után olvassuk megint az 1889-ből való avítt szöveget: „Ha csak valamely középnagyságú helyőrség tisztikara mozgósíttatik a tiszti kaszinó mulató estélyeihez, mennyi vonzerő és mennyi tehetség tűnik fel a »csillagos« égen! A tisztikarok csak úgy versenyeznek, hogy melyik ezred szolgáltatja a legelegánsabb táncost, a legjobb énekest, szavalót vagy zongorajátékost, a dilettáns bűvészeket, ezermestereket és legügyesebb rendezőket..."

De itt a múlt századi szöveg a kaucióról is:

„Az okosság azt parancsolja, hogy a tiszt, ha már a nősülésre szánja magát, gazdag vagy legalább jómódú nőt vegyen feleségül. Alig képzelhetni kíno-

sabb helyzetet, mint a vagyontalan tisztét, ki nagy családdal, sok adóssággal egyfelől kétségbeesett és reménytelen harcot vív a kérlelhetetlen viszontagságos végzettel, és másfelől jó kedvvel, teljes odaadással jelenjen meg csapatja előtt, jó kedvvel vezényelje, vitézül vezesse... Hogy a tiszt ilyetén helyzettől megóvassék, azon bölcs intézkedés áll fenn, hogy a tisztek nősülései... oly feltételektől tétetnek függővé, melyek a tiszti tekintélyhez méltó háztartás vezethetésére elég biztosítékot nyújtanak. Mindenekelőtt azonban az követeltetik, hogy a menyasszony hírneve kifogástalan, hogy a társadalmi műveltsége a tiszti álláshoz illő, és hogy családi származása olyan legyen, hogy a nősülő tiszt tekintélye a házassági összeköttetés folytán ne csorbíttassék."

Az elv változatlan: a házasság „a honvédség egész tisztikarának közös ügye". És mindenki tudja, hogy valójában nem az ara „szeplőtelensége" a fontos, csupán a *hírneve,* s az sem minden esetben; mert a legrosszabb hírű tiszti leányka esetében is csak az „állásszerű kelengye" meglétét illő firtatni, az erkölcsök ellen kifogás el nem hangozhatik, éppen a „közös tiszti állásbecsület" érdekében. Viszont szent kötelesség szót emelni, ha valamilyen „bugris ivadék" próbál befurakodni a tiszti asszonyok közé. Fussuk csak át Oesterreicher hadnagy 1932. decemberi tudósítását a tiszti gyűlésről, amelyen „egy csomó, magát most fontosnak képzelő ember" dönt

„az ara szeplőtelen hírnevéről", s miközben folyik „a gyerekes, nagyképű játék", a fiatal tisztek csak ülnek a helyükön, „merev, tiszteletteljes arccal, figyelmes szemekkel", ahelyett hogy ököllel vágnának „ennek a sok hazug és képmutató gazembernek az arcába" – s érezhetjük, mennyire anakronisztikus az 1889-ből való elvek és szabályok átmentése a Trianon utáni katonatársadalom életébe.

Kádár Gyula – őt 1918 augusztusában avatják hadnaggyá, így csupán neveltetése fűzi a múlthoz, karrierje csaknem egészében a Horthy-hadsereghez kapcsolódik – így ír memoárkötetében: „Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy az első világháború előtt nevelt magyar tisztikar tagjai a Monarchia szempontjából és a kor szellemének megfelelően igen jó katonák voltak, semmivel sem maradtak más államok tisztjei mögött. Nem voltak sem elég műveltek, sem politikailag képzettek, de becsületesek voltak, és kötelességtudók, hűségesek ahhoz a zászlóhoz, amelyre felesküdtek... Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nemcsak a Monarchia tisztjeinek volt ilyen vagy nagyban hasonló a nevelése, hanem az akkori világ összes nagyhatalmainál – de még a kisebb országokban is – ez volt a helyzet."

Nagyjából elfogadhatjuk ezt a kissé sematikus megállapítást. Még akkor is, ha tudjuk a Monarchia hadseregének valamennyi hibáját a korszerűtlen ki-

képzési elvektől egészen a burjánzó katonai bürokráciáig. Mert túl a „közösök"–„honvédek" ellentéten, a fegyvernemek közötti rivalizáláson és nemzeti elfogultságokon: volt egy bizonyos eszmerendszer, amely erkölcsi tekintetben mégiscsak egyneművé tette az egyébként nagyon is heterogén tiszti társadalmat. Más kérdés, hogy a kaszt jellegű testületi szellem végső soron belső rothadáshoz is vezet. Hiszen ha egy zárt, privilegizált csoport *összességében* tulajdonít magának bizonyos erkölcsi felsőbbséget, akkor előbb-utóbb képmutatásra kényszerül – legalábbis kifelé –, még akkor is, ha tagjainak többsége szigorúan tartja magát a „közös állásbecsülethez". Hiszen valahányszor a kaszt egy-egy tagja vét a közös becsületnormák ellen, azonnal jelentkezik a kívülállók *általánosító* ítéletétől való *testületi* félelem s az ebből következő eltussolási szándék – még akkor is, ha a bűnöst egymást közt elítélik. Az esetek elbírálásánál pedig óhatatlanul latba esnek a legkülönbözőbb *belső* – és nagyjából *nem etikai* – szempontok: rokoni és bajtársi kapcsolatok, származás, rang és beosztás, szolgálati érdek, korábbi érdemek stb. Mindebből következik, hogy a „lovagi" testületet fokozatosan áthatja előbb a megalkuvás, majd a rothadás szelleme.

Kétségtelen azonban, hogy a „felkent uralkodó" feddhetetlen személye biztosította az abszolút tekintélytiszteletet; ehhez kapcsolódott az eskühöz való

hűség, a közös tiszti becsület, a kötelező lovagiasság és bajtársiasság eszméköre, kifelé pedig a „magától értetődő" igény: a tiszt, aki bármikor kész életét is adni az „Isten, haza, király" szentháromság védelmében, magasabb rendű hivatásánál fogva joggal követeli meg a legnagyobb tiszteletet.

A Horthy-hadseregben azonban már minden másképpen volt. Nemcsak – sőt: nem is elsősorban – azért, mert maga az eszmerendszer avíttá lett, elemei elváltak egymástól, kiürültek vagy új tartalmat kaptak, hanem azért is, mert úgy tűnhetett: maga a tisztikar vált hűtlenné hozzájuk. Hogy nem tudták megvédeni sem az uralkodó személyét, sem a haza területi integritását, s hogy elhagyták a széteső birodalom zászlóit, erre még találhattak magyarázatot: háborús erőviszonyokat, „hátországi árulást", „züllesztő" forradalmakat. De egyes tisztek és tiszti csoportok különböző – és mások, más csoportok által különféleképpen megítélt – magatartása az események során: végképp lehetetlenné tette a „közös tiszti becsület" elvét.

De bizonytalanná vált az eszmerendszer többi eleme is, köztük a legfőbb: a föltétlen tekintély elve.

Horthy Miklós mint legfőbb Hadúr nem kaphat olyan feltétlen tiszteletet, mint az elődd, Ferenc József. Származása, „választott" volta ezt önmagában is magyarázza. Mindemellett a hatalmát részben a véletlennek, részben külföldi – sőt: bizonyos

értelemben ellenséges – hatalmaknak és csoportérdekű belső erőszaknak köszönheti. Az arisztokrácia felkapaszkodott kisnemest, a tábornoki és törzstiszti kar pedig mások elé tolakodott – s a szárazföldi hadsereg dolgaihoz nem is konyító – tengerészt lát benne. Az „alacsony sarzsik" – szegedi tisztjei – a maguk kreatúrájának tekintik, ő maga viszont, hogy hatalmát megszilárdíthassa, kénytelen a fanyalgó „magasabb sarzsik" kedvét keresni. Amellett – eléggé általános megítélés szerint – „legfőbb haduraságához" úgy jutott, hogy megszegte legfőbb Hadurának, királyának tett esküjét.

De a katonai *eskü* értéke általánosságban is devalválódott. Hiszen a tisztikar igen nagy része többszörösen is fogadalomszegőnek tekinthető: előbb esküdtek Károly királyra, aztán Károlyi Mihály magyar respublikájára, Horthyra, majd – igen sokan közülük – megint Károlyra, hogy végül ismét Horthytól kérjék bűneik bocsánatát. A pálfordulások persze sokféleképpen magyarázhatók – lelkiismereti válsággal, kényszerrel, tájékozatlansággal –, de ettől az eskü értékébe vetett hit már nem állhatott vissza.

De nemcsak a hűség, hanem a *becsület* fogalma is zavarossá vált. Mérték azon is, ki mennyi időt töltött a világháború frontjain, ki milyen kitüntetéseket kapott, ki dekkolt hátországi vagy front mögötti beosztásokban. De azon is, hogy ki hogyan „sározódott be" a forradalmak és az ellenforradalom ide-

jén – persze egységes mérce nem volt, „érdem" és „bűnösség" dolgaiban csoportérdek és világnézet volt a döntő. Ki, meddig és hogyan szolgálta Károlyi Mihályt, Kun Bélát? Ki jelentkezett Lehár ezredesnél, ki – és mikor? – csatlakozott a szegedi ellenforradalmárokhoz, ki – és hányszor? – fordított köpönyeget a királypuccsok idején? A régi elvek tótágast állnak, az etikumnak fölébe kerekedik a politikum. Valamennyi eskü kötelez a haza területének védelmére, Kratochwill tábornok mégis érdemének tudja, hogy 1919 áprilisában letette a fegyvert a *támadó* román csapatok előtt: „Azzal, hogy a székely hadosztály kilépett a harcolók sorából, alapjában rendült meg a vörösök katonai hatalma... Ezzel kezdődött meg a magyarországi bolsevizmus végórája."

De léket kap a *lovagiasság* fogalma is. Az első világháború kezdetén a hadviselés részben még igazodik bizonyos XIX. századi normákhoz, de aztán fokozatosan durvul, modernizálódik – a tömegpusztítás egyszerűen megsemmisíti a régi tiszti morált. A „végtermék": a saját kezűleg hóhérkodó különítményes tiszt, vérrel fröcskölt mundérjában, oldalán kard helyett gumibottal – már iszonyú torzképe az egykori „lovagnak".

De megtépázta a háború a hivatásos tisztikar honvédő nimbuszát és az erre alapozott *kiváltságtudatot* is. Hiszen a „boldog békeidőkben" olyannyi-

ra lenézett tartalékos tisztek tömege harcolt a frontokon, jórészt az első vonalakban, s nem egy közülük több kitüntetést szerzett, mint a hivatásosok. A hazatért tartalékos – civilben földbirtokos, ügyvéd, pedagógus, tisztviselő stb. – most már lenézte az egzisztencia nélküli hivatásos tisztet; ezt annál is inkább tehette, mert a Trianon után kényszernyugdíjazott vagy rendelkezési állományba került aktív katonák nemigen állták meg a helyüket a polgári életben, s igen sokan közülük teljesen elzüllöttek vagy kegyelemkenyérre szorultak. A „civilbagázs" most már fokozott ingerültséggel válaszolt az aktív tisztek változatlanul „békebeli" magatartására, amelyet Kozma Miklós – maga is hivatásos pedig, Horthy egyik „szegedi kapitánya" – így jellemzett: „Meglepő műveletlenség az élet és politika kérdéseiben... Legtöbbjük szemében a civil a legjobb esetben is egy másodrendű és megrendszabályozást igénylő lény, akinek meg kell mutatni, hogy nem teheti azt, amit szeretne."

Bárczy János viszont így ír családja – s általában a közéletben szerepet játszó „nagy famíliák" – ellenszenvéről a katonatiszti hivatás iránt: „A család a szemünkben értelmesebb, értékesebb, jelentősebb pályán is meg tudja állni a helyét, s... mi tagadás, alacsonyabb rendű, majdnem bagatell, mondhatnám komikus színben tűnt fel a hivatásos katonatisztek – békeidőben a gyaloglótérre, a kávéházak

kártyaszobáira, fényes báltermekre és megbotránkoztató mulatozásokra szorítkozó – tevékenysége."

Érthető hát, hogy Oesterreicher hadnagyot már a pálya kezdetén egyformán zavarja a tiszti étkezdékben uralkodó hangnem, amelynek hatására maholnap már maga is „bégetni és mekegni" fog, s az a polgári lenézés, amelynek jelét véli fölfedezni a háziasszonyéktól kölcsönbe kapott könyvek minőségében is: „vajon mi is érdekelhet egy hadnagyot"...

De lazult a Monarchia hadseregében még igen szoros függelmi rendszer is. Pontosabban: az, amire alapozódott: *a feltétlen tekintély* elve. A háborút járt fiatalabb tisztek szemében a magasabb rendfokozat elveszítette nimbuszát; számukra már nevetséges a „békebeli" katonai bürokrácia, szabadabban bírálják vagy éppenséggel lenézik feletteseiket – esetleg épp háborús vagy forradalmak alatti magatartásuk ismeretében. Az idősebbek viszont „ forradalmi fertőzést" szimatolnak még akkor is, ha a fiatalabb tiszt nem „vörös eszméket", hanem épp ellenkezőleg: különítményes bandaszellemet hoz magával a csapathoz. Kádár Gyula is említi, hogy már 1920 júniusában „alantos tiszti tanfolyamot" szerveznek Hajmáskéren, amelynek nyíltan meg nem vallott célja: „a forradalmi fertőzés kiirtása". De semmi ideológia! a módszer hagyományos, „császári és királyi": futtatják, kúsztatják a fiatal tiszteket, alaki kiképzés

zéssel törik be őket újra a fegyelem igájába. A parancsnok Kiss János – a magyar ellenállás 1944-es mártírja –, a legkeményebb kezű fegyelmező pedig Bayer-Bajor százados, a ludovikás ellenforradalom „hőse", a későbbi újvidéki háborús bűnös.

De éltek, újraéledtek – bizonyos mértékig politikai színezettel – a Monarchia hadseregének ellentétei is. A volt honvédtisztek összetartottak az egykori „közösök" ellenében, az akadémiát végzettek lenézték a hadapródiskolai avatásúakat, s a régi „történelmi" sorezredek tisztjei szorosan összefogtak mindenki más ellenében. Furcsa pálfordulások is vannak: a közös huszárok – egykor „gyanús elemek", „Kossuth-kutyák" – most a Horthy-hadsereg „fekete-sárga rebellisei": nagyrészt királyhűek, legitimisták. Nem kis feszültséget okoz, hogy Horthy tömegével fogadja be a nem magyar – főként osztrák és szláv – tábornokokat és törzstiszteket, akik nem kellettek sem Ausztriának, sem az utódállamoknak. Sokan közülük vezető beosztást kapnak a hadseregben; az újjáalakuló vezérkari testület is jórészt osztrák vagy legalábbis osztrák képzésű tisztekből áll. Soós Károly altábornagy már 1922-ben így ír Horthynak a vezérkari főnökség szervezése ügyében: „Katonailag nem nélkülözhetjük különösen a központi vezetésben azon széles látókört, nagyméretű tapasztalatot és jártasságot, melyet a bécsi vezérkari központokban sajátíthattak el egyesek közülünk."

Igen jellemző, hogy 1926-ban egy parlamenti interpelláció során elhangzik a kérdés: Vajon tudnak-e már a tiszt urak valamennyien magyarul? Az érdeklődés jogosságát látszik igazolni az akkortájt tiszti körökben elterjedt anekdota, mely szerint a honvédség főparancsnokának kérdésére – *Ki asztat?* – ekként hangzik a kívül kopogtató segédtiszt válasza: – *Nekemnek...* De a viccelődés igazából nagyon súlyos – és nemcsak tiszti csoportok rivalizálása, kenyéririgysége szempontjából súlyos – problémát takar. Érdemes idézni, mit ír erről Dálnoki Veress Lajos a doni hadseregről írt és Münchenben 1972-ben megjelent munkájában: „A »Nemzeti Hadsereg« megalakulásakor – a csonka ország – a történelmi Magyarország területén született, nem magyar eredetű császári és királyi tiszteknek is megadta a lehetőséget a Honvédségen belül való elhelyezkedésre. Rokoni kötelékek, beházasodás stb. alapján ez a lehetőség az osztrák-német származásúaknak is nyitva volt. Mivel a Honvédség, mint a Monarchia fegyveres erejének egy része, »különleges« kiképzésű tisztekkel nem rendelkezett és ezekre rászorult, számukra is megnyitotta az utat. Az átvettek rangviszonyai alapján a vezető állások jó részébe német-osztrák vagy nemzetiségi származású tisztek kerültek... Így történt meg, hogy a két világháború között 10 főparancsnokból csak 3, a hadiiskola parancsnokai közül 1 volt magyar erede-

tű. A 90%-ban magyarrá vált csonka ország 70%-ban vált nem magyarrá a felső katonai vezetésben. Ez volt a Monarchia hagyatéka a Honvédség számára."

Hogy Horthy befogadja Arz vezérezredest, a Monarchia utolsó vezérkari főnökét és Boroević tábornagyot, az Isonzo-front egykori parancsnokát, s hogy a hadseregvezetésben az osztrák-németek mellett helyet szorít a délszláv Novakovicsnak és József főherceg egykori szárnysegédjének, a román származású Álgya-Papp altábornagynak – ebben politikai meggondolások is vezérlik. Hangsúlyozni akarja – talán csak a legitimisták megnyugtatására – a Monarchia visszaállításának reményét, de mindenképpen: a történelmi államhatárokra formált igényt. Az ugyancsak politikai természetű következményekkel kapcsolatban elég, ha ismét Dálnoki Veresst idézem: „A két világháború közötti idő kevés volt ahhoz, hogy a kezdetben elkövetett hibán akár a kihalási rendszer, akár az egybekovácsolás segítsen. Röviden: a tisztikar nem volt egybeforrva... Idejében átfogó intézkedésekre lett volna szükség, de a veszélyt magasabb vezetőink annak teljes nagyságában nem látták, vagy nem akarták meglátni, és részleteiben is csak egyszer próbáltak rajta segíteni. Keresztes Fischer Lajos vezérkari főnöksége alatt, ki a »náci« érzelmű vezérkari tiszteket felváltatta, de utóda, Werth Henrik azt visszakoztatta."

De ezen túl is megosztotta a tisztikart az állandó kenyérharc: kit nyugdíjazzanak, ki kerüljön „átmeneti viszonyba", ki és milyen beosztásban maradhat meg a trianoni létszámkereten belül? A kérdést pedig nem mindig a jó vagy rossz minősítés döntötte el, hanem rokoni, baráti kapcsolat, egykori érdemek és – igen nagy részben – a mindenkori jelen időben érvényes politikai megfontolás. Hiszen a régi ellentétek folyvást újakat szülnek. A „szegediek" egy része megmarad Horthy hűségén, míg a csalódottak háborognak: a legfőbb Hadúr nem törődik többé a tisztikarral, és nyilvánvalóan „lefeküdt" a Bethlen-féle „arisztokrata-liberális-zsidóbérenc-szabadkőműves bandának". Ők terjesztik egykori fővezérükről – hülyeségét, magyarul nem tudását bizonyítandó – a ferencjózsefi anekdotatárból kölcsönzött történeteket, s hol a karlistákkal, hol József vagy Albrecht főherceggel kacérkodnak, de legfőbb reménységük a „vén vaskalaposok" által olyannyira lenézett „erős ember", Gömbös Gyula – aki sohasem fukarkodik az ígéretekkel.

Ez a tisztikar még olyan értelemben sem politikamentes, ahogyan a Monarchia tisztikara volt. Kádár Gyula is „születési hibának" mondja a Horthy-hadsereg politizálását: hisz kezdetben inkább belső karhatalom, mint katonaság, egyes szervei folyamatosan beavatkoznak a polgári közigazgatás és a rendészet ügyköreibe. Kozmovszky József alezredes így

fogalmazza meg a „politikamentességet" az 1920-ban szervezett „védelmi tanfolyamon": „A katonának csak egy politikai meggyőződése legyen, és ez a haza nagyságába vetett biztos hit. Mert csak ily módon lehet a hadsereg a törvényes belrend és a közbiztonság támasza."

„Isten és haza" hamarosan újra egyesíttetik a „politikamentes" katonai eszmerendszerben. Raics Károly altábornagy, a leventeintézmény egyik szervezője ezt írja 1928-ban: „A tisztikar feladata, hogy kivegye részét a világnézeti harcból, úgy, hogy hajthatatlanul küzd a kereszténység és nemzeti szellem érvényre juttatásán mindenütt, ahol ezt hivatásán *belül* megteheti, hivatásán *kívül* pedig megközelíthetetlen erkölcsi és egyedül a történeti Magyarországért szakadatlanul munkálkodó magatartásánál fogva gerjeszt személye iránt minden oldalról tiszteletet és megbecsülést."

Prohászka püspök így oktatja a tiszteket az 1920-as „védelmi tanfolyamon": „Ha ti akartok erkölcsöt tanítani, akkor nektek egy objektív tekintélyre van szükségetek: ez a vallás." S nyilvánvalóan ennek szellemében mondja ki egy 1922-es kézikönyv – *Erkölcsi és nemzeti nevelés a csapatoknál* – szerzője: „A vallásosság tisztán önfegyelem, márpedig az önfegyelem a hadsereg fegyelmének, tehát a hadsereg létének az alapja."

Valóban nagy gondot fordítanak a katonák valla-

sos nevelésére. Kötelező a vasárnapi templomozás, bizonyos időközönként a gyónás-áldozás, az úrvacsora. A különböző felekezetek tábori lelkészei hittanórákat, lelkigyakorlatokat tartanak; de a világnézeti oktatás – „keresztény szellemű nevelés", összekapcsolva „ a nemzetellenes eszmék és gondolatok" elleni harccal – már a csapattisztek gondja elsősorban.

Oesterreicher hadnagy ugyancsak ingerülten jellemzi 1932 decemberében a tüzérek tábori papját: „Undorítóan nagyképű fráter, a katonapapoknak a kétéltűekhez tartozó fajtájából, akiket kímélet nélkül ki tudnék irtani erről a földről, hadd kerüljenek a jobb és szebb másvilágra." Emlékezhetünk, a karácsonyi ebéden kaptak össze, amikor a lelkész „a feudális egyház nagy holtkézi birtokait, antiszociális vagyonát" védelmezte, s „tekintélyét dobta be végül a vitába", kifogyván az egyéb érvekből. Ha visszaemlékezünk az újoncaival való ismerkedésre – a „szegény félkegyelműre", s a másikra, aki tüdőbeteg létére hadirokkant apját, beteg anyját és két kisebb testvérét tartotta el egészen bevonulásáig –, akkor érthetjük igazán Oesterreicher hadnagy decemberi kifakadását: „Furcsa helyzet ez a miénk... Tudni és érezni azt, hogy amit mondunk és oktatunk – nem igaz, magunk sem hisszük, népámítás."

Érdemes megnézni, mi az, amit neki és társainak oktatniuk kell világnézeti nevelés címén.

Az egységparancsnokok 1922-ben kapják meg – „Bizalmas" jelzéssel – *A legénység erkölcsi nevelése* című kézikönyvet. A szerző, Székely Ákos tanácsolja, hogy amennyiben a legénység nem ismerné a szocialista tanokat, úgy ezekről jobb nem beszélni. De mivel a teljes tájékozatlanság ritka dolog, s óhatatlanul felmerülhetnek ilyen kérdések, mégiscsak szólni kell ezekről, ám „anélkül, hogy a szocializmus és a kommunizmus elvi fejtegetéseibe bocsátkoznánk". Természetesen „másként kell oktatni a *fővárosból és nagyobb ipari gócpontokból* toborzott legénységet, mint a földműveseket". Az oktatást végző tiszt „sohasem arra helyezze a fő súlyt, hogy a szocializmus és a kommunizmus eszméinek helyességét, a szociális bajok létezését elvileg is tagadja, vagy utóbbiakat túlságosan alárendelt jelentőségűeknek tüntesse fel. Azt törekedjék inkább bizonyítani, hogy a szociális bajok megszületésében, kifejlődésében sokszor azok is hibásak, akik a bajok nyomorúságait érzik."

A szerző bizonyára jól tudja, hogy a parasztokban rossz emlékként él az 1919-es Tanácsköztársaság kisajátító gazdaságpolitikája, de spekulál a csalódásra is, amit a földosztás elmaradása keltett; mert ezt a szöveget ajánlja az oktató tisztnek: „A kommunizmus végcélja a magántulajdon megszüntetése, a köztulajdon behozatala. A kommunista államban tehát nincs senkinek semmije, senki sem

szerezhet meg egy házikót, egy talpalatnyi földet sem. Minden munka közcélt szolgál. Az állam valamennyi munkabíró tagja köteles naponta bizonyos meghatározott ideig a neki kiutalt munkakörben dolgozni, és ezért megkapja a létfenntartáshoz és szórakozáshoz szükségeseket..."

A tisztnek bizonyítania kell, hogy „szociális igazságtalanságok megszüntetésére az igyekezet minden becsületes emberben megvan, megvolt és meg is lesz". Ha pedig helyes, de még meg nem valósult követelésekről esik szó, akkor „vagy azt bizonyítsuk be, hogy vannak még azoknál sürgősebb, fontosabb tennivalók is, vagy pedig, ha lehet, azt hozzuk fel, hogy mindezek már megvalósíttattak volna, de a szociális és kommunista forradalom meg az ezekből folyó békeszerződés anyagilag tönkretett bennünket, hogy a megvalósítás a legjobb akarat mellett is csak évek múlva lehetséges". Hangoztatni kell azt is, hogy „türelem, kitartás, a múlt bűneinek belátása, áldozatkészség, ernyedetlen munka, a felsőbbségbe, a hatóságokba, vezetőinkbe vetett bizalom, a törvények tisztelete, mindenekfelett pedig rend, nyugalom, élet- és vagyonbiztonság, egymás jogainak, meggyőződéseinek tiszteletben tartása, nem pedig türelmetlenség, lázongás és a rend felborítása hozza meg az általános szociális jólétet".

Az oktatás egyik fő kérdése – nemhiába, hogy itt robban a vita a katonapappal a tiszti étkezde aszta-

lánál! – a nagybirtok. Oesterreicher hadnagynak erről – hiszi bár vagy nem! – ezt kell mondania a segédlet szerint: „Ami a főúri vagyonokat illeti, azokat az ős rendszerint életének és vérének kockáztatásával szerezte, mint most a vitézi telkeket a vitézzé avatottak... Az egyházi vagyonnak is megvolt a hivatása és rendeltetése, és megvan ma is: jótékonyság, főpapi bandériumok..." A földosztásról pedig jobb lemondani – magyarázhatja a hadnagy, mondjuk a tüdőbeteg téglagyári munkásnak –, mert „a nagybirtokok tudnak csak olyan fölöslegeket termelni, hogy a kenyérből az iparosoknak, hivatalnokoknak stb. is jusson". Persze – és ezzel ajánlatos befejezni az előadást – van más módja is a földszerzésnek: visszavenni az elszakított területeket, mert „csak hazánk helyreállítása után lehet megint becsületes munkával még vagyont is gyűjteni"...

Érthető ezek után, hogy Oesterreicher hadnagy egyszerre búvja a marxista kézikönyvet és Mussolini munkaalkotmányát: ő maga is választ keres a kérdésekre, amelyekre pedig, lám, milyen könnyű válaszolni az 1922-es segédlet alapján...

Persze nem mindenki érdeklődik. A fiatal tisztek többsége követi a vén „kafarnaumi századosok" hagyományát: az újságból legfeljebb napihíreket olvas, „politikai nézetei" megrekedtek a frázisok szintjén. Jobb minél kevesebbet magyarázni: sem a katonai reáliskola, sem a Ludovika nem képesít a

marxizmussal való vitára. A legénységet pedig elsősorban „megfogni" és „kézben tartani" kell, s erre ott a rég bevált módszer: a csonttörő kiképzés, a szüntelen fegyelmezés. És ott a Szolgálati Szabályzat: magolja a baka, és fújja, ha álmából keltik is: mi jár a parancsmegtagadónak, mi az, amiért beosztottját az elöljáró hadbíróság elé vághatja, felkoncolhatja, kardélre hányhatja...

Kétségtelen, hogy a Ludovikáról 1920 után kikerülő fiatal tisztikar már egységesebb képet mutat mind képzettségében, mind felfogásában. Ha tudnak is az idősebbeket megosztó régi ellentétekről, azokat igazából át nem érzik. Eskü már csakis a jelenlegi legfőbb Hadúrhoz köti őket, hisznek a parancsnoki tekintélyben, a „mindenki egyért, egy mindenkiért" jelszavában - hiszen ha lefordítjuk, ezt jelenti az idétlen „közös tiszti állásbecsület" kifejezés! -, tisztelik a kiérdemelt kardbojtot s általa: saját különleges helyzetüket az emberek között. Vagyis mindazt, ami örökségül rájuk maradt a régi tiszti ideálképből, a lassan legendássá váló ántivilágból.

Az illúziók hamar elfoszlanak. Még meg sem tapasztalták a szolgálat fullasztó unalmát, még igazából fel sem fedezhették, hogy a várt-remélt „mokány magyar fiúk" helyett csak fásult „emberanyaggal" kell bajlódniuk, máris találkoznak mindazzal, ami unalmas, fárasztó, anakronisztikus: a

„császári és királyi" garnizonélet sivár hagyományaival. Alighogy megérkeznek, a segédtiszt – akárcsak elődei a negyven-ötven évvel ezelőtti kadétoknak, hadnagyoknak – átnyújtja nekik a helyőrség nős tisztjeinek hosszú listáját. S ettől kezdve heteken át, amikor hazaérnek a laktanyából, máris társasági zubbonyba gombolják magukat, s lakkcipősen, csákósan és kardosan, fehér glaszékesztyűvel elindulnak vizitelni. Néha szerencse kíséri léptüket, a család nincs otthon, elég hát az alsó sarkán behajtott névjegy a cselédlány markába vagy a levélszekrénybe, a vizit így is érvényes. De ha a háziak otthon vannak, akkor kezdődik a kínlódó csevegés, snapsz vagy pohárka ragacsos likőr mellett: kisvárosi pletykákról, báli szezonról, lóról-kutyáról; a nagyságos vagy méltóságos háziasszony „finoman" puhatolózik az ifjú famíliája, összeköttetései, képességei körül, a gazda pedig az „aranyidőkről" anekdotázik, amikor még fiatal hadnagyként Laibachban „feküdt" az ezredével, vagy elmeséli, hogyan ivott meg 1916-ban a San Gabriele alatt, támadás közben egy liter bakarumot úgy, hogy még csak be se rúgott tőle.

A viziteket mellőzni, elkomolytalankodni nem ajánlatos. Sértődések következnének, esetleg megszégyenítő kioktatás. Oesterreicher hadnagy is megjárja egyszer, már a második állomáshelyén, Kecskeméten, 1933 őszén. Hallgassuk csak a dühös beszámolót: „Tegnap volt egy kellemetlen epizódom;

délután 7 felé beállít hozzám a szobámba kis atillában, teljesen vizithez öltözve egy százados, az én osztályom segédtisztje, nős ember! Tudni kell, hogy még sehol sem voltam megtenni a kötelező viziteket. Szóval ez figyelmeztetés akart lenni. Mindenesetre ilyen tapintatlan, durva, paraszti »gyengéd« figyelmeztetést még soha nem láttam. Megállj, disznó! Most a jövő héten elkezdem a viziteket, ami úgyis szándékomban volt, de ehhez a paraszthoz majd csak a legvégén megyek, akkor is kilesem, mikor nem lesznek otthon, és csak névjegyet hagyok... Gazember, engem akar tanítani az illendőségre, vagy nevelni, vagy mi a fenét? Megkínáltam egy jó rohadt Balkán dohánnyal töltött cigarettával, és mikor el akarta a végét dobni a kályhába, szerényen figyelmeztettem, hogy »hamutartó is van«. Kicsit csodálkozott, de ha nevelni akar, minek maradjak adósa? Nem?"

A legtöbb fiatal tiszt persze hamarosan megszokja ezt az életformát, hiszen ízlésük, neveltetésük, műveltségük a középosztálybeli normákhoz igazodik, s valójában nem nagyon különböznek az idősebbektől. Beilleszkednek a vidéki úri társaságba, s a kaszárnyaunalom után jóízű kikapcsolódás lesz a zsúr, a kávéházi kártyacsata, az őszi vadászidény, a lovasverseny, a bajtársi vacsora. Persze ki-ki hajlamai szerint illeszkedik be: akad közöttük kisvárosi Don Juan, német nevelőnők és unatkozó úriasszo-

nyok „veszett hírű" csábítója, aki az egykori „nótás kapitányok" módján, filmvászonról, operettszínpadról ellesett duhaj-negédes mozdulatokkal illegeti magát a kávéházi cigány előtt; van fáradhatatlan társasági „jópofa", báli előtáncos, szalonzongora mellett énekelgető, pletykahordozgató kedvence a tiszti hölgyeknek, aki rendszerint a bridzsasztal mellől kerül segédtisztnek a parancsnoki előszobába. És vannak persze bakafaló „vademberek", akiknek gyönyörűség a laktanyai „szőrözés", a fegyelmező gyakorlatok, a „kitolásokkal" tarkított kemény kiképzés; és van egy-két *tüchtig* katona, aki több színnel rajzolt vázlatokkal, szépen kicirkalmazott foglalkozási naplóval egyengeti útját a Hadi Akadémia felé, hogy mielőbb eljusson a „beképzelt kiképzettségnek és kiképzett beképzeltségnek" arra a fokára, amely a vezérkariak sajátja a csapattisztek szerint.

A többség persze helyben marad, vagy új helyőrségekben folytatja azt, amit az elsőben félbehagyott; lépeget fölfelé a rendfokozatok grádicsain – reménykedve abban, hogy egyszer csak elkezdődik a gyorsabb karriert is jelentő menetelés, föl a bérces Kárpátokig s le, a kék Adriáig –, megnősül, s most már ő fogadja a friss hadnagyokat odahaza, az előírt „kényelmes öltözékben", rendjelek és szalagsávok nélküli zubbonyban, snapszos vagy likőrös üveg és aprósütemény mellett.

Egy kicsit Oesterreicher hadnagy is rabja az életformának. Magától értetődően használja az őt kioktató századosra a legnagyobb sértést, amivel úriember úriembert illethet: „paraszt"; és ő sem mentes a szenvedélytől, amely császári és királyi örökségként hatja át az egész tiszti társadalmat a bakatiszttől a vezérkar főnökéig: a ló- és kutyaimádattól. Már első pécsi leveleiben panaszkodik – ez persze inkább dicsekvésféle – a kimerítő vadászlovaglásokra: egy októberi rókahajtáson úgy ment a lova a szabadban, hogy nem győzte fogni, a karja egészen belemerevedett. 1933 márciusában két lóval is dolgozik, naponta gyakorol velük, versenyre készül, voltigálni fog. Szereti a lovát, s bizonyára önmagát is, galambszürke zubbonyban, parforce-nyakkendősen, puha szárú csizmában, térd alatt összecsatolt galoppszíjjal; és borzasztóan vágyakozik egy sárga vizslára, de szemfülesebb tiszttársa – „barátom Ferjentsik, a bájos Ottó" – elkaparintja az orra elől. 1933 októberében – már Kecskeméten – lelkendezve írja, hogy elkezdődtek a vadászatok, a lova – Nápoly – „szépen fejlődik, még lehet belőle valami". Két nappal később a beszámoló még lelkesebb: „Gyönyörű vadászat volt ma délelőtt, az utolsó run-ben nem vonzalékra – tudod, amikor rókahúst vonszol egy lovas, és ezen a nyomon hajtanak a kopók –, hanem kieresztett rókára ment. Nem volt öreg, ravasz, s így hamar elkapta a falka. Mind a ti-

zenkettő egyszerre vetette rá magát, és tépték, cibálták, pokoli csaholás közben. Nehéz terep volt, egy csomó bukás is. Egy tüzér alezredes fejre esett, felrepedt a fejbőre, úgy kellett felmosni. Egy másik ároknál tömegbukás volt, lovasok és lovak egymás hegyén-hátán hemperegtek, pompás volt!" És elégedett a maga lovával is: „Nápoly nagyszerűen ment, végig egyforma ütemben, mint a gép, biztosan vette az akadályokat. Pedig életében ez a második vadászata, és féltem, hogy nem bírja végig, vagy megárt neki. Tegnap megnéztem az összes személyi adatait. Illik, hogy Te is tudd: nagyon megszerettem. Apja: Ozora, anyja: Jackson; angol telivér, 5 éves, Mezőtárkányról való és az ódalmandi csikótelepen nevelődött. Most nevetsz, ugye, hogy mit érdekel ez Téged? Majd meglátod, milyen gyönyörű ló..." Ekkortájt még az is motoszkál benne, hogy kedveséből egyszer „tiszti asszony" lehet; a vizslavásárlással kapcsolatban írja hát neki: tudja, hogy fél a kutyától, de szeretné, ha mégis megbarátkoznék vele, mert: „a kutyaszeretetnél kezdődik a lószeretet, az pedig kell, mert anélkül nem fogsz lovagolhatni"...

Írhatná azt is: az úr pedig a kutya- és lószeretetnél kezdődik. A katonatiszt pedig elsősorban és mindenekfelett: *ÚR!* Több ez a szimpla „úriemberség" fogalmánál. Úriember bárki lehet, aki érettségizett: a községházi díjnok, a zsidó vagy sváb magántiszt-

viselő, sőt – talán! – a „csak" képezdét végzett, paraszti sorból „kikupálódott" tanítócska is. Az *úr* – az egészen más. Hogy ki nevezhető annak, arra többféle meghatározás is akadt. Jellemző a korabeli kancsal szellemesség, amely szerint senki nem az, akinek kijár az „úr" megszólítás: nem úr tehát a szabó, a cipész, az asztalos, ahogy nem úr a kalauz vagy a biztos „úr" sem; úr az, akit egy másik úr csakis szolgálati nyelven vagy sértésképpen szólíthat úrnak.

Volt egy idealizált kép az „igazi úrról". Ezt Makkai János próbálta megfogalmazni *Urambátyám országa* című könyvében, az 1940-es évek elején. „A békebeli úriembernek voltaképpen egyetlen alaptulajdonsággal kellett rendelkeznie, és ezt úgy hívták: önuralom. Önuralom a magán- és társaséletben. Az illendőség szempontjából ez az önuralom azt jelenti, hogy semmit sem szabad cselekednünk, amit nem szeretnénk, hogy velünk megtegyenek, és egész életmódunkban és életstílusunkban az arany középutat kell követnünk... Az önuralom szerves része az, hogy testünket, külsőnket, ruházkodásunkat állandó sajátos ellenőrzés alatt tartsuk; örömeinknek és fájdalmainknak a nyilvánosság előtt csak az ízlésbeli korlátok között engedjünk megnyilvánulást, egyéniségünket ne toljuk az érdeklődés középpontjába, és ne uralkodjunk embertársainkon; tartsuk be szigorúan az emberi érintkezés elengedhetetlenül szük-

séges kompromisszumait, és szigorúan ragaszkodjunk azokhoz a szabályokhoz, amelyeket az uralkodó társadalom mindenkitől megkövetel. Az önuralomhoz tartozik a régi felfogás szerint az egész érintkezési, társalgási, étkezési, öltözködési rendszer, tehát voltaképpen az egész illemtan."

A másik közkeletűbb – és mind a katonák, mind a civilek között valóságosabb – úri magatartásmodell igazából szembefordul az előbbivel. Mert úr az, aki másokkal megteheti mindazt, amit – hacsak úr voltát elveszíteni nem akarja – nem engedhet, hogy vele megtegyenek: aki tegezheti, sőt fel is pofozhatja a cselédeit, s mélységes lenézését érezteti mindenkivel, aki „nem úr"; akit köt – ha köt – bizonyos diszkréció az „úriasszonyokkal" szemben, de semmi felelősséget nem érez a teherbe ejtett „közönséges nember" iránt; s aki egyéniségét igenis az érdeklődés középpontjába tolja, akár úgy, hogy fél lábra parancsolja a cigányt, és poharat vág a kávéházi tükör közepébe. Ami az előbbi ideálképből marad, az csupán az *illemtan:* az „érintkezési, társalgási, étkezési, öltözködési rendszer".

1930-ban jelent meg Weis István könyve: *A mai magyar társadalom.* Ebben így ír a szerző: „Külföldön a középosztály szerepében az »úr« fogalma nem okoz zavart. Senkinek sem jut eszébe az, hogy a kereskedőben, a nagyiparosban, a hivatalnokban, orvosban, ügyvédben urat lásson vagy keressen... Úr

azonban a grand seigneur, az, aki kedvteléseinek szabadon élhet, és szabad elhatározásából érvényesítheti képességeit, összeköttetéseit a közjó javára. Nálunk ezzel szemben az »úr« élesen különül el a nem úrtól, és egyes élethivatási ágakra, egyes társadalmi osztályokra kötelező az uraság, hátránnyal jár az úri mivoltból való kivetkőzés vagy úri ideállal szembehelyezkedés."

Makkai szerint a magyar „úriságszemlélet" történelmi ideálja „az életigenlő keleti despota, aki úriságát sokkal inkább öncélnak tekinti, mint mások szolgálatának". Vagyis: „éltető eleme a hatalom érzése". Ez a felfogás felülről lefelé megfertőzte az egész társadalmat: a közkatona azért vágyik a káplárságra, hogy „a többi közlegénnyel végigélveztesse mindazokat a lehetőségeket, amelyekben őt előbb a káplárok részesítették", s „a legegyszerűbb emberek" is „arra vadásznak, hogy magasabb rangba, pozícióba kerülve az alsóbbakkal »kitolhassanak«". Ha pedig valaki „nem éri el a maga elé kitűzött úri rangot, másként igyekszik magát úrnak mutatni, és ezzel úrhatnámmá válik." Az úrhatnámság pedig „törvényszerűen fejleszti ki a szolgalelkűséget azokban, akik kénytelenek az urat vagy úrjelöltet szolgálni".

Weis István megállapítja, hogy „az úri mivolthoz" kell „bizonyos anyagi függetlenség", azzal együtt jár „bizonyos társadalmi állás és megbecsül-

tetés", amellett „bizonyos feladatok megoldására képesség és lehetőség". Ezután így folytatja: „Az úrnak mindig fölényesnek, más társadalmi osztályok vezetésére vágyónak kell lenni. Ez azonban maga után vonja azt, hogy az úr valóban erősebb, bátrabb legyen az átlagembernél... Ennek az erőnek, a tekintély erőszakos fenntartásának velejárója a halálmegvetés, a párbaj intézményes ápolása, a lovagiasság a nőkkel szemben, amely különben bizonyos fokig a nők háttérbe szorítását, korlátok közé hajtását is jelenti..."

Mindez *részben* azt is magyarázza, miért vette át a Horthy-hadsereg csaknem egészében a Monarchia örökségét.

Csakhogy a kaució biztosította *függetlenség* valójában bizonyos fokú kitartottság volt, *a társadalmi állás megbecsültetése* az új kor viszonyai között már csak felülről erőszakolt, a *tekintély* pedig az alsóbb osztályok megfélemlítésére alapozódott. Így a tiszti ideál a jó értelemben vett „lovagi" morálnak és az ellenszenves „úri" és „úrhatnám" magatartásnak olyan keverékét fedte a valóságban, amely egészében nem lehetett más, mint képmutató.

Emlékezzünk csak: Bárczy János is az „úrhatnámság" jegyeit sorolja, amikor az „igazi urak" tisztikar iránti ellenszenvéről beszél. Érdemes tovább idézni őt: „Családunk számára ilyen körülmények között nem felemelkedést, hanem épp ellenke-

zőleg, bizonyos mértékű deklasszálódást jelentett volna, ha valamelyikünk a hadsereg hivatásos állományába lép. Igaz ez a rosszul hangzó megállapítás akkor is, ha a kormányzó – más társadalmi osztályok rovására – elhalmozta a »nemzeti« hadsereg tisztjeit kiváltságokkal, előjogokkal, kívánatossá téve a tiszti pályát, s ezáltal tekintélyt, tiszteletet, hatalmat (például a fegyverhasználat jogát, sőt: kötelességét előírva minden vélt vagy valóságos sérelem helyszíni, azonnali megtorlására) biztosítva számukra. Ha – mindezek hatására – a középosztályt, főleg pedig a népes, felduzzasztott, de roppant rosszul fizetett köztisztviselői réteget sikerült is mozgósítani annak érdekében, hogy legjobb fiai törekedjenek a katonai életpályára – lévén ez a főnyereménynek is beillő felemelkedés valamennyi tanító, kistisztviselő, állami alkalmazott, vasutas, postás szemében –, bennünket ez nem érintett."

Weis István említi a „párbaj intézményes ápolását", Bárczy pedig a fegyverhasználati jogról beszél. Ez is, az is a „közös állásbecsületből" következik: tiszt sértést nem hagyhat megtorlatlanul, hacsak nem akar méltatlanná válni a kardbojt viselésére. De nem is fordulhat bírósághoz holmi becsületsértési perrel, mint valami boltossegéd. Joga és kötelessége tehát a párbaj.

Makkai János – ámbár könyvében bírálja az avítt szokásokat – a párbaj dolgában megértőnek mutat-

kozik: „Azokban az országokban, ahol a katonai pályának nagy múltja van, és ahol a király, az uralkodó volt mindig a hadsereg legfőbb ura, a katonatisztek világában sok olyan társadalmi törvény maradt fönn, amelyek a polgári életben elvesztették kötelező voltukat. Így az egykori osztrák–magyar hadseregben és a magyar honvédségben ma is kötelező tisztek számára az egyházi házasságkötés, ami polgári elemeknél nem az. Ugyanígy a párbaj a katonatiszteknél nemcsak megengedett, hanem egyenesen kötelező módszer a sértések megtorolására... Ez látszatra azt jelentené, hogy a társadalom ítélkezésében kétféle becsület van: tiszti és polgári, azonban a valóságban ez nem igaz. Az illem e részének felfogása a múltban eredetileg *egy volt,* amikor minden nemes katona volt, vagy a katonával egyenlő illemrendszerben élt. A különbség onnan ered, hogy a katonaság megmaradt az eredeti tradicionális felfogás mellett, a polgári társadalmat pedig közben átalakította az élet. A katona éppen ezért más ember, mint a polgár. Fokozottabban kell őriznie a múlt, a történelem, a tradíciók, a lovagkor emlékeit, és az is nyilvánvaló, hogy a katona emberideáljának másnak kell lennie, mint a sok tekintetben megromlott polgárságnak."

A Clair Vilmos pesti újságíró szerkesztette 1897-es párbajkódex és a „BÜ–I. sz. Szolgálati Utasítás", a becsületügyi szabályzat együtt írja elő a tiszt tenni-

valóit, ha becsületében támadás éri. De a Clair-kódex nemzetközi érvénye ellenére sem volt egészen megbízható; már-már humorosan hat a honvédség főparancsnokának 1930 októberében kiadott tiszti parancsa, amelyben ez a megállapítás található: a kódex „nem felel meg a társadalom által felállított követelményeknek". Kifogásolható ugyanis a negyedik cikkely, miszerint mindenki párbajképes, akit „becsületbíróság erre képtelennek nem nyilvánított". Márpedig – így a parancs szövege – „juhászbojtár, vályogvető cigány stb. bár a szorosan vett erkölcs tekintetében kifogás alá nem esik és büntetlen előéletű, lovagias éretlensége, illetve szellemi színvonala, felfogása, neveltetése tekintetében egyenértékűnek nem számítható, s így lovagias eljárásra alkalmasnak, illetve képesnek nem minősíthető".

Igen ám, de mi történik, ha a tisztet olyan „nem párbajképes egyénektől" éri inzultus, akik „becsületügyeik lovagias úton történő elintézésére a megkövetelt lovagias érettséggel avagy erkölcsi minősítéssel nem rendelkeznek"? Nos, erre az esetre való a Bárczy János említette fegyverhasználati jog. A katonai büntető törvénykönyv egyik – még a Monarchia idejéből való – paragrafusa szerint azok a tisztek, „akiknek becsülete egy vagy több más személy jelenlétében jogtalanul megtámadtatik, azon célból, hogy az ilyen sértések folytatását megakadályozzák,

az őket megillető fegyvert azonnal használják; ha ezen cél másként nem volt elérhető, és a fegyver használatában az elkerülhetetlen szükségesség határa át nem lépetett, akkor az ily tett büntethetősége egészen elenyészik". 1930-ban, amikor elkészül az új katonai törvénykönyv, e szakasza változatlan marad, noha a belügyminiszter kifogást emel, a mind gyakoribbá váló túlkapásokra hivatkozva. Azaz, mégiscsak van változás: kimarad a megszorítás, amely szerint csak akkor jogos a fegyverhasználat, ha a sértés szemtanúk előtt történt.

Tulajdonképpen nemcsak a civilek, de a katonák oldaláról nézve is ijesztő ez a paragrafus: hiszen a tisztnek *kötelessége* kardját vagy pisztolyát használni nemcsak a saját, de az egész tisztikar becsületének védelmében. Ha nem teszi: vége a karrierjének. Akkor a „közös állásbecsület" helyreállításának csak egy módja marad: a „gyáva vagy határozatlan" tiszt eltávolítása. A „kiváltság" tehát inkább ijesztő kötelesség, a fegyverhasználati esetek többsége inkább hisztérikus, mint fenegyerekeskedő. Egy – a „katonai irály" szörnyűségeire is jellemző – jegyzőkönyvi részletet Vargyai Gyula idézett a *História* 1981. évi 4. számában: „...a kardnak kivontan való tartása indokoltnak vehető az előzetes megállapítások során kihallgatott tanúk vallomásaival, melyek szerint a folyamőrkapitány és Kalmár Antal közötti összeszólalkozás, majd az utóbbi részéről

elhangzott fenyegetések és annak támadó fellépése olyan helyen történtek, amelynek ki nem világított volta és nagyobb részben a társadalom alacsonyabb műveltségű rétegeihez tartozó munkásemberek, főleg pedig a középosztállyal szemben ellenséges érzületet tanúsító egyének általi lakottsága miatt a tiszt a minden pillanatbani testi épséget, esetleg életet is fenyegető támadástól tarthatott."

De leginkább egy 1935 októberében történt eset kavarta fel mind a civil, mind a katonai közvéleményt. Balaton Sándor utász hadnagy az utcán vállon lőtte Odor Márton útkövezőt, aki „fenyegette, és támadóan lépett fel"; a lövedék ütőeret ért, a munkás meghalt, két gyerek és várandós feleség maradt utána. Ebben az ügyben nem lehetett felmentő ítéletet hozni; a hadnagy elítéltetése viszont felháborodással vegyes bizonytalanságot keltett a tisztikarban: ezek után mi a teendő, ha sérelem éri a „mundér becsületét"?

A tiszt tehát: „elsősorban úr" – ezt szolgálják a testületi kiváltságok. S noha etikai szemszögből a meghatározás zavaros, a lényeget megtalálhatjuk Farkas Geiza *Az úrirend* című század eleji tanulmányában: az urak „azok az emberek, akik a létező társadalmi rend fennmaradásában másoknál nagyobb mértékben érzik magukat érdekelve, és ezért ama rendért adott esetben nagyobb tevékenységre, áldozatokra, esetleg egész egyéniségük latbavetésé-

re, életük kockáztatására is hajlandók". Ebből a szemszögből nézve érdektelenné válnak az „úri" és „úrhatnám" magatartás különbségei.

Persze a hadsereg nemcsak a tisztikarból áll. Szükség van tehát mégis valamilyen szélesebb egységre, amelyet a „populáris ideológia" szintjén is a legfőbb Hadúr testesít meg. Olvassuk csak a kormányzói jubileum alkalmára megjelent köszöntőt az *Élet* című hetilap 1940. április 14-i számában: „Nincs a magyar társadalomnak olyan rétege, amelyik ne érezte volna magán Kormányzó Urunk kitüntető figyelmét... De legközelebbnek, szinte személyes kapcsolattal közelinek katonái érezhetik magukhoz. Ezek az egyszerű parasztgyerekek, a föld fiai attól a pillanattól kezdve érzik magukat egész embernek, amikor Horthy Miklós katonáinak nevezhetik magukat... Tudja mindegyik, hogy veszély idején a harcmezőn, vagy sebesülten a kórházi ágyon, vagy béke idején a nagy gyakorlaton úgy szólítaná meg őt, az együttérzésnek azzal a melegségével, melynek gyökere a régmúlt honfoglaló idők bajtársszövetségéből ered; s a tengerhez szokott sastekintete mögött, amely aggódó gondoskodással ott függ még a katonáival telt, ki tudja, merre robogó vasúti kocsikon is: nem lenne nehéz fölfedeznie a szeretetet... Nem nehéz fölfedeznie és éreznie bárkinek ezt a szeretetet akkor sem, ha lelkével a Duna fölött magasodó királyi Vár felé tekint. A tengerek

zúgása után egy folyam hullámainak mormolását hallgatja ott a tengerek hőse. De ennek a folyamnak a hullámai népek sorsát hordozzák... Vizének homályos tükrében nemzetek láthatták felragyogni és elkódösülni álmaikat; gondviselésszerű, hogy a magyar sors küldötte, aki lát a hullámok tükrözésében, aki ismeri a vizek beszédét: a Tengerész."

1943. február 16-án Lóskay Ferenc ezredes, harccsoportparancsnok – aki összeterelt csapattöredékekkel próbálta fedezni a német Cramer-hadtest visszavonulását az előző napokban – jelentést készít a doni eseményekről. Ijesztő olvasmány. Újra találkozhatunk benne Oesterreicher hadnagy leveleinek hőseivel: az egykori félanalfabéta újoncokkal, a hajdani önkéntesekből lett tartalékos tisztekkel, a századossá előlépett ifjú ludovikás hadnagyokkal, a „császári és királyi" garnizonélet illemszabályai fölött őrködő törzstiszti panoptikumfigurákkal – de most már az ukrajnai visszavonulás pokoli körülményei között. Egyszerre kapjuk a Monarchiától örökölt „landsknecht-bajtársiasság" és az „urambátyámvilág" kritikáját; de a szerző, Lóskay ezredes maga is e világ ijesztő figurája, korlátolt szempontjai és hátborzongató elvei – e hadsereg bomlástermékei.

A harcjelentéshez fűzött elemző részben megjegyzi: „Mindenki tudni akarta, hogy a magyar katona a Donon nem tud és nem akar harcolni. Én, ha

rangidős tiszt voltam, ezeket az elméleti vitákat mindig beszüntettem, arra hivatkozva, »ha már itt vagyunk, helyt kell állnunk!« Nagyon kevesen gondolkodtak hasonlóan." Az áttörés idején Novij Oszkol állomásparancsnoka; felváltásával kapcsolatban megjegyzi: „Jórend csendőr ezredes személyében különben Novij Oszkolt biztosítva láttam, hisz azzal kezdte, hogy két embert agyonlövetett." De ő is „kemény kézzel" lát munkához: szűkebb harccsoportparancsnoki törzséhez tartozik egy „négyfőnyi, csendőrökből álló és géppisztollyal felszerelt kivégzőrészleg", hisz – mint írja – „a züllés további megakadályozása céljából úgy tisztekkel, mint legénységgel szemben" többször is el kellett rendelnie az egyébként törvénytelen fegyverhasználatot, „önzetlenül, a magyar hadsereg ütőképessége érdekében". Mentség és magyarázat is lehetne ez – katonai szempontból legalább! –, de más helyt kiderül, hogy ő is tudja: ez az ütőképesség már nem létezik; ugyanakkor a németekről sincsenek illúziói, akiknek utóvédjéül dobja az összeszedett csapattöredékeket: „A német, különösen az északi német határtalanul önző. Mivel ütőképes csapatunk már nem volt, semmibe sem vett bennünket. Ha azonban néhány puskás egységet látott, máris felvillant a szeme, és harcba vetni kívánta, még akkor is, ha ezen csapat nehézfegyverek fölött nem rendelkezett." Mégis, pár oldallal odább nyugodtan leírja:

„Néhány nappal később a németektől megkaptam a vaskereszthez a pántot. E nélkül is nem haragudtam rájuk, még a súrlódások napjaiban is mindig becsültem ezt a 168. német hadosztályt, és velem is ezen incidenstől eltekintve mindig kivételesen bántak."

Az elemző részben megállapítja: „parasztunk csődöt mondott". Hiszen „fegyverét elsősorban a paraszt dobta el, ő futott a hómezőkön a harckocsik elől, ő ijedt meg elsősorban néhány partizán lövésre, ő hagyta ott sebesült bajtársait határtalan önzésében, mert a veszélyt mindig közelebbnek látta..." Hozzáfűzi azért: „Igaz, hogy földműves népünk főleg nincstelenjei voltak a harctéren, és ezek a háború célját nem tudták vagy nem akarták megérteni." Másutt „Urambátyámország" odavetett kritikáját olvashatjuk: „Vezető társadalmi rétegünket (arisztokrácia, földbirtokos, közigazgatás, képviselők stb.) a harctéren nem találtuk." Aztán egy utólag beszúrt megjegyzéssel megint visszatér a „parasztokhoz": „Őszintén jelentem azt is, hogy Novij Oszkolban egyénileg szívből megutáltam a magyar bakát, és hosszú időnek kell elmúlnia, amíg lelkileg vele érezve megbocsátok neki."

Sorra elemzi a parancsnoki kart, kezdve a rajparancsnok tiszteseken, akik „minden becsületérzés és kötelességtudat hiányában értéktelenek voltak". Általában – mondja – csak a továbbszolgáló tiszthelyettesek „állottak a helyzet magaslatán". A több-

nyire tartalékos vagy Ludovikát nem végzett hivatásos tiszt mint szakaszparancsnok „a legénységgel együtt érzett – ez volt a legkényelmesebb –, és csak hátrafelé nézett". Hozzáfűzi ehhez: „Az 1914–1918-as világháborúban hasonló alantos tisztet nem láttam" – majd így folytatja: „ők voltak azok a bűnösök, akik a legénység hátraszivárgását a védőállásokból megengedték, ők tűrték a kötelékek szétesését, ők tűrték a fosztogatásokat *(– itt nyilván a katonai raktárak kifosztásáról van szó –),* ők vezették felbomlott egységekben az embereket hátra"... Másutt megint kifakad a tartalékosok és próbaszolgálatosok ellen: „letagadták tiszti mivoltukat, és minőségükben nem jelentkeztek... vagy hamis, a legénység előtt tett jelentésekkel szembefordultak a vezetéssel, és így a harcolni nem akaró hordák élére álltak". Az értékelő részben pedig ezt írja: „Tartalékos tisztünk fő hibája, hogy nincs önérzete, önbizalma, de azért kispolgári módon okoskodik és kritizál. Ezt főleg azzal magyarázom, hogy a polgári életben hozzászoktatták a gerinctelenségre, hajlongásra és férfiatlanságra".

A többnyire ludovikás végzettségű fiatal századparancsnokokról már jobb a véleménye Lóskaynak. Zömük – írja – „nem rendelkezett elég tapasztalattal, de becsületes volt, a parancsokat a lehetőséghez képest teljesítette, azonban kellő irányítás hiányában szegények nem változtathattak a helyzeten". Itt

még el is lágyul egy pillanatra, mert hozzáfűzi: „Én gyakran nagyon sajnáltam őket tehetetlenségükben."

Annál sommásabb az ítélet a zászlóaljparancsnokokról: „A tiszti rendfokozatban levő hivatásos parancsnokok közül ők voltak talán a legrosszabbak." Alább ezeket írja róluk: „Az a sok testnevelő, nevelőintézeti tanár, előadó stb. jobban érezte magát az íróasztal mögött, mint csapata élén. Nem bírták a fáradalmakat, kényelemszeretők, erélytelenek, nem ismerték a tiszttel és legénységgel való bánásmódot, nem irányították tisztikarukat és altisztjeiket... Unták a háborút."

Saját korosztályáról, úgy látszik, megint jobb a véleménye: „A legtöbb ezredparancsnok fegyelmezett volt, tudott a védőállásban rendet és fegyelmet tartani, irányította a tisztikarát, szóval ezredének lelke volt." Másutt mintha cáfolná ugyanezt: „Idősebb tisztek – sajnos, ezredparancsnokok is – nem vetettek gátat az elharapózó züllésnek... hanem passzívan félreálltak, és csak saját magukra gondoltak..."

Végül – most már az összességre vonatkoztatva – megállapítja, hogy a csapatok „csak a terror hatása alatt fejtettek ki ellenállást, ezekből az Istenfélelem, hazaszeretet, kötelességtudás érzése már teljesen kihalt... Tiszt és legénység egyaránt csapattestében nem találta meg a helyét, nem kereste benne a nagy

családot, melynek férfias és büszke tagja... A bajtársias szellem hiányára vezethető vissza, hogy sebesült parancsnokaikat és bajtársaikat a harcmezőn hagyták..."

Lóskay ezredes végül önmagát állítja példaképül a tisztikar elé: „A háborúban, ha csak tehettem, egyedül étkeztem, ritkán legszűkebb törzsemmel, de itt is csak a hivatásos tiszttel. Még az ezredparancsnokokat sem szólítottam keresztnevükön, jelentkezéseknél csak a zászlóalj- és ezredparancsnokkal fogtam kezet... Alárendeltjeim sohasem láttak ingben vagy csizma nélkül, soha nem érdeklődtem tiszttársaim családi ügyei iránt..." Nem meglepő hát, hogy a „doni tapasztalatok" nyomán miben látja a hadseregreform legfontosabb tennivalóit: „A fegyelem megszilárdítását a tisztek közötti érintkezési móddal kell kezdenünk. Radikálisan be kell szüntetni a tegeződést úgy szolgálatban, mint szolgálaton kívül. Lehetetlenség, ha a hadosztályparancsnok bajtársi alapon karpaszományos őrmestert letegez, akit polgári életében semminek sem tekintene, illetve akivel, példának okáért, a szolgabíró társadalmilag nem érintkezik... A honvédségben általános tünet, hogy a parancsnokok nem tudnak »távolságot« tartani. Állandóan alárendelt tisztjeikkel étkeznek, előttük neglizsében jelennek meg, tűrik ugyanezt az alárendelt részéről, az alárendelt tiszteket becéző keresztnéven szólítják, a kívánatos-

nál többet érdeklődnek családtagjaik iránt, és hasonló ügyes-bajos dolgait, és így tovább..."

Kemény kritikája ez a régi, „császári és királyi" szellemnek! Ha át nem mentik az új hadseregbe az „Ő császári és királyi Fensége, néhai Rudolf trónörökös főherceg" meghonosította „tiszti ebédek" rendszerét – akkor talán be sem következik a doni katasztrófa...

* * *

1933. augusztus 27., vasárnap délután, Pécsett. „Koporsónyi" kis manzárdszoba, tárt ablak, a fényben táncoló porszemek. Kint fakó ég, mediterrán kánikula, reszket a levegő a háztetők felett.

Fiatal ember az ágyban, félmeztelen, homlokán gyöngyöző veríték. Előtte írómappa, levelet ír fél könyéken, közben kekszet majszol. Mellette a takarón cigarettásdoboz, csikkel teli hamutartó.

Az éjjeliszekrényen hőmérő, orvosságok, teáscsupor, *Pester Lloyd, Pesti Napló.* Odébb, az íróasztalon leánykép, fedeles tokban, a fedél – „védelem profán szemek ellen" – most nyitva van. Körülötte könyvek, újságok rendetlen garmadában. Osztrák dokumentumkötet, az 1914–18-as háború miniszertanácsi jegyzőkönyvei, egy 1931-es kiadású német lexikon, a fasiszta *Carta del Lavoro,* a munka alkotmánya, magyar fordításban, Egon Erwin Kisch: *Asien gründlich verandert...* A szoba urát

nem zavarja az összevisszaság; hisz tudjuk: „a rend mindig hideg..."

Az ágynál a földre dobott házikabát mellett a *Forsyte Saga* vaskos kötetei. Épp erről a könyvről ír a nyári influenzával nyűgölődő beteg:

„Galsworthyt olvastam ismét, és aligha utoljára... Alig emlékszem olyan könyvre, amely annyira szívemhez tudott volna férkőzni, mint éppen ez... Nagyon sokféle az énünk, és ha nem találjuk meg magunkat egy könyvben, talán azt találjuk meg, amik lenni szeretnénk, vagy amitől félünk, hogy lehetünk... Talán ez is a célja és értelme az irodalomnak: hogy kibővítsük az életünket a valóság határain is túl, énünk egy ismeretlen és megfoghatatlan dimenziójában, amely nem *tér* – mert mialatt valahol a dél-angliai dombok között járok, s valósággal érzem és látom a szelíd napsütést és az árnyékokat... közben fekszem az ágyamon, és az ablakon keresztül egy kisvárosi vasárnap délután jön be hozzám. De nem is *idő,* mert nem múltam és nem is jövőm, hanem a jelennek egy furcsa kiterjesztettsége, kettőssége... Emberek – olyanok, mint én, te, ő – élnek, szeretnek és halnak meg ebben a könyvben, valami átszellemült anyagból, hiszen megfogni nem tudjuk őket, és mégis *vannak,* legalább nekem inkább vannak, mint azok, akik nap nap után szaladgálnak körülöttem... Emberek, akikben – mindegyikben! – találok valamit ma-

gamból, az életemből... Mintha számtalan apró szilánkra szétrobbantott énünk darabjait látnánk, figyelnénk, amint megelevenedve, függetlenül az Én összefogó akaratától, táncra perdülnének, valahogy úgy, ahogy a porszemek furcsa életét figyelhetjük a napsugárban..."

Kicsit naiv, diákos bölcselkedés? Az is, persze. De inkább őszinte, szomjas rácsodálkozás a világra: életre, irodalomra, önmagára... S van most benne számomra valami borzongató. Alig egy héttel előbb, hogy most e sorokat írom, Pécsett jártam, s miközben – fárasztó, könyvheti programokkal zsúfolt nap után – szállodai szobám erkélyéről elnézegettem szemközt Jakováli Hasszán minaretjét s alattam a pécsi háztetőket: erre a levélre gondoltam, amely akkor már ott feküdt kikészítve az íróasztalomon: egy atomjaira robbant Én apró szilánkjára, amelynek segítségével tovább próbálom majd összerakni ezt a hajdani Egészt... S most, ahogy összemosódik bennem 1933 és 1981, a háztetők és a napban táncoló porszemek – egyszerre elfog a diákos megszeppenés: vajon sikerülhet-e?...

„Nagyon belém férkőzött ez a könyv, vagy jobban mondva én a Forsyte családba. Emberibbnek, hozzám közelebb állónak érzem, és jobban ismerem e család tagjait, mint a sajátomét. Úgy megszerettem az öreg Soames-t, hogy azt hiszem, él valahol. Élőbb előttem, mint például sok nagybácsim... Pe-

dig a Forsyte-ok nem úgynevezett szimpatikus emberek, csak épp hozzám tartoznak, megismertem és megszerettem őket. James bácsit, akinek soha senki semmit nem mond el... Vagy Nicholas bácsit, aki akár ne is szerepelne, annyira nem fontos. De vajon nincs-e mindegyikünknek egy ilyen Nicholas bácsija, aki éppen csak hogy van? És a többiek mind, a legöregebb generáció tagjai, akiket még akkor ismerek meg, amikor – ha nem is fiatalon – élnek, érdeklődnek, cselekednek, hogy aztán lassan mind jobban kiessenek a forgatagból, az árból a partközelbe, már csak lassan ringva, végül egészen megpihenve, miközben a fiatalok – egészen mások, de lényegében ugyanazok – felnőnek, hogy ugyanúgy szeressenek és szenvedjenek, mint apáik..."

Oldalakon át folytatódik így a levél: Galsworthyról, a hőseiről s a szerelemről, amely „mindig az első hegedűt játssza az életünkben": az öreg Soames – „e legforsytebb Forsyte" – érzelemvilágáról, amely „az ősi birtoklás családi és nemzeti hagyományaiba öltözik", s Natről és Nellyről, akiknek szerelme „megmaradt életük végéig, mert gyermekek maradtak"... Sajnálkozik, hogy „felületes, a modernségnek csak mázával bekent fiatal olvasó rétegünknek, amely Bródy Lilin táplálkozik, nem is lehet meg az érzéke, hogy élvezze egy Viktória királynő kori élet lassú, megfontolt hullámzását", s képtelenek „egy családi összejövetel aprólékos leírását végigélvezni,

az öreg szalon bútordarabjaitól a még öregebb öreg hölgyek parókájáig", mert hiányzik nekik a „a csőbútor a maga blöffszerű nikkelezésével és belül kongó ürességével"...

Ír, ír, szinte megszállottan, sokáig: azt hiszi, a Forsyte-okról, pedig valójában önmagáról.

Itt van minden: a „nem létező" jelentéktelen figurák, akik „ott szaladgálnak" a hétköznapjainkban, a „partközelbe sodort" roncs rokonok, az „ősi birtoklás" törvényének engedelmeskedő apa – éppen két hónapja történt a két családfő találkozása –, s a szerelem, amelyben – már tudja – nem lehet gyermekként megmaradni... S ezeken is túl: a család furcsa és kínzó misztériuma, ami egyszerre vonzza és taszítja, s amit cipel magával egész életén keresztül. Sokszor előveszi még a Forsyte-ok történetét, amíg teheti, évente elolvassa; s ugyanilyen vonzódással viseltetik Thomas Mann regénye, *A Buddenbrook ház* iránt.

Rejtélyesnek tetszik ez a vonzalom. Ő maga csak másodgenerációs, az apa „erős paraszti törzsből, egészséges génekkel", ahogy a Pálffy unoka mondja. És mégis... *Verfall einer Familie,* egy család hanyatlása, ez az alcíme Thomas Mann regényének. És a Forsyte is: a magabiztos viktoriánus Upper Middle Class, a felsőbb angol középosztály lassú, de feltartóztathatatlan csuszamlása lefelé. Erős öregek, konok vagyonszerzők és megtartó patríciusok;

s a belőlük sarjadt fiatalok: nyugtalanok és bizonytalankodók, akiknek kifinomult lelkiismeretét mindjobban bántja a készen kapott jólét...

Mit akar mindezzel a pécsi tüzér hadnagy, aki gondosan beosztja a napi cigarettát, olcsó keksszel oldja meg a reggeli és vacsora gondját, s böngészi a menetrendet, hogy „filléres", kedvezményes vonattal utazhasson Pestre?

Pedig itt az ő családjáról van szó. S mindarról, amit ez a csöppet sem „egynemű", tipikusan „jobb középosztálybeli" család a világból magába sűrít.

Az Oesterreichereket már ismerjük. Ismerkedjünk meg a szélesebb rokonsággal, benne a Pálffyakkal elsősorban.

Az 1933-as esztendő végén – akkor már Kecskeméten szolgál – meglátogatja ott élő nagynénjét – anyai nagyanyja testvérhúgát –, Mayer Máriát, nemesperki Czigány György városi tisztviselő özvegyét. Így számol be a látogatásról: „...vacsora után römiztünk kettesben, vesztettem három és fél fillért; aggastyánnak éreztem magam, ugye, ő már hetven felé jár, két picike szobában lakik, az tele van, de tömve kézimunkával, párnákkal, hímzésekkel, mindenütt futók, még a futókon is futók, családi fényképek, eddig tökéletesen ismeretlen alakok is bukkantak elő a sárga képek mögül, akikről még sohasem hallottam, persze mindent tud – patinás névjegyek nagy barokk ezüst névjegytartóban, hin-

taszék, valószínűtlenül kicsi teáscsészék és nem kevésbé ódon sütemények. Legjobban meglepett azonban a fehérneműs szekrény ajtajában, belül, egy marha nagy forgópisztoly – töltve!!! Ő, megjegyzem, nem tudta hogy töltve van, csak sejtette, és ezért már vagy 12 éve nem mert hozzányúlni. Aggódva kérdezte, nincs-e a szekrény közel a kályhához. Nem kedves? Megmutattam neki, hogy kell vele bánni, csak messziről nézte... Úgyis folyton fél, hogy betörnek hozzá és meggyilkolják, »ugye, annyit olvas az ember az újságokban, hogy idős, egyedülálló asszonyokat kirabolnak és megölnek«. Megjegyzendő, hogy csak egy bezárt kapun, egy harapós kutyán és végül egy bezárt és beriglizett ajtón lehet hozzá bejutni..."

Valóban kedves. Egy kicsit „viktoriánus"; van az egészben valami, ami „az öreg szalonok bútordarabjaira" és a „még öregebb hölgyek parókájára" emlékeztet.

Hallgassuk meg most a Pálffy unoka beszámolóját ugyanerről a Mari néniről:

„...gyakran fellátogatott Pestre, részben Nagymamához *(a harmadik Mayer lányról, Pálffy Zsigmond feleségéről van szó)*, részben Oesterreicherékhez, akikkel a kapcsolatot leginkább unokaöccsén, Gyurin keresztül tartotta: ő volt az a Nagynéni, aki a kecskeméti garnizonban a szegényes hóvégeken a vasárnapi vendégeskedés dús oázisát jelentette. Ma-

ri néni mindig hozott magával egy csomó német könyvet, ami külön szálka volt a szememben, mert ebben én éppen olyan hivalkodó elzárkózást láttam, mint tüntető sváb platyakolásukban... Amikor már németül tanultam, el is határoztam, hogy majd egyszer elolvasok egyet. Úgy 13–14 éves lehettem már, amikor egy ilyen titokzatos könyv elolvasására ráfanyalodtam... Nem klasszikus és nem is ponyva, egy elég szemét érzelmes-fülledt giccs: *Mimi Bluette.* Egy szép mellű modell, valószínűleg prostituált hányattatásai a müncheni strici- és művészvilágban, sok pofozkodással és ágybafektetéssel..."

Így teljes a kép: teasüteménnyel, forgópisztollyal és Mimi Bluette-tel.

S most az idősebb Oesterreicher után, aki a fiatal Pálffy György „mitológiájában" – megsejthettük már, s később meg is bizonyosodhatunk róla – egyszerre félelmes és szánalomra méltó, ismerkedjünk meg a másik „pater familias"-szal: Pálffy Zsigmonddal és az övéivel.

*

Tolnaszentgyörgyi és beregi Pálffy Zsigmond postafőtiszt: kisalföldi protestáns nemesi család sarja, rokonságban a Pálóczi-Horváthokkal, Konkolyokkal. A pápai kollégium neveltje, s unokája jellemzése szerint: „a táblabíróvilág egyik utolsó, késői túlélő képviselője; a reformkorból maradt itt, de való-

jában még ennél is több volt: az egész feudális nemzeti nemességet képviselte igen szélsőséges formában, minden erényével és történelmi hibájával, korlátoltságával... s maradt a 48-as kossuthi illúziók makacs kövülete, élő anakronizmus – és ennek következtében élete és sorsa is valóságos dráma, sorstragédia." Egyébként: „józan, kiegyensúlyozott, természetközeli alkat, maga a tisztaság és erkölcsi erő, akit protestáns családi és egyházi neveltetése és tradíciói mellett a környezet is »segített« abban, hogy élő anakronizmussá merevedjék... Nem a körülötte levő valóságban, az egyre idegenebbé, sőt ellenségesebbé váló mikro- és makrokozmoszban élt; a történelmi folytonosság – a magyar irodalom és kultúra – jelentette számára a valóságot. A legreménytelenebb sorshelyzetekben is éppúgy tudott »varázskört« teremteni önmaga köré, páncélinget igézni magára a magyar klasszikusok egy-egy kötetének fellapozásával, miként azt Illyés tanácsolta..."

(Itt bizonyosan az 1938-as versről van szó, *Haza, a magasban:* „Mert nem ijeszt, mi csak ijeszthet, / nem ölhet mi csak ölne minket, / mormolj magadra varázsinget, / kiáltsd az éjbe Berzsenyinket...")

Az unoka kritikusnak látszó sorai mögül süt a szeretet és megbecsülés, annyira, hogy az olvasó elfogultságra, a szeretet vakságára gyanakszik. De amit az életformáról ír, az meggyőzni látszik nem-

csak a szeretet, de még az elfogultság jogos voltáról is. Hallgassuk tovább:

„Nagyapa varázsereje leginkább a Kertben – *(az unoka így írja, nagybetűvel)* – érvényesült. A dúsan termő cseresznye- és meggyfák, a földig hajló dús ribizkebokrok között fáradhatatlanul hajladozott felgyűrt ujjú fehér ingében, csokoládészínűre barnult boltozatos koponyáját keretező fehér hajával... És a kert termése, az volt az igazi varázslat: a nyári uzsonnák gondos pincei hűtés után is napfényízű, hűs és friss gyümölcsöstáljai: vérpiros eper, málna és ribizke, mézízű ringlók, a még zamatosabb körték, amelyekből egy fa három ágán is három fajta termett... Gyümölcsöt leszedni, hűteni és tálalni is ő tudott csak igazán... Nemcsak a táblabíróvilágot idézte maga köré, hanem a még távolabbi múltakat is: a XVIII. századot, a magyar »művészkerteket«, sőt az időtlenebb időket, a horatiusi ódák és vergiliusi bukolikák világát..." A kerti munkát kora tavasztól késő őszig délutánonként olvasás követte: „újabb és újabb bordó klasszikus került le a polcról, kitöltve a lefekvés előtti Biblia-olvasásig terjedő időt". Télen pedig, amikor a kertben nem volt tennivaló, s az idő sem volt alkalmas a sétára, „az egyetlen napi munka, a kandallók bekészítése és begyújtása utáni idő is a könyveké volt... s az általa fűrészelt, hasogatott hasábok kandallóban pattogó téli tüzével ő teremtette meg az otthon melegét, sőt magát az otthont is".

Ennek az otthonnak „dísztelen dísze" volt a szalonban álló tömörfa-szekrény, falusi asztalosmunka, amely mindig lezárva állott, de benne a kulccsal: „jelezve, hogy a tartalma érték, ám épp azáltal az, hogy mindenki számára hozzáférhető". Tetején millenniumi díszalbum: a magyar történeti festészet remekei; benne pedig a könyvtár: „erősen eltért a »családi átlagoktól«; a legigényesebb és legnemesebb nemzeti hagyományokat őrző változatot képviselte. A Franklin magyar és külföldi klasszikusai mellett Mikszáth sorozata dominált, de ugyanígy jellemző volt Jókai hiánya is: ő néhány kötettel a gyerekek könyvtárába szorult. Egyéni színt képviseltek a földrajzi sorozatok, főleg az útleírások..."

S e patriarkális, kiegyensúlyozott életrend – munka, olvasás, imádság – mögött csöndes tragédia rejtezkedett. Az unoka megfogalmazása szerint a kertészkedő öregember „élete legnagyobb ballépésének, minden tragédiája forrásának azt tekintette, hogy ifjúkori botlásként egy katolikus sváb nőt vett feleségül, aki megkeserítette, tönkretette életét és reményeit".

Súlyos szavak. De vajon igazságosak-e?

Kegyetlen jellemzést ad az unoka a nagyanyáról: „az otthon melegét megadni képtelen sváb feleség", akiből „az emléke is kiveszett a nő ilyen irányú kötelességének, feladatának"; akinek kezében „a Kert termése valami ízetlen panccsá lényegült át, mert

mindezt a csodát ő csak pénzben kifejezve tudta értékelni", és „mindennel spekuláló, üzletelő mániája még ezt is megszentségtelenítette". A kertben csak néha jelent meg, „legfeljebb ha birtokosként, úrnőként, a vendégek fogadására, amikor netán kedve támadt egy kicsit dicsekedni, nem is annyira tán a kertjével, hanem a jól idomított, bibliai lelkületű férjével". Számára a kultúra a kecskeméti Mari nénjétől kapott német giccsregényekből állt, s ami azon túl volt – és főleg: magyar –, az „legfeljebb az óvónőképzőben hivatalból elsajátított tananyag, nem is került hozzá közelebb soha". Végül a legsúlyosabb szavak: „Okossága csak a másokon való uralkodásban, mások gyötrésében való kifogyhatatlan ötletességben nyilvánult meg... Alaposan megnyomorította, tönkretette képmutatóan dédelgetett három leányát is."

Az unoka lehet igaztalanul kegyetlen a nagyanyával; ha akarom, kicsit groteszknek is érezhetem az utód „faji elfogultságát" az elől iránt. De képtelenség nem érezni a sorok mögött egy keserves gyerekkor élményanyagát.

S hátra van még a legfontosabb.

E rossz házasság „csöndes, hétköznapi poklát" igazi nagy családi tragédia árnyéka borítja: a katonatisztnek készülő egyetlen fiú, Pálffy Béla halála 1921 októberében, a budaörsi csatában, IV. Károly oldalán. S a fiú beugratása „ebbe a tragikus kaland-

ba, mint egy jó befektetésnek ígérkező vállalkozásba" – az anya „önálló leleménye volt", az apa háta mögött, tudta és akarata ellenére. „Ez volt az a jóvátehetetlenül aljas felelőtlenség, amivel elveszejtette a család utolsó férfisarját, s amivel nemcsak családja, de saját életét is tönkretette..." Majd hozzáteszi az unoka: „Mindez kimondatlanul is köztudottan ott lebegett körülöttünk, és nyomasztóan ült a családon, annyira, hogy mindenki legszívesebben még önmaga előtt is letagadta volna."

A tragédia és a Trianon utáni súlyos helyzet menekülésre készteti a családot: az apa nyugdíjazását kéri, Kőbányáról a Komárom megyei Kömlődre költöznek, az elveszett birtok roncsaiba. Az apa itt némileg megnyugodnék: hatalmas kertje van, „igazi paradicsom", közepén a régi kúria. De az anyának nem tetszik a „falusi idill": számára ez csak „kellemetlenül hosszúra nyúlt vakáció" – zavarja talán „áldozata", a fia sírja is: hazahozatták, itt nyugszik a szomszédos temetőben –, csak vissza, vissza mielőbb a fővárosba, „az emberek közé"... Két lány – előbb a legidősebb, aztán a középső – férjhez megy...

A legidősebb nővér – tanítónő különben – a felső Tisza vidékéről, Beregszászról talál férjet, egy „büszke, de meglehetősen egzaltált" dzsentri személyében: „abból a nemzedékből, amely számára csak a hadviseltség adott valami presztízst, tartást –

és illúziókat! –, de ugyanakkor ez okozta életük kisiklását is, mert a békés polgári életbe visszatérve elvesztették lábuk alól a talajt...” A frontról tüdőlövéssel megtért férfi inni kezd, és hamarosan meghal, „némi hősi glóriát és egyetlen gyermeket hagyva maga után”...

A középső lány – az emlékező édesanyja – valósággal menekül otthonról, szinte kamasz lányként, kezét nyújtva, az anya véleménye szerint, „az első jöttmentnek”, egy isten háta mögötti falu tanítójának. Aztán „hamarosan kénytelen volt belátni, hogy a csaknem húszéves korkülönbség kevéssé alkalmas egy házassághoz”...

S mivel a legkisebb leány egyetemre készül, az apa enged: „az értelmiség legalsó rétegeiben tengődő lányok támogatásának, a család újra összefogásának, megújításának illúziójában” kötelességének tartja, hogy „50 éves korában valamiféle új otthont és családot teremtsen”. A legjobb megoldásnak látszott „a nyugdíjas visszavonulásra és egyetemre, munkába járásra egyaránt alkalmas Rákosszentmihályon kínálkozó tűrhető ház és szép kert, amely kisebb volt ugyan, mint az egykori kőbányai, de mégis némi kárpótlást kínált Kömlődért, az elveszett paradicsomért: legalábbis a napestig tartó munka lehetősége elviselhető létet és feledést ígért”.

A lányok hazatérnek az új otthonba. Előbb az özvegy nővér, majd az elvált középső is, gyermekeivel.

Az apa számára a kert ismét meghozza a megbékélést, az anya pedig „elfogadható és testhezálló környezetet talál a poros és tunya előváros álmoskispolgári légkörében": játssza a MANSZ-ban – a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében – a „legitimista nagyasszony" szerepét, amelyre „a balekként elveszejtett fiú köré szőtt hősi illúziók" képesítették. („Glóriás hazugságaival" még környezetét is meg tudta szédíteni; egyik leányától több ezer forintos „kölcsönt" tudott kicsalni – 1945 után! – egy szélhámos azzal, hogy „féltett és értékes biztosítékként" átnyújtotta IV. Károly és Zita királyné koronázási albumát, valamint egy Ottó-albumot, természetesen azzal a megjegyzéssel: ne mutassa, ne is említse senkinek, mert ez most politikailag nagyon veszélyes...)

A Rákosszentmihályra költözés után megint csökken a térbeli távolság az Oesterreicher és Pálffy család között; s ha a társadalmi helyzetben beállott változások némileg kényszeredetté teszik is az érintkezést, a szálak ismét szorosabbra fűződnek. Az idősebb Oesterreichernek most szüksége van a rokonságra a névmagyarosításhoz; de magatartása – Czábor Paula minden tapintata ellenére – kényszeredett, formális.

„De ahogy pályafutása ívelt felfelé – mondja a Pálffy unoka –, úgy vívta ki Nagymama bámulatát; jó szövetségese volt, s ő adta a bátorságot neki,

hogy lenézze a jó és »együgyű« öreget, aki, lám, semmire sem vitte, s akinek kezéből minden kicsúszott." De egy ideig a lányok szemében is ő képviselte a „művelt, halk" apával szemben „a kulturált, urbanizálódott úriasságot"; s abban is osztották a „sikeres rokon" véleményét, hogy „semmi jó nincs az ilyen improduktív kertészkedésben, földtúrásban".

Hogy miért fogadja mégis „fiává" fiaival együtt Pálffy Zsigmond a „Vén Svábot" – az elnevezés épp tőle ered! –, miért adja nevét annak az embernek, akinek pökhendiségét elviselhetetlennek érzi, erről már idéztem unokája magyarázatát: számára csak az idősebb Oesterreicher fiú volt fontos, neki akart a kettős névvel választ nyitni. De ehhez a magyarázathoz kiegészítés is tartozik: „Eszköz volt ez Nagyapa szemében arra, hogy ily módon mintegy kárpótlást vegyen magának a Mayer-Oesterreicher rokonság rovására írt veszteségért: a Habsburg-legitimista törekvéseknek áldozatul esett fiáért, Béláért, a Pálffy család utolsó férfitagjáért, mégpedig a Vén Sváb szeme fényének, minden reményének elhódításával... Így az ősi anakronisztikus illúzió is megvalósul: a Pálffy család neve is fennmarad az egyébként ugyancsak katonai pályára készülő Pálffy Béla helyett – Pálffy Györgyben... Mai szemmel nézve mindez talán kissé feudális-középkori agyrémnek tűnhet, pedig legfeljebb egy illúzióitól és

reményeitől megfosztott, halálra gyötört öreg ember rögeszmévé vált illúziópótlékának, monomániájának minősíthető..."

Annál is inkább, mert az „új családalapítás" sem sikerülhetett egészen. Az anyaként visszatérő nővérek féltékenykednek egymásra, közben elmegy, majd visszatér a középső leány is: tanárnő lesz, aztán apácának készül, végül fanyalgó kiábrándultságot, extravaganciát hoz magával a szülői házba. Az együttélés, amit „a nők csak kényszeredetten fogadtak el, később mind több vita, torzsalkodás, gyötrő konfliktus forrása lett, ami természetesen a gyermekeken csattant" – emlékszik gyermekkorára a Pálffy unoka. – „A család egyre inkább egy izolált, befelé forduló és önmagába zárt világgá lett; itt valójában mindnyájunk felett megállt az idő. Én is itt, mint valami időtlen paradicsomban nőttem föl, és csak fokozatosan döbbentem rá, hogy erre a paradicsomra valami jóvátehetetlen bűn árnyéka nehezül... A családi és történelmi tragédia előtti időkbe visszasóvárgó és a feledésre alapított családi illúziók kilátástalanságával szemben még a legbizonytalanabb kiút is kívánatos perspektívának tűnt."

Talán ezt érezték valamennyien a család felnőtt nőtagjai is. S ezért csatlakoztak lelkesen az anyához, aki „megkezdte a második családalapítási kísérlet felbomlasztását is". Ő maga megunta a kisvárost, s a nemrég még kellemes „polgári környezet"

hamarosan „elviselhetetlenül prolivá" vált; örökös spekulációs üzleti vállalkozásaihoz most már az idősebb Oesterreicher tanácsait is igénybe vette; a családfő végül is nem tudott védekezni „az átmenetileg kialakult egységfront" támadása ellen: eladták a szentmihályi házat – Pálffy Zsigmond már csak a kert gyümölcsösrészéhez ragaszkodott –, s beköltöztek Budapestre, a kelenföldi Albert utcába.

Az anya üzletei nem váltak be, a család helyzete romlik. Az egykor „frigyláda szentségű" könyvszekrény egy sötét átjárószoba sarkába kerül, a könyvek – az állandósult pénzzavarokat enyhítendő – fogynak, tünedeznek. Az apa erejéből már csak arra futja, hogy „az éjjeliszekrényén tartott Károlibiblia mellé tüntetően elhelyezett egy-egy bordó klasszikust: ezeket nem engedi"... S megvan azért a „szomorú roncs", a hajdani kertek összezsugorodott maradványa, a szentmihályi telek: ezt tartja, műveli, kétórás oda-vissza út árán, a háborús bombázások idején is, meg azon túl, szinte haláláig.

A 40-es évek kezdetére már alig van kapcsolat az Albert utca és Oesterreicherék pompás öröklakása között. „Pali néni" nagybeteg – a Pálffy nővérek már csak a halálos ágyán látják, 1942-ben –, a Vén Sváb pedig nem kíváncsi többé a rokonokra; valószínűleg azért sem, mert tudja, hogy kitagadott fia és látni sem kívánt menye szívesen látott vendég náluk.

Pálffy Zsigmondnak csakugyan nagy örömet szerezhetett az a bizonyos „csak-Pálffyként" aláírt első cikk 1939-ben. De unokája szerint a nővéreknél is rokonszenvre talál a „fogadott testvér" és fiatal felesége: ők, akik ismerik a rosszul sikerült párválasztás gyötrelmét, a romantikus szerelem valóságos hőseit látják bennük. S 1944-ben mindent megtesznek majd értük, amit csak tehetnek. És nemcsak értük. A nővérek zsidó gyerekeket bújtatnak, a tanárnő – gyászruhát hord a német megszállás kezdetétől – hamis iratokat szerez a rászorulóknak...

De legnagyobb hatással az idézett Pálffy unokára van az átmelegedő rokoni kapcsolat. Amikor – még kamaszként – megtudja a „családi titkot", Pálffy György egy-egy látogatása után elnézegeti a nagyapja éjjeliszekrénye fölött függő egyenruhás képet: „Szerettem volna felfedezni, mi hasonlóság lehet Nagyapa szemében Béla és Gyurka között. De bevallom, az uniformison kívül semmit sem találtam." Majd így folytatja: „Gyuri biztos irányítása nemcsak könyvtáramat, hanem az irodalom, művészet és politika terén való tájékozódásomat is megalapozta. Jellemző erre, hogy már nyolcadikos piarista diák koromban előfizetője lettem a *Magyar Csillag* mellett a *Magyar Nemzet*-nek, majd rögtön az érettségi után a *Népszavá*-nak... A kapcsolat más irányú kibővülését Gyuri baráti körének összejövetelein való részvétel jelentette, s ezek már holmi illegális

kommunista szemináriumokhoz hasonlítottak... Ő pedig nyilvánvalóan a készülő politikus és a leendő apa képességeit próbálgatta nevelésemben és irányításomban, s egy baráti beszélgetésben, mintegy kéthéves kapcsolatunk mérlegét megvonva, közösen állapítottuk meg: jócskán sikerült kinőnöm a családi légkörből..."

Azt hiszem, csak úgy lehet teljes ez a fejezet, ha idézem – rövidítve bár – az unoka leírását Pálffy Zsigmond haláláról:

A nyolcvanöt éves, szélütött öregember fekszik a cserepes növényekkel zsúfolt szobában, viaskodva a kezdődő tüdőgyulladással: a család nőtagjai nyüzsögnek az ágya körül, kitalálni igyekezvén a kívánságait. – Inni kér, valamit kéne adni, mindig szerette a borlevest, azt adjunk... – de valójában nemigen értik a hebegő beszédet, főként nem az amúgy is nagyothalló feleség: – Nem értem, mit mond. Te érted? – És ekkor hangzik el a döbbenetes vallomás, egy haldokló tiszta tudatának utolsó felvillanása: – Nem érti. Persze hogy nem érti, hiszen egész életemben sohasem értett... És így kellett leélnem az életemet... Ezt a sorsot mérte rám az Úristen: egy idegen némber mellett... aki mindig a maga feje után ment... mindent és mindenkit tönkretéve maga körül... Szegény Béla...

Azon az éjszakán meghalt, anélkül hogy még egyszer magához tért volna.

*

Oesterreicherek és Pálffyak.

Mi minden van együtt ebben az összetartozó és mégis oly különböző „két-egy" családban: germán parasztgőg, dzsentribüszkeség, nyafogó középosztálybeli előkelősködés; plebejus önérzet és táblabírói méltóság; műveltség és híg sznobéria; antiszemitizmus és svábgyűlölet; ájtatos katolicizmus és protestáns dac; szívós harckészség és rezignált önfeladás; Habsburg-gyűlölő férj és legitimista feleség... Hanyatlás és feltörekvés, nemzetiségi és politikai ellentétek, miniatűr családi poklok, egyéni tragédiák...

Egy közép-kelet-európai Galsworthy-regény.

S ott van még a harmadik családfő: a lány, Sármány Katalin édesapja, egy még távolabbi világ képviselője.

Voltaképpen kartársa az idősebb Oesterreichernek. A múlt század végén Bécsben, majd a Csehi–Magyar Banknál tisztviselősködik. 1909-ben nősül, negyvenéves fővel, a feleség sem fiatal már; valószínűleg amolyan „kommendált" házasság lehetett az övék. A kései családalapításból egy fiú, majd egy leány születik. 1912-ben költöznek Óbudára. Kétszobás lakásuk van a Lajos és a mai Nagyszombat utca sarkán, nem messze Oesterreicherék Cserepes utcai otthonától.

Persze őrá nem vár „pénzügyi karrier", a 20-as évek válságidőszakában B-listára kerül, elbocsátják az óbudai takarékpénztártól. Egy ideig amerikai ro-

konok segélyeiből élnek, végre a 30-as évek elején egy kis nyomdavállalatnál lesz könyvelő.

Középosztálybeli kisember, vallástalan – leányának sincsenek vallási élményei, csak egy-egy széder-este, rokonoknál – s amolyan „polgári" szociáldemokrata, kicsit „bécsies", múlt századi módon. Évtizedeken át törzsvendége a Zsigmond utca sarkán levő Seiffert kávéháznak, ott olvassa délutánonként a német és magyar lapokat. Három szenvedélye van: a szivar, a kávé és a könyv. Könyvtára persze merőben más jellegű, mint Pálffy Zsigmondé: Kautsky, Bebel, Liebknecht, Bernstein németül, Garami, Jászi, a Népszava-könyvkereskedés század eleji füzetei, osztrák regények, Zweig, Wassermann, Babits, Földi Mihállyal, Zilahyval, Körmendi Ferenccel keverve...

A szélesebb család ugyancsak tipikus a maga módján: a múlt század nagy, kelet–nyugati irányú zsidó vándorlását tükrözi. Az apai nagyapa ungvári kocsmáros, a túlélő feleség öregkori panaszai szerint „istentelen ember": „négyszer is tréflizte az edényeket, négyszer kellett csupa újat venni"... Kisebbik fiuk ügyetlen, kétbalkezes kereskedő lesz, a két lány Temesvárra megy férjhez, egymás után, a „mama" náluk hal meg, már „a nagy háború után", százkét éves korában. Az anyai nagyapa pékmester Komáromban: első feleségétől öt, a másodiktól – aki húga volt a korán halt elsőnek – hat

gyereke született. Az elsőszülött fiú még a századforduló előtt megy Amerikába, az építőiparban helyezkedik el, előbb kis-, majd nagyvállalkozó, ő lesz a család „milliomosa", s az apa halála után távolról is: a család feje. Segít, ha kell, pénzt küld, kivándoroltat, őrzi a tradíciókat: Hudson-parti „rezidenciájára" kívül kifli- és császárzsömledíszeket faragtat egy faszobrásszal, a pék apa emlékére. A másodszülött is igazi „self-made-man", maga erejéből lett ember: Berlinben telepszik le, előbb pezsgőügynök, aztán szállótulajdonos. Német árja feleségével Hitler hatalomra jutása után hazatér Magyarországra – a fiai Amerikába mennek –, s itt hal meg, még a háború kitörése előtt.

Az öcsök-húgok seregét már ők ketten emelik, taníttatják. Egyikük ezredorvos az első háborúban, könyvet is ír a háborúk járványtanáról; amikor 1921-ben, a „kurzus" idején elütik a magántanári katedrától, megbántottan hagyja el az országot, és feleségével – antiszemita és magyargyűlölő bécsi zongoragyáros leánya: van hát példa a családban a „romantikus" házasságra! – Amerikába megy, ott csinál tudományos karriert. Egy másik öcs: építész. Ő is a 20-as években vándorol ki Amerikába, de képtelen igazán gyökeret verni: fiát itthon, Sárospatakon iskoláztatja – később atomfizikus lett –, ő maga a családi krónika szerint boldogtalanul hal meg a megszokhatatlan Újvilágban...

Ez hát a harmadik világ, a legtávolabbi, Pálffy György számára. Temesvártól Bécsig és New Yorktól Stockholmig szétszóródott, összetartó és széthúzó közösség. Szívós hagyománytisztelet és tiszteletlen megvetése az ősi tradícióknak; ortodox elzárkózás és friss nyitottság; bigott vallásosság és „botrányos" istentagadás; procc félműveltség és mély intellektuális érdeklődés... Kétkezi munkásból lett tőkés vállalkozók és kopott nadrágú marxista kishivatalnokok, nagyvilági dámák és öreg „jiddische Mame"-k világa, az apák földjéről könnyedén elrugaszkodó erőseké és mindhalálig kötődő boldogtalanoké...

Ez az a világ, amelyre Pálffy György kezdetben bizonyára kíváncsi idegenkedéssel tekint, már eleve kialakult, készen kapott előítélet-sémák szemüvegén át, s amelyet a maga ellentmondásos sokrétűségében valószínűleg eszébe sem jut megismerni, ha a szerelem nem kényszeríti.

Itt van a pécsi tüzér hadnagy 1933 februárjában kelt hosszú levele: az önmagával – előítéleteivel – folytatott harc, a *külső* ellentmondások útvesztőjében eligazodni akaró erőfeszítés dokumentuma:

„Jelenlegi szobámban áll a háziak könyvszekrénye egy csomó dohos, régi illatú könyvvel, magyar, német és héber dolgok a zsidóság történetéről, Talmud-magyarázatok, zsidó életrajzok, a zsidó nép története, zsidó költők, versek; tegnap este fe-

deztem fel őket, és bár majd leragadtak a szemeim, izgatott kíváncsisággal böngésztem át őket, valahogy szeretném megtalálni a nyitját a dolognak, valami kulcsot, amivel behatolhatok egy nép, egy faj lelkébe. Ha jól emlékszem, Leonardo mondta, hogy a szeretet – megismerés. Én rajtad keresztül és veled kapcsolatban közelebb kerültem a megismeréshez, és kezdenek előttem feltárulni azok az ősi, ösztönös szépségek, amik már a Biblia-olvasó gyereket is megragadják..."

Nemrég költözött az új albérletbe, alig ismeri lakásadóit. A háziasszony – építési vállalkozó „jobb napokat látott" özvegye – frissen érettségizett fiával és „tizennégy éves, mesearcú, sötét hajú" kislányával él, s a lánykáról persze neki a levél címzettje jut eszébe... Szeretne összebarátkozni velük, izgatja „a levegőben megfoghatatlanul benne levő fájdalmas emlékeket keltő hangulat"...

„Furcsán állok ezzel az egész kérdéssel... és úgy érzem, közeledek mégis egy végleges, kikristályosodott formához, amely eddigi – gyakran homlokegyenest ellenkező – nézeteimet talán egy határozott egységbe foglalja. Eddig ugyanis... a legnagyobb ellentmondásokat tapasztaltam magamnál, amik különösen akkor jutottak érvényre, amikor különböző felfogású emberekkel beszéltem erről a dologról... Amit az egyik esetben szimpatikusnak talál-

tam, az – amikor az érdekelt fél tüntette föl annak – gyűlöletessé vált. Amit én egyik oldalon érvnek használtam, elismertem és méltányoltam, az máskor, a másik oldalról jőve és más megvilágításban: ellenszenves, visszataszító, sokszor undorító volt..."

Hozzáteszi: az ok nemcsak abban keresendő, hogy benne fokozottan megvan a csaknem mindenkire érvényes *l'art pour l'art* vitatkozási hajlam, a csak azért is ellentmondani akarás tulajdonsága. Ez valódi – és bosszantó! – bizonytalanság: ellene mondani az anti- és filoszemita érveknek, mindig az épp hallottaknak: ez valójában csak hajszálnyival jobb, mint a mindenre rábólogató bizonytalan konformizmus. „Közös platformra kell már hoznom ezeket a pozitív és negatív képeket, mert csak úgy alakulhat ki az egész..."

„Kik vagytok Ti? Hogy lehet az, hogy ha végigmegyek a Lipótvároson vagy a Duna-korzón... ha találkozom velük a Színházi Életben, akik undok, pöffeszkedő üdvözletüket küldik az adriai strandfényképről, ha a Sváb-hegyen felvisítanak rikító sídresszeikben, és tömegesen verik fel éneklő nyafogásukkal a fehér erdő csendjét, ha ott hemzsegnek kifestve a tiszta víz és a tűző nap között... hát végigráz a gyűlölet és undor? Hogy lehet, hogy ilyen réteget és tömeget termelt ki a kőtáblás Mózes népe? Embereket, akiknek az erkölcsi értékeket csak a

külső dolgok határozzák... akiknek modernsége csak üres divathajszolás, felvilágosultsága csak felfestett, könnyen szerzett máz... mert egy »igazosan« szép empíre vagy renaissance bútor előtt értetlenül állnak; akiknek egy modern Bauhaus, egy lapos tetejű, nemesen egyszerű villa nem azért tetszik, mert a vonalak szépségét, a felépítés harmóniáját mint zenét issza a lelkük, hanem pusztán újnak találják, és minden újra beidegzett szemük biztosítja őket saját maguk és művészi ízlésük modernségéről... akiknek a zene csak jazzt jelent, szépérzékük csak a ruhára vagy az emberi testre terjed ki; akiknek az irodalom Vicki Baumot és Földi Mihályt jelent, a tudomány Freudot és szexuálpszichológiát, mert a tudomány keserű ostyájában ott van az édes por, amely túltengő érzékiségüket új utakon csiklandozza és elégíti ki; akik a modern ember napfény-, levegő- és természetimádatát is megfertőzik hordozható gramofonjaikkal... A múzeumok régiségtárában... hiába keresed őket, de szobáikat megtöltik az új művészi irányok képeivel és modern majolika szobrokkal, amiket nem értenek, de nem is érthetnek, mert műveltségük, ízlésük alaptalan, gyökértelen, szépérzékük erősen üzleti természetű; a tradíciókhoz való ragaszkodást lenézik, mert saját maguknak nincs; a múlt iránt érzéketlenek és közömbösek, mert az övék többnyire homályos és piszkos; kárpótlásul a jelent élik ki minden erejük-

kel, de olyan kezdetleges stílusban, amin meglátszik, hogy most cseppentek be, és a jövő embereinek tartják magukat; büszkék az intellektusukra, mert mélyebb, ősibb értékeik nincsenek; az üzletben kicsiszolódott és a felfelé törtetésben generációkon át kiélesedett eszük és szimatjuk feljogosítja őket, hogy a »szellemet« kiáltsák ki istenükké, a szellemet, amelyet ők prostituálnak; ezeknek a Terézkörúti Színpad jelenti a színművészetet, a dressz a sportot, a hálókocsi és egy jónevű, lehetőleg mondain szálló az utazást, és csak azért mennek évente egyszer az Operába, mert ez is egy pont a programjukban..."

S még egy mondat – majd meglátjuk, miért – különösen érdekes: „Büszkék arra, hogy demokraták, és a bankár és kereskedősegéd, orvos és utazó ügynök egy klubban, egy estélyen egymás mellett áll és külsőleg is egyforma; pedig demokráciájuk csak az egyformaságon alapszik, mert a bankár, orvos és kereskedősegéd tényleg egyformák, csak az egyiknek több esze, ügyessége és szerencséje tanultatta ki mesterségét, mely őt előbbre állítja; belül lényegében egyformák ők..."

Meghökkentő?

Mielőtt tovább olvasnánk a levelet, érdemes jobban megvizsgálni az eddigieket.

Először is szögezzük le: amit olvastunk, az *nagyjából* pontos jellemzése egy rétegnek, egy életformá-

nak. Igen, egy rétegnek, de nem egy „fajnak". Pálffy pedig itt még eléggé nyilvánvalóan „faji tulajdonságokra" gondol, egy bizonyos általánosító *közvélekedés* alapján. Megtaláljuk nála is a kor antiszemitizmusának jellemző sztreotípiáit. A „homályos és piszkos múlt" emlegetése mögött nem nehéz meglátni Bartha Miklós század eleji könyvét – *Kazárföldön* –, amelyben szembeállítja a „művelt, értékes honi zsidóságot" a „galíciai kazár gettók söpredékével", faji érveket kovácsolva a szociális elmaradottság tényeiből. S ott a „túltengő érzékiség" is – tipikus alkotóeleme minden faji előítéletnek, irányult volt bár az ókeresztény egyházközségek vagy amerikai néger rabszolgaivadékok ellen –, amelyre a náci Streicher nyomán a nyilas sajtó is oly szívesen alapozott később.

Hogy mennyire sztereotípiáról van szó, lássunk egy példát a szélsőjobboldali *Új Magyarság* című napilap 1940. július 14-i számából: „A zsidóság sáska módjára ellepi legszebb kirándulóhelyeinket... E fantasztikus turistaöltözetű népség valósággal megfertőzi a természetet... És a nőik! Ezek a kifestett személyek már nem tudják, hogy mit vessenek le magukról, hogyan rakják a lábaikat a sport ürügye alatt, hogy faji erotikájuknak mentől nagyobb mértékben áldozzanak... Bele kell nyugodnom abba, hogy keresztény fővárosunk sétahelyeit csak akkor használhassam, ha tűrt idegenként alkalmazko-

dom zsidainkhoz... Fékezze meg őket a rendőrség!"

S nézzük meg most Makkai János már idézett, 1943-ban megjelent könyvét – *Urambátyám országa* –, amely egyáltalán nem nyilas termék. Afféle „beolvasás", magyar bűnök és hibák összefoglalása. Szó esik benne társadalmi ragályokról, osztálygőgről és sznobizmusról, parvenüségről, „uramöcsémurambátyámkodásról", „leparasztozásról", „tótozásról és svábozásról", szóvirágokról és hivatali nagyképűségről. Tulajdonképpen őszinte kis könyv, alaposan odamondogat arisztokráciának, dzsentrinek s legfőképpen a dzsentrit majmoló középosztálynak. „Belülről" mondja, persze, korlátaira – s egyben a korra, társadalomra is – jellemző, amit a frázisos, agyoncifrázott pohárköszöntőkkel kapcsolatban mond: „Az angoloknál régi szokás, hogy helyükről felállanak, poharukat összekoccintják, és annyit mondanak: »The King!« Se többet, se kevesebbet... Magyarországon is helyes és szükséges volna bevezetni, hogy hasonló alkalmakkor a szónok csak ennyit mondjon: – A Kormányzó Úr Őfőméltóságát az Úristen sokáig éltesse!"

Nos, ez a könyvecske külön fejezetet szentel „A bennünk lakó zsidó"-nak, vagyis azoknak a rossz szokásoknak, amelyeket nem sváboktól, nem az „osztrák sógortól", „nagy pipájú, kevés dohányú" ősöktől örököltünk, hanem a zsidókról „ragadtak

ránk". Ide sorolja a pesties „éneklő beszédmodort", szólásmódokat – mint a „sag schon!"-ból „magyarított" „na, mondd már!" –, „kabalisztikus szokásokat", amilyen az „unberufen"-nel kísért „lekopogás", a „hangos és izgatott beszédmodort", az élénk taglejtést, az indiszkrét kíváncsiságot, a „túl lezser" viselkedést. Ide sorolja a „csípős humort" is, amellyel „a magyar anekdotázással szemben a társadalmi gúny különös fajtáját honosították meg Budapesten", s objektíve megállapítja, hogy „míg a magyar kispolgár és szerényebb középosztálybeli a paraszti-kisnemesi életérzés következtében jövedelmének túlnyomó részét megeszi vagy elissza, a hasonló anyagi viszonnyal rendelkező zsidó inkább megvonja magától a falatot, de rádiót, sílécet, gramofont, fényképezőgépet vesz, apró luxustárgyakkal ékeskedik, és tízszer annyit jár moziba, színházba, futballmeccsre és hasonló helyekre, mint más"...

Viszont csaknem szóról szóra ugyanazt mondja, amit tíz évvel előbb Pálffy: „Ha tíz zsidó azonos társaságba kerül, és ezek közül egyik bankár, a másik földbirtokos báró, a harmadik középbirtokos dzsentriskedő, a negyedik telekügynök, az ötödik szénkiskereskedő és így tovább – egyórai társalgás után már alig lehet megkülönböztetni, hogy közülük melyik a báró és melyik a szegény, faragatlan falusi rőfös..."

Pálffy még egyértelműen elítélően mondja, amit mond; Makkai habozik: „született, alapvető demokratizmusnak" tartja a „jelenséget", kicsit mintha irigykednék is, de a merev, „kasztosodott" világban, amelyből maga kilépni nem képes, nem tud mit kezdeni vele, merőben idegennek tartja.

Gondolom, nyilvánvaló, hogy nem Pálffy György és Makkai János „eszmei testvéresüléséről" van itt szó, hanem arról, hogy mindkettejüknél egy bizonyosfajta közvélekedés tükröződik. Hasonló sztereotípiák éltek a „svábról" – ezt láttuk is már –, „a tótról", de „a parasztról" sőt „a katonatisztről" is, s abban, hogy „a cseléd" alattomos, lop és általában „fizetett ellenség" – zsidó és nem zsidó nagyságák valamennyien egyetértettek. Ezek a sztereotípiák bizonyosfajta nevelés következtében – osztály- és nemzetiségi alapon – már nem is kialakultak, hanem egyszerűen átöröklődtek. A zsidókkal kapcsolatos általánosítások nem önmagukban voltak iszonyatosak, hanem abban, hogy a nyilasok később ezeket *is* felhasználták a maguk propagandájában, de úgy, hogy a háttérben felfestették a „nemzet- sőt világrontó judeobolsevista-plutokrata összeesküvés" rémképét.

Pálffy esetében is könnyen megtaláljuk a családi, neveltetési motívumokat. Ott van az apa: a „puritán sváb paraszt" erkölcsi megvetése a „léha életélvezők" iránt. Ott van Pálffy Zsigmond: a művelt

nemesember megvetése a „múlt- és tradíciók nélküli »jövő-emberek« híg kultúrája" iránt. S ott van a Ludovika parancsnoki karának dühös ellenszenve a „dzsesszmuzsikás defetizmus" iránt.

Tegyük hozzá: minden sztereotípia mélyén van egy kevés igazság. Láthattuk: a sváb telepes parasztságnál az életforma következtében nagyjából csakugyan kialakultak a zsugoriság, az elzárkózás, a gőg vonásai. A „cseléd" is, sorsánál fogva, bizony lehetett „fizetett ellenség"; s emlékezzünk József Attilára: „Szegény ember akkor lop, ha éhes. Akkor sem lop, dehát nagyon éhes..."

Nos, kétségtelen, hogy nagyjából a múlt század 70-es éveitől létezett egy „tipikus pesti szubkultúra", amelynek mind „fogyasztói", mind „termelői" között nagy számban találjuk meg a zsidókat. Valójában ez nem „tipikusan zsidó" volt, hanem tipikusan nagyvárosi, a tőkés fejlődés egy adott szakaszának tipikus terméke. Csakhogy nálunk a XIX. század második felének gyors – és egyre gyorsuló – ipari-kereskedelmi fejlődésében a városi német polgárok mellett a zsidóság játszotta a főszerepet; előzményként pedig ide tartozik, hogy a század első felében megindult zsidó asszimiláció kettészakadt: a vidékiek általában magyarosodtak, a még erősen német jellegű városok zsidósága inkább germanizálódott. Az utóbbiak – nem az egészről, de feltétlenül a többségről beszélek –, miután a „szellemi-társa-

dalmi gettókból" egy teljesen idegen világba csöppentek, fokozottabban váltak prédájává a legrosszabb „kultúrhatásoknak", amelyektől a tradíciói körében maradt német polgár jobban távol tarthatta magát. A század utolsó negyedében a gyorsan duzzadó Budapest ugyanolyan gyorsan magyarosodik is: a „hígan germanizálódott" városi zsidóságnak tehát máris át kell esnie egy újabb asszimilációs folyamaton, ami – megint csak az átlagot tekintve – ismét csak felszínességet, „zengerájszinteket", nyitottságnak, rugalmasságnak és előkelősködésnek azt a furcsa keverékét hozta létre, amiről Pálffy is beszél, s amit a korabeli sztereotípia „zsidó proccságnak" nevezett.

Pedig volt ennek a magatartásformának „nem zsidó" válfaja is. Elég, ha találomra fellapozzuk a *Magyar Úriasszonyok Lapjá*-nak bármelyik évfolyamát, és belenézünk „A társaságból" rovatba. Íme:

„Előry és szakoly Kovács István Győző diétikai konyhafőnök és neje, kereszturi Poór Mária Magdolna rákoshegyi kedves előfizetőink örömmel tudatják, hogy házasságukat az Ég kis angyallal áldotta meg, aki a szent keresztségben a Monika Pálma Mária Erzsébet nevet kapta. Keresztszülők: Jagudics Mária és Kammermayer Káldor Ede miniszteri tanácsos."

S e finom és disztingvált, garantáltan „őskeresz-

tény" és erkölcsös lapnak is megvolt azért a maga „Intim Pistája", persze ipszilonnal. Íme, egy csemege, mutatóban, „Hóry László rovatából":

„A két elválaszthatatlan barátnő, a szőke meg a fekete társaságbeli asszony egy lépést se tesznek egymás nélkül. A Ritzben uzsonnáztak hódító elegánsan. Egyszer csak odalép az asztalukhoz egy olajbarna úr, és táncra kéri őket. Nem szoktak ismeretlen férfiakkal táncolni, visszautasították... Az üzletvezető pedig kétségbeesetten ment oda a két hölgyhöz, és elsírta, hogy a kapurtalai maharadzsa fiának a felkérését utasították vissza... A két hölgy jóvá akarta tenni a hibáját. Mindenhol megjelentek, ahol az ifjú indiai fejedelem megfordult. Egyszer csak mosolygó barna urat látnak a fejével integetni, aki azt kérdi a szemével, hogy szabad-e felkérni a hölgyeket? Hát már hogyne lenne szabad!... Még vacsorázni is elmentek hármasban. És természetesen barátnőik előtt sem rejtették véka alá hódításuk kiszínezett történetét. A kellemetlen meglepetés csak akkor érte őket, amikor egy este előkelő társaságban egyik nyári mulatóhelyen szórakoztak, és legőszintébb meglepetésükre egyik ott dolgozó artista állandóan nekik integetett, nekik játszott: a maharadzsa fia..."

Pálffy, a pécsi fiatal hadnagy még külön látja az előkelősködő középosztálybeli sivárságot – hogy látja, azt már tapasztalhattuk – és külön a „zsidó

proccságot". Hogy egyugyanazon dolognak kétféle megjelenési formáját látja, ezt majd csak később ismeri fel.

De nézzük, hogyan folytatódik tovább az 1933-ban kelt levél:

„És ezzel szemben? Ugyanez a nép és sokszor ugyanezek az emberek... a leglelkesebben karolnak fel szép és új törekvéseket, sokszor elérhetetlen ideálok után futnak lankadatlan hittel, fáradhatatlan kitartással... Bámulatos gyorsan, szinte egy generáció kicserélődésével emelkednek olyan fejlődési fokra, amelyet elérni másoknak csak évszázadokon át sikerül. A magasabbra törés olthatatlan vágya héroszt formál minden szülőből; és abban a családban, ahol az apa még fojtott levegőjű piszkos odúkban élte le kaftános, pajeszes életét, összezsúfolódva gyerekekkel és háziállatokkal: az unokák már a higiénia minden szabálya szerint nevelődő, nyílt eszű, kisportolt testű emberpalánták, hogy évek múlva, külföldi egyetemről visszatérve, a szellemi intelligencia népes rétegét alkossák. Nem lehet csodálat nélkül elmenni ilyen jelenségek mellett..."

Itt, úgy tetszik, kicsit meghökken önmagától: úgy érzi, túlzásból túlzásba esik. Leírja hát gyorsan: „Tudom, nem lehet sablont húzni egy fajra sem; a túlságos általánosításnak, amely népek lelkét szlágvortokkal akarja elintézni, én vagyok legnagyobb ellensége. De sehol ilyen kiáltó ellentéteket nem le-

het találni, mint éppen itt." Alább egy mondat következik, amit bizonyára engesztelő ajándéknak is szán a netán ijesztő kitárulkozásért; „Ez az a faj, amely Racheleket és Esztereket adott, amelyből a legjobb anyák kerülnek – ha lehet ugyan ebben fajok szerint disztingválni –, és a biblikus hűségű feleségek..."

De tüstént rá megint az önmagával – előítéleteivel – viaskodó ember szólal meg: „Nincs időm rendezni és összegezni azokat a gondolatokat, amik az idők folyamán lerakódtak bennem, és most sorrend nélkül kerülnek a tollamra. A lényeg: egyszerre vonzódom és visszarettenek. Lehet, hogy sok minden, főleg azok, amik visszarettentenek, a régebbi – felületesebb és részben elfogult – szemléletem eredménye... Most látom csak, mennyi mindent – gondolom, lényegest – kihagytam; de ez olyan kérdés, amit nem lehet érinteni anélkül, hogy az emberi élet minden vonatkozásába ne nézzen, aki egy kis világosságot akar. Nem szeretném, ha félreértenél; már maga az, hogy szeretnék tökéletesen tisztába jönni, mutatja, hogy közöm van a dologhoz..."

Bizony, ez már nem az egy év előtti, „zsidó zseniségen" csúfolódó, kamaszosan magabiztos hang. Egy olyan emberé inkább, aki egyszerre gyanakszik az „ajándékba kapott" sémákra és saját új – vagy újnak vélt – gondolataira.

S ez nemcsak a „zsidókérdésre" vonatkozik.

* * *

...Láncznak érkezett egy könyv az új barátjától (egy szegedi fiú, zsidó, itt volt az 5-ösöknél önkéntes ebben az évben, és gyakorlat alatt nagyon összejöttek a Pistával; dr. Reitzer Béla szociológus, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumá*-nak tagja; ez egy új mozgalom, amilyen több is van az országban, nagyon érdekes és értékes dolog, amiről még mesélek Neked) szóval az ő könyve a proletár nevelésről. Most ezt olvasom ki gyorsan.*
(Oesterreicher György tüzér hadnagy leveléből, Kecskemét, 1935. október 3.)

Előttem egy másik levél, másolatban. Reitzer Béla, az 5. tüzér osztály aknavető ütegének önkéntese írta, alig másfél hónappal előbb, 1935. augusztus 19-én, lőgyakorlat után, „pokoli hőségben, ebédeletlenül, szurtosan": „...hiszen Neked többször említettem, milyen érdekes ágazata a tömegmozgatás és tömegrombolás modern tudományának a tüzérmesterség. És mindez itt derül ki legjobban a gyakorlatban. De az élmények... teljesen elrontják az ízét: a »tüzérség« teljesen elhomályosul a »katonáskodás« strapái, verítékes fáradságai, öncélú megerőltetései és a kisteleki por és piszok, nyomorúság súlya alatt." Eddig a tüzérönkéntes; alább a szociológus következik: „Megéltem, úgy futólag, a nagybirtok élményét. A faluban nyomorult, küszködő parasztok éltek... A határban pedig itt a Pallavicini-

birtok, majdnem száz majorjával, kastéllyal, vadaskerttel... A széleken kis parasztok küzdenek a bérelt szikkel, a kövérjén a főintézők gyarapodnak. Látnád, hogyan élnek a cselédek a majorokban, milyen tört hátgerinccel és tuberkulotikus testtel járnak körül, és szinte valahogy beszélni sem tudnak..." A levél címzettje Reitzer barátja és társa a Szegedi Fiatalok körében: a makói „hagymás paraszt" fia, Erdei Ferenc.

A fiatal tüzér hadnagy – majd látni fogjuk – maga is megérte már ekkortájt a paraszti nyomorúság és a nagybirtok „élményét"; s mostanában kezdi tanulni hozzá a szociológiai látásmódot – jócskán a szegedi „új mozgalomtól".

Idézzük fel az 1937-ben, Torinóban kelt levelet az egykori osztálytárs halálhíre nyomán előugró emlékképpel: a börtönből szabadult „sovány és fakó", tüdőbeteg fiatalember „a Pamutipar baromi falai alatt", összeölelkezve a „szegény kis ázott verébbel"...

Radnóti Miklós – ő is a szegediek csoportjához tartozik – 1932 januárjában verset ír egy fiatal proletárköltő halálhírére: egyszerre *két oldaláról* érzékelhetjük itt a tüzértiszt „generációs élményét" s vele a „kínzó felelősségtudatot". A Radnóti-vers első része keserű idill: erdei séta a kedvessel:

Hegyes kis vállát tartottam átkarolva,
járjon mellesen ilyenkor, alázó
hét után! és lassan beszéltünk
arról, hogy összeházasodunk...
.....
Aztán borzasra fázott verebek szálltak
fölénk a fára s hullt ránk apró
tüskékben zúzmara...

Később – aznap este – a halálhír:

Kinyitottam az újságot és halkan
mondtam, ahogy kardlap suhan a dobogó
utcán, amikor torkokon duzzad
a jaj még, mely később síkosan ugrik
az égre: Farkas Laci meghalt.

Nyáron mesélték, látták kopaszon,
börtönből szabadult, üdvözöl és
Bécsbe emigrál; most meghalt!
nem hiszem el s lassan magyaráz
a fodros szomorúság:

huszonnégy hónapot ült és tüdőbajt kapott,
meghalt a Wiedener Spitálban;
Szatmárról az anyját szerette volna
Bécsbe látni s kezét a homlokán...

Amikor majd végigkísérjük Pálffy Györgyöt a sorsformáló 1930-as éveken, figyelhetjük, hogyan gyülemlik benne is a „generációs türelmetlenség", hogyan érzi mind kínzóbbnak az „új Duna-völgyi szemlélet", az „átfogó nemzeti program" hiányát; hogyan fedezi fel a „munka Itáliája" ellenében ő is az „építő Oroszországot", hogyan fordul figyelme az „elittől" a megváltást váró és ígérő „alsóbb rétegek" felé, hogyan jut el – Bálint Györgyöt, Illyést, Veres Pétert figyelve – a „kultúrfölény" nacionalizmusától Szekfű Gyula *Magyar Szemlé*-jén és a Pethő Sándor meghirdette „szellemi honvédelem" programján át Balogh Edgár és Rajk László „egyetlen megoldásához".

Az első láncszem kétségtelenül Reitzer Béla, az inkább csak „marxizáló", mint marxista értelmiségi, akinek emlékét mindössze néhány tanulmány őrzi: az egykori tüzérönkéntes munkaszolgálatosként hal meg Ukrajnában. Kettejük barátsága azonban elvezeti Pálffyt a többi „szegedi fiatalhoz" – s a többi „új mozgalomhoz", amelyekből „több is van az országban".

Itt egy rózsaszín tábori lap, 1939. április 4-i keltezéssel, a kárpátaljai bevonulásban részt vevő „Ngs. Pálffy-Oesterreicher György m. kir. főhadnagy úr" számára. A szöveg a menyasszonyé: „Béla erőszakkal felcipelt, de nem bántam meg, mert egy kicsit legalább kizökkentett a náluk található szokott

rendes társaság. A lap is az ő ötletük." Kiegészítő mondat a házigazda Reitzer Bélától: „Hiába vetem latba egyéniségem varázsát, Kati vigasztalanul búsul utánad!" Az aláírók között Bálint Györgyné, Radnóti Miklós, a keramikus Kovács Margit és Reitzer András – Béla öccse, a kommunista hegedűművész –, aki három évvel később, az 1942-es nagy letartóztatások idején Pálffyékhoz viszi az illegalitásba kényszerült KMP-funkcionáriust, Orbán Lászlót.

Itt meg egy feljegyzés Pálffy György első „civil" szilveszterestjéről – az 1939-esről –, ugyancsak Reitzer Béla lakásán. A vendégek között a „szegedi fiatalok": Erdei, Ortutay, Hont Ferenc, Tolnai Gábor. Most még csak ismerősök; nemsokára együtt szervezik az antifasiszta értelmiséget a Kisgazdapárt polgári tagozatában. Szilveszter után pár héttel Pálffy György már az Egyesült Izzó tisztviselője; hamarosan kollégája lesz Sólyom László, az ugyancsak „volt" vezérkari százados. 1940-ben még csak kollégák; 1944-ben pedig már Fehér Lajossal együtt a Kommunista Párt katonai bizottságát alkotják. Felettesük a Központi Bizottság részéről előbb Horváth Márton, aztán Rajk László, majd Kádár János.

Két nappal ezelőtt történt, hogy üzenetet kaptam az Egyesült Izzó egykori személyzeti főnökétől: szívesen segít, ha adatokra van szükségem Pálffy György hivatalnokéveivel kapcsolatban. Üzentem én is: köszönöm, és ha eljutok a 40-es évekig, élni

fogok az engedelemmel. Aznap, munka után Vas István frissen megjelent önéletrajzi kötetét – *Mért vijjog a saskeselyű?* – vettem kézbe éjszakai olvasmánynak; így bukkantam rá a passzusra, amelyben az emlékező elmondja, hogyan próbál – 1939-ben vagyunk, már érvényben a második zsidótörvény! – elhelyezkedni az Egyesült Izzóban. Idézem: „Jártam is Újpesten, és tárgyaltam a gyár új titkárával, egy jóképű, jó modorú, okos, minden jel szerint szép jövőjű fiatalemberrel – aminthogy a háború után olyan sokra vitte a Külügyminisztériumban, hogy még le is csukták a Rajk-pör kapcsán. Méghozzá irodalomkedvelő és *Nyugat*-olvasó volt... Néhány nap múlva azonban... sajnálkozva közölte velem, hogy a vállalat vezetősége – éppen mert az Izzóban igen rossz a számarány – ragaszkodik hozzá, hogy... »őskeresztényekkel« frissítse föl a hivatalnoki kart." És még egy mondat: „Gyöngyössy István (mert így hívták a titkárt) különben Tolnai Gábor barátja volt – ő beszélt vele az érdekemben."

Ott vagyunk megint a „szegedieknél": Pálffyt, majd Sólyom Lászlót Gyöngyössy vette föl az Izzó exportosztályára 1940 elején.

Oly sok a véletlen, hogy már-már törvényszerűségre gondolhatnánk. Nem is egészen oktalanul: egy generáción belüli *politikai nemzedék* szerveződését, egymás keresését látjuk. Viszonylag sokat tudunk erről a nemzedékről – szándékaikról, vitáik-

ról, tévelygéseikről, sikereikről és kudarcaikról –, de igazából csak részleteket: külön az ifjúmunkásmozgalomról, a diák- és értelmiségi csoportokról, jobboldali egyesületek gyorsan izmosodó – és nemegyszer függetlenné váló – „balszárnyáról", rövidebb-hosszabb időn át megjelenő folyóiratok szerkesztő- és szerzőgárdájáról. De a mozaikdarabkákat igazából még nem illesztettük össze, pedig megérné a fáradságot: a belső progressziónak hihetetlenül tarka, bonyolult, de bizonyos értelemben egységes képe rajzolódnék ki előttünk.

Az 1925-ben alakult Bartha Miklós Társaság, amely kezdetben az egyetemi hallgatók nacionalista – sőt: „turánista" – és ugyanakkor ellenzéki csoportját fogta össze, így hirdeti meg programját: „...a társaságot az a többünkben élő érzés hozta létre, hogy a háborút járt, a diáksorból kinőtt s a múlt nemzedék súlyos örökségét átveendő ifjú nemzedék minden tehetséges tagját együvé hozzuk, kiválasszuk egy most életbe lépő generáció szellemi munkásait, s évek hosszú, meddő pályatévesztettsége után beindítsuk az őáltaluk, a miáltalunk kiválasztott úton." Egyértelmű nemzedéki egységprogram, s a társaság további története bizonyítja, hogy épp ezért reménytelen. A turánista jobbszárny mellett hamarosan kialakul a „marxizáló" balszárny, amelyik közeledik a munkásosztályhoz, földreformot követel. Itt is bontakoznak már az eljövendő

népies mozgalom körvonalai. Folyóiratukba ír Illyés, József Attila, a 30-as évek elején szoros kapcsolatot tartanak Bajcsy-Zsilinszkyvel. Az évtized végére a társaság „kiürül"; maradványa konzervatív, jelentéktelen csoportosulás.

A 20-as években felnőtt generáció a 30-as évek elején kezd szóhoz jutni. E fiatalok igen nagy része alapjában elfogadta a hatalom közvetítette magyarságképet, a „hazafiatlan" munkásosztályra szórt vádakat – ahogy a kor szervezett munkásfiataljait is jellemezte bizonyos szektás elzárkózás, amit gyakran összetévesztettek az osztályharcos keménységgel –, de érzékelniük kellett a társadalmi feszültségeket, a rendszerben rejlő anakronizmust. Össznemzedéki vonás szinte, hogy gondolkodásuk, érzelmeik már nem kötődnek oly erősen – sem pozitív, sem negatív értelemben – a Monarchiához, s hogy bármely oldalán álljanak is az ideológiai frontnak, igazából már nem legitimisták vagy szabad királyválasztók, nem „horthysták" vagy „bethlenisták", nem „jászisták" vagy „peyeristák", és még csak nem is „kunisták" vagy „landleristák". Elfogadják vagy megtagadják a fennálló társadalmi rendet, de így is, úgy is változtatni akarnak, másképpen jobb- vagy baloldaliak, mint elődeik. A Balogh Edgár emlegette „generációs élményhez" hozzátartozik a „kétfrontos háború" is: egyszerre hadakozni az ellenséggel és saját nagy – vagy éppen kicsiny – öregjeikkel. Lá-

zadnak a gerontokrácia, a vének uralma ellen, s vagy merőben mást akarnak, mint ezek a „vének", vagy ugyanazt, de másként. Kulcsszavuk tehát az *őrségváltás;* és nem egyszerűen az örök generációs ellentét szintjén, hiszen határnemzedékről van szó, amelynek békétlensége egy súlyos nemzeti katasztrófához kapcsolódó korszakváltás következménye.

Ez az adott politikai, társadalmi légkörben eléggé sokértelmű. Szimplifikál és komplikál egyszerre; zavarja a tájékozódást, képtelen szimbiózisokra vezet, ideológiák kotyvalékával tölti a fejeket. Még ma is szokás a 30-as években induló és később pozitív értékelést kiérdemelt „nagy emberek" – holtak és élők – hibás vagy éppen káros nézeteit, állásfoglalásait felemlegetni, nyíltan vagy burkoltan; és fordítva: elálmélkodni vagy zavarba jönni azon, hogy később okkal és joggal „kitagadottaknál" a 30-as években – mai értékelésünk szerint való pozitívumokat *is* felfedezhetünk. Mindez csak akkor meghökkentő, ha nem ismerjük, nem próbáljuk megérteni a *kor* zűrzavarát.

A bethleni Magyarország egy egész nemzedék számára gerontokrácia; de az a népszövetségi Európa és maga a Népszövetség is, az „ántivilágból" való politikusaival, diplomatáival. Nem az viszont egyrészt Sztálin Szovjet-Oroszországa, másrészt Mussolini „fiatal Itáliája"; gerontokrácia viszont a vergődő weimari Németország hatalmi garnitúrája,

amely két egymással is birkózó „fiatal erő" – kommunizmus és nácizmus – ellen védi pozícióit. Hitler, Mussolini, a portugál „katolikus reformer" Salazar éppúgy „új ember" számukra, mint Sztálin, Gandhi vagy a New Deal Rooseveltje – együtt vagy egymás ellenére. Itthon pedig nemcsak Szabó Dezső, de Gömbös Gyula is – ebben is a rendszerből eredő tragikus „félszárnyúság": nincs igazi súly a szétforgácsolt, elszigetelt baloldalon, Bethlen „ellenpontja" Gömbös lesz – programadóvá válik. Igen sokan – például egy ideig Bajcsy-Zsilinszky is – tőle várják, s ő meg is hirdeti az „őrségváltást", az „új, népi-nemzeti" politikát. Nemcsak a fiatal tisztikar esküszik rá a Monarchiától örökölt „totyakos" főtisztek ellenében, hanem a fiatal értelmiség igen nagy hányada is – részben eszmei-politikai, részben egzisztenciális reményekkel. Lelkes vagy habozó hívei később majd kétfelé indulnak: egy részük Szálasihoz és egyéb szélsőjobb „vezérekhez", mások a lassan bontakozó baloldali összefogás irányába.

Jól példázza az *akkori* zűrzavart két mostanában megjelent emlékirat. Mindkét szerző elmondja feltehetően ugyanazt az eseményt, érezhető jóhiszeműséggel, de merőben más-más szemszögből. Kádár Gyula az egyik emlékező – 1937-ben a Ludovika Akadémia akkori parancsnokának, Szombathelyi Ferencnek a segédtisztje –, ő ezeket írja:

„Sajnos ekkortájt már az akadémia hallgatói kö-

zött is egyre jobban, észlelhetően jelentkezik a »korszerű politizálás« – értsd: a nyilas eszmék hódítása. Terjesztői... újabban odakerült tisztek, akik előadásaikba beleszőtték politikai mondanivalójukat, odavetett és a fogékony fiatalokra hatással levő megjegyzésekkel szították a zsidógyűlöletet, propagálták a német nemzetiszocializmus sikereit. Jelentést kaptunk, hogy este, vacsora után a hallgatók egy része a kaszinóhelyiségben gyülekezik, és ott közülük kikerülő szónokok szélsőjobboldali politikai beszédeket tartanak. Szombathelyivel együtt meglepetésszerűen elmentünk, és végighallgattuk a szónokot. Összehordta mindazt a zöldséget, ami a nyilas propagandából közismert volt. Az előadás után Szombathelyi keményen lehordta őket, szigorúan megtiltotta az ilyen összejöveteleket: egy katonaiskola hallgatói beszéljenek katonai témákról. A katonaerényeket hangsúlyozta, mint minden lehető alkalommal, köztük említette a katona kitartását is a harcban. Másnap véletlenül találkoztam az egyik fiú apjával. – Nagyszerű ember ez a Szombathelyi – mondta. – Hallom, hogy milyen keményen lehordta tegnap a gyerekeket, persze nem is tehetett mást. De a végén azt is mondta: kitartás. Ebből mindent megérthettek."

Most hallgassuk a másik emlékezőt, Bárczy Istvánt, az akkori akadémikust:

„...az Irodalmi Kör egy szép napon mozgolódni

kezdett. Úgy értem ezt, hogy... színes grafikonok, diagramok, rövid, tömör fogalmazású ténymegállapítások jelentek meg az éttermi folyosók falán... Természetesen... elolvastuk, megnézegettük a merőben szokatlan tartalmú és hangú plakátokat, és parázs viták alakultak ki közöttünk a társadalmi változások, a gazdasági szerkezet reformja, a radikális földbirtokrendezés stb. szükségessége vagy épp a jelenleg uralkodó állapotok megszilárdítása, konzerválása tekintetében... Ezen a »faliújságon«... hívott meg minden érdeklődőt az Irodalmi Kör a tárggyal foglalkozó nyilvános vitára, melyet vasárnap délelőttre tűztek ki... Szükséges azonban megállapítani azt is, hogy ebben az időben – 1936–37-ben – szó sem volt antiszemita izgatásról, nemzetiszocialista felforgató tevékenységről... Megkezdődött Tormássy Tibor... kitűnő rangsorolású akadémikus... vitaindító előadása, ha jól emlékszem, arról, hogy a mezőgazdasági művelés alatt álló terület hány százaléka van a maroknyi mágnás, illetve az egyház kezén, és milyen elenyésző darabkán kell osztozni a milliónyi parasztnak... Ekkor... a tömeg középen kettévált, rést hagyott. Az így megnyílt keskeny folyosón Szombathelyi vágtatott végig, egyenesen előre, fel az emelvényre... – Mi folyik itt?... Lázadás, zendülés? Uszítás a fennálló társadalom erőszakos megdöntésére?... Aligha tudnám szóról szóra felidézni Szombathelyi akkor

elhangzott szenvedélyes, roppant indulattól izzó dörgedelmét. Olyasmit mondott, hogy az ország pajzsa az egységes, erős hadsereg... De a hadsereg a belső béke, a fennálló társadalmi rend biztosítéka is kell hogy legyen. Ezt a kettős feladatát csak akkor képes ellátni, ha független a napi politika szeszélyes ingadozásaitól... Felkapta az asztalról a magával hozott Szolgálati Szabályzatot, két karjával... magasan a feje fölé emelte. – Ez a mi törvényünk... Ez a mi bibliánk... aki ettől csak pár szóval, betűvel is eltér: lázadóvá válik, aki szétzülleszti a hadsereget... Foglalkozzunk a »nagy kapitányokkal« – mondta –, tanulmányozzuk Nagy Sándor, Hannibál, Savoyai Jenő, Napóleon... hadműveleteit..."

A történet érezhetően egyugyanaz. Hogy egyikük szerint este, másikuk szerint délelőtt volt a gyűlés: a csalóka emlékezet játéka. De az egyugyanaz história mégiscsak kettő. Szombathelyi itt is, ott is a „múlt embere"; Kádár Gyula – maga is közelebb van az idősebb nemzedékhez – jobban megérti, neki sem tetszik az akadémikusok politizálgatása, s emlékirata egészéből kiderül: tragikusnak tartja 1944 szemszögéből. A fiatal Bárczy „vaskalapot" lát parancsnoka fején, s alább azt panaszolja: súlyos hiba volt a „politikamentesség" a 44-es tragédia szempontjából. Az igazság persze az, hogy a tisztikart semmiképpen sem engedték *balra* politizálni, de kényszeredetten eltűrték, hogy *jobbra* politizáljon.

De mindkettejüknek igaza van abban, hogy ez a tény alaposan belejátszott háborús sorsunk alakulásába.

Kádár Gyula egyértelműen nyilas beszivárgást emleget, Bárczy még az idézet előtt kifejezetten utal a szociográfiai irodalom és a népi írók hatására, név szerint is említve Féja, Kodolányi mellett az egyértelműen baloldali Erdeit, Darvast, Veres Pétert. Aligha képzelhető, hogy a Ludovikán – a rendszer egyik kulcsintézményében – bármiféle baloldali mozgolódást eltűrtek volna, tehát bizonyára Kádár Gyula jár közelebb az igazsághoz. De Bárczyt sem feltétlenül csalja meg az emlékezete. A szociográfiai irodalom feltárta tényeket a nyilasok felhasználták a szociális demagógia, bizonyos gondolati elemeket pedig a náci mintájú „talajgyökeres népiség" megtámogatására. Féja munkája, a *Viharsarok* – a szerző szándéka ellenére is – épp tényanyagával lehetett fegyver a jobboldali ellenzék kezében is, megfejelve persze a „zsidó tőke", a „zsidó birtok" különválasztott és kétszeresen aláhúzott adataival. És volt kifejezetten jobboldali célzatú „tényirodalom", voltak a népiek között is zavaros nézetek, voltak jobb- és baloldal között ingadozók, és nemcsak olyanok, akik balra mentek, de olyanok is, akik elsodródtak egészen a szélsőjobboldalra.

Ahogy igaz, hogy a parasztság felé fordulás elvezetett egy erőteljes népi-nemzeti irányzat kialakulá-

sához, a falusi szegénység szociális bajainak megismerése – mint a Sarló vagy a Szegedi Fiatalok esetében – a proletariátussal, sőt: a munkásmozgalommal való találkozáshoz, úgy igaz, hogy ugyanabból a kiindulási pontból másik út is vezetett: az „úri" nacionalizmussal ugyan szemben álló, de ugyancsak káros „népi" nacionalizmus, annak német mintájú vagy épp németellenes változatai felé.

A „paraszti megváltás" gondolata talán Petőfi verséig vezethető; fenyegető, forradalmas üzenet ez, az önmegváltás üzenete az izzó vastrónon megégetett „paraszt-Messiás" Dózsa nevével. Áchim András sorsa is őt idézi, s ő üzen a „népért síró, bús, bocskoros nemes" Adyval: „A Nyár heves s a kasza egyenes!" De Ady nagybetűs Nyara nem mindig perzselő, fenyegető; van úgy, hogy nyugalmat, vigaszt adó „lomha, szép paraszt":

... nem álmodik,
Kaszál, dalol és nem rohan,
Erősen, biztosan arat,
Forrón és boldogan...

„Tüzes Dózsa György" mellett pedig ott a másik mitikus alak: az örök balek, a „mesebeli János":

Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, s rohanj, János...

Szabó Dezsőnél pedig ott van minden, ami Adyból jött: az „örök falu", a „világtalan falu", a nemzethalált felidéző „elsodort falu". És ott van végül a mitikus reménység: a „megtartó falu". Furcsa vagy nem: az Ady teremtette mítoszból fakad nemcsak a falu felé forduló messiásvárás, de a tevékeny megváltani akarás, nemcsak a kék ködös szép álmok és sötét víziók, de a tényirodalom lázító tárgyilagossága is. Adytól veszi erejét a dunai néptestvériség gondolata. Trianon után tőle a kétségbeesés és tőle a remény; nélküle a katasztrófa s ami belőle következett: talán elviselhetetlen.

Ady mítosza összefogja szinte mindazokat, akik „népben-nemzetben" gondolkodnak, a 20-as évektől egészen a háborús ellenállásig; eszmei-politikai ereje átível a második világháború szakadékán, s nem csökken az 1945-ös újrakezdésnél sem.

Torzul is ez a mítosz, persze. A torz tükörben a „nagy arénába" lökött Mesebeli János a világháború legvitézebb katonájának láthatja magát, a „megtartó falu" pedig „romlatlan faluvá" lesz, amely elfordult a „forradalmak vörös őrületétől".

1924-ben került színpadra Zilahy Lajos drámája, a *Süt a nap*. Gügyögő kedély jellemezte, az egykori népszínművek modorában, hallatlan siker lett mégis, évtizedeken át a falusi műkedvelők kedvence; még 1947-ben is láttam ilyenféle előadását. Igaz, tükröződött benne a korabeli „élet": a háborúban

zsírosodott basaparaszt – leginkább Göre Gáborra emlékeztet – „kis kurta ongorát" vesz kényeskedő liba-lányának. Kátsa cigány korszerű képemása már szemtelenkedni is mert a tanító úrral, aki az ugyancsak nyomorgó tiszteletessel együtt képviseli az elesett magyar középosztályt. Nem csoda hát, ha a szegény papkisasszony így áradozik a gazdaszszonnyá lett egykori cselédlányuknak, miközben szól a falu „vékonyszavú kis harangja":

„...tiétek a mező, tiétek a föld, tiétek a kis tanya... mennék én is veletek, mennék én veletek arra, ahol dolog van és nóta, ahol virágok és állatok vannak... hideg hajnalba felkelni a disznóetetéshez, estefelé a tarlók felett repülnek a libák, estefelé, mikor fejnek, édes, meleg tejszag van az udvaron és a kertből feljönnek az illatok... nem tudod, te Mari, nem tudod te, hol éltek, élet kertjében éltek ti, ahol búza van és tej van, gyümölcs van és kalász van... erő van és élet, ahol... süt a nap."

Bizony. Agyonédesítve, ragacsosan: ez a „megtartó falu". És nem késik soká Mesebeli János sem: goromba, indulatos, de aranyszívű és erős. Most tért meg a „nagy arénából", már kapja is a vitézi címet, a nyolcvanholdas telket és hozzá – mégsem mese a király-lyány, szegény Ady Endre! – az aranyszívű, szerelmes papkisasszonyt. A tanító pedig kimondja a végső tanulságot, „szinte suttogva és szinte könnyezve":

„Olyanok vagyunk, mint a föd... Az idő ekéje fölszántott bennünket... Akik fölül vótunk, alul kerülünk... Akik alul vótak, fölül kerülnek. Mi elszikkadtunk, kiszáradtunk, mint a tarló... Itt alul van az új erő. Keveredünk. Most keveredünk... Nagyokat hasít belénk az eke... nem baj. Így jó, ha keveredünk." Aztán elhallgat, és a szerzői utasítás szerint révetegen néz a levegőbe. Jeléül annak, hogy azért nem is olyan vidám dolog ez a keveredés.

A téma kortünet, éppúgy, mint a „színezüst erdők során" száguldó „meseautó" története a melegszívű bankigazgatóról és a „szegény, de tisztességes" gépírókisasszonyról. Születtek a Zilahy-drámánál igényesebb és silányabb változatai is. A tömegízlés szintjén így *is* tükröződött a „paraszti megváltás" gondolata. Mögötte pedig ott húzódik a *megvalósíthatatlan* korparancs: az *igazi* nemzetté válás torzultan jelentkező igénye a rendszer torz – „történelmi" állapotokat rögzítő – viszonyai között. Emlékezhetünk a későbbi társadalmi töltésű filmekre, mint például a *Bors István* (1939), a *Dr. Kovács István* (1941) – az egyébként a *Süt a nap* téma népszínműjellegtől megfosztott változata – vagy a *Harmincadik* (1942), amelyek valós társadalmi kérdéseket vegyítettek nacionalizmussal, antiszemita-fasiszta elemekkel, tovább növelve az eszmék zűrzavarát.

Bajcsy-Zsilinszky Endre – vállán a „paraszt-

Messiás" Áchim András haláláért haláláig hordott felelősséggel – az első világháború lövészárkaiban fedezi fel a „Mesebeli Jánosokat", paraszt huszárjait, s rájuk építi majd a maga nemzeti megváltásgondolatát, „magyar radikalizmusát". A „paraszti messianizmus" megfordul: népből jött és nép felé forduló értelmiségiek most már nem várják a paraszt messiásokat, hanem maguk akarnak a „megtartó" és „világtalan" falu – s vele az egész nemzet – megváltói lenni.

Nagy bátorság, nagy kétségbeesés és keserves történelmi helyzet kell majd ahhoz, hogy Németh László – a *Süt a nap*-téma „megemelt" lezárásaként is – 1941-ben megírja *Győzelem* címmel a népmegváltó szerepre gyöngének bizonyult Sántha tanár drámáját, aki görcsös reménnyel s némiképp az engesztelés gesztusával áldja meg halála előtt leánya házasságát Ács Lajossal, az okos és erős parasztlegénnyel.

*

Oesterreicher György másodéves akadémikus bizonyosan ott van – talán épp szereplőként – a ludovikás Leventekör fennállásának tizedik évfordulójára rendezett ünnepségen, 1930. május 24-én. Ekkor adták elő vitéz Rostás József – ő az, aki Jány iskolaparancsnok szerint „oázis" és „égő fáklya" a kato-

nalélek számára – *Kard és toll* című színdarabját. Íme, a műalkotás rövidített tartalma:

Színhely a Ludovika Akadémia előtere, a Névtelen Hősök emlékművével. Balogh, a „felvidéki volt iskolaigazgató fedetlen fővel a szobor lépcsőjére borul, mintha imádkoznék". Két akadémikus jön, egyiknél két könyv, a másiknál papírtekercsek. Észreveszik Baloghot, akiről kiderül, hogy az 1. akadémikus nagybátyja. Az öcs érdeklődik: mit keres errefelé a bácsi? Mire a volt iskolaigazgató:... *Talán hallottátok, mi most a magyar ember sorsa az elszakított földeken. Az új uraknak én sem kellettem... Aztán elindultam a csonka haza felé, munkát, mindennapi kenyeret keresni... Pedig tudom...* – és legyint, lemondóan. Az unokaöcs helyesel: *Sajnos, nálunk is nehéz most az élet...* Balogh tudja: *Igen, igen: kicsiny az ország, kevés a kenyér...*

E rövid szociográfiai felmérés után elmondja, hogy állást ugyan nem talált, de ide naponta eljön, mert ezt a darabka földet – mármint a szoborét – a magáénak érzi, hisz *itt van Hungária istenasszony, a mi örök életű édesanyánk, ölében az elesett magyar katonával; a hideg kövön ez a felírás: Névtelen hőseinknek...* Az unokaöcs tüstént kapcsol: *Igen, már értem* – mondja „szinte önmagának". – *Nincs még vége a harcnak, most is vannak névtelen hősök, akik tűrnek, áldoznak és...* A bácsika nem hagyja sokat beszélni, érdeklődik: miféle papirosok azok

ott az ifjak kezében? bizonyára térképek meg ilyesmik, tudja ő, hisz maga is megjárta a Kárpátokat, Gorlicét, a Doberdót... Bezzeg elálmélkodik, amikor hallja, hogy azok bizony holmi verseskönyvek, festmények meg rajzok. Minek az efféle annak, aki katona akar lenni?

Végre szóhoz jut a 2. akadémikus is: katonák lesznek, bizony, csakhogy magyar katonák! *S nem volt-e katona Balassi Bálint, a magyar költészet első nagy állócsillaga?* Említi aztán a teljesség kedvéért Zrínyit, Bessenyeit, Bolyait. De a „nemzet napszámosa" bizony nem lelkesedik: *Ez lenne hát az új katonanemzedék? Szép, szép – de célhoz segít-e ez?* Közelebb lép a fiúkhoz, és suttogóra fogja a hangját: *Tudjátok-e ti, hogy most Szobnál van az új magyar határ, hogy Pozsony, Kassa, Kolozsvár mind nem a mienk... s most a körülcsonkított, lázbeteg ország segítségért kiált?* Aztán nagyot kiált: *Fegyver kell nekünk, sok-sok fegyver!* Az ifjak nem lepődnek meg – talán hallottak már egyet-mást az iménti bizalmas információkkal kapcsolatban. Ismét a 2. akadémikus adja meg a választ: ...*fegyver kell nekünk. De nem fegyver-e a finomult érzésvilág is, amellyel könnyen győzünk a csüggedés felett? Avagy nem vértez-e ércnél keményebben a tisztultabb erkölcsiség a romlott világ anyagiassága ellen?*

A „bujdosó magyar", noha irigy, mégis szkeptikus: ... *Tele vagytok bizakodással, friss erővel,*

boldog jövővárással. De mit tegyek én?... Én nem tudok már hinni! A vallomást néma csönd követi, majd a bácsi imigyen búcsúzik: *No de már később jár, kedves fiaim, mennetek kell. Holnap majd találkozunk.* Az ifjak – mi mást tehetnének? – jóccakát kívánnak a szobor tövében tanyázó nagybácsinak, aki elmereng a hallottakon: *Milyen mások ők... Hogy tele vannak élettel, hittel... Balassi, Zrínyi, Bessenyei... Milyen szép is a múlt!* Hűvös lehet az éj, és kemény a talapzat, mert hozzáteszi: *Csak egy kis tábortűz is lenne itt hozzá, mint valamikor régen... Hej Rákóczi!... Bujdosó kurucok!... De ugyanaz mindig a magyar sors!...* Ezzel elbóbiskol.

A továbbiakban idézem a szerzői utasítást: „A szín fokozatosan egészen elsötétül. Közben távolról tárogató a *Nagymajtényi síkon letörött a zászló* kezdetű dal néhány sorát játssza." Ezt követően: függöny le, majd föl. Ismét a szobrot látjuk, a lépcsőn felsorakozva Balassi, Bessenyei, Zrínyi és Bolyai; lentebb akadémikusok, akik „lanttal, térképpel, könyvekkel, festőszerekkel... hódolón tekintenek fel a nagyokra". Szegény bujdosónk nem alhatik tovább: ocsúdik és ámul. Balassi szaval neki, majd Zrínyi szónokol, aztán Bessenyei és Bolyai látja el intelmekkel. A 2. akadémikus – nyilván némi kárörömmel – felelősségre vonja: mer-e ezek után sem hinni a szebb magyar jövendőben? Mire Balogh fel-

kiált: *Hiszek, hiszek!* Azzal „lassan térdre csuklik a csoport előtt", miközben „az énekkar a háttérben a Magyar Hiszekegybe kezd... az elesett katona Hungária öléből feláll, és tört kardját vágásra tartja fel; Hungária büszkén széttekint, és áldón kiterjeszti jobb karját a csoportok felett, baljával az elesett hőst öleli át." Aztán „az emlékmű tetején levő kőkoporsó felnyílik, s belőle Nagy-Magyarország fénnyel övezett térképe tűnik elő"...

Az ehhez hasonló „szellemi eligazítást" ömlesztve kapták a kor jövendő tisztjei. Szellemileg tunyább részük nem akart vagy nem is tudott túlemelkedni a frázisgyártók színvonalán; a csömörrel küszködő nyitottabbak pedig – osztály- és hatalmi korlátokkal elszigetelve, kasztszellemmel fertőzötten – szabad prédájává lettek a szélsőjobboldal „új eszméinek".

Emlékezzünk csak, hogyan találkozott az ugyancsak így feltarisznyázott fiatal hadnagy, Oesterreicher György a népi-paraszti valósággal. Most idézem egészében a Pécsett, csapatszolgálatának első hónapjában kelt levélrészletet:

„...Most énekelnek odakint az udvaron az újoncok. Szegény, primitív emberek, olyan berozsdásodott agyakkal, de valahogy a nótáikon keresztül mintha egész emberekké válnának, ilyenkor a legbutább és legtorzabb is köztük mintha megszépülne, anélkül hogy tudnák, olyan nagyon őszinte han-

got ütnek meg egyszerű, naiv dalaikkal... Van már egy igen kedvenc nótám is, amit egyszer külön mondtam, hogy énekeljék, azóta minden szünetben ezzel kezdik. Nagyon egyszerű a szövege is, a dallama is, de nagyon kedves és melodikus: *Pécsvárosi fenyves erdő aljába, / Oda van a kicsi tanyám csinálva. / Gyere hozzám, édes rózsám, / Nézd meg az én kicsi tanyám / Pécsvárosi fenyveserdő aljában.* Olyan nekikeseredetten fújják a reszelős parasztthangjukon, égnek vetett fejjel, hogy mindig elfordulva cigarettázom, nehogy meglássák, amint én is velük dúdolom. Egyébként kezdem őket mindjobban megszeretni, olyan kutyahűség van a szemükben, és olyan könnyen, lágyan kezelhetők, mint a viasz, úgy lehet játszani rajtuk, mint valami hangszeren. Azt hiszem, kezdenek megszeretni, az valahogy látszik a tekintetükön... Jövő héttől kezdve hozzáfogok és egyenkint kiszedem az újoncaimból az egész életüket, körülményeiket, azt hiszem, igen érdekes dolgokat fogok hallani. Egypárról máris hajmeresztő dolgok derültek ki. Egy újoncom, szegény félkegyelmű, akit le is fognak szerelni, mert alkalmatlan, kilencéves korában végignézte, amint az apja, egy vérbajos és alkoholista ember, kétszer belelőtt az anyjába, és mikor az a földre zuhant, addig verte a fejét, amíg abból formátlan kása nem lett... A múltkor telefonszolgálatot tartottam az újoncoknak, és egy tekercs kábel volt a kezemben, amin 400

méter drót van. Megkérdezem az egyik újoncot, mennyi drót lehet rajta körülbelül? Hány kilométer? »Hát úgy százezer kilométer!« Kicsit nagyon nagy tévedés volt, hát megkérdeztem, mennyi egy kilométer? Hosszas habozás után kinyögi: »vagy másfél arasz!«... Fülöp Pista szakaszában van egy ember, akinek apja munkaképtelen hadirokkant, anyja beteg, két testvére van, a legidősebb kilenc éves, ő maga tüdőbetegségre hajlamos, és ő tartotta el az egész családot, úgy, hogy egy téglagyárban dolgozott reggeltől délutánig és estétől hajnalig napi pár óra alvással, s így sikerült összeszednie, ha jól ment, napi négy pengőt, amiből egy kilenctagú család élelmezte, ruházta magát és lakott! Most azt mondja, hogy enni sem tud, ha arra gondol, mi lehet otthon... Szóval nagyon kíváncsi vagyok, mit hoz majd kis statisztikám napvilágra..."

Együtt van itt minden. A „más bolygóról jött ember" kicsit viszolygó, kicsit meghatott rácsodálkozása egy nem sejtett vagy egészen másnak képzelt világra; a szakember elkeseredése a „katonaanyag" rossz minősége miatt; a dalokban kifejeződő „népi kultúra" fölötti ellágyulás. De kísért a kaszt szelleme is – jelzi a „kutyahűség" és a tartózkodó, „parancsnoki" elfordulás –; és itt van végül a szinte ösztönösen támadó „valóságfeltáró" – mondjam: falukutató? – szenvedély. Az egész: dióhéjban a „nép felé forduló" magyar értelmiség útja.

Mielőtt a fentiekből következtetéseket vonnánk le, hallgassuk meg ismét az emlékíró Kádár Gyulát, aki a csapatszolgálatra beosztott fiatal vezérkari tiszt, Szálasi Ferenc jellemzését adja 1929-ből: „Embereivel törődött, közvetlenségével átlépett a tiszt és legénység közötti, megszokottan merev választóvonalon. Kivonulásoknál gyalog menetelt a század soraiban, pihenők alatt emberei közé ült, érdeklődött otthoni, családi körülményeik iránt. Alárendeltjei érdekében szókimondóan kiállt az elöljáróknál. Legénysége határozottan szerette... Történelmi ismereteit is most kezdi bővíteni, e téren szinte bibliája H. G. Wells Világtörténelme. Különböző nemzetgazdasági könyveket olvas, elmélkedik a Kapitalban foglaltakon... A ... nyomorúságos gazdasági és szociális helyzetet Szálasi érzékenyen felmérte – embereitől, azok hozzátartozóitól sokat hallott, a nép nyomoráról sokat tudott –, és mint a fennálló rendszer éles hangú bírálója, a rendszer szinte nyílt ellenségeként lépett fel... Egyszer hangoztatni kezdte, hogy neki nem elég a katonai pálya, ő született forradalmár, aki arra van hivatva, hogy megdöntse a poltronok, trehányok, panamisták, begyöpösödött fejűek uralmát..."

Ez eddig akár a fiatal Oesterreicher hadnagy jellemzése is lehetne – s ekképpen árulkodik korról, generációs tudatról, veszélyekről és lehetőségekről. De Kádár Gyula egyebet is mond: Szálasi „minden-

kinél mindent jobban akart tudni, nemcsak katonai, hanem minden más téren is. Tudálékos volt, fölényes és nagyképű, minden ellenvéleményt személyes sértésnek fogott fel... Önteltsége szokatlanul nagy és nem titkolt hatalomvággyal párosult... Egyszer parancs ellenére fekete szalonnadrágban vonult ki harcszerű éleslövészetre. A jelenlevő dandárparancsnok ezért kihallgatásra rendelte. Utána Szálasi alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelenlétében magából kikelve jelentette ki: »Ennek a frátternek kitöröm a nyakát, ha az én időm eljön.«"

De van mondanivalója az emlékezőnek Szálasi stúdiumairól is: „Válogatás, irányítás és alapismeretek nélkül összeolvas mindent, ami a kezébe akad... prototípusává válik a felületes, rendszerezésre képtelen, mindenbe belebeszélő, de valójában semmit nem tudó, félművelt embernek. Olvasmányaiból neki megtetszett részeket magyaráz tiszttársainak, akik ilyesmiket nem olvastak, tehát tudóst, csodát, kiemelkedő tehetséget látnak benne... Laza összevisszaságban keverte a német nemzetiszocializmus már hozzánk is elszivárgott elveit, a magyar sovén-nacionalizmus általánosan ismert szólamait... Már érezhető volt, hogy zavaros fejű ember, tulajdonképpen maga sem tudja konkretizálni, hogy mit akar, csak egy világos: hatalomra akar jutni, mindenki fölébe kerülni... Távozásakor – a szokásoknak megfelelően – búcsúvacsora volt a tiszti

étkezdében. Szálasi beszédet mondott... a következőket mondta: »Én most olyan útra térek, amelyik a csillagokba visz, és ha felérek, nem fogok megfeledkezni rólatok.«"

Igen: ez már a „vezér" portréja, együtt a helyzetben gyökerező „generációs veszedelemmel", a demagógiával, amely az adott torz viszonyok között mind az osztálytudat, mind a nemzeti érzés iránytűjét képes volt eltéríteni.

Idézzük fel ismét az alig három hónapja szolgáló Oesterreicher hadnagy 1932. december 27-én írt beszámolóját: „Éppen tisztigyűlésről mentünk haza a villamos peronján. Undorító volt és egyben nevetséges, amint egy teljesen idegen tiszt és egy még idegenebb lány sorsa felett döntött egy csomó, magát most fontosnak képzelő ember. Vajon a lány szeplőtelen hírneve megvan-e, a társadalmi állása; nyilatkozatokat olvastak fel, melyben a feleket ismerő tisztek tanúskodtak a szeplőtelen hírnév felett... Végül is nagyképű határozat, az igazolásokat elfogadtuk, nincs kifogásunk. Nem tudtuk, nevessünk ezen a gyerekes, nagyképű játékon, vagy pedig – mert erre is éreztem ingert – felháborodva, ököllel vágjon az ember a sok hazug és képmutató gazembernek az arcába. Persze egyiket sem tettük, és merev, tiszteletteljes arcunkon semmi sem látszott mindebből. Úgy ültünk ott, mint a fiatal és tapasztalatlan tiszti generációhoz illik, keményen és figyelmes szemek-

kel. Azt hiszem, ha egyetlenegyszer belátnának a merev alárendelt arcunk mögé – szörnyethalnának... Szóval igen jólesett hallani Aladár szenvedélyes kifakadásait a hazug, elmaradt, tartalmát vesztett rendszer ellen: de gondoltam, belőle most az elfogult ember beszél – hiszen beszéltem Neked a menyasszonyáról, és hogy nem akarnak beleegyezni, hogy elvegye. Gondoltam, csak egyes terrénumokon, ahol éppen a személye is érintve van, ilyen világos és tiszta a gondolkodása, de alapjában azért közös világnézeti alapon áll a többséggel. Jólesett rájönnöm, hogy csalódtam. Ma délelőtt egész véletlenül valami közömbös és akadozó diskurzus közben elkezdi mesélni, hogy összekapott tegnap ebédnél a papunkkal – undorítóan nagyképű fráter, a katonapapoknak a kétéltűekhez tartozó fajtájából... – a feudális egyház nagy holtkézi birtokai, antiszociális vagyona felett. Persze a pap tekintélyét dobta be végül a vitába... Így lassan beszélni kezdtünk a kapitalizmusról, a mai társadalmi rendünkről, a szociális bajokról. Ali egyre jobban tűzbe jött (meglehetősen foglalkozott nemzetgazdasággal is), és végül formális hitvallást tett a kommunista gazdasági és társadalmi rend mellett. Eleinte furcsán éreztem magam, nem tagadom, pillanatig gyanakodtam, hogy talán csak a nyulat akarja kiugratni a bokorból, hátha gyanakszik rám; ugyanis múltkor Szentmiklóssy Pista előtt talán elszóltam magam,

és jobb elővigyázatosnak lenni... de később be kellett látnom, hogy őszintén gondolja is, amit mond. Érdekes volna tudni, hányan lehetnek még ilyenek; azt hiszem, többen, mint az első elképzelésben látszik. Ali azt mondja, szerencséje, hogy katona lett, mert különben a legvéresebb szájú forradalmár és demagóg lett volna belőle. Furcsa helyzet ez a miénk, beszéltünk is róla, ilyen kettősségben élni, és – például – tudni és érezni, hogy amit mondunk és oktatunk: nem igaz, magunk sem hisszük, népámítás... Persze Ali nem rendszeresen gondolkodik, azt hiszem, hiányzik nála az alap, amire világnézetet lehet felépíteni, inkább rapszodikusan és lelkesedésbe átcsapva, inkább az érzései, mint az esze után ítélve, de egyes részletekben meglepően helyes az ítélete..."

Nincs adatom „Aliról", vezetéknevét sem tudom, további sorsát csak találgathatom. Talán forradalmár lett csakugyan, talán az ellenállás „szürke" hőse, halottja; talán elesett Voronyezsnél, talán ma is él Nyugaton valahol: s az sem lehetetlen, hogy ő a kutyát sétáltató öregúr, akit reggelenként látni szoktam a Vérmező ösvényein. De bizony az is lehet, hogy csakugyan a demagógia jelezte útra tévedt, 1944-ben Árpád-sávos nyilas karszalagot húzott, és beállt a gyilkosok közé.

Persze Oesterreicher hadnagy sem kommunista. Amit levelében ír, egyszerre útkeresés és kellemesen

borzongató kacérkodás az új eszmékkel. Tetszik neki Emil Ludwig Mussolini-könyve, de ő is felfedezi magának ugyanakkor az „építő Oroszországot" – és érezhetően vigaszt, reménységet talál az újoncai között végzett „valóságfeltárás" komisz tényei ellenében. 1933. augusztus 24-én így ír menyasszonyának: „Szinte beleszerettem ebbe az Egon Erwin Kischbe, már a harmadik könyvét olvastam ki ma. Ez a címe: *Asien gründlich verändert,* az ázsiai szovjet köztársaságokkal foglalkozik. Ha el is tekintek, mondjuk, egy bizonyos százalék elfogultságtól és tendenciától, mindenesetre még annyi marad, hogy a szó szoros értelmében csodálatosnak kell mondani a változást, ami ott pár éven belül történt. Szinte hihetetlen, ahol még tíz évvel ezelőtt megölték az asszonyt vagy lányt, aki lefátyolozatlanul mutatkozott idegen férfi előtt, ahol írni-olvasni nem a nők, de a férfiak kilencvenkilenc százaléka nem tudott, ahol nem az autó, de a lovas kocsi is szenzáció volt... ahol rablóbandák dúltak, tömegek éheztek és laktak sárkunyhókban, ahol faekével szántottak, hogy a termés nagy részét a bejek és papok – akik szintén analfabéták voltak, csak a Koránt tudták kívülről, és persze a tizedet beszedni, de azt viszont kitűnően – kezébe adják, ahol még szokásos volt a bejnek minden asszonyt az esküvő után, minden lányt a tizenegyedik évében egy éjszakára átszolgáltatni, dacára hat-hét feleségének (a szegé-

nyebb rétegnek, amelyiknek nem volt tevéje vagy más értéke, amivel asszonyt vehetett volna, nem maradt más hátra, mint a homoszexualitás, bár ezt az urak is kultiválták), szóval egy brutalitással, babonával és primitívséggel teli, vad és kulturálatlan vidéken... tíz év alatt vasútvonallal, rendszeres repülő- és autóbuszjárattal összekötött falvak és városok keletkeztek, traktorral művelt gyapotföldek között; városok, amelyekben színház, iskola, egyetem, nyomda, könyvtár, fürdő, klubok és gyárak keletkeztek, ahol a nemrég lefátyolozott asszonyok gépeket kezelnek, és este tanfolyamra járnak, ahol saját honfitársaik tanítják őket, ahol bennszülött a sofőr, a pilóta, az orvos, a mérnök és a különböző kémiai kutatóintézetek vezetői is, amelyek egykori mosék és mecsetekben találnak szállást - Allah nagyobb örömére."

A kapkodva, egy lélegzetre leírt hosszú, közbevetésekkel, gondolat- és zárójelekkel szaggatott mondatok árulkodnak: mekkora hatása van egy ilyen olvasmánynak valakire, aki - ha csak a csapatszolgálat nyitotta szűk ablakon át is - napról napra látni kényszerül a honi nyomorúság „ázsiai" mélységeit; a kontraszt később még élesebbé válik, amikor majd olvasni fogja a tudósítást a magyar *puszták népéről.*

De jó mégis, ha van mibe kapaszkodni keserves tények ellenében: akár olyan tényszerű megfigyelé-

sekbe is, amelyekből kisarjadhat akár a „fajbiológiai" illúzió: mégiscsak különleges fajta a magyar, mégiscsak „katonanemzet" fiai azok, akiket egyszer talán harcba kell vinni a „magyar jövendőért"... Ez a levélrészlet már Kecskeméten került papírra, 1934 májusában: „...Ezen a gyakorlaton láttam csak tulajdonképpen, milyen nagyszerű legénységünk van. Eddig azt hittem, hogy az alföldi népség korántsem oly fegyelmezett, intelligens, mint volt a dunántúli, de most rájöttem, hogy csak a szememben volt a hiba. Egészen másként kell elbírálni ezt a meglehetősen keveredett alföldi magyart, aki talán még a legtöbbet őrizte meg a faji sajátosságokból, mint amihez – az akadémián belénk nevelt és már a származásomnál fogva is nekem jobban tetsző, inkább poroszos, merevebb fegyelemhez – eddig szokva voltam. Volt az újonckiképzés alatt idő, amikor kétségbe voltam esve, hogy ezekből az emberekből sohasem fogok tudni katonákat faragni. Nagyot tévedtem. Ha nem is olyan merev és kívülről nem is olyan mutatós: értékben van olyan fegyelmezett ez a társaság, mint akármilyen másik..."

A következő évben találkozik majd Reitzer Bélával, és általa a Szegedi Fiatalokkal.

*

A régi és „új" – s még „újabb" csomagolásba burkolt régi – ideológiáktól, frázisoktól bódult nemzedéken belül egy *politikai generáció* tagjai – szocialisták, kommunisták, polgári és népi radikálisok, és sokan, akik maguk sem tudják, micsodák is valójában, de osztálytudat, nemzeti érzés, aggodalom, lelkesedés, segíteni kész felelősségérzet hajtja őket – keresik egymást, botorkálva. Itt is, ott is összefogózik néhány: kisebb csoportok alakulnak, szétválnak, tagjaik újra összeverődnek más alakzatban, keresik a kapcsolatot más csoportokkal. Egyesek – főként a legalitás más lehetőségeitől megfosztott kommunisták – beépülnek jobboldali vagy szerintük nem eléggé baloldali szervezetekbe; mások épp ezekből a szervezetekből nőnek ki, vagy épp ezeken belül alkotnak „balos" csoportokat; közben maguk is jobbra vagy balra tolódnak az ilyen vagy olyan főiránytól. A szövetség laza, de létezik; az erők folytonos mozgásban vannak a 30-as évek elejétől.

Kialakul egy – mi másnak nevezhetném? – „szellemi partizánmozgalom", amelynek „osztagai" a KIMSZ, a szociáldemokrata ifjúsági szervezetek, legális és féllegális sport- és kulturális egyesületek, irodalmi társaságok, „népies" és „urbánus" diákcsoportosulások; „akciócsoportjai" ott működnek a Bartha Miklós Társaságban, a cserkészeknél, a protestáns Keresztyén Ifjak Egyesületében, a Soli Deo Gloriában, de még a parasztifjúságot tömörítő,

reakciós módon katolikus KALOT-ban is. Igazi „partizánhadsereg" volt ez: szervezeti fegyelem, állandó koordinációs vezérkar nélkül, fegyelmezetlen, kicsit anarchisztikus. Megesett, hogy „osztagai" egymásra is „lőttek", voltak hirtelen emelkedő és bukó „vezérei", és bomlasztói, dezertőrei is jócskán. Tervszerű fegyelmet, céltudatosságot csak a közöttük működő kommunisták képviseltek – de ők is csak egymás között, s még rájuk is hatottak a munkásmozgalom ellentétei, a Szovjetunión belül folyó ideológiai-hatalmi harc, a magyar pártvezetésben is meg-megújuló frakciós küzdelem.

Tömérdek résztanulmány foglalkozik – többnyire kis példányszámú irodalmi és történelmi folyóiratok, tudományos vagy ismeretterjesztő kötetek lapjain – ezzel a „szellemi partizánmozgalommal", de mint írtam: a darabkák nem állnak össze egésszé, vagy túl nagy fáradság kell az összerakásukhoz. Pedig ez vezet el az *egészében* még mindig megíratlan magyar ellenálláshoz: annak közvetlen előzménye, ilyképpen bizonyos mértékig magyarázata is mind erényeinek, mind hiányosságainak. A töredékes kép is teszi, hogy irodalomban, filmeken, tévésorozatokban – le merem írni, mert le kell írni végre! – unalomig elcsépeltük ennek az ellenállásnak néhány kiemelkedő tettét, eseményét. Gyermekeink unottan biflázzák a Márciusi Frontot, a Történelmi Emlékbizottságot, az 1941-es karácsonyi *Népszava-*

számot, az 1942-es március 15-ét; a tévénéző pedig ásít, ha a képernyőn ismét koszorúznak a Batthyány-emlékműnél. Amit elcsépelünk, azt igazából lefokozzuk: már nem érezzük igazi jelentőségét, belső tartalmát. Elcsépelni pedig úgy lehet valamit tökéletesen, ha kiragadjuk összefüggéseiből, ha lecsupaszított emlékmű gyanánt állítjuk a világ szeme elé. Végtére is az ellenkezőjét érjük el annak, amit akarunk: az utókornak nyújtott kép szegényes lesz. Mert úgy tűnik, hogy az a néhány tett: az *egész* volt, a mártírnevek pedig „magányos hősöket" takarnak, akik társtalanul vívták tragikus harcukat – ellenséges vagy közömbös közegben, reménytelenül, kétségbeesetten. És ez végső soron őket is lefokozza.

Igaz, hallatlanul kusza, szinte áttekinthetetlen ennek a „partizánmozgalomnak" a története; ha kicsippentjük egyetlen szálát, jön vele az egész „gubanc". Próbáljuk meg – persze teljességigény nélkül – a Pálffy György szempontjából oly fontos szálat: a Szegedi Fiatalokét.

A szegedi egyetem Trianon után – professzorokkal, diákokkal – Kolozsvárról költözik át a Tisza partjára. A 20-as években még jellegzetes erdélyi szellemet képvisel; a református diákok Bethlen Gábor Körbe tömörülnek; a „zászló" itt is Móricz Zsigmond, és természetesen a Makkai Sándor értelmezése szerint való istenes-protestáns-nemzeti Ady. Szabó Dezső hatására fordulnak a parasztság felé,

és – csakúgy, mint ugyanakkor a Sarló fiataljai – járni kezdik a dél-alföldi falvak és tanyák világát. A cél előbb afféle romantikus segélynyújtás a parasztok ügyes-bajos dolgaiban. Csakhogy ez ismeretszerzéssel jár, amiből hamarosan gyűjtés lesz, a felgyülemlő adatok pedig rendszerezést, értékelést, végül nyilvánosságot követelnek.

Az első raj visszatér Erdélybe; a Tisza-parton az ugyancsak Kolozsvárról jött grafikus, Buday György veszi át a stafétabotot; tudatosan gyűjti maga köré az alföldi – és főként paraszti származású – diákokat. A csoport most már rendszeres szociográfiai munkát végez, előadásokat tart az eredményekről. Közben a hazatérők – Jancsó Béla és társai – most már Szegedről plántálják vissza Kolozsvárra a Tisza-parton kialakított „erdélyi szellemet": kibontakoztatják az Erdélyi Fiatalok mozgalmát; folyóiratuknak is ezt a címet adják. Az eszmei-módszertani azonosság nyilvánvaló. Érdemes felidézni az egyik résztvevő – a nyolcvanéves Debreczeni László – minapi nyilatkozatát, már csak a Sarlóval való összevetés céljából is:

„Akkoriban kisebbségi életünket olyan nemzedékek irányították, amelyek egy más, az első világháború előtti világnak voltak szülöttei-neveltjei. Akik (nem kevés kivételtől eltekintve) képtelennek bizonyultak másként látni és cselekedni, mint ahogy életük korábbi szakaszában tanulták. Ez éppen a mi

feladatunkká lett, minthogy köztünk és az idősebbek között mintegy tizenöt évjáratnyi különbség volt: ezt a korosztályt tüntette el a négy évig tartó háború pusztítása... Így kisebbségi társadalmunk belső világát még mindig konzervatív szellemi és retrográd politikai erők, valamint antiszociális gazdasági viszonyok tagolták szét, s gáncsolták el az új helyzetnek megfelelő – korszerű és valóságosan létező – rugalmasabb életforma kialakítását. Amely életformának a megvalósítása, mindent kizáróan, a haladó gondolkodás, a józan belátás, a szociális igazságtétel, a népi demokratikus szellemiség, a közösségi felelősségtudat s a népszolgálat feltételeihez van kötve."

Noha az Erdélyi Fiatalok köre jóval heterogénebb volt, mint a Sarló vagy akár a szegedi csoport – a mozgalom polarizálódott, a résztvevők egy része később jobbra, más része balra ment –, az alapok azonosságát felfedezhetjük.

Szegeden 1930-ban kialakul Buday körül a 16-ok csoportja; köztük: Radnóti, Erdei, Ortutay, Reitzer, Tolnai Gábor, Hont Ferenc, az erdélyi Tomori Viola. Nem tartozik a csoporthoz Bibó István – Reitzer és Ortutay egykori gimnáziumi osztálytársa –, de valamelyest odakapcsolja az Erdei Ferenccel kialakuló barátsága. A csoport kiállításokat, előadásokat szervez, sorozatban jelenteti meg a tagok tanulmányait – így jelent meg a Pálffy olvasta Reitzer-

kötet is –, s ezek már országos visszhangot vernek. Móricz meglátogatja őket Szegeden; hamarosan kapcsolatot találnak Illyéssel, Veres Péterrel. Bálint György rendszeresen ír róluk a *Nyugat*-ban, *Pesti Napló*-ban, Kolozsvárról Gaál Gábor folyóirata, a *Korunk* értékeli, bírálja őket. 1931-ben – Hont Ferenc révén – már kapcsolatba kerülnek a szociáldemokrata ifjúsági szervezetek frissen alakult „csúcsszervével", az Országos Ifjúsági Bizottsággal, amelyet ugyan – Mónus Illés elképzelése szerint – eredetileg azért hoztak létre, hogy a párt ifjúságát megóvják a „bolsevista mételytől", ám a 30-as évek végén már ott tevékenykedik Ságvári, Braun Éva, Kulich Gyula, Orbán László – aki majd Pálffyt beviszi a mozgalomba – és Schönherz Zoltán, aki a szlovákiai tapasztalatokat hozza a visszacsatolt Kassáról. A Szegedi Fiatalok bekapcsolódnak a Munkásotthon életébe, előadásokat tartanak. Az OIB-kapcsolat teszi lehetővé Reitzer Béla munkásszociológiai vizsgálatait.

1932 júniusában jelenik meg József Attila folyóiratának, a *Valóság*-nak első és egyetlen száma. A szerzői listán Bálint György mellett megtaláljuk Radnóti Miklóst; és van egy tanulmány a diákság gondjairól, szerzője Firtos József, akit igazából Rajk Lászlónak hívnak. Nehéz volna tovább követni a szétszéledő és mégis együtt maradó szegediek útját; a nevek itt is, ott is felbukkannak, más, isme-

rős és még ismeretlen nevekkel együtt: folyóiratok, újságok hasábjain. Megtaláljuk őket az 1937–39 között tömörült Márciusi Frontban, amelynek tizenkét pontjában benne van a „politikai nemzedék" egész programja, közte a nagybirtok felosztása, a monopoltőke korlátozása, a demokratikus szabadságjogok követelése, a Duna-völgyi népek önrendelkezési joga. Ott vannak 1941. október 6-án a Batthyány-örökmécsesnél, pár héttel később a Bolyai-kollégistákkal és ifjúmunkásokkal a Kossuth-mauzóleumnál és Táncsics sírjánál, amit pár évvel ezelőtt a Sarlósok koszorúztak. Hont Ferenc irodalmi esteket rendez a Pesti Vigadóban: Csokonai, Petőfi, Ady után József Attila következik; Orbán László *Népszava*-beli vitaindítójára Erdei Ferenc is válaszol; és Balogh Edgár, Veres Péter, Darvas József, az erdélyi proletáríró Nagy István mellett ő a Győrffy-kollégisták egyik szellemi vezetője. A Történelmi Emlékbizottságban Bajcsy-Zsilinszky és Szekfű Gyula mellett – akinek Pálffy annak idején a Duna-völgyi tanulmányt küldte – őket is megtaláljuk.

Egyetlen szálat húztam meg, azt is éppen csak egy kicsit, s lám, mozdul az egész szövevény. De így volna ez akkor is, ha más szállal – Sárközi György „népies" *Válasz*-ával, a kommunista Vértes György szerkesztette népfrontos-antifasiszta *Gondolat*-tal, az OIB vagy mondjuk a debreceni orvostanhallgató

Zöld Sándor kommunista diákcsoportjának történetével – próbálkoznék. És akkor is, ha a „negyedik nemzedék" – például a Bolyai- vagy Győrffy-kollégisták – felől húznám meg a szálat.

Egy egész „politikai nemzedéknek" vagyunk adósai az összegezéssel.

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Kardos György
84-2202 – Dabasi Nyomda, Budapest–Dabas, 1985
Felelős vezető Bálint Csaba igazgató
Felelős szerkesztő Kardos György · Műszaki vezető Sebestyén Lajos · Műszaki szerkesztő Spolarich Miklós · A kötetet Bezúr Györgyi tervezte · Kiadványszám 7057 · Megjelent 20,7 A5 ív terjedelemben, New Times betűtípusból szedve
MA 4756

ISBN 963 14 0478 1

40,—

Nehezebb sors embernek aligha adatott, tragikusabb önfeláldozást bizonyára nem sokat ismer a história.

Ha néphadseregünk napját ünnepelve emlékezünk az 1848-as pákozd-sukorói csata hőseire, honvédségünk elődjére, ne feledjük új hadseregünk első szervezőjét sem. Hajtsuk meg a tisztelet zászlaját a most hetvenöt éve született Pálffy György tábornok emléke előtt.

Élete, tettei a magyar történelem immár elidegeníthetetlen része, és a nemzet emlékezetében, tudatában másíthatatlanul ott is marad.